valori umaniste în gîndirea românească

CULTURĂ GENERALĂ

Scanned with OKEN Scanner

valori umaniste în gîndirea românească

secolele XV — XIX

★

ANTOLOGIE ŞI PREZENTĂRI DE GEORGETA TĂNASE
PREFAŢĂ DE AL. TĂNASE

Lector : ELENA MURGU
Tehnoredactor : AURELIA ANTON

Bun de tipar : 6.XII.1988
Coli tipar 10

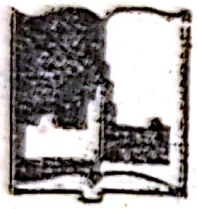

Comanda nr. 80 351
Combinatul poligrafic „Casa Scînteii",
Piața Scînteii nr. 1, București,
Republica Socialistă România

Scanned with OKEN Scanner

PREFAȚĂ

CULTURA SPIRITUALĂ ȘI CONȘTIINȚA DE SINE A POPORULUI ROMÂN

Prin *cultură* și *istorie*, un popor dobîndește *conștiința de sine*, conștiința identității sale spirituale. Ceea ce presupune, înainte de toate, a-și cunoaște originile, natura etnică, esența națională, nucleul de virtuți și stările de existență din care-și extrage puterile morale, capacitatea de a-și apăra ființa și de a se proiecta în viitorime.

Prezenta antologie își propune să ofere cititorilor texte de bază din istoria gîndirii românești cu privire la acele dimensiuni de esență și linii de forță ale culturii naționale ce alcătuiesc tocmai specificitatea sa inconfundabilă, conștiința identității, originalității și puterilor sale creatoare. Lucian Blaga își încheia lucrarea *Spațiul mioritic* din 1936 cu următoarele cuvinte ce trădează încrederea sa fermă în capacitatea de creație originală a culturii românești, în primul rînd a celei populare :

„Examenul atent și stăruitor al culturii noastre populare ne-a dus la concluzia reconfortantă despre existența unei matrici stilistice românești. Latențele ei, întrezărite, ne îndreptățesc la afirmațiunea că avem un înalt potențial cultural. Tot ce putem ști, fără temerea de a fi dezmințiți, este că sîntem purtătorii bogați ai unor excepționale posibilități. Tot ce putem crede, fără a săvîrși un atentat împotriva lucidității, este că ni s-a dat să luminăm cu floarea noastră de mîine un colț de pămînt. Tot ce putem spera, fără de a ne lăsa manevrați de iluzii, este mîndria unor inițiative

spirituale, istorice care să sară, din cînd în cînd ca o scînteie, și asupra creștetelor altor popoare. Restul e ursită". [1]

Cuvinte ce ar putea să constituie un motto pentru florilegiul de gînduri românești ce ni se oferă. Am însă convingerea că ele vor putea fi mai lesne înțelese din perspectiva unei imagini globale, sintetice a culturii românești.

În constituirea spiritualității specifice a fiecărei comunități umane, în ceea ce numim identitatea inconfundabilă a unui popor, există un *origo*, un set de valori arhetipale în care *mitul* și *conceptul istoric*, legenda și istoria se interferează și parțial coincid.

O incursiune oricît de sumară în *istoria culturii românești* nu poate ignora aceste origini. Pentru poporul român există două asemenea momente matriciale, de geneză : cel al civilizației geto-dacilor și cel al *etnogenezei*.

„MIRACOLUL" SPIRITUAL GETO-DACIC. Despre virtuțile morale, civice și estetice ale geto-dacilor au depus mărturie numeroase surse antice demne de încredere. Din păcate, tradițiile mitologice și creațiile folclorice ale acestui brav popor sînt cu totul insuficient cunoscute, începînd chiar cu semnificația mitică a numelor etnice și cultul lui Zalmoxis, despre care Mircea Eliade precizează : „La fel ca și miturile, simbolurile și ritualurile care stau la baza folclorului religios al românilor își au rădăcinile într-o lume de valori spirituale care precede apariția marilor civilizații ale Orientului Apropiat antic și ale Mediteranei". [2]

Mitologia dacă este printre cele mai controversate — este politeistă sau monoteistă, naturistă sau supranaturistă, iconică sau aniconică etc. Plecînd de la numeroase cercetări arheologice, istorice, lingvistice, etnologice, Romulus Vulcănescu susține că „*mitologia dacă nu* trebuie considerată drept o religie" [3], ci se află la

---

[1] Lucian Blaga, *Opere*, 9, Ediția îngrijită de Dorli Blaga, Editura Minerva, 1985, p. 330—331.

[2] Mircea Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis-Han*, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980, p. 17.

[3] Cf. Romulus Vulcănescu, *Mitologia român*, Editura Academiei R.S.R., 1985, p. 103.

jumătatea drumului între magie și religie. Mitologia dacă este aniconică, dar în cadrul ei apare totuși o *iconografie semiotică*, un *geometrism ritual*, iar după cucerirea Daciei, pe cele două monumente triumfale cunoscute apare un *iconism roman* în care, pe lîngă imagini romane, se află și personaje dace.

Există în spiritualitatea geto-dacă o asemenea *unitate dintre om* și *cosmos* care face cu totul derizorie orice ruptură între *spațiul profan* și cel *sacru*, iar Zalmoxis reprezintă tocmai un factor al interdependenței și unității lor. Mitul său nu este de tip esoteric, iar cultul inițiatic și misteric trebuie înțeles mai curînd în sens profan (orice act cognitiv este ca o inițiere în misterele lumii) decît religios. Acest mit „are *două coordonate fundamentale : nemurirea* și *unicitatea*. Acestea sînt premisele indispensabile ale unei reorientări a conștiinței individuale și colective către existența *sufletului*, prin prisma valorii *integralității* și a scopului care este dobîndirea *înțelepciunii*", iar în lumina celor spuse de Socrate (Platon) în dialogul *Charmides*, li se atribuie traco-geților „valoarea ontologică a sufletului și a înțelepciunii ca factor de sănătate a individului și colectivității".[1]

Cucerirea și colonizarea romană încheie această *fază arhaică, geto-dacă* a culturii românești (sau faza preromână), ce nu se limitează, evident, la planul mitologic, dar acesta ne-a interesat aici pentru contribuția sa de mare însemnătate la zămislirea spiritului românesc de mai tîrziu.

Cel de-al doilea moment matricial de geneză a culturii (spiritualității) românești este *etnogeneza poporului român*, respectiv *faza daco-romană* a acestei culturi. Pentru un popor ca al nostru, căruia i s-a contestat de atîtea ori și i se mai contestă și azi *legitimitatea și autenticitatea istorică* în ținuturile vechii Dacii, leagănul etnogenezei și dăinuirii sale, conștiința acestei origini, a nobilii plămade din care se trage a jucat un rol important în constituirea *conștiinței de sine*.. *Substratul* mitologiei române se încheie cu *mitologia daco-romană* ale cărei aspecte sînt apreciate ca fiind

[1] Tudor Ghideanu, *Concepția despre viață a geto-dacilor*, în *Istoria filosofiei românești*, I, Ediția a II-a, coordonatori Dumitru Ghișe, Nicolae Gogoneață, Editura Academiei R.S.R., 1985, p. 41—42.

Scanned with OKEN Scanner

„cele mai complexe și mai controversate ale substratului mitologiei române", dar și „cele mai bogate în sugestii și prospecțiuni de viitor", căci este mitologia care prefigurează „direcția și sensul în care se va dezvolta mitologia română". [1]

Mircea Eliade a sesizat una din punțile de legătură între cele două momente matriciale prin intermediul *Lupului totemic*, în jurul căruia s-a cristalizat un complex de rituri și credințe ce au însoțit și caracterizat procese de etnogeneză și au polarizat virtuți unanim recunoscute de curaj, vitejie, neînfricare. [2]

Mitogeneza română este parte integrantă a *etnogenezei* și *culturogenezei*, un *echilibru stabil* de elemente mitice având în centru componenta *dacă* și cea *romană*, la care s-au adăogat împrumuturi parțiale din mitologiile *celtică*, *germanică* și îndeosebi *slavă*.

S-a remarcat de către unii cercetători că acest proces a fost pregătit de un *proces de romanizare* anterior cuceririi Daciei de către romani, la care a participat prin limbă, economie agrară și comerț, poporul însuși. „Romanizarea la Dunărea de Jos trebuie considerată ca o cucerire a maselor populare începută înainte de Traian, așa cum a bănuit Nicolae Iorga, și continuată în toată vremea cît s-a menținut Imperiul de Răsărit la Dunărea de Jos, adică pînă în secolul VII". [3]

Dacia a făcut parte din aria economică și culturală a elenismului, dar încă din epoca lui August se produce o schimbare radicală — orientarea spre Roma, între altele și prin adoptarea alfabetului latin.

S-a constituit astfel *romanitatea orientală* ca fapt cultural rezultat al fuziunii dintre latinitate și elenism, ceea ce va marca puternic noul ethos cultural. Un factor esențial al romanizării îl constituie, alături de influența culturală, adoptarea limbii latine și a obiceiurilor romane. După o apreciere a lui Dio Chrisostom, este o epocă în care „Romanilor le place mai mult să domnească

---

[1] Romulus Vulcănescu, *op. cit.*, p. 122.
[2] Mircea Eliade, *op. cit.*, p. 37.
[3] P. P. Panaitescu, *Introducere în istoria culturii românești*, Editura științifică, 1969, p. 18.

Scanned with OKEN Scanner

peste oameni liberi decît peste robi". Astfel, caracterul de cotropire și ocupație al cuceririi romane este atenuat și contracarat de ampla și durabila operă culturală și civilizatoare, îndeosebi de natură lingvistică și constructivă. „Romanizarea prin definiție nu poate fi socotită decît ca o contopire rezultată dintr-o colaborare economică și culturală". [1] Noua ordine socială și politică nu mai este nici cea sclavagistă din Imperiul Roman, nici cea tribală aristocratică a dacilor, ci una care prefigurează feudalismul timpuriu dar cu o înflorire temporală a orașelor.

Nu știm ce a devenit Zalmoxis și cultul său după romanizarea Daciei. Cert este că romanizarea a fost mai rapidă și mai radicală în mediile urbane, unde vor prospera cultele sincretice. Realitățile mitologice autohtone au supraviețuit mai mult sau mai puțin transformate în procesul de romanizare și apoi în cel de creștinare. La români există numeroase probe de supraviețuire a moștenirii „păgîne" geto-dace și daco-romane — ca, de pildă, o zeiță ca *Diana Sancta* (din Sarmisegetuza) devine zîna *Sînziana* — figură centrală a folclorului român.

SINTEZA DACO-ROMANĂ. Cu greu vom găsi un alt popor în lume pentru care *problema continuității dăinuirii sale* pe teritoriul de origine să aibă o însemnătate decisivă pentru toate plăsmuirile sale de cultură, pentru însăși ființa sa, ca în cazul poporului român. Dar această idee a continuității, corelată organic cu aceea a originalității, a specificului național nu trebuie înțeleasă reducționist. *În plan existențial* ea cuprinde mai multe straturi sau nivele ale *devenirii :*

— *demografic,* în sensul unei viețuiri continui, fără hiatusuri sau vid demografic — aspect documentat prin probe materiale, prin descoperiri arheologice ;

— *etnic-civilizatoric* este însăși *sinteza daco-romană* care nu a fost nici accidentală, nici efemeră și ea nu se putea produce, ca atare, decît aici. Era în însăși logica istoriei. Fapte de civilizație, de artă și limbă descoperite mai ales în ultimele decenii atestă continuitatea exercitării funcției civilizatorice a populației rămase

[1] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 49.

după retragerea aureliană. Așa-zisul mileniu întunecat a început să se lumineze, legendele devin istorie prin descoperirea a noi și noi straturi de cultură care atestă *prime sinteze originale de cultură românească*:

— *cultural-spiritual*: statornica existență într-un anume spațiu geografic, cu un destin istoric, o experiență psiho-spirituală inedită din care s-au decantat și cristalizat *valori fundamentale, organice*. Este vorba, înainte de toate, de *conștiința nobilă a originilor* — ca valoare (sau set de valori), de ordin integrativ a sufletului și a ființei românești dar, deopotrivă, de *patriotism, tăria* și *statornicia spiritului românesc* etc. Omul român și-a gîndit *starea de existență* și conștiința în funcție de o matrice existențială, ca un certificat al legitimității sale etnice și istorice.

Conștiința istorică a luat la noi de la început chipul *conștiinței originilor comune* (de unde „mîndria trecutului istoric") a *continuității* și a comunității de limbă.[1]

Ideea originilor a fost atît de puternică și statornică la noi, încît a devenit o adevărată *idee forță*, „atît de fertilă pentru orice istorie și orice cultură, este printre cele mai edificatoare la noi, unde polaritatea *romanitate-dacism* a alimentat epoci și chiar stiluri de cultură succesive".[2] Purtăm prin veacuri o mare moștenire care ne incumbă mari responsabilități. Însuși numele poporului nostru este o mărturie în acest sens: rădăcina sa este antică, nu ține de împrejurări medievale; nu este numele provinciei sau al statului, ci al oamenilor care au avut de timpuriu conștiința obîrșiei lor. Nici unul din popoarele romanice n-a păstrat numele Romei. „Așadar, ramura cea mai depărtată de Roma, care s-a despărțit cel mai devreme de Imperiu decît toate provinciile, un popor trăind o viață religioasă ortodoxă, sub influență slavă, a păstrat totuși singur numele Romei".[3]

---

[1] Cf. Adela Becleanu Iancu, *Spiritualitatea românească, permanență, devenire*, Editura Politică, 1980, p. 73—90.

[2] Zoe Dumitrescu Bușulenga, *Valori și echivalențe umanistice*, Editura Eminescu, 1973, p. 9.

[3] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 141.

Mai toți cărturarii români care au pus bazele culturii naționale române moderne au argumentat *ideea continuității*. De aici caracterul peren și statornic al civilizației românești. „Astfel, prin determinările propriei sale istorii, civilizația noastră a fost *într-un spațiu dat*. Ea nu a roit, cum a făcut civilizația helenică, dînd colonii proprii, pe toate coastele învecinate; nu și-a aproximat spațiul, ca civilizația germană; nu a colonizat pe alții, cum a făcut civilizația anglo-saxonă. A fost întru spațiul din jurul Carpaților. Prin acest spațiu au trecut și alte seminții, dar au trecut numai. Noi am rămas în el. Și am stat așa de bine întru el, încît unele popoare migratoare au trebuit să se așeze în jurul lui, iar altele s-au topit în ființa noastră".[1]

În lumina unor lucrări ale lui Răzvan Theodorescu[2] și ale altor cercetători, lunga perioadă din protoistoria românească între *Dacia romană* și constituirea primelor formațiuni statale românești, considerată în trecut o imensă pată albă din cauza puținătății informațiilor arheologice, etnologice, epigrafice, lingvistice, folclorice etc., prinde contur și consistență în conștiința românească. Astfel de lucrări vin să dovedească ceea ce pentru noi a fost de mult o certitudine de ordin rațional-afectiv, dar mai puțin consolidată sub raport științific: că formarea primelor entități politice românești a fost rezultanta organică a unui îndelungat proces de etnogeneză cu o dimensiune culturală de certă valoare istorică. Ne-am constituit ca popor pe vatra vechii Dacii și apoi a Daciei romane, supranumită Dacia Felix. A fost un proces dificil, plin de obstacole, dar fără discontinuități sau rupturi grave. Faptele de civilizație ce s-au izvodit pe aceste pămînturi în primele secole ale erei noastre și-au găsit continuitatea în funcția civilizatoare atestată istoric a populației rămasă după retragerea aureliană care nu a lăsat și nu putea să lase un spațiu geografic vid, un teritoriu al nimănui. Desigur că tălăzuirile de origine asiatică și nordică a numeroase seminții au lăsat semne mai mult sau mai puțin durabile, au in-

---

[1] Constantin Noica, *Sentimentul românesc al ființei*, Editura Eminescu, 1978, p. 9—10.

[2] *Bizanț, Balcani, Occident*, Editura Academiei R.S.R., 1974, *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos*, Editura Meridiane, 1976.

Scanned with OKEN Scanner

fluențat sub raport artistic și sub raport etnico-lingvistic, dar a existat în permanență un element de statornicie și continuitate alcătuit tocmai de populația daco-romană — nucleul creator și iradiant de civilizație, de incontestabilă vitalitate etnică ce și-a găsit împlinirea în acea nouă realitate istorică și culturală pe care a constituit-o poporul român.

La fondul antic daco-roman al protoistoriei noastre se adaogă mereu noi straturi de cultură, caracterizate prin influența sau infiltrații ale unor fapte de civilizație aparținînd neamurilor migratoare a căror creație literară și plastică este, cum sublinia Răzvan Theodorescu „frustă, dar bogată, primitivă, dar plină de culoare".

Transformările spirituale din această epocă angajează evident și *stările de conștiință* și *mentalitate* determinate de creștinismul incipient de caracter popular, de primele elemente de cultură teologică ce s-au dezvoltat îndeosebi în Dobrogea, de persistența unor elemente de cultură păgînă, de apariția unor erezii „legate de mișcări sociale sau politice, disensiunile religioase antrenînd chiar răscoale populare, sau rebeliuni militare".[1] În toată această perioadă cultura superioară scrisă este de limbă latină.

În legătură cu faza daco-romană și cu începuturile culturii medievale românești se pot formula unele concluzii :

— aflate la periferia zonei de cultură romano-bizantine, manifestările de artă și cultură de la Dunărea de Jos, îndeosebi din Banat și Dobrogea, erau mai susceptibile de a asimila alte influențe orientale, mediteraneene, balcanice :

— *sincretismul* propriu acestei epoci de început și căutări se vădește aici în interferența de stiluri, în imposibilitatea stabilirii apartenenței certe a unor tezaure sau a constituirii unor sinteze spirituale noi, așa cum se va întîmpla mai tîrziu ;

— dacă nu sîntem încă în epoca primelor sinteze culturale, nu mai sîntem nici în aceea a *premiselor*, deoarece în sincretismul artei începuturilor medievale românești se afirmă totuși unele pre-

[1] Petru Vaida, *Gîndirea filosofică în perioada daco-romană*, în *Istoria filosofiei românești*, vol. I, p. 53.

dominanţe stilistice de ordin bizantin, care vor constitui nucleul sintezelor de artă al veacurilor ce vor urma.[1]

CULTURA POPULARĂ ŞI CULTURA SCRISĂ A EVULUI MEDIU ROMÂNESC. Evul mediu românesc se caracterizează sub raport cultural prin două direcţii fundamentale de dezvoltare, parţial complementare, parţial opuse : *o cultură populară* de tip oral şi *cultura slavo-română* de expresie lingvistică slavonă.

Cultura populară de tip *tradiţional* şi *folcloric*, oglindind împrejurările de viaţă, stările de existenţă, obiceiuri şi mentalităţi ale poporului, a fost mai ales o cultură de tip sătesc, ea apărînd şi dezvoltîndu-se în cadrul civilizaţiei rurale. Aici se află, mai ales, temeiurile *continuităţii* neîntrerupte a poporului român, izvoarele de constituire a unor inegalabile comori de cultură orală, ale celui dintîi *clasicism* cultural românesc.

Al. Duţu vorbeşte şi de o cultură orală mai rafinată sub raport artistic, cultivată la curte. „Arta cuvîntului este cultivată la curte şi în şcolile superioare, oralitatea depăşind astfel sfera comunicării imediate sau a creaţiei ce rămînea colectivă, pentru a pătrunde în domeniul elocvenţei, predilect pentru afirmarea capacităţii individuale şi a persuasiunii subordonate imperativelor de moment".[2] Consider însă că nu acest tip de cultură orală este semnificativ pentru Evul Mediu românesc ci cultura folclorică ţărănească. Această cultură a fost de-a lungul veacurilor nu numai transfigurarea estetică, filosofică etc. a unui ethos moral, dar şi cea dintîi şcoală de formare a unor impresionante calităţi morale, pepiniera de radiere şi afirmare a virtuţilor, caracterelor şi a limbii româneşti, garanţia rezistenţei şi perpetuităţii noastre în ciuda tuturor vitregiilor istoriei : „Un rol primordial în supravieţuirea şi dezvoltarea neîntreruptă a poporului nostru pe multiple planuri au avut conservarea şi îmbogăţirea limbii, precum şi creaţia artistică populară, care a cizelat continuu graiul strămoşesc, a cultivat vir-

[1] Cf. Răzvan Theodorescu, *Bizanţ, Balcani, Occident*, Editura Academiei R.S.R., 1974, p. 124—126.

[2] Alexandru Duţu, *Umaniştii români şi cultura europeană*, Editura Minerva, 1974, p. 87.

tuțile poporului, tradițiile înaintate și obiceiurile sale, i-au lărgit permanent orizontul de cultură". [1]

Există în cultura populară „o serie de categorii ale reflexivității", o atitudine reflexivă în fața vieții și a universului, o sinteză între *logos* și *mythos*, o viziune complexă activă și contemplativă, totodată, asupra omului și o cosmogonie populară. [2]

Această cultură și-a găsit cea mai desăvîrșită întruchipare morală estetică și filosofică în balada *Miorița* și legenda *Meșterul Manole* — capodopere unice ce degajă un sentiment de plenitudine umană, un mesaj etic de mare frumusețe despre natură, muncă, viață și moarte.

În ceea ce privește *cultura română scrisă*, este dificil să i se precizeze începuturile, dar datele lingvistice indică o continuitate neîntreruptă în folosirea scrisului, așa cum o atestă descoperirea unor inscripții pe teritoriul actual al României. Oricum, „secolul al X-lea este secolul desăvîrșirei etnogenezei românești și a începuturilor feudalismului în regiunile noastre". [3] Limba de cult și limba oficială de curte a fost însă multe secole limba slavonă, ceea ce nu înseamnă neapărat, cum s-a crezut multă vreme, o incompatibilitate de principiu cu spiritul românesc. În fond, funcția slavonei a fost similară cu cea a latinei pentru unele națiuni slave.

Pentru rolul pozitiv al acestei culturi foarte interesantă mi se pare următoarea apreciere: „Cultura în limba slavonă este prezentă pe *întreg* pământul locuit de poporul român, inclusiv Transilvania, care, deși organizată sub egida statului ungar și, încă din secolul al XI-lea, pusă oficial sub jurisdicția bisericii catolice, nu încetează a fi un teritoriu de cultură românească, mai întîi în limba slavonă, apoi în limba vorbită a poporului român... Cultura de limbă slavă a românilor din Transilvania, Maramureș, Crișana,

---

[1] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 13, Editura Politică, București, 1977, p. 39.

[2] Cf. Ion Goian, *Valori și sensuri filosofice în cultura populară tradițională*, în *Istoria filosofiei românești*, I, Ediția a II-a, Editura Academiei R.S.R., 1985, p. 75.

[3] M. Berza, *Pentru o istorie a vechii culturi românești*, Culegere de studii, Editura Eminescu, 1985, p. 2.

Banat le-a permis să reziste tentativelor de asimilare religioasă și culturală, creînd o distincție netă între cuceritori și cuceriți". [1]

Este, fără îndoială, „un fenomen destul de curios și de interesant : un popor de limbă romanică, românii, adoptă slavona ca limbă literară vreme de trei secole, și, ceva mai mult, această literatură conține opere originale scrise de către români". [2]

Momentul de apogeu al acestei culturi, care coexistă de altfel cu cea populară de transmisie orală, este cel al folosirii limbii scrise, iar înlocuirea slavonei cu româna a fost un proces lung și sinuos care a început în secolul al XVI-lea și a continuat pînă la jumătatea secolului al XVIII-lea, iar folosirea alfabetului chirilic a continuat și în secolul al XIX-lea. Limba română scrisă a pătruns mai repede în cultura laică, mai deschisă înnoirilor, decît în cea religioasă caracterizată prin dogmatism și conservatorism. Procesul este lung și dificil, [3] dar necesar pentru cristalizarea conștiinței naționale. Înlocuirea unei limbi moarte, accesibilă doar unei minorități infime din clasa dominantă — fie ea latina sau slavona — cu limba poporului este apreciată de P.P. Panaitescu drept o adevărată „revoluție în cultură". Meritul nu este al bisericii care s-a supus cu greu și cu mari întîrzieri curentului cultural general. Oricum, literatura istorică în limba română a precedat-o pe cea bisericească.

Dar, încă o dată — chiar cultura română de expresie slavonă a fost mărturie a *unității de cultură* a românilor, dincolo de granițele artificiale care-i despărțeau din punct de vedere politic. Odată cu trecerea la introducerea limbii române scrise în literatura laică și în cea religioasă, unitatea culturală se impune cu o forță unică.

---

[1] George Ivașcu, *Istoria literaturii române*, I, Editura Științifică, 1969, p. 30—31.

[2] P. P. Panaitescu, *Contribuții la istoria culturii românești*, Editura Minerva, București, 1971, p. 13.

[3] M. Berza citează cazul lui Udriște Năsturel, cumnatul lui Matei Basarab, care scria în slavonă și traducea în această limbă, dar a fost și traducător în limba română a lui *Varlaam și Ioasaf*, a *Vieții lui Nifon* și probabil a *Învățăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*.

Scanned with OKEN Scanner

Lucian Blaga era convins că „matricea stilistică" a poporului nostru ce-i asigură originalitate și perpetuitate, identitatea cu sine a omului român, contribuie din plin la definirea sa, la reliefarea puterilor sale spirituale. Acestea — în cazul poporului nostru — au fost însă supuse adesea la ceea ce el numește „boicotul istoriei". Astfel au existat momente de excepție în istoria socială și politică a Țărilor Românești — vremea lui Mircea cel Mare, a lui Ștefan cel Mare, a lui Mihai Viteazul ș.a. — care au probat un mare potențial de energie spirituală, în bună măsură nevalorizat cultural din cauza vitregiei vremurilor, a condițiilor istorice și politice neprielnice.

Au existat într-adevăr în cuprinsul Evului Mediu românesc asemenea momente de tensiune și efort spiritual, începînd chiar cu *primele sinteze originale de cultură românească*, produse printr-o fericită întîlnire a Occidentului și Orientului în spațiul cultural carpato-danubian-pontic. Pentru aceasta era însă necesară, înainte de toate, maturizarea unor procese sociale interne și îndeosebi cristalizările de viață politică prin trecerea de la închegările prestatale anterioare la primele formațiuni statale care marchează *nașterea politică a poporului român*, consfințind intrarea sa în istorie.

Este un moment istoric ce și-a găsit reflectarea, în primul rînd, într-un *mit arhetipal* de inițiere, analizat de Mircea Eliade în studiul său *Voievodul Dragoș și „vînătoarea rituală"*, unde se parcurge drumul invers decît cel al demitizării istoriografice de tip critic și raționalist : adevărul cercetat nu este de ordin istoric, ci de natură mitic-simbolică, revelînd un alt mod de existență și activitate a spiritului, care nu exclude și nu se opune antinomic celui istoric. Delimitîndu-se de tradiția istorică românească a descălecatului, M. Eliade scrie: „Dar este important să distingem cele trei realități diferite : 1) *evenimentul* sau *procesul istoric* al întemeierii principatului de către românii coborîți din Maramureș; 2) tradiția despre acest eveniment așa cum a fost înregistrată, interpretată și prezentată de primii istoriografi ; 3) mitul întemeierii, comportînd ca elemente esențiale urmărirea unui zimbru de un

grup de vînători, traversarea munților, omorîrea unui animal sălbatic și hotărîrea de a se așeza într-un ținut abia descoperit". [1]

Admirabil exemplu spre a pune în lumină distincția dintre conștiința mitică și cea istorică asupra unui fapt istoric. În acest caz (ca și în altele), Eliade o explorează pe cea dintîi, Gheorghe I. Brăteanu pe cea de-a doua. El se străduiește să delimiteze tradiția istorică de legendă, care este „produsul imaginației unui popor" în spiritul unei conștiințe critice a istoriei ; aducînd numeroase alte exemple care atestă cum anumite mituri au fost totuși confirmate prin cercetări istorice, autorul citat ajunge la concluzia că există temeiuri ale *descălecatului* (cel puțin pentru Moldova), ceea ce înseamnă o confirmare a adevărului mitic prin cel istoric. [2]

Cu greu vom găsi exemple mai concludente asupra rolului decisiv pe care-l are — în diverse împrejurări istorice — factorul politic în constituirea fizionomiei spirituale, a sistemului de valori a unei culturi. Nu ne-am putea imagina odiseea istorică a poporului nostru fără acele prime eforturi constructive ale voievozilor întemeietori de țară, care au știut să îmbine funcția civilizatoare instituentă de noi realități politice cu cea culturală de organizare și stimulare a unor noi focare de creație spirituală și dezvoltare a conștiinței morale. Gestul lor de ctitori în plan politic și cultural are valoare arhetipală pentru urmași. Începuturile existenței și conștiinței politice a poporului român au fost precedate de o lungă epocă de germinație și cumulare culturală, dar crearea unui *ethos cultural* distinct, original nu a fost posibilă fără constituirea cadrului politic al unei existențe istorice de sine stătătoare.

Cert este că „boicotul istoriei" nu a reușit niciînd să anihileze sau să întrerupă puterile creatoare ale poporului. Momentul Ștefan cel Mare i s-a părut lui Blaga cel mai grăitor pentru acțiunea negativă a „boicotului". [3]

---

[1] Mircea Eliade, *op. cit.*, p. 147.

[2] Gheorghe I. Brăteanu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Valeriu Râpeanu, Editura Eminescu, 1980, p. 152.

[3] Lucian Blaga, *Opere*, 9, *Trilogia culturii*, Ediție îngrijită de Dorli Blaga, Editura Minerva, 1985, p. 305.

Scanned with OKEN Scanner

Ştefan cel Mare a realizat pentru Moldova un cumul de posibilităţi cultural-artistice care au favorizat acea *sinteză* în matrice locală între bizantin şi gotic.

Dar intervenţia unor factori externi copleşitori au zădărnicit aceste posibilităţi, au dat alte direcţii energiei şi intuiţiei sale creatoare. Şi totuşi, Blaga însuşi relevă sintezele creatoare din timpul domniei sale care nu au lăsat urmaşilor doar un vis sau un set de posibilităţi ratate, ci o operă grandioasă, exemplară, cu efecte durabile pentru construcţia culturală de mai tîrziu.[1] În chip asemănător stau lucrurile în legătură cu momentele de cultură marcate de domnia lui Matei Basarab sau de epoca brâncovenească, dar acum — fără a depăşi evul mediu românesc în structurile sale fundamentale de ordin social şi economic — se deschid perspective noi, în probleme esenţiale de cultură, către un *umanism renascentist* tipic românesc, pe care Alexandru Duţu îl numeşte *umanism civic*.

UMANISMUL ROMÂNESC DE TIP RENASCENTIST. O problemă care a fost şi mai este controversată de istoria culturii româneşti este aceea a Renaşterii — mai exact a umanismului de tip renascentist. După cum se ştie, Renaşterea a fost caracterizată de Jules Michelet şi I. Burckhardt ca o *descoperire a lumii şi a omului*, de fapt o redescoperire a omului în dubla sa calitate : ca universalitate şi ca individualitate, deoarece prima sa mare descoperire s-a produs în cultura greacă antică. Ea a fost în orice caz o *epocă de profundă revoluţie culturală*, ai cărei promotori au fost reprezentanţii intelectuali ai unei tinere şi viguroase clase — burghezia, o pleiadă de mari spirite, titani ai cunoaşterii, creaţiei şi acţiunii, a căror operă a subminat sistemul de reprezentări şi mentalităţi, de idei şi atitudini a lumii feudale. Este adevărat că *umanismul* ca fenomen cultural de tip renascentist implică tendinţe şi caracteristici progresiste, constructive, cum ar fi : laicizarea culturii şi a concepţiei despre lume, cultul clasicismului antic, greco-roman, îndeosebi al valorilor sale umaniste, promovarea spiritului critic în filosofie, în-

[1] Cf. *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*, Culegere de studii îngrijită de M. Berza, Editura Academiei, 1964.

Scanned with OKEN Scanner

deosebi prin reînvierea unor curente de gîndire atît de puțin „ortodoxe" cum ar fi *stoicismul, epicureismul* și *scepticismul*, o contribuție remarcabilă la formarea limbilor și literaturilor naționale, ceea ce a deschis perspective nebănuite pentru îmbunătățirea tezaurului cultural al umanității. Dar chiar și în Italia, unde Renașterea s-a desfășurat în formele ei clasice cele mai strălucite, structurile economice și social-politice ale feudalismului s-au menținut multă vreme și după Renaștere. Revoluția în cultură nu este însoțită imediat de o adevărată revoluție la nivel economic și social-politic. Precizarea trebuie făcută pentru a înțelege mai bine legitimitatea și specificul umanismului renascentist românesc.

Prezenta antologie începe totuși cu *Umanismul renascentist*, ceea ce se justifică înainte de toate prin faptul că ideile fundamentale pe care le urmărește sînt tocmai cele pe care le-a dezăgăzuit și le-a proiectat în conștiința europeană epoca ce s-a impus, după Michelet, cu acest nume. Nu au fost prezente la noi toate condițiile de ordin social ale unui atare umanism, dar s-au manifestat principalele sale idei novatoare. Se probează astfel, odată în plus, că civilizația românească nu se afla la periferia continentului european sau în afara marilor curente de idei și valori care au brăzdat bătrînul continent și i-au conferit o noblețe spirituală aparte. Renașterea — fenomen de excepție în istoria Europei, a avut cele mai de seamă focare de iradiere spirituală în Europa occidentală, dar n-o putem restrînge la aceasta sau chiar numai la Florența — cum s-a și încercat — ci a cuprins și Europa centrală și sud-estică.

Nicolae Iorga a denunțat ideea de izolare provincială a culturii române închise artificial în limitele unor canoane slavo-bizantine ; fără a minimaliza aporturile pozitive constitutive și definitorii ale bizantismului și slavonismului, el a militat pentru integrarea culturii românești în contextul valoric al ariei de cultură pe care o reprezintă civilizația europeană. El afirmă deci că epoca Renașterii nu ne-a fost străină, de vreme ce exista o cultură laică de tip renascentist atestată de personalități ca Luca Stroici, Grigore Ureche, Miron Costin etc.

Dar în ce constă umanismul renascentist în Țările Române ?

Scanned with OKEN Scanner

Alexandru Duțu îl caracterizează în mod interesant prin raportare la *universalismul bizantin* și *barocul european*, dar și printr-o continuitate pozitivă a culturii evului de mijloc. „Spiritul civic al umaniștilor dezvoltă universalitatea moștenită spre noua universalitate propusă de Renaștere, cristalizînd direcțiile spre care se îndreaptă o cultură care a evoluat în mediul de civilizație sud-est european și care își afirma apartanența sa la romanitate... În cultura română, umanismul a jucat un rol similar celui îndeplinit de umanismul Renașterii în cultura europeană : a deplasat solidaritățile fundamentale în sfera activității sociale și politice, a dezvoltat spiritul civic, a conturat și amplificat domeniul în care s-au implantat faptele de civilizație". [1]

Umanismul este desigur diferit de la o țară la alta, chiar în Occident, dar ceea ce predomină sînt unele trăsături generale, precum cele ce au fost menționate mai sus și, mai presus de toate, constituirea unui model antropocentric al culturii. Or, aceste elemente comune de ordin cultural și ideologic configurează acel *umanism românesc de tip renascentist*. Dată fiind *romanitatea* constituțională a poporului român, a limbii și culturii românești, nu este de mirare că o trăsătură definitorie a acestui umanism o constituie *valorizarea culturală a antichității*. În acest sens, Petru Vaida scria că „trăsătura fundamentală specifică a umanismului românesc, nucleul însuși în jurul căruia s-a cristalizat acest curent a fost teoria originii romane a poporului român, cu corolarul ei, unitatea de origine și limbă a poporului român... Umanismul românesc s-a născut astfel prin contactul dintre problematica politică generată de condițiile istorice de existență ale poporului român în secolul 17 și umanismul european. Însuși cultul civilizației clasice, element fundamental al umanismului, a apărut la cărturarii români în primul rînd în lucrările consacrate problemei romanității și în strînsă legătură cu aceasta". [2] *Ideea romanității — valoarea originii romane* a românilor — idee pusă în slujba luptei pentru independență și

---

[1] Alexandru Duțu, *Umaniștii români și cultura europeană*. Editura Minerva, 1974, p. 37—38.

[2] Petru Vaida, *Dimitrie Cantemir și umanismul*. București, Editura Minerva, 1972, p. 46, 48.

Scanned with OKEN Scanner

demnitate națională este trăsătura distinctivă cea mai importantă a umanismului românesc.

Există un larg consens printre cercetătorii români că trăsătura fundamentală specifică a umanismului românesc a fost *conștiința romanității poporului român*, legată de lupta pentru independență și apărută mai întîi la cronicari. Tudor Vianu scria că manifestările de cultură umanistă pe teritoriul țării noastre reprezintă unul din ultimele valuri ale curentelor umanist-renascentiste europene. În comparație cu istoria culturii europene occidentale, umanismul renascentist românesc n-a avut „lungile răstimpuri ale curentelor respective în occident, a creat o evoluție mult mai scurtă și cu caracteristici mult mai puțin numeroase. Renașterea și umanismul românesc au însemnat, în primul rînd, stabilirea contactului cu izvoarele culturii clasice și revigorarea conștiinței descendenței latine, a acelui sentiment al comunității cu Roma, care a avut repercusiuni atît de însemnate în cultura românilor". [1]

Este o împrejurare importantă care i-a apropiat mult pe umaniștii români de cultură umanistă europeană ; cultul civilizației antice, cu valorile ei clasice, devenea la ei întreprindere patriotică legată de cercetarea originilor poporului român. Aceasta „a însemnat o primă breșă în cultura eclesiastică, aducînd după sine sfîrșitul monopolului cultural al bisericii și netezirea drumului spre o atitudine morală și intelectuală nouă, din care va ieși reforma". [2]

Înfățișările românești ale fenomenului renascentist, chiar dacă ne-am limita la cele ce au răzbit pînă la noi înfruntînd urgia vremurilor, sînt numeroase și semnificative. Este atestată chiar și o influență timpurie a Renașterii. „Cel puțin cu titlu de ipoteză credem că sîntem îndreptățiți să atribuim vremii lui Ștefan cel Mare primele elemente ale unui curent de Renaștere italiană despre care știm că a pătruns și în Moldova — și că s-a dezvoltat în secolele

---

[1] Tudor Vianu, *Receptarea antichității în literatura română*, în *Studii de literatură universală și comparată*, București, Editura Academiei R.S.R., 1963, p. 560.

[2] George Ivașcu, *Istoria literaturii române*, I, București, Editura Științifică, 1969, p. 55.

XVI—XVII, influențînd înfățișarea curților și palatelor domnești. Bandieri, el însuși italian, călător care înregistrează cu destulă precizie o serie de aspecte de monumentalitate ale orașelor din Moldova, este izbit de aspectul italian al curții de la Hîrlău".[1]

Umanismul românesc se manifestă deci și ca atmosferă, ca spirit deschis unor înnoiri culturale, în activitatea cărturărească a unor mînăstiri, pe lîngă unele curți domnești. Chiar dacă nu am avut o republică a literelor sau numeroși principi de înaltă ținută umanistă, ei înșiși artiști și literați de frunte precum Lorenzo Magnificul, spiritul umanismului a fost prezent nu numai în plăsmuiri artistice, ci și prin unele existențe exemplare, care se situează, în cazul unui Petru Cercel, la granița dintre istorie și legendă.

Ca figuri reprezentative pentru umanismul renascentist românesc, alcătuitoarea antologiei, Georgeta Tănase, reține : Neagoe Basarab, Nicolaus Olahus, Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce, Constantin Cantacuzino, Nicolae Milescu, Dimitrie Cantemir.

Fără a risca să facem comparații savante, derutante și irelevante cu *Principele* lui Machiaveli, *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie* aparțin culturii medievale prin fondul ideologic de bază, creștin-ortodox, dar și Renașterii prin atmosferă, prin concepția pedagogică și politică, prin *scopul laic* și *patriotic* izvorînd din ceea ce Machiaveli numea *rațiunea de stat* (ca motivație este poate singurul punct de contact cu *Principele*), prin critica ipocriziei religioase și morale a contemporanilor de toate rangurile, prin pathosul dreptății și conștiința puternică a legitimității.

Cele mai de seamă merite în analiza, editarea și argumentarea paternității *Învățăturilor* le au Dan Zamfirescu și G. Mihăilă.

„Impresionant este accentul pus pe ideea de *justiție* și pe *omenie* în comportarea cu oamenii. Ampla expunere a excelenței omului în cadrul «creației», a rolului său de stăpîn al naturii însăși ;

[1] Corina Niculescu, *Arta în epoca lui Ștefan cel Mare în cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, Editura Academiei R.S.R., 1964, p. 333—334.

destinația lui inițială este subordonată unei idei *politice*: domnul nu trebuie să-și trateze supușii ca pe o turmă de vite în care poate intra cu sabia. El este dator, dimpotrivă, să ajute pe cei slabi...". [1]

Cronicarii marchează preeminența operelor cu caractr istoric în vechea literatură română, cu o concepție despre lume și viață care îmbină creștinismul cu elemente din cultura umanistă antică. În Letopisețe găsim un ideal de om, o icoană a lumii plină de minunății, luminată de conștiință morală.

Nicolae Milescu a fost primul „uomo universale din cultura română", deoarece odată cu el „orizonturile și posibilitățile culturii românești înregistrează *saltul în universalitate*". [2]

Prin Dimitrie Cantemir, primul cărturar român de talie europeană, umanismul românesc de tip renascentist ajunge la deplina sa maturizare, el anticipînd totodată luminismul, chiar dacă îi lipsea o *bază socială burgheză revoluționară*. Cantemir este primul prin care se manifestă plenar geniul filosofic și științific al poporului nostru, sinteză enciclopedică de cultură europeană și orientală, de renaștere și spirit bizantin. Cantemir „nu este un epigon al Renașterii, ci un contemporan al lui Voltaire și Montesquieu, al lui Giambattista Vico, filosoful istoriei" [3]. De unde rezultă că, deși atașat clasei și epocii sale prin convingeri religioase, Cantemir era un renascentist, dar cu atitudini vizionare de filosofia istoriei, fiind deci contemporan cu avânposturile ideologice înaintate ale veacului. Între ideile generoase ale umanismului renascentist, Cantemir afirmă cu pregnanță: prețuirea civilizației în înțelesul ei istoric-concret, apt de a caracteriza o epocă, rolul activ ce se conferă culturii în redresarea societății, în transformarea sa progresivă și aspirația către libertate, sentimentul demnității naționale.

---

[1] *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*. Text ales și stabilit de Florica Moisil și Dan Zamfirescu, cu o nouă traducere a originalului slavon de G. Mihăilă, *Studiu introductiv și note* de Dan Zamfirescu și G. Mihăilă, Editura Minerva, 1970, p. 29.

[2] George Ivașcu, *op. cit.*, p. 165.

[3] Dan Zamfirescu, *Istorie și cultură*, București, Editura Eminescu, 1975, p. 83.

Scanned with OKEN Scanner

CONȘTIINȚA CULTURALĂ NAȚIONALĂ. Dacă Renașterea apuseană se caracterizează, între altele, prin astfel de trăsături aparent contradictorii ca *universalism cultural* și *individualism etic*, umanismul renascentist românesc — așa cum rezultă din viața atîtor bărbați viteji, iubitori și ctitori de cultură — are alte trăsături definitorii : *patriotismul, conștiința latinității, dorul de independență* și *sentimentul demnității naționale*. Nu setea de glorie personală ci dragostea și atașamentul față de pămîntul strămoșesc, simțămîntul puternic și stimulativ la fapte mărețe ale patriotismului. Cu alte cuvinte, dacă în Renașterea apuseană conștiința națională joacă un rol minor, în umanismul românesc ea reprezintă o valoare referențială, dar abia epoca modernă, începînd cu *luminismul* va face din *conștiința culturală națională* un *ax valoric*, o dominantă axiologică, focalizatoare și organizatoare a întregului sistem cultural.

Un moment de adînci rezonanțe în conștiința națională a culturii românești l-a reprezentat *luminismul*, inaugurat de *Școala ardeleană latinistă*, care a făcut din *romanitate* însăși esența acestei conștiințe în spiritul generos dar greșit al purismului latin. Este o mișcare culturală care a pus o imensă pasiune „în această cea dintîi mare aventură spirituală a Ardealului. Nu s-a subliniat niciodată îndeajuns incendiul lăuntric al acestor oameni, așa-ziși de carte, acea pasiune crescută și mai mult prin stăpînire de sine, acel joc lipsit de orice izbucnire istorică proprie temperamentelor exhibiționiste, aceă căldură ce străbate molcom și-n adînc hrănind și susținînd truda de-o viață a unor sfinți muritori, așezați sub porunca unei supreme chemări". [1]

Umanismul luminist poartă mai departe ștafeta spirituală a umanismului renascentist ; el a însemnat o *continuitate* culturală, dar pe o traiectorie superioară a istoriei. „Ca și umanismul de tip renascentist, luminismul proclama *idealul de desăvîrșire umană*, considerînd că acesta poate fi atins *în primul rînd* prin instruire și prin îndepărtarea ignoranței... Deosebit de umanismul renascentist însă, umanismul luminist amplifică la maximum calea culturală (individuală și socială) pentru desăvîrșirea umană. Aceasta

[1] Lucian Blaga, *Izvoade*, Editura Minerva, 1972, p. 171—172.

Scanned with OKEN Scanner

era o cale prin excelență *laică*... Procesul de modernizare, în care intrase societatea românească, impunea o mai hotărîtă desprindere de viziunea dogmatică a religiei, ceea ce imprimă idealului social, respectiv idealului cultural, devenit preponderent, o *dimensiune laică*". [1]

Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor [2], care dezvăluie împletirea elementelor definitorii ale *culturii barocului* și ale tradiției *umanismului istoriografic* cu ideile noi ale Aufklarung-ului, au insistat asupra însemnătății și ponderii *elementului național* în constituirea și afirmarea unei *viziuni luministe-românești*. Dacă în alte țări abia romantismul va afirma primatul naționalului în abordarea problemelor culturii, pentru poporul român, care avea de străbătut și drumul greu al *emancipării naționale*, universalismul raționalist al luminismului este mai adînc implantat în structurile și aspirațiile naționale.

Ideea originii latine a poporului român, a romanității și continuității sale în Dacia reprezintă teme prioritare în activitatea intelectuală a luminiștilor români.

Conștiința și cultura națională vor cunoaște experiențe și manifestări apogetice în epocile ce vor urma : cea revoluționară — revoluția lui Tudor Vladimirescu și revoluția de la 1848 — și epoca de maturizare a culturii române moderne care este, totodată, epoca făuririi statului național unitar, culminînd cu marea unire de la 1918, cînd s-a împlinit visarea de veacuri a poporului român în frunte cu cei mai bravi și mai luminați voievozi și cărturari ai săi. Problemele culturii devin și ele tot mai complexe — așa cum complexe devin problemele societății românești — atît prin fondul lor ideologic moral, cît și ca expresie lingvistică, intelectuală și estetică, dar marile gînduri ce i-au însuflețit pe înaintași — conștiința originilor și a continuității, unitatea limbii și a simțirii naționale, promovarea culturii naționale și a umanismului ca atitudine spirituală, ca omenie românească etc. — nu dispar, ci sînt tratate acum la o profunzime de cuget și la o temperatură intelectuală

[1] Adela Beclean Iancu, *Geneza culturologiei românești*, Editura Junimea, 1974, p. 160.

[2] Cf. *Fragmentarium iluminist*, Editura Dacia, 1972.

Scanned with OKEN Scanner

fără precedent, în însăși focul marilor mișcări politice și evenimente ce jalonează geneza și desăvîrșirea României moderne.

Principalele idei-forță ale secolului al XIX-lea au fost *ideea de progres* și *ideea de libertate*.

După cum se știe, în concepția luminiștilor principala modalitate de luptă pentru emanciparea oamenilor de cătușele ideologice ale Evului Mediu o constituie luminarea poporului, „lățirea" învățăturii, larga difuzare a culturii. Revoluționarii perioadei următoare vor înțelege limitele și eficiența scăzută a acestei metode în raport cu țelurile mai radicale ale revoluției de a schimba radical însăși structurile socio-economice și politice ale societății, dar ideea luminării poporului, prin cunoaștere și cultură, nu dispare, ea este acum integrată unui program revoluționar mai cuprinzător. În acest sens, I. Heliade Rădulescu, de pildă, are și meritul de a fi militat spre a da nației un început de *bibliotecă universală*.

În activitatea revoluționară a lui Nicolae Bălcescu, *democratismul revoluționar* ca formă a *umanismului* și *raționalismului*, reprezintă o continuare la nivel superior a tradițiilor umaniste și raționaliste din cultura noastră... „un rezultat, un punct nodal, dar și o premisă în această istorie". [1]

Ion Ghica proclama nu numai nevoia de cunoaștere cauzală a lucrurilor, dar și subordonarea ei față de sentimentul binelui și răului față de tot ceea ce este atracție firească spre bun și frumos, spre libertate și datorie față de om, iar S. Bărnuțiu socotea drept condiție de adevăr a culturii ca aceasta să pătrundă în popor și să izvorască din însăși ființa lui, din însușirile deosebite și individualitatea lui. „Acesta este adevărul cel mare".

Pentru marile spirite revoluționare care au pregătit și înfăptuit revoluția de la 1848 și apoi Unirea, cultura este prin excelență o problemă de construcție națională, de libertate și de patriotism.

Titu Maiorescu e apreciat îndeosebi fiindcă a introdus *criteriul estetic* și exigența majoră a *calității artistice* în cultura română modernă, dar ideea benefică a *autonomiei esteticului* nu l-a împins într-atît — precum se mai crede — spre autonomismul purist al

---

[1] Gheorghe Toma, *Permanențe filosofice românești*, Editura Dacia, 1979, p. 7.

artei încît să ignore semnificația națională a acesteia. Pentru el însă patriotismul nu poate justifica imperfecțiunea artistică, o lucrare slabă nu poate fi lăudată doar pentru că e românească. Titu Maiorescu numea Secolul al XIX-lea ca *secol al naționalităților*.

A pătrunde mai adînc în țesătura intimă, atît de bogată și complexă a problemelor culturii române moderne, pînă la Marea Unire, în permanența, dar și istoricitatea lor, nu este cu putință în aceste rînduri introductive. Ne vom limita, de aceea, la unele probleme de principiu.

Corifeii Școlii ardelene, călăuziți de cele mai nobile țeluri, au comis greșeli în ceea ce privește puritatea latină a limbii române sau derivarea sa din latina clasică (la Șincai), dar ei au sesizat o dimensiune esențială a conștiinței culturale naționale.

În biografia spirituală a unui popor, limba reprezintă elementul cel mai trainic, mai rezistent față de atîtea încercări de desnaționalizare, este expresia inegalabilă a *identității cu sine* a poporului nostru.

Nu este întîmplător că tocmai prin limbă, poporul nostru a dobîndit conștiința originilor, a unității și comunității de cultură și de ethos național. „...conștiința comunității etnice este tot atît de veche cît poporul însuși. Faptul că limba vorbită la nordul Dunării nu cunoaște dialecte, ca și unitatea funciară a culturii populare au înlesnit această recunoaștere, după cum permanentele legături dintre românii de dincolo și de dincoace de Carpați au determinat și întreținut unitatea de limbă și cultură". [1]

Cei mai de seamă reprezentanți ai luptei pentru *unitatea națională* au acordat o atenție deosebită limbii.

„Precum este știut, marea arhivă a trecutului românesc este *limba populară*, cu formele și structurile gramaticale și lexicale tipice, originale ; un neprețuit depozit de vechi și autentic material documentar... cea mai veche, cea mai vastă și fidelă oglindă a vieții istorice a comunității...". [2]

---

[1] M. Berza, *op. cit.*, p. 196.

[2] I. I. Rusu, *Etnogeneza Românilor. Fondul autohton tracodacic și componența latino-romanică*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981, p. 28.

Scanned with OKEN Scanner

S-a mai subliniat, de asemenea, statornicia fondului latin, în ciuda modificărilor lexicale, morfologice și sintactice, ceea ce exprimă nevoi permanente de comunicare și recomunicare a unor populații avînd aceeași matcă de geneză. Limba este un fel de coloană vertebrală a patriei și a specificului național, ea nu este o simplă structură, o schemă moartă, ci expresia tulburătoare de mare autenticitate a vieții intelectuale și afective a poporului.[1]

Alături de *conștiința originilor*, a unor *valori arhetipale*, și de conștiința *comunității de limbă*, conștiința culturală națională se mai caracterizează și printr-o *dimensiune istorică*. Manifestarea intensivă a puterilor creatoare, cu efecte durabile în cultura națională și universală, se hrănește nu numai din izvoarele primare, dar și din îmbogățirea continuă a tradițiilor, din lucrarea neobosită, ziditoare și înnoitoare ce alcătuiește *devenirea* noastră ; este — o realitate spirituală istorică, deci perfectibilă, o sinteză de însușiri formate istoric și cu o permanentă deschidere spre viitor. Nu putem absolutiza *nivelul etnic* al conștiinței de sine sau ceea ce în etnopsihologie se numește *sufletul etnic* ignorînd faptul că *timpul istoric*, spre deosebire de cel *mitic*, care presupune mereu întoarcerea la obîrșii, este creație perpetuă, un vector al progresului.

O trăsătură esențială a culturii naționale românești în epoca maturității și împlinirilor sale majore o constituie *unitatea de stil, unitatea dintre tradiție și înnoire, trăirea solidară a valorilor*.

Profilul spiritual sau personalitatea complexă a culturii naționale românești este o *sinteză* de însușiri și valori *active* sau *potențiale*, simbioza dintre tradiție și modernitate, unitatea tensională dintre *luptă* (atitudine activă, angajantă) și *contemplație*.

---

[1] Între cele mai interesante pagini ale acestei antologii se află cele despre limbă. Iată doar cîteva exemple. Fără a nega împrumuturi din limbile vecine, îndeosebi din slavă, Miron Costin scria : „... întreaga temelie a vorbirii și pînă astăzi se ține pe limba latină". Pentru Gh. Asachi limba este o problemă de psihologie socială și națională : „Sentimentul naționalității române în zborul care au luat, au atras și limba, cel mai puternic al ei factor și care cere nu numai puțină cultură". Limba națională, în concepția lui S. Bărnuțiu, în ciuda erorilor sale lingvistice este „cel mai prețios monument istoric și cînd a pierit acest monument atunci a pierit și națiunea...".

Scanned with OKEN Scanner

Tradiția înseamnă biografia spirituală a poporului aflat la o superioară conștiință de sine, o validă punte de legătură cu tot ceea ce istoria a decantat și perpetuat în cîmpul valorilor și exigențelor de înnoire. A cultiva tradiția înseamnă a te pătrunde de forța morală a poporului român, a descoperi frumusețea sufletului românesc. Modernitatea înseamnă năzuință veșnic neostoită de împliniri majore, setea de cunoaștere și de adevăr la nivelul celor mai temerari argonauți pe mările învolburate ale prezentului. Tradiția înseamnă un nesecat izvor de autenticitate spirituală, revitalizarea unor trăsături naționale de gîndire și sensibilitate ale unui popor ca al nostru ce a făcut din trăirea și practicarea solidară a valorilor, care înnobilează și înfrumusețează ființa umană, însăși chintesența spiritului său de adîncă și inepuizabilă omenie. Modernitatea înseamnă o nouă fundamentare teoretică, științifică a etosului spiritual românesc în concordanță cu o nouă ierarhie a valorilor, cu o nouă strategie a dezvoltării. Tradiția ne oferă figuri exemplare de bărbați minunați, de luptători neînfricați, de eroi civilizatori care au știut să înfrunte fără șovăială atîtea urgii ale destinului nostru istoric și geografic, atîtea potrivnicii ce au frînt și nimicit alte popoare lipsite de tăriile sufletești și de relațiile organice cu natura pe care le-a avut poporul nostru. Modernitatea se referă la linia de verticalitate a înnoirilor profunde și multilaterale, la altitudinea morală și la etica adevărului științific. Tradiția, în tot ce are mai de preț, este coloana fără sfîrșit a istoriei patriei, mereu deschisă și mereu propulsîndu-se spre înălțimi ; modernitatea înseamnă o amplă și continuă Renaștere și afirmare a valorilor patriotice, pe care nu le-a transmis această istorie și pe care se întemeiază orice autentic salt către viitor.

De aici și *unitatea de stil* a culturii naționale, ca un factor de coagulare și orientare a tuturor manifestărilor spirituale. Tocmai această unitate specifică determină gradul de originalitate a unei culturi, iar în cazul nostru aceasta presupune o solidarizare a valorilor și organizarea lor în funcție de un *centru focalizator* în care *binele* și *frumosul* (valorile morale și cele estetice) alcătuiesc un etos unic, un echilibru sufletesc potrivnic tendințelor extreme, răvășitoare, entropice.

Scanned with OKEN Scanner

Poporul român îmbină, de asemenea, eroismul legendar, curajul, bărbăția în apărarea gliei strămoșești și a valorilor sale fundamentale, cu starea contemplativă, meditativă față de cosmos — ceea ce a influențat stilul cultural național. Civilizația românească nu-l rupe pe om de natură, ci face din *natură*, *cultură* și *istorie* o *trinitate dialectică* a aventurii omului român, iar contemplația nu exclude acțiunea, ci o potențează ; fără această dimensiune contemplativă nu am putea să ne imaginăm bogăția sufletească și tăriile morale ale *omului mioritic*.

Să mai notăm și ceea ce am putea numi *plasticitatea ființei românești*, întemeiată pe o superioară conștiință a ierarhizării valorilor, a organizării lor în funcție de un *ax valoric de natură morală*. Originalitatea culturii naționale românești a fost totdeauna autentică : am asimilat și valori aparținînd altor culturi dar numai în funcție de nevoile noastre, asimilate în propria noastră substanță sufletească și rămînînd mereu noi înșine ; am răzbătut prin veacuri și am înfruntat urgia vremurilor prin propriile noastre puteri (și valori) și nu prin valori de împrumut. Funcția dominantă a rațiunii în cultura noastră nu a devenit raționalizare exclusivă, rigiditate dogmatică prin înlăturarea altor puteri sufletești. Cu atît mai puțin am îngăduit transformarea cultului sentimentelor, a manifestărilor sufletești afective în cultul neantului, ceea ce presupune cufundarea și pierderea în trăiri mistice, răvășitoare și ucigătoare de spirit. Cele mai alese flori culturale din grădina spiritului românesc întruchipează o concepție echilibrată despre viață prin conlucrarea tuturor factorilor de conștiință.

Toate valorile ce alcătuiesc conștiința culturală românească se încarcă de spiritul național grație *patriotismului*, care este cel mai de seamă referențial al existenței și conștiinței de sine. Organicitatea și autenticitatea patriotismului decurge din faptul că pentru noi *patria* nu este un cadru efemer, întîmplător și neutral de existență, ca pentru semințiile rătăcitoare prin pulberea veacurilor, ci un uriaș templu, modul de existență al comunității noastre, *Columnă* a sufletului românesc, un destin istoric de libertate și independență, generînd un sentiment de plenitudine umană, integrată în natură și istorie. Patriotismul este ca o „patimă fără sfîrșit" în

Scanned with OKEN Scanner

ctitoria și trăirea profundă a *timpului istoric* ce poartă în el și încărcătura spirituală simbolică a *timpului mitic* pe care poporul nostru a păstrat-o și cultivat-o și nu a risipit-o ca Fiul risipitor. De aici tăria și statornicia spiritului românesc, așa cum se poate desluși în *construcțiile sale culturale* caracterizate printr-o triplă deschidere; către natură (în armonie cu natura și nu ruptă de ea), către istorie și către propria noastră ființă așa cum rezultă ea din această sinteză, din întîlnirea și conlucrarea valorilor. Aceasta face posibilă asumarea unui destin istoric și nu sfidarea istoriei sau retragerea din istorie — pe care poporul nostru nu le-a încercat nicicînd — reușind astfel să transforme ceea ce Mircea Eliade numea teroarea istoriei, iar Lucian Blaga boicotul istoriei într-un destin istoric de glorie și măreție, de frumusețe morală și statornică încredere că povestea omului (în speță a omului român) nu s-a sfîrșit, ci abia începe.

AL. TĂNASE

Scanned with OKEN Scanner

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

În intenția autorului acestei antologii a fost să selecteze cele mai reprezentative texte care să ofere o imagine cît mai cuprinzătoare asupra evoluției gîndirii umaniste și patriotice românești din perioada cuprinsă între secolele XV și XIX. Textele antologate (din perspectiva exigențelor ideologice actuale ale discursului filozofic) interferează probleme legate de conștiința originii comune și a continuității poporului nostru pe teritoriul patriei strămoșești, de umanism, de cultul pentru carte și de elogiul culturii naționale. Punctul nostru de plecare l-a constituit o metodologie bazată pe materialismul dialectic și istoric, apreciind gînditorii și curentele de idei în raport cu epoca pe care au reflectat-o și în măsura în care, de la un moment istoric la altul, au adus elemente noi din perspectiva problematicii care ne-a interesat. Am căutat în modul de gîndire și de simțire al poporului român formarea și dezvoltarea conștiinței de sine a neamului nostru în vederea propășirii sociale și naționale, a afirmării spiritualității și ființării noastre istorice. În acest sens am avut în vedere o evoluție de la primele manifestări umaniste din secolul al XV-lea la gîndirea modernă, parcurgînd etapele umanismului, iluminismului, raționalismului și romantismului pașoptist, ale maturizării culturii române moderne. O evoluție care începe cu Nicolaus Olahus și se încheie, în antologia noastră, cu Dobrogeanu-Gherea. Primul a semnificat o trezire la viață a conștiinței de sine a românilor, al doilea — un moment hotărîtor în evoluția viitoare a gîndirii materialist-istorice.

Eliminările din texte, impuse de selecție, au fost marcate cu trei puncte în ( ) ; intervențiile pentru întregirea sensului unor texte lacunare au fost introduse în [ ]. Notele și comentariile autorilor de texte au fost redate cu (n.a.), ale editorului cu (n. e.), iar ale autorului prezentei antologii cu (G.T.).

Textele au fost reproduse după cele mai autorizate ediții apărute la Editura Minerva, Editura Academiei R.S.R., Editura Științifică și Enciclopedică, Editura Politică, Editura Dacia. Textele care nu au beneficiat de astfel de ediții au fost îngrijite de Petru Creția.

G. T.

Scanned with OKEN Scanner

1. CONȘTIINȚA ORIGINII ȘI A CONTINUITĂȚII

A. UMANISMUL

NICOLAUS OLAHUS
(1493—1568)

Nicolaus Olahus, cel mai de seamă reprezentant al umanismului românesc din secolul al XVI-lea, alături de Neagoe Basarab, a contribuit prin întreaga sa activitate la integrarea culturii române în circuitul spiritualității europene. Personalitate multilaterală de factură renascentistă, Olahus s-a manifestat strălucit ca istoric, orator, teolog, umanist, politician și diplomat. Bucurîndu-se de mare faimă și prețuire în cercurile intelectuale europene din timpul său, Olahus este numit de unii umaniști, în frunte cu Erasmus din Rotterdam, „drept cel mai bun și cel mai erudit protector al tuturor învățaților".

Opera sa, orientată spre o problematică esențială pentru destinul poporului român, a stimulat geneza unei mișcări de idei politice și culturale precum și procesul de zămislire și cristalizare treptată a conștiinței de sine a neamului. Lucrările de istorie au manifestat un interes deosebit pentru ideea originii latine, a continuității românilor pe teritoriul Daciei de odinioară, demonstrată de faptul că transilvănenii, moldovenii și muntenii vorbesc aceeași limbă și au aceleași obiceiuri. Olahus deschide o nouă etapă în concepția despre istorie, fiind primul român care proiectează pe ecranul vieții intelectuale europene ideea latinității poporului român. Apropiindu-se de valorile majore ale umanismului românesc și în dialog cu spiritualitatea europeană, Olahus merge pe linia interpretării raționale a evenimentelor istorice prin cauze naturale. Deși explicația cu privire la coborîrea românilor din

Scanned with OKEN Scanner

coloni romani nu are acoperire științifică, ea a surprins elemente pozitive ale etnogenezei poporului român care au influențat pozitiv formarea istoriografiei românești. Opera elaborată, a cărei valoare a fost recunoscută de Erasmus din Rotterdam, corespondența bogată purtată cu umaniștii din Țările de Jos, contribuția la reînnoirea conținutului spiritual al statului maghiar sînt dovezi indubitabile despre un nou orizont de gîndire în consens cu tendințele progresiste ale epocii.

Originea românească, care nu i-a fost niciodată contestată, a constituit pentru marele umanist prilej de bucurie și mîndrie națională.

Opere principale: *Epistole* (1527—1538), *Hungaria et Atila*[1] (1536, scrisă în limba latină).

(...) După cum spune Ptolomeu, *Dacia* se mărginește dinspre miazănoapte cu Sarmația; de la munții Carpați, se întinde pînă la cotitura fluviului Tyras. La miazăzi are ca hotar Dunărea, de unde aceasta începe a se numi Ister; la apus se întinde pînă la Tisa și Iazigii Metanasti. În Dacia se găsesc provinciile: *Valahia Mare — Țara Românească*, numită și *Transalpina, Moldova, Transilvania, Maramureșul, Țara Someșului, Țara Crișului, Nyr* și *Țara Timișului*. *Valahia*, despre care se spune că mai demult se numea *Flaccia*, de la Flaccus, care a adus acolo o colonie de romani, se întinde începînd de la munții prin care se desparte de Transilvania, pînă aproape de Marea Neagră; țară de șes, cu puține ape. La miazănoapte se mărginește cu roxanii, care se numesc acum ruteni; la miazăzi, cu Ungaria în partea dinspre cetatea Timișoarei și cîmpia Maxons; la răsărit, cu fluviul Dunării, care o desparte de Moesia Inferioară. (...)

Nicolaus Olahus, *Hungaria et Atila*, Cap. XII *[Despre Țara Românească]*, traducere de I. S. Firu din limba latină, în: *Umanistul Nicolaus Olahus, (Nicolaie Românul)* (1493—1568),

[1] În text este scris cu un singur t (n. e.)

Texte alese, ediție de I. S. Firu și Corneliu Albu, Editura Științifică, București, 1968, p. 116—117.

Țara Moldovei se învecinează la răsărit [sic !] cu aceea a Munteniei, la nord-vest cu polonii, iar la nord-est, prin Podolia, nu e departe de tătari, care sînt vecini cu Marea de Azov. Principele acestei țări se numește tot voievod, dar nu este expus la atîtea schimbări primejdioase ca cel al Țării Românești. (...) În vremea noastră,[1] în fruntea acestei țări stă voievodul Petru.[2] Moldovenii au aceeași limbă, aceleași obiceiuri și aceeași religie ca și cei din Țara Românească ; se deosebesc puțin doar la îmbrăcăminte. Se țin mai de neam și mai harnici [mai viteji — *magis strenuos*] decît cei din Țara Românească. Caii lor sînt neîntrecuți. De mai multe ori s-au lepădat de regele Ungariei, adesea au purtat războaie cu regele Poloniei. Se spune că pot să strîngă pînă la patruzeci de mii de oameni înarmați și mai mult. Limba lor și a celorlalți români a fost odinioară romană, ca unii care sînt coloni romani ; în vremea noastră, se deosebește foarte mult de aceea [romană], dar multe din vorbele lor pot fi înțelese de latini.

Nicolaus Olahus, *op. cit.*, cap. XIII, *Despre Moldova*, pag. 119—120.

Transilvania este înconjurată din toate părțile de munți foarte înalți, mai ales la hotarul dinspre Țara Românească : într-o singură latură, dinspre miazănoapte și la hotarul cu moldovenii, are trecătoare mai deschisă. Din Ungaria, se deschid spre Transilvania trei drumuri, și acestea anevoioase și desfundate. Unul din ele se numește *Mezeș*, în partea unde curge rîul Someș, al doilea se numește drumul *Crișului*, unde curge rîul Criș, iar al treilea, al

[1] Prin 1536, cînd scria cartea (n. e.).
[2] Petru Rareș (n. e.).

Scanned with OKEN Scanner

Porţii de fier, unde curge rîul Mureş. Trecătoarea dinspre Ţara Românească este îngustă şi plină de rîpe. Din această cauză, turcii care au năvălit pe aici în Transilvania au suferit înfrîngeri grele adesea din partea unor oşti puţine. Mai uşor poţi să cucereşti toată Ungaria pornind din Transilvania — care are o lungime de circa treizeci de mile ungureşti şi o lăţime cam tot atît de mare, sau ceva mai mică — decît să cucereşti Transilvania pornind din Ungaria, pentru că drumurile ei pot fi uşor astupate cu arbori tăiaţi.

II. Neamul acesta este viguros, războinic, are arme şi cai robuşti şi buni. Întreaga regiune are cînd şes, cînd păduri, alternativ ; fiind brăzdată de bifurcaţia şi cotiturile apelor, aşa cum vom arăta puţin mai jos, are un pămînt roditor : e bogată în vin, plină de aur, argint, fier şi alte metale, precum şi de sare ; este foarte îmbelşugată în boi, fiare, urşi şi peşti, încît nu poţi învinui natura că n-a adunat în acest ţinut tot ce uşurează traiul. În ea trăiesc patru naţiuni de neam deosebit : *ungurii, secuii, saşii* şi *românii ;* dintre aceştia, saşii sînt consideraţi ca fiind mai puţin potriviţi pentru război. *Ungurii şi secuii* vorbesc aceeaşi limbă, doar că secuii au cîteva cuvinte proprii neamului lor ; despre aceasta vom vorbi mai pe larg la sfîrşitul lucrării. *Saşii* se socotesc a fi coloni saxoni din Germania, aduşi aici de Carol cel Mare ; că este adevărat, o dovedeşte potrivirea limbii ambelor popoare. *Românii* sînt încredinţaţi *[traduntur]* că sînt coloni romani. Dovada acestui lucru este faptul că au multe în comun *[communia]* cu limba romană şi se găsesc în acest loc foarte multe monede ale acestui popor, fără îndoială indicii puternice ale vechimii stăpînirii romane pe aici.

III. În Transilvania izvorăsc rîurile Saio, Bistriţa, cele două Someşuri, cel Mare şi cel Mic, care în limba populară se numesc *Vissza Folyó*, adică *ce curge în sens contrar*, şi cele două Crişuri, numite odinioară Cusus, cel Repede şi cel Alb, Mureşul, care odinioară se numea Amorrois,

Marissus sau Morossus, Arieșul, Kikelö [Tîrnava] și Ompay. Aceste rîuri, după ce cresc datorită afluenților din Transilvania și dinafară, sînt în cea mai mare parte a lor navigabile [se continuă în tot capitolul descrierea rîurilor și a localităților].

(...) Alba Iulia, care este scaunul episcopului Transilvaniei, cu o biserică catedrală și mormîntul vestitului Ioan [Iancu] de Huniade. (...) Hunedoara *[Hunyad]*, cetate foarte puternică, așezată la poalele munților de miazăzi.

IV: (...) Clujul, pe nemțește Clausenburg, despre care se spune că mai demult era Zeugma, oraș vestit prin așezarea lui, prin bogățiile și belșugul în toate cele, cît și prin negustori. Abația Cluj-Mănăștur, tîrgul Turda, lîngă care de asemenea se scoate sare (...), Brassovia sau Corona, numită mai înainte Semigethusa, este așezată la marginea Transilvaniei, spre răsărit, e renumită atît prin întărituri, cît și prin mulțimea locuitorilor și a negustorilor, iar în ce privește traiul, o așezare în adevăr plăcută. Pe lîngă acestea, e și locul de tîrg al românilor de peste munți și al altor oameni străini. În apropiere de Brassovia se află cetatea Thertz [Bran], foarte puternică, întocmai ca o întărătură naturală, și poartă a Transilvaniei, unde intră cei din Țara Românească, așezată în locuri foarte stîncoase.

Nicolaus Olahus, *op. cit.*, Cap. XIV, *Despre Transilvania*, pag. 120—122.

GRIGORE URECHE
(1590—1647)

Grigore Ureche, personalitate remarcabilă a umanismului românesc din Moldova, cu rol activ în afirmarea pe scară largă a spiritului științific în istoriografia noastră, în demonstrarea cu

mijloace savante pentru vremea sa a latinității poporului român, a continuității sale pe teritoriul Daciei, a nobleței de origine. Studiul lumii greco-romane i-a permis, pentru prima dată, evidențierea unui fond lexical latin în limba română și a pătrunderii cuvintelor străine provenite de la popoarele cu care a venit în contact. Lui i se datorează trecerea de la istoriografia slavonă la istoriografia română cu mult timp înainte de introducerea oficială a limbii naționale în biserică (reforma datează de la sfîrșitul secolului al XVII-lea, odată cu apariția *Liturghierului* lui Dosoftei și a *Bibliei* lui Șerban Cantacuzino) ; notabilă pentru meritele gînditorului român este și inaugurarea unei noi faze în istoriografia Moldovei, concretizată prin elaborarea din îndemn propriu, a unei cronici, deosebite de cronicile slave cu caracter oficial de curte, scrise din porunca domnitorilor și exprimînd părerea acestora. Depășind limitele epocii în care a trăit, Grigore Ureche a orientat gîndirea românească spre o nouă concepție asupra omului și istoriei. A stimulat îndemnul către gîndire și acțiune proprie, manifestîndu-și încrederea în capacitatea omului de a interveni în cursul evenimentelor, prin rațiune, învățătură, experiență. Spirit instruit, s-a interesat de cultură și civilizație, făcînd dovada abordării unei problematici vaste și complexe, — de istorie, ca bun cultural al unui popor.

Grigore Ureche se evidențiază ca umanist și prin interesul și pasiunea cu care în cronica sa se ocupă de lupta celor asupriți pentru libertate socială și națională, de rolul maselor populare, care, în momentele grele, decid bătăliile. În această perspectivă se înscrie și ideea cu privire la lupta împotriva asupririi străine, a dreptului fiecărui popor de a fi respectat de alte popoare, prin care Grigore Ureche manifestă un interes aparte pentru destinul neamului românesc. Spiritul critic față de izvoare, pledoaria pentru obiectivitate și explicare naturală a faptelor istorice ilustrează o gîndire superioară care a înscris o pagină remarcabilă la întemeierea istoriografiei românești.

Opere principale : *Letopisețul Țării Moldovei* (1647, povestește evenimente de la „descălecatul" Moldovei — 1359 — și pînă la Aron-Vodă — 1594).

Vor unii, Moldovei să-i zică că au chiemat-o Ştitia, sau Schithia, pre limba slovenească. Ce Ştitia coprinde loc mult, nu numai a nostru, ce închide şi Ardealul şi Ţara Muntenească şi cîmpii preste Nistru, de coprinde o parte mare şi de Ţara Leşască. Chiematu o au unii şi Flachia, ce scriu létopiseţele latineşti, pre numele hatmanului rîmlenescu ce l-au chiemat Flacus, carile au bătut războiu cu ştiţii pre aceste locuri şi schimbîndu-să şi schimonosindu-să numele, din Flachia i-au zis Vlahiia. Ce noi acésta nume nu priimim, nici-l putem da ţărîi noastre Moldovei, ci Ţării Munteneşti, că ei nu vor să disparţă, să facă doao ţări, ci scriu că au fostu tot un loc şi o ţară şi noi aflăm că Moldova s-au discălicat mai pe urmă, iar munténii mai dintăi, măcară că s-au tras de la izvod, munténii mai întăi, moldovénii mai pre urmă, de păstorii nemerit, că umblîndu păstorii de la Ardeal, ce să chiiamă Maramoroş, în munţi cu dobitoacele, au dat de o hiară ce se chiamă buor şi după multă goană ce o au gonit-o prin munţi cu dulăi, o au scos la şesul apei Moldovei. Acolea fiindu şi hiara obosită, au ucis-o la locul unde să chiamă acum Buorénii, daca s-au discălicat sat. Şi hierul ţării sau pecétea cap de buor să însemnează. Şi căţeaoa cu care au gonit fiara acéia au crăpat, pre carea o au chiemat-o Molda, iară apei de pre numele căţélii Moldii, i-au zis Molda, sau cumu-i zic unii, Moldova. Ajijdirea şi ţării, dipre numele apei i-au pus numele Moldova.

Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţie de P. P. Panaitescu, *Prédoslovíia descălicării a ţării Moldovei dinceputul ei. Carea iaste însemnată de Uréche vornicul din létopiseţul cel latinescu izvodită*, pag. 59—60, E.S.P.L.A., Bucureşti, 1955.

Aşijderea şi limba noastră din multe limbi iaste adunată şi ne iaste amestecat graiul nostru cu al vecinilor de prin prejur, măcară că de la Rîm ne tragem, şi cu ale lor cuvinte

Scanned with OKEN Scanner

ni-s amestecate. Cum spune și la prédoslovііa létopiseţului celui moldovenescu de toate pre rînd : Ce fiindu ţara mai de apoi ca la o slobozie, de prin prejur venindu și discălicîndu, din limbile lor s-au amestecat a noastră : de la rîmléni, céle ce zicem latină, pîine, ei zic panis, carne, ei zic caro, găina, ei zic galena, muiaria, mulier, fămeia, femina, părinte, pater, al nostru, noster și altile multe din limba latinească, că de ne-am socoti pre amăruntu, toate cuvintele le-am înţelege. Aşijderea și de la frînci, noi zicem cal, ei zic caval, de la greci straste[1], ei zic stafas, de la léși prag, ei zic prog, de la turci, m-am căsătorit, de la sîrbi cracatiță, și alti multe ca acéstea din toate limbile, carile nu le putem să le însemnăm toate. Și pentru aceasta să cunoaște că cum nu-i discălicată ţara de oameni așăzaţi, așa nici legile, nici tocmeala ţării pre obicée bune și legate, ci toată direptatea au lăsat pre acel mai mare, ca să o judece și ce i-au părut lui, ori bine, ori rău, acéia au fost lége, de unde au luat și voie așa mare și vîrf. Deci cumu-i voia domnului, de caută să le placă tuturor, ori cu folos, ori cu paguba ţării, care obicéi până astădzi trăiaște.

Grigore Ureche, *op. cit.*, Pentru limba noastră moldovenească, pag. 61.

Aicea nu vom lăsa și de Ardeal sau Ţara Ungurească, cumu-i zicu unii, ca să nu atingem și să nu pomenim de începutul lor și de obicéiul lor, fiindu-ne vecini de aproape și de multe ori năzuia domnii ţării Moldovei, de să acioa și să ajutoriia de la dînșii.

Ardealul sau Ţara de jos Ungurească să chiamă Ţara peste Munte, carea coprinde o parte de Daţiia și piste munte. Direptu acéia-i zicu Ţara peste Munte, căci iaste

[1] *Straste* și *stafas* sînt probabil transcrise greșit de copiștii manuscriselor. Este probabil că autorul a scris *strafide* și *stafis* (n. e.).

încunjurată de toate părţile de munţi şi cu păduri, cum ar fi îngrădită. Zicu-i şi ţara de 7 oraşă, din limba nemţască, iar locuitorii ţării îşi zicu ardeléni, carii să hotărăscu cu ungurimea dispre apus, sau cumu-i zicu unii Panoniia. Iară dispre miiazănoapte să hotărăscu cu Ţara Leşască, dispre amiazăzi cu Ţara Muntenească, dispre răsăritu cu Moldova. Ţara Ardealului nù iaste numai o ţară însăş, ci Ardealul să chiamă mijlocul ţării, care multe coprinde în toate părţile, în carea stă şi scaunul crăiei. Iară pre la marginea ei sîntu alte ţări mai mici, carile toate de dînsa să ţin şi suptu ascultarea ei sîntu : întăi cumu-i Maramoreşul, dispre Ţara Leşască şi Ţara Săcuiască dispre Moldova şi Ţara Oltului dinspre Ţara Muntenească şi Ţara Bîrsei, Ţara Haţagului, Ţara Aoaşului şi sîntu şi alte horde multe, carile toate ascultă de Crăiia Ungurească şi să ţinu de Ardeal.

În Ţara Ardealului nu lăcuiescu numai unguri, ce şi saşi peste samă de mulţi şi români peste tot locul, de mai multu-i ţara lăţită de români decîtu de unguri. Iară în Ţara Ungurească de jos, unde să chiiamă Unguriia cea Mare (sau cum-i zicu unii pre limba nemţască Panoniia), acolo numai unguri trăiescu, iară de să află şi români pre alocurea, încă lége ungurească ţin. (...)

Rumânii, cîţi să află lăcuitori la Ţara Ungurească şi la Ardeal şi la Maramoroşu, de la un loc sîntu cu moldovenii şi toţi de la Rîm să trag. [1]

Iaste Ţara Ardealului plină de toată hrana cîte trebuiaşte vieţii omeneşti, că pîine peste samă rodéşte multă, de niminea nu o cumpără, ci tuturora prisoséşte, vin pretutinderea, nimărui nu lipséşte, miere multă şi bună, de care facu mied, aşa de bun, cît să potriveaşte marmaziului.

---

[1] Este cea mai veche afirmaţie românească despre unitatea neamului şi despre originea sa comună. A se consulta P. P. Panaitescu *Contribuţii la istoria culturii româneşti*, pag. 477—531, Editura Minerva, Bucureşti, 1971 (G. T.).

Scanned with OKEN Scanner

încunjurată de toate părţile de munţi şi cu păduri, cum ar fi îngrădită. Zicu-i şi ţara de 7 oraşă, din limba nemţască, iar locuitorii ţării îşi zicu ardeléni, carii să hotărăscu cu ungurimea dispre apus, sau cumu-i zicu unii Panoniia. Iară dispre miiazănoapte să hotărăscu cu Ţara Leşască, dispre amiazăzi cu Ţara Muntenească, dispre răsăritu cu Moldova. Ţara Ardealului nù iaste numai o ţară însăş, ci Ardealul să chiamă mijlocul ţării, care multe coprinde în toate părţile, în carea stă şi scaunul crăiei. Iară pre la marginea ei sîntu alte ţări mai mici, carile toate de dînsa să ţin şi suptu ascultarea ei sîntu : întăi cumu-i Maramoreşul, dispre Ţara Leşască şi Ţara Săcuiască dispre Moldova şi Ţara Oltului dinspre Ţara Muntenească şi Ţara Bîrsei, Ţara Haţagului, Ţara Aoaşului şi sîntu şi alte horde multe, carile toate ascultă de Crăiia Ungurească şi să ţinu de Ardeal.

În Ţara Ardealului nu lăcuiescu numai unguri, ce şi saşi peste samă de mulţi şi români peste tot locul, de mai multu-i ţara lăţită de români decîtu de unguri. Iară în Ţara Ungurească de jos, unde să chiiamă Unguriia cea Mare (sau cum-i zicu unii pre limba nemţască Panoniia), acolo numai unguri trăiescu, iară de să află şi români pre alocurea, încă lége ungurească ţin. (...)

Rumânii, cîţi să află lăcuitori la Ţara Ungurească şi la Ardeal şi la Maramoroşu, de la un loc sîntu cu moldovenii şi toţi de la Rîm să trag. [1]

Iaste Ţara Ardealului plină de toată hrana cîte trebuiaşte vieţii omeneşti, că pîine peste samă rodéşte multă, de niminea nu o cumpără, ci tuturora prisoséşte, vin pretutinderea, nimărui nu lipséşte, miere multă şi bună, de care facu mied, aşa de bun, cît să potriveaşte marmaziului.

---

[1] Este cea mai veche afirmaţie românească despre unitatea neamului şi despre originea sa comună. A se consulta P. P. Panaitescu *Contribuţii la istoria culturii româneşti*, pag. 477—531, Editura Minerva, Bucureşti, 1971 (G. T.).

Scanned with OKEN Scanner

Ţara Ungurească mai denainte vréme era foarte mare, de coprindiia o parte mare şi din Ţara Turcească, că scaunul crăiei nu era la Beligradul cestu nou, unde iaste acum, ci era la Buda, care acum o ţin turcii. Că dacă au luat turcii Belgradul cel mare, carele era apărătura nu numai a Ţării Ungureşti, ci a toată creştinătatea dispre apus, au dobînditu déciia şi Buda, carele era scaunul Crăiei Ungureşti. Déčii ş-au mutat scaunul la Beligradul cestu nou, dispre Ardeal, ci de-a pururea, fără odihnă, avîndu războiu némţii cu turcii şi fiindu şi ungurii întru ajutoriu asupra turcilor şi avîndu némţii priiteşug cu ungurii şi mergîndu asupra turcilor piste dînşii trecea, turcii suindu-să la némţi, prin ţara lor făcea cale. Ci ungurii văzîndu atîta stropşitură şi nevoie ţării, una dispre turci, alta dispre némţi, neavîndu *odihnă* de oşti gréle, li s-au supăratu şi s-au sfătuitu cu toţii, de s-au închinatu turcilor şi au luat de la dînşii domnu, ca şi în ţările noastre. Iară némţii daca au văzut că soţiile i-au viclenitu şi s-au închinatu la vrăjmaşii lor, au luat de la unguri jumătate de Ţara Ungurească de sus şi o ţin pănă astăzi.

Aşa Ţara Ungurească crăie mare ce era, dintr-un trup în multe mădulari s-au întorsu, o parte turcii ţin, cu scaunul crăiei cu Buda, némţii altă parte, Ardealul de-i cu stăpînu, însă iaste suptu robiia turcească.

Ungurii sîntu oameni iscoditori şi necredincioşi, vicléni, priiteşugul nu-l ţin la loc de nevoie. Prin ţara Ardealului nu poate omul pre lesne să treacă fără cărţi crăeşti. Şi taina aşa o ţin de bine, că nici de la ţărani cuvîntu direptu nu vei afla. Judecata sa foarte pe direptate o judecă şi de nu-ţi iubeşti légea într-un loc, volnicu eşti să-ţi tragi légea la alt scaun, unde vei iubi. Încă şi dispre crai, de ver fi avîndu ceva asupreală şi nedireptate, ai voie să-ţi întrebi şi cu craiul, unde să adună toţi domnii la scaunul ţării, de să sfătuiescu di trebile ţării şi de

Scanned with OKEN Scanner

vei avea strîmbătate, afla-vei direptate. Nici craiul are voie să piiarză pre vreun némișu, fără numai de-l va dovedi de viclenie.

Grigore Ureche, *op. cit., Pentru Țara Ungurească de jos și Ardealul de sus vom să arătăm, fiindu-ne vecini de aproape și cum au avut și ei crăie mare ca și léșii*, pag. 123—126.

MIRON COSTIN
(1638—1691)

Personalitate proeminentă a umanismului românesc, care, prin amploarea și profunzimea ideilor, a rămas în istoria culturii ca o prezență exemplară.

Opera sa abordează o problematică vastă și complexă, într-o epocă de mari frămîntări sociale și instabilități politice. A scris istoria Moldovei de unde începe cronica înaintașului său Grigore Ureche. Din perspectivă umanistă a ilustrat originea romană a poporului nostru și latinitatea limbii, descoperind în asemănarea dintre limba română și cea latină originea comună a tuturor românilor, dincolo de barierele politice ale statelor românești feudale. Contribuția cea mai valoroasă a cronicarului moldovean se referă la comunitatea de origine, de limbă și de obiceiuri, ce vizează în plan ideologic necesitatea dezvoltării economice, politice și culturale a întregului popor din cele trei state feudale.

A gîndit istoria ca un triumf al rațiunii asupra neștiinței, care în „mare ocară" cufundă „neamul acesta", și a propus interpretări ale fenomenului istoric care prin semnificațiile dezvăluite au prelungire în actualitate. El a scris istoria neamului românesc

Scanned with OKEN Scanner

cu obiectivitate științifică și fundamentată pe demonstrații ample, ca o replică dată detractorilor istoriei neamului, care pe bază de „basne" încearcă să denigreze și să înjosească demnitatea poporului nostru.

Ca și marii umaniști europeni, prețuiește cunoașterea limbii latine și a culturii antice, „cea plină de spirit și foarte înțeleaptă", devenită în viziunea cronicarului model în arta creației literare și în meditația asupra vieții și a omului. Admirația și prețuirea limbii latine merge pînă la adoptarea topicii acestei limbi în formularea românească. Dacă Grigore Ureche s-a străduit să curețe limba de impuritățile slavone, folosind construcțiile populare, Miron Costin a încercat să formeze o limbă latină, după modelul limbii latine și să contribuie la șlefuirea ei artistică.

Influențat de metafizica lui Aristotel și în spiritul gîndirii renascentiste, formulează o concepție superioară despre om, ca ființă rațională, înzestrată cu dorință de cunoaștere. În manieră originală Miron Costin afirmă că „dorința de a cunoaște" este o stare virtuală care se actualizează pe măsura efortului practic de cultivare, dorința fiind un dat, cultura un rezultat. Ideea cu privire la rolul științei ca îndreptar în orientarea vieții și activității, ca instrument ce îl ajută pe om să dobîndească distincția dintre bine și rău se înscrie pe linia necesității ridicării omului la cultură. Setea de cunoaștere, cultul pentru carte, trăsături distinctive ale omului Renașterii, prezente în opera cronicarului român, merg pe linia evidențierii statutului cultural al omului.

Opere principale : *Viața lumii* (primul poem filosofic în limba română, 1671—1673), *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron-vodă încoace* (1675), *Cronica țărilor Moldovei și Munteniei* (1684, limba polonă), *Istoria în versuri polone despre Moldova și Țara Românească* (1684), *De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor* (1686—1691).

Neamul Țării Moldovei de unde să trăgănează ?
Din țările Rîmului, tot omul să creadză.
Traian întîiu, împăratul, supuindă pre dahii[1]
Dragoș apoi în moldovéni premenindă pre vlahi[2]
Martor este Troianul, șanțul în țara noastră
Și Turnul-Săverinul,[3] *munténi, în țara voastră.*

Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei, Stihuri de descălecatul țării*, în : *Opere*, I, ediție critică de P. P. Panaitescu, pag. 5, Editura pentru literatură, („Scriitori români"), București, 1965.

Orice istorie își are rînduiala de la începutul ei. Și deoarece pe pămîntul acesta, unde sînt acum moldovenii sau vlahii, sau, cum îi numesc polonii, *wolosza*, și acolo unde sînt acum ungrovlahii sau muntenii, sau, după cum spun polonii, multanii, și în acea țară care se numește acum Transilvania, au locuit în vremile vechi dacii, vom începe de la dînșii povestirea pe rînd despre aceste țări, pentru că și pînă astăzi istoricii le numesc Dacia, împărțind-o în două, în Inferioară și Superioară, (...) aflîndu-se pe atunci supt ascultarea întinsei stăpîniri a Romei. Însă sub Domitian, împăratul romanilor, așa de mult se dezbătuseră de sub ascultarea romană, încît nu numai că se împotriviseră la plata tributului și darea ascultării cuvenite, dar chiar năvăliseră în provinciile romane : Missia, Tracia, Illiria. Așa încît Traian, împăratul romanilor, urcîndu-se pe tron după Domitian, văzînd acele părți desfă-

[1] Dahii și dachii tot unii sînt (n. a.).
[2] Moldovenii mainte de Dragoș-vodă să chema vlahi sau români de la Rîm (n. a.).
[3] Turnul Săvărinul este în Țara Muntenească, unde au fost și pod de piatră peste Dunăre, de Traian-împăratul făcut atunce cînd au descălecat aceste 2 țări cu rîmlénii (n. a.).

Scanned with OKEN Scanner

cute de Roma, a adunat oaste împotriva lor, şi Dion şi istoriile greceşti scriu că avea în această expediţie şase sute de mii numai de soldaţi, afară de gospodari cu femei şi copii aduşi din Italia pentru a coloniza pămînturile întinse, aşezări pe care romanii le numeau colonia. Citiţi istoriile romanilor, şi veţi vedea cum de multe ori romanii făceau aceasta din pricina foarte marei desimi a oamenilor în Italia, cărora nerămînîndu-le pămînturi pentru hrană, trimiteau o parte din gospodari cu femei şi copii în alte ţări. Punînd în mişcare deci această mulţime de oşti şi alţi nenumăraţi oameni, Traian a ajuns la Dunăre şi a zidit un pod peste Dunăre ; sînt şi astăzi urme şi praguri şi turnuri ruinate, care semne şi eu însumi am văzut în Ţara Muntenească, în judeţul lor al Jiului, între Cladova şi Diiu, oraşe acum turceşti, pe Dunăre. Traian a avut prima luptă cu dacii pe partea aceasta a munţilor, unde este acum Ţara Muntenească, a doua peste munţi unde este Ţara Transilvaniei. Amîndouă luptele le-au pierdut dacii, iar în a doua însuşi Decebal, regele lor, a pierit. Şi astfel, după aceste înfrîngeri, a aşezat adevărate colonii romane, şi şi acolo unde este acum Ţara Muntenească, şi aici, unde este acum a noastră, Moldova, a zidit cîteva cetăţi şi a aşezat soldaţi, a numit *dominos* peste cetăţi, de unde hospodarii noştri pînă astăzi se numesc domni (domn e aproape ca *dominus)* pe limba romanilor şi în Ţara Transilvaniei la fel, care pînă în vremile acestea sînt cu nume neschimbat. Ca şi noi, şi muntenii se numesc rumâni, ceea ce este acelaşi lucru ca romani. Şi dintre ei sînt mulţi în ţara Transilvaniei şi peste tot ţinutul Maramureşului şi al Oltului în munţi, de asemenea un ţinut al Ţării Transilvaniei. (...)

Miron Costin, *Cronica ţărilor Moldovei şi Munteniei [Cronica Polonă]*, în : *op. cit.*, cap. *Despre Dacia*, pag. 218—219.

Scanned with OKEN Scanner

Numele cel mai adevărat, autentic, de la primul descălecat prin Traian este rumân sau *romanus,* care nume acest popor l-a păstrat întotdeauna între dînșii, și îndată după descălecat și după pustiire, cum s-a spus, și după al doilea descălecat, pînă astăzi, același nume este dat îndeobște și muntenilor, și moldovenilor, și celor ce locuiesc în țara Transilvaniei. Rumân este un nume schimbat în curgerea anilor din roman ; și astăzi, cînd întreb pe cineva dacă știe moldovenește, spun : știi rumânește, aproape ca : *scis romanice.* Un alt nume ei înșiși nu au primit între dînșii niciodată. Străinii însă îi numesc în chip felurit, și mai întîi nemții pe italieni îi numesc *valios,* iar pe moldovean sau pe muntean *valascos,* ungurii numesc pe italian *olah,* pe moldovean sau pe muntean *olaș,* polonii pe italieni *wloh,* iar pe aceștialalți *woloszyn* (...). Deci din aceste numiri date de popoarele străine se poate vedea că străinii știau bine despre dînsul că acest popor este din Italia, pentru că îl numesc cu același nume ca și pe italieni.

Sînt unii care trag acest nume vlah de la hatmanul roman Flaccus. (...) Dar acestea sînt povești, căci Flaccus acela a apărat numai provincia romană Myssia și malurile Dunării de tătari, însă nu a întemeiat nici o colonie, cum a făcut împăratul Traian. (...)

În Macedonia este de asemenea o colonie romană, cu aceeași limbă cu noi, dar cu mult mai apropiată de limba italiană decît vorbirea noastră. Grecii îi numesc cuțovlahi, adică vlahi șchiopi, pentru că șchiopii și bolnavii din oastea romană rămîneau acolo. Este acolo un ținut mare, care se numește Romania și acel ținut este o colonie romană. (...)

Miron Costin, *op. cit.,* cap. *Despre diferitele numiri ale poporului moldovean și muntean,* pag. 224—225.

Scanned with OKEN Scanner

Cea mai strălucită dovadă a acestui popor, de unde se trage, (este limba lui) care este adevărată latină, striçată, ca și italiana. Am avut un ban de aramă găsit în pămînt lîngă Roman, pe care erau foarte lămurite cuvintele acestea : *hereditas* romana, iar acum moldovenii numesc *hereditas : hereghie*, așa s-a stricat acea limbă în vremea îndelungată, care ce nu schimbă și nu strică pe lume ? Totuși întreaga temelie a vorbirii și pînă astăzi se ține pe limba latină, și o parte din cuvinte stau neschimbate nici măcar cu o literă, cea mai mare parte însă a cuvintelor este la fel sau la început, sau la mijloc, sau la sfîrșitul cuvîntului, o parte însă mai mică, și substantive și verbe, au în sine împrumuturi din toate limbile vecine, dar mai mult din cea slavă, iar mai puțin din limbile ungurească și turcească. Înfățișez și o probă a acestei limbi :

Substantivele : *homo* — omul, *sanguis* — sînge, *caput* — capul, *mens* — minte, *frons* — frunte, *scientia* — știința, *supercilia* — sprîncene, *oculus* — ochiul, *nasus* — nasul, *facies* — fața, *ora* — gura, *bacia* — budza (din italienește), *lingua* — limba, *dentes* — dinți, *mustax* — mustața, *barba* — barba, *pectus* — pieptul, *anima* — inima, *campus* — cîmpul, *plenus* — plin, *gaza* — casa (din italienește), *supra* — supra, *desuper* — de sus, *status* — stat, *passus* — pasul, *dies* — dzuua (din italienește : *giorno*), *nox* — noapte, *ventus* — vîntul, *umbilicus* — buric, *venter* — vintre, *manus* — mîna, *digitus* — degietul, *os* — osul, *pellis* — piele, *pes* — picior, *caelum* — cierul, *humus* — huma, *terra* — țară, *stella* — stea, *aqua* — apa, *panis* — pîne, *albus* — alb, *niger* — negru, *ruber* — roșiu (din italienește), *herba* — iarba, *fenum* — fîn, *ver* — vare, *autumnus* — toamna, *frigus* — frig, *calor* — cald, *serenus* — senin, *turbidus* — turbure, *mare*, — mare, *arcus* — arcul, *sagitta* — segiata, *potestas* — putere, *primum ver* — primăvare.

Verbe : *manduco* — menîncŭ, *bibo* — beu, *dormio* — dorm, *sedeo* — ședŭ, *scribo* — scriu, *perambulo* — prîm-

blŭ, *aro* — arŭ, *semino* — samen, *audio* — aud, *video* — *vedzu*, *calco* calcŭ, *sentio* — sîmpt, *percipio* — pricep, *laudo* — laud, *intelligo* — înţeleg, *pono* — pui, *facio* — fac, *rogo* — rog, *postulo* — poftesc, *precar* — priesc, *transmitto* — trimiţ, *fugio* — fug, *adiuto* — agiutoresc, *nescio* — nu ştiu, *nato* — înnot, *vendo* — vînd, *respondeo* — respond, *cado* — cad, *occido* — ucig, *taceo* — tac, etc., etc.

Miron Costin, *op. cit.*, *Despre limba moldovenească sau rumânească*, pag. 231—232.

Mare dovadă neamurilor, din ce rădăcină şi izvor sîntŭ, numile care au şi în de sine şi la alte ţări streine şi măcară că nici un neam nu ieste în toată lumea să aibă numai un nume, ci unile dispre capetile céle dintâi a vreunui norod stăpînitoare, alte nume sîntŭ di pre locuri, de unde sîntŭ începute, multe di pre cetăţi mari, multe de pre ape vestite. (...)

Aşa şi neamul acesta, de carele scriem, al ţărilor acestora, numele vechiŭ şi mai direptŭ ieste rumân, adecă rîmlean, de la Roma. Acest nume de la discălicatul lor de Traian, şi cît au trăit pănă la pustiirea lor di pre aceste locuri şi cît au trăitŭ în munţi, în Maramoroş şi pe Olt, tot acest nume au ţinut şi ţin pănă astăzi şi încă mai bine munténii decît moldovénii, că ei şi acum zic şi scriu ţara sa „rumânească", ca şi românii cei din Ardeal.

Iară streinii şi ţările împrejur le-au pus acestŭ nume vlah, de pe vloh, cum s-au mai poménit, valios, valascos, olah, voloşin, tot de la streini sîntu puse acéste numere, de pre Italiia, cărora zic vloh. Apoi mai tîrziu, turcii, de pre numele domnului carile au închinat ţara întâi la turci, ne zic bogdani, munténilor cara-vlah, grecii bogdano-vlah, munténilor vlahos. Că acestŭ nume, moldovan, ieste de pre apa Moldovei, după al doilea discălicatul aceştii ţări de Drăgoşŭ-vodă. Şi munténilor, ori de pe munte, muntean, ori de pe Olt, olteani, că leşii aşa le zic, molteani.

543.343

BIBLIOTECA JUDEŢEANĂ „GH. ASACHI" IAŞI

Scanned with OKEN Scanner

Măcară dară că și la istorii și la graiul și streinilor și în-de-sine cu vréme, cu vacuri, cu primenéle au și dobîndescú și alte numere, iară acela carile ieste vechiu nume stă întemeiat și înrădăcinat : rumân. Cum vedem că, măcară că ne răspundem acum moldovéni, iară nu întrebăm : „știi moldovénește ?“, ce „știi românéște ?“, adecă rîmlenéște, puțin nu zicem : *„știs romaniță ?“* pre limba latinească. Stă dară numele cel vechiŭ ca un teméi neclătit, deși adaog și vrémile îndelungate, ori streinii adaog și alte numere, iară cela din rădăcină nu să mută. Și așa ieste acestor țări și țărîi noastre, Moldovei și Țărîi Muntenești numile cel direptŭ de moșie, ieste rumân, cum să răspundŭ și acum toți aceia din țările Ungurești lăcuitori și munténii țara lor și scriu și răspundŭ cu graiul : Țara Românească. (...)

Și așa dovedindŭ numele neamului acestuia, cum vezi din istorici mari și mărturiia țărîlor înprejur, ne trage rîndul a pomeni de portul. Care acum portul stătătoriŭ ca numile și ca limba nu ieste, ci ia un neam de la alt neam porturile cu vréme. La care schimbarea hainelor face și locul, de le caută a face și îmbrăcăminte trupului, precum ieste firea ceriului a vreunii părți de lume. Că întăi la aceste părți de lume, unde trăiescu moscalii, rusii, tătarii, să fie omul îmbrăcat în haine franțozești, ar crăpa de frigŭ. Și măcară și la noi pre aicea ce ierni sîntŭ țara Italiei ierni ca acéstea nu are niciodată, ci foarte blînde ierni, cum sîntŭ la noi toamnile, și mare darŭ au acéle țări a Italiei, cît și vara nădușăli nu sîntŭ ca aicea la noi, ci călduri cuvioase, puțin nu ca primăvara, cum ieste la noi la maiŭ, la iunie. Le-au căutatŭ dară acestora oameni mutați pre acéste locuri a-și schimba portul hainelor după vrémea acestor locuri.

Cătră acéstea toate, caută ce scrie de portul rumânilor iscusitul istoric Lavrentie Topeltin [1] din Mediiași ; cuvin-

[1] Tolpetin (n. e.).

Scanned with OKEN Scanner

tele lui ţi le izvodescŭ : „Rumânii de Ardeal, ai noştri, poartă o haină de la umere până peste tot trupul îmbrăcaţi, ne fac mare învăţătură portului de vacurile céle de demult, care au ţinut părţile acéstea de la septentrion, adecă părţile carile sîntŭ aproape spre miiazănoapte, tot trupul acoperitŭ, care feliŭ de haine pomenéşte un dascăl anume Marţialis, că să chiema endromida, cu aceste cuvinte : „Îţi trimitem endromida, vechiŭ portŭ, nu mîndru, iar bun de luna lui dichemvrie". Șlice au de pîslă, pe limba noastră deţască cuglă" (eu socotesc cu chivere, care am apucatŭ eu şi la boieri aicea).

Caută ce zice de opinci tot acela istoric Topeltin, şi nu de la sine, ci pune cuvintele a mai vechi de sine istoricilor, anume Alfonsŭ şi pre Plavt şi pre Ag. Ghel, carile au scris cărţi de porturile céle vechi limbilor : „Féliul încălţămintelor a românilor ieste cu piiele crudă, de fieştece dobitoc, piste picior învălit bine în obiiele de lînă încalţă şi apoi piielea acéia leagă cu curea piste picior, de înfăşoară piciorul de la dégite până sus, toată glezna. Şi acéstea ieste portul rîmlenilor celor vechi, strămoşilor lor, care purta la oşti. Acestŭ fél de încălţăminte a slujitorilor oşténi era la rîmléni. Numai atîta osebire vedem, pe cum cetim în istoriile céle vechi, că oşténii Rîmului nu învăliia în obiiele, ce gol piciorul încălţa cu piiele şi cu legături în cruciş, ca gratia ; în opinci numai cît ţine piciorul la călcăi lega". Acéstea sîntŭ cuvintile acelui istoric, din cuvîntŭ în cuvîntŭ. La noi de necinste ieste acést fél de încălţăminte acum, la acéstea vacuri, care era de cinste la rîmléni şi de vitejie portŭ. Vedem acum la cerchezi că acest fél de port de încălţăminte pentru sprinteniie ţin.

Aicé ieste locul a pomeni şi de tunsura acia, de care au scris un Simion Dascal şi mai nainte de dînsul Istratie-logofătul. Tunsura aceasta, precum s-au arătat de portul şi încălţămintele opincilor din historicul Topeltin, şi iarăşi dintr-însul să arătă, de care aşea dzice : „Mă mirŭ cum

de doo feluri de tunsuri au luat ardelenii noștri de la rîmleni, carii o țin o samă și pănă astădzi : un fel de tunsură mai adîncŭ la tunsură, pe lîngă peliță aproape, alt fel mai departe de peliță prin pieptine tund părul. Și acei tunsuri mai aproape de pieliță noi dachii, o numim *schieren*, iar acesta mai depărtat de peliță o numim *coluen*". (...) Vede-se dară că ieste vechiŭ obiceiŭ tunsura aceasta, care și pănă astădzi se vede la o samă de lăcuitorii a țării noastre și-n Ardeal, și ieste de la rîmleni aceasta. (...). Vădu-să dar basnele acelor scriitori mai sus pomeniți, Simion Dascalul și Istrate-logofătul și acel amăgeu, Misail Călugărul, carii au scris că sămnul acei tunsuri ca un cetlău au fostŭ sămnŭ tălhărescŭ, cu carei însămna rîmlenii cei de răŭ făcători.

Rămîne aici rîndul a arăta de graiul și slovele, de unde ieste izvorît, acestor țări de care pomenim. Precum dar s-au arătat deplin neamul acestor țări aședzate pe aceste locuri de rîmleni așé și graiul totŭ de la rîmleni izvorît, cu ciilalți historici mărturisește și Topeltin, care așé dzice : „Am dovedit mai sus a fi Italiia pricina descălicării valahilor, așe și aicè aceiiaș laudă mărturisim, că limba lor ieste limba vechilor romani, amestecată sau mai mult stricată cu sîrbască, rusască, dățască, horvățască, slovenească" procîi. Și dzice precum și un historicŭ ce-i dzic Covațiiocie au socotit precum graiul de casă a ardelenilor mai mult are în sîne însămnarea graiului românescŭ și lătinescŭ, decît a graiului de acmu a italiianilor.

Și cu vreme îndelungată, ce nu strămută și nu astupă, vestite împărății, crăii, domnii ; așè și graiul romanilor pre aceste locuri cu îndelungată vreme și răsipă lăcuitorilor, romanii de supt aceste locuri, care pustiindu-să de năvala tătarîlor, să mutase aceștia de aicè la Maramorăș, cei din Țara Muntenească la locurile Oltului, trecîndŭ munții, ș-au stremutat și graiul. Că unde dzice lătinește : *Deus*, noi dzicem : Dzău sau Dumnădzău, *meus*, al mieu. (...)

Cătră acestea adaogim rîndul aicè obiceilor meselor şi ospeţelor, carii să văd că-s vechi ţinute aice într-aceste ţări şi le ieste de la vechii romani, precum a închina păhar pentru sănătăţile priietinilor ş-a împăraţilor. (...)

La acestea şi obiceiul ce stă încă într-aceste ţări, adecă aicé, la noi, şi la munteni şi la darea datoriei de opşte, adecă la moarte, vechiŭ obiceiŭ, că dzice Topeltin : „În Ardeal dachilor, obiceiŭ cu mare petrecere a duce morţul la groapniţa ; mărgŭ înaintea boierilor cîntăreţii şi preuţii, pe urmă viniia şi cielaltă mulţime, închipuind cum şi ceilalţi vor merge unde şî cel mortŭ, ca cum ar dzice : mergi, că noi te vom urma. Vechiŭ obiceiŭ şi la rîmleni ; le dzicé trimbiţe înaintea osălor, cum mărturiseşte Ovidius : „*Cantabat moestis tibia funeribus*“ adecă : „Cînta trimbiţă de jelea astrucării [1]“. Şi aceasta la cei mai de cinste oameni să făcè, precum şi astădzi la aceste ţări, la astrucări domnilor şi la alţii oameni de cinste“. Şi iar tot acel Topeltin dzice : „Muierile daţilor osăle părinţilor, a ficiorilor, a bărbaţilor şi altor rudenii cu bocet nespus mărgŭ după ose, cu plînsuri de mirat şi cuvinte de jele cuprindŭ osăle şi cu glas mare toată viiaţa omenească a plîngŭ. Scrie Varro în cartea a 4, de viiaţa romanilor, cum cerca muiere, care avea glas mai bun, de cînta la osă, precum aceastaş şi aici în ţară să face şi pănă astădzi şi cu alăute.

Şi acestea le-am arătat ca şi dintru acestea să se cunoască niiamul cu obicéiurile că au ieşit de la Rîmŭ.

Miron Costin, *De neamul moldovénilor, din ce ţară au ieşit strămoşii lor*, Cap. VI, *De numerile neamului acestor ţări şi de port şi de limba graiului, de unde au luat, aşijderea şi de tunsură, carei se află şi acmu la prostime pe supt munte, lăcuitorii ce sîntu şi de lége creştinească, de unde au luat*, în *op. cit.*, II, pag. 43—50.

[1] *A astruca*, a îngropa (n. e.).

Scanned with OKEN Scanner

STOLNICUL CONSTANTIN CANTACUZINO
(1650 ?—1716)

Cronicar de prestigiu din Țara Românească, cu viziune largă asupra marilor probleme culturale ale timpului, Stolnicul Constantin Cantacuzino se afirmă prin întreaga lui activitate ca un adevărat om al Renașterii. Erudit, cu o temeinică instrucțiune umanistă, formată în contact cu atmosfera renascentistă a Italiei și înzestrat cu un acut simț al percepției frumosului cultural, gînditorul român este atras de valorile majore ale epocii. Nevoia de cultură, de înnobilare a omului, ilustrată prin contribuția pe care a avut-o pe linia întemeierii învățămîntului superior din țara noastră, plasează activitatea Stolnicului Cantacuzino dincolo de epoca în care a trăit.

Opera sa, o reflectare obiectivă a unei perioade din istoria poporului nostru, bazată pe o vastă și înaltă informație, demonstrează, în spiritul istoriografiei umaniste, latinitatea limbii, unitatea de origine a neamului românesc. Cunoașterea culturii greco-romane și a limbilor clasice l-a ajutat în demonstrarea continuității etnice și lingvistice a românilor pe teritoriul Daciei de odinioară. Cronica sa se remarcă prin mîndria de a evidenția nobletea de origine a poporului nostru, origine care îl face moștenitor al unei bogate civilizații romane. Concepția despre însemnătatea istoriei pentru viața teoretică și practică, ca îndrumător moral, ca modalitate de cunoaștere a trecutului țării noastre și îndeosebi ca element necesar culturii unui popor civilizat ilustrează dimensiunea umanistă a gîndirii Stolnicului Cantacuzino.

Spiritul critic, care îl animă, analiza comparată a izvoarelor, apelul la documente autorizate, care să certifice autenticitatea faptelor, în conformitate cu o gîndire metodologică unitară, fac din el un istoric modern. Deși a rămas tributar concepției idealiste asupra istoriei, gînditorul român a surprins dialectica evoluției, „a nașterii și stricăciunii" permanente, existența unei regularități în succesiunea schimbărilor — perioada de formare, de manifestare

Scanned with OKEN Scanner

deplină și de descompunere —, care l-a condus spre ideea de legitate în istorie.

Cărturar umanist, Stolnicul Cantacuzino a scris și una din primele pagini de filosofia culturii prin punerea în discuție a trăsăturilor distinctive ale civilizației. Definind civilizația, în opoziție cu barbaria, prin învățătură, știință, bunele moravuri, ordine juridică, legitate, Cantacuzino sesizează semnificația ei pentru viața poporului român, ca factor de ridicare a neamului pe linia progresului.

Opere principale : *Răspuns generalul Marsigli la întrebările sale despre istoria și geografia Țării Românești și Moldova* (1641—1659), în italiană, editată în traducere românească de N. Iorga). *Istoria Țării Rumânești întru care să cuprinde numele ei cel dintîi și cine au fost locuitorii ei atunci și apoi cine o au mai descălecat ș-apoi cine au stăpînit pînă și în vremile de pînă acum, s-au tras și stă, Jurnalul de călătorie și petrecere la Padova* (1667, editat de N. Iorga în : *Operele lui Constantin Cantacuzino*, București, 1901, după carnetul de studii al lui Constantin Cantacuzino Stolnicul, 1666—1669).

Însă dară, valahii, adecăte rumânii, cum sînt rămășițele romanilor celor ce i-au adus aici Ulpie Traian, și cum că dintr-aceia să trag și pînă astăzi, adevărat și dovedit iaste de toți mai adevărații și de crezut istorici, măcară că apoi le-au mutat și numele, *valahi* zicîndu-le. (...) Iară cum Galien-împărat să-i fie rădicat pe toți, cum unii au zis, cum mai sus am arătat, că vrînd den Misia și den alte locuri multe den Elada, să gonească pre goti, carii cuprinsése acéle ținuturi, au căci să dăznădăjduise de a putea ținea pe Dachia, cum zicea cel Ioann Zameski.

Iar pentru împresurarea acelor goti, ce și pre aicea coprindea, acéia încă împotriva crezutului și a socotelii iaste ; pentru că, cum au vrut acel împărat așa lesne a rădica atîta sumă și noroade de oameni, cu case, cu copii, așezați pre acèste locuri, fiind mai mult de 200 de ani. [...] Deci dară oameni întemeiați ca aceia, și stăpîni mari și

bogaţi făcîndu-se, şi şi de mari neamuri romane aici întemeiaţi, să-i ia Galien, să-i mute într-alte locuri pre toţi ; şi apoi au doar cu aceşti romani, numai ce era aici, vrea acel împărat, măcară şi alţii ca el de nimica şi grozav împărat (...) să-şi ţie împărăţiia şi să-şi păzească ţinuturile ? Căce, cînd ar fi rămas împărăţia numai cu ostaşii ce avea în Dachia, pre carii alalţi mai sus trecuţi împăraţi fi lăsase şi-i aşezase numai ca acéste ţări să păzească, şi ei cu alţii oştiia, cum mai den sus zisele să cunoaşte şi să înţelége, mică împăraţie şi de nimica ar fi fost atunce.

Şi aceasta încă iaste au doară şi acelor voievozi şi oameni mari, carii, cum s-au zis, că moşténi să făcuse aici, nu mai lesne le era şi ei a face cum şi alţii mulţi au făcut ; şi ei mai pe urmă încă acéia au urmat, de s-au despărţit cînd au început Împărăţia Romană a să pleca şi a să mai îngusta, unul într-o parte de supt ascultarea ei trăgîndu-se, domni lor puindu-şi şi volnici făcîndu-se ; alţii într-altă parte să dezlupiia, pănă s-au rupt şi s-au împărţit toată în crăii, în domnii şi într-alte politii, acea una şi întreaga monarhie, cum astăzi aiave să véde, tot de tirănia şi de hlăpiia unor neharnici, necum împăraţi, ce nici numele împărătesc să-l aibă nu li se cuveniia.

Deci dară, au nu mai lesne era şi acelora ce era oblăduitori acestor locuri, să nu asculte decît moştenirile lor înţelinate de atîţea ai, să le lase, şi să meargă de a să aşeza pentr-alte locuri mai aspre şi mai seci ?

Şi aceasta încă să mai socotéşte că nicăiri urme de ale acelora romani ce au fost în Dachia, ca să fie fost mutaţi cu totul într-altă parte, nu iaste ; că de ar fi undevaşi în Elada, şi astăzi, au limba, au alte sémne de ale romanilor s-ar vedea şi s-ar cunoaşte, cum şi în Ardeal şi pe aicea şi pe unde au fost aceia, pănă acum aiave sînt. (...)

Iară noi într-alt chip de ai noştri şi de toţi cîţi sînt rumâni, ţinem şi crédem, adeverindu-ne den mai aleşii şi mai adeveriţii bătrîni istorici şi de alţii mai înceace, că

valahii, cum le zic ei, iar noi, rumânii, sîntem adevăraţi romani şi aleşi romani în credinţă şi în bărbăţie, den carii Ulpie Traian i-au aşezat aici în urma lui Decheval, dupre ce de tot l-au supus şi l-au pierdut ; şi apoi şi alalt tot şireagul împăraţilor aşa i-au ţinut şi i-au lăsat aşezaţi aici şi dintr-acelora rămăşiţă să trag pănă astăzi rumânii aceştea.

Însă rumânii înţeleg nu numai ceştia de aici, ce şi den Ardeal, carii încă şi mai neaoşi sînt, şi moldovénii, şi toţi cîţi şi într-altă parte să află şi au această limbă, măcară fie şi cevaşi mai osebită în nişte cuvinte den amestecarea altor limbi, cum s-au zis mai sus, iară tot unii sînt. Ce dară pe aceştea, cum zic, tot romani îi ţinem, că toţi aceştea dintr-o fîntînă au izvorît şi cură.

Nu zic însă că toţi, toţi cît astăzi să află lăcuitori într-aceste ţărî, că sînt toţi rumâni, că acéia nici au fost, nici iaste, nici nice într-o ţară cîte putem şti că sînt în emisferiul nostru, ce mai mulţi streini şi veniţi dupe-ntr-alte ţărî. Însă mai vîrtos cei ce se află şi pănă astăzi mai blagorodni şi mai de folos neamuri, unii sînt den sîrbi, alţii den greci, alţii din arbănaşi, alţii den frînci, alţii dintr-alte limbi. (...)

Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoriia ţării rumâneşti, în : Cronicari munteni,* 1, („Scriitori români"), ediţie de Mihail Gregorian, *Vlahii de unde să zic vlahi, sau alt nume iar mai tot aşa, căruia scriitoriu cum i-au plăcut puindu-le numele şi mai ales de unde să trag ei,* pag. 43—44, 52—53, Editura pentru literatură, Bucureşti, 1961.

(...) Împărăţia Romană plecîndu-se şi micşorîndu-se, iată fieştecarele binele şi traiul său osebi au început a-şi căuta şi a-şi goni. Aşadară şi acei rumâni dachi ce era aici şi al lor traiu şi stare îşi cerca, şi cît au putut a să ţinea au nevoit, moşténi vechi şi întemeiaţi acestor pămînturi so-

cotindu-se că sînt ; pentru că prin sute de ani trecuse şi să rădăcinase în toată Dachia lăcuind şi şezînd.

Aşadară aceştea domnii şi voievozii lor avîndu-i şi legi bune ţiind şi păzindu-le, şi încă şi buni ostaşi fiind, şi ţara lor osebi au început a-şi păzi hotarăle lor mai tare a le ţinea, nimănui nici ei vrînd atîta a să mai supune. Ci cine asupra lor veniia şi ei împotriva acelora sta, şi atîta cît mulţi să îngroziia de dînşii ; şi mai vîrtos vecinii lor, carii venise apoi dupe romani de cuprinsése acéle locuri, cum s-au mai zis. Şi necum să-i mai bîntuiască şi ispitiia, ci în prieteşugul lor îi chiema şi cu dînşii să lega ca oricînd ei vrea să margă asupra altorcuivaşi, au cînd alţii asupra lor vrea veni, ei ajutor să le dea şi cu prieteşug să se afle. Aşa şi ceştea, cînd vrea cére că acéiaşi cérere de la aceia gata să se afle şi să le dea, dupre buna vecinătate şi legătura ce făcea cu ei. Şi într-acesta chip încă multă seamă de ani s-au purtat şi s-au ţinut, nici grijă lor de alte domnii şi crăii măcară era, căce multă şi puternică oaste avea, şi încă că toţi ostaşi buni era şi nici de împăraţii Ţarigradului să temea, măcară că încă pentr-acéle vremi tot tari şi putérnici era. Ci încă şi cu ei s-au bătut, împotrivă-le stînd. Şi ajutoare le-au dat, cînd au trebuit, împotriva vrăjmaşilor lor şi a turcilor, cînd au început a tréce încoace marea şi a le lua locuri şi a le mai îngusta împărăţiia şi den Elada precum mai nainte voi arăta.

Însă nu puţină mirare iaste la toţi cîţi scriu de aceasta, nici la cîţi bine vor socoti de aceşti rumâni, cum s-au ţinut şi au stătut până astăzi aşa păzindu-şi şi limba — şi cum au putut şi pot şi pămînturile acéstea lăcuiesc ? ! Care acéstea la puţine limbi şi neamuri să véde. Şi mai vîrtos atîtea roduri de oameni, streine şi varvare, preste dînşii au dat şi au stricat, cari peste alţii aşa dînd, nici numele, nici alt nimic nu să mai ştie, nici să mai pomenéşte de aceia, cum iată şi mai sus am zis. Iarăşi aiave să véde şi să créde că împresurînd gotii, vandalii, slovénii, hunii şi alţii ca

acestea și călcînd și descălecînd mare parte a [E]vropei și pe aici au trecut, au luat, au stricat și au și supus hunii acéste țări, cum va vedea mai nainte. Iară ei tot au stătut și s-au ținut cum sînt. (...)

Iară ceștea rumâni, oricum și cum pentr-atîtea căi-cări, zdrobiri și nespuse rèle ce i-au trecut și i-au călcat, tot iată pînă astăzi, cum s-au zis, că tot încă de nu să află atîta fericiți și slobozi de tot, iar încă și domnie, stăpîniri și limba acéia a romanilor, tot stă și să ține. (...) Însă destul că tot urme de a să cunoaște și a să ști bine de unde sînt, le-au rămas și au. Care aceasta bine socotindu-se, aiave iaste, că nu fără a lui Dumnezeu providenție iaste, nici fără de a sa minune nu iaste, însă direpț ce el singur știe. La aceasta și Bonfinie uitîndu-se într-a treia decadă a lui, cartea 9, zice dupre altele multe și acéstea : „Măcară că feliuri de feliuri varvarii năvăli și prăzi în Dacia, al norodului roman ținut și a ghetilor țară, împreună și cu panonii făcea, însă pe lăcuitori și pe legheoanele romane, carii de curînd era adaose acolo, nu le-au putut piiarde, măcar [că] între varvari cufundați era. Iară limba romană încă la ei tot mirosește și nicicum de tot nu o părăsesc. Și așa să véde că lupta și să certa nu pentru viață, cît pentru paza și starea limbii. Că cine dară iaste carele nu foarte să se mire încă de atîtea dése întăriri și prăzi ale sarmaților, gotilor, așijderea ale hunilor, vandalilor și ale gepidilor, cari făcea în Dachia și ale ghermanilor (cărora némți le zicem acum) și ale longobardilor, de vom socoti bine căutăți și stricăciuni ? ! Și încă până acum între acești dachi și gheți urmele limbii romane să păzescu, cărora acum pentru știința bine a săgeta, valahi le zicem. (...)

Stolnicul Constantin Cantacuzino, *op. cit., Dupre ce au rămas rumânii în Dachia moșnéni, cît supt ascultarea împăraților romani au stătut și apoi la ce au mai ajuns*, pag. 67—68—69—70.

Scanned with OKEN Scanner

8 (...) Martin Cromer, (...) zice așa : dintr-acea amestecătură a rumânilor și a varvarilor, cu dările și lucrăle ce făcea între ei și cu a însurărilor amestecături, valahii au răsărit limbă noao din cea véche a lor varvară și romană, ruptă și amestecată au, și cu acéia să slujesc. Foarte multe însă țin cuvinte letinești. (...) Iară dachii preavéche a lor osebită limbă avînd, cum o lăsară și cum o lepădară așa de tot, și luară a romanilor, aceasta nici să poată socoti, nici créde. Și încă pentru că și pînă astăzi vedem și auzim, zice Topeltin, că de întrebăm pe un valah : Ce ești ? el răspunde : *rumân*, adecăte *roman*, ci numai au stricat puțin cuvîntul, den *roman* zic *rumân*, iar același cuvînt iaste. (...)

Stolnicul Constantin Cantacuzino, *op. cit., Vlahii de unde să zic vlahi...*, pag. 33, 38—39.

NICOLAE SPĂTARU-MILESCU
(1636—1708)

Personalitate de înaltă și profundă cultură umanistă, de talie europeană Nicolae Milescu-Spătaru a contribuit la dezvoltarea cunoștințelor geografice, etnografice și filosofice ale timpului său.

Moldovean originar din Peloponez, înzestrat cu talent și spirit iscoditor, Milescu a deținut funcții înalte la curtea domnească, dintre care cea de spătar a rămas definitiv legată de numele său. Activitatea politică și culturală desfășurată i-a adus aprecierea de „om foarte învățat" și diplomat iscusit capabil să apere demnitatea monarhului pe care îl reprezenta. În cariera sa, a avut în repetate rînduri ocazia de a susține interesele țărilor române și lupta de eliberare a popoarelor balcanice de sub jugul otoman. Trimis de Dosoftei în Rusia, unde rămîne aproape patruzeci de

Scanned with OKEN Scanner

ani, devine înalt funcționar în serviciul țarilor și reprezentantul mișcării de renaștere politică și intelectuală a Ortodoxiei. Celebritatea i-a fost asigurată de călătoria în China, în calitate de ambasador al țarului Alexei Mihailovici și descrierea pe care ne-a lăsat-o în lucrări de certă valoare științifică.

Erudit, cunoscător al mai multor limbi, Milescu a desfășurat o bogată și intensă activitate de traducător : *Vechiul testament* din grecește, după ediția protestantă de la Frankfurt, constituind punct de plecare pentru *Biblia* lui Șerban Cantacuzino, tipărită la București în 1688 — fapt ce semnifică începutul maturizării culturii noastre ; *Cartea cu multe întrebări...* (după două lucrări ale lui Atanasie al Alexandriei) a cărei valoare patriotică este exprimată prin recunoașterea latinității limbii române, teză introdusă în mod original de Milescu într-un text religios ; *Despre rațiunea dominantă* (a lui Pseudo Josephus Flavius), lucrare inspirată din *Etica Nicomahică* despre afecte și rațiune „ca minte și cugetare dreaptă", prin care Milescu este apreciat drept primul traducător al unui text filosofic publicat în limba română.

Opere principale : *Carte cu multe întrebări foarte de folos pentru multe trebi ale credinței noastre* (1661), *Călătorie prin Siberia de la Tobolsk la Narcinsck și la hotarele Chinei* (1677), *Jurnalul misiunii lui Nicolai Spătaru în China* (1677), *Descrierea marelui fluviu Amur* (1677), *Descrierea celei dintîi părți a lumii numită Asia, în care se află și împărăția Chinei* (1678).

Dumnezeu se zice (...) *pre limba letenească deus, iară rumânéște să chiamă Dumnezeu, care nume iaste luat de la letinie, în ce chip și mai jumătate de limbă rumânească luată de la letini.* (...)

Nicolae Milescu, *Carte cu multe întrebări foarte de folos pentru multe trebi ale credinței noastre*, atribuită lui Atanasie al Alexandriei și tălmăcită de Nicolae Spătaru, în : *Rațiunea dominată. Contribuții la istoria umanismului românesc*, de Virgil Cândea, pag. 89, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979.

Scanned with OKEN Scanner

DIMITRIE CANTEMIR
(1673—1723)

Personalitate dominantă în cultura românească ce inaugurează etapa enciclopedică, primul nostru gînditor care a construit un sistem filosofic de o incontestabilă valoare teoretică. Istoric, geograf, etnograf, scriitor, muzicolog, filosof, logician, etician, într-o viață scurtă, încheiată la cincizeci ani neîmpliniți, Dimitrie Cantemir face dovada unei activități desfășurate într-o varietate impresionantă de domenii.

A creat o operă complexă, de orientare umanistă, prefigurînd iluminismul, bazată pe o documentație largă, influențată de valorile culturii europene, care a deschis perspective noi în multe domenii de creație. În planul istoriografiei, unitatea de origine, continuitatea etnică a românilor pe teritoriul vechii Dacii, noblețea neamului românesc — exprimată prin descendența romană și proveniența din creatorii unei bogate civilizații — tratată într-un context larg, demonstrează dreptul poporului nostru la libertate, independență și progres. Interpretarea savantă a fenomenului istoric, corelată în plan metodologic cu formularea regulilor sau canoanelor unei metode critice de cercetare a faptelor, pornind de la izvoare — valabile și azi — constituie o contribuție prodigioasă la dezvoltarea istoriografiei românești. Erudiția, interpretarea rațională, bazată pe argumentarea cauzală a evenimentelor, distanțarea de concepția idealistă a unor înaintași, entuziasmul pentru istoria culturii, românești și pentru cea universală, îi asigură un loc aparte în istoriografia europeană. Cantemir a elaborat și cele dintîi lucrări de filosofia istoriei — istoria concepută ca dezvoltare naturală, dirijată de legi obiective — cu finalitate politică, exprimată prin necesitatea pieirii imperiului otoman, principala forță care a împiedicat dezvoltarea economică și politică a Țărilor Române.

Concepția filosofică a evoluat în direcția accentuării tendințelor laice și raționaliste. În prima parte a activității sale, sub in-

Scanned with OKEN Scanner

fluența teozofiei lui Van Helmont, s-a situat pe poziții deiste, criticînd aristotelismul ca expresie a „obscurității păgînești". La maturitate, concepția ontologică s-a modificat în sensul tendinței de emancipare de sub tutela religioasă prin introducerea determinismului și excluderea finalismului din natură. Din Aristotel, devenit „greu și deplin învățător", preia o serie de termeni — materie, substanță, accident, esență, cauză —, precum și conceperea filosofiei drept cunoașterea principiilor existenței. Distincția dintre filozofia „fizică" și „obiccinică" demonstrează că umanistul gînditor avea conștiința necesității cercetării fenomenelor naturii și a celor umane, ceea ce reprezintă un element de progres care îl apropie de Bacon, Leibniz, Descartes. Cunoașterea, abordată filosofic, ilustrează evoluția gîndirii lui Cantemir spre raționalism — rațiunea fiind lumina naturală dată omului spre a ajunge la adevărata înțelepciune.

În domeniul filosofiei culturii, continuînd gîndirea Stolnicului Cantacuzino, formulează idei noi pentru spațiul teoretic românesc, pronunțîndu-se în spiritul veacului luminilor, pentru cultură și civilizație în vederea luminării neamului nostru. Nobleţea unui popor, în gîndirea înaintată a lui Cantemir, se stabilește nu numai după vechimea neamului, lățimea teritoriului, ci și prin contribuția sa la dezvoltarea culturii și civilizației universale.

Opere principale : *Divanul sau Gîlceava înțeleptului cu lumea sau Giudețul sufletului cu trupul* (1698), *Imaginea tainică a științei sacre* (1700), *Compendiolum universae logices institutiones (Micul compendiu de logică generală,* 1701), *Sacrosanctae scientiae in depingibilis imago,* (1700), *Istoria ieroglifică* (1705), *Monarchiarum physica examinatio (Cercetarea naturală a monarhiilor,* 1714), *Incrementa atque decrementa aulae othomanicae (Istoria creșterii și descreșterii Porții otomane,* 1716), *Descriptio Moldaviae (Descrierea Moldovei,* 1716), *Sistema religiei mahomedane* (în limba rusă, 1722), *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor* (1723).

De aicea și înainte puind noi socoteala și tot țeanchiul osteninței noastre, pentru ca nu numai, precum arătăm, că Dachia noastră au fost de Traian Marile cu boiari ce-

Scanned with OKEN Scanner

tăţeani şi slujitori romani descălecată şi lăcuită ; ce încă aceloraş romani întrînsa aşezaţi de atuncea şi până în zua de astăzi săminţii, şi a nepoţi, strănepoţi, într-aceeaiaşi nerupt trai şi necurmată sălăşluire să dovedim ; trebuie întîi pentru aceasta puţinea învăţătură cititoriului nostru să dăm : cu carea, ca cu o pravilă şi canon slujindu-să, şi adeverinţa istoriii mai luminată i să va arăta : şi doveadele noastre de tot gîndul stîng şi de toată socoteala cu prepus curate şi dezbărate le va cunoaşte.

Canonul, dară, şi regula adevărată şi neschimbată iaste :

1. *Tăcearea nici pune, nici rădică lucrul ; iară zisa îl şi pune şi-l şi rădică.* [1]

Care canon aşea trebu[ie] înţeles : Cînd vreun lucru în lume sau iaste sau să face, iară pentru dânsul, precum iaste sau precum s-au făcut, cineva nu pomeneaşte : atuncea lucrul acela nici să dovedeaşte, nici să tăgăduieaşte, adecă, ca cum ar fi un feliu de peaşte în mare, macarcă acel peaşte adevărat să află şi iaste ; însă, căci păscarii peaşte ca acela, să prinză nu s-au tîmplat, pentru aceaia de peaşte ca acela, vreodată n-au pomenit. Apoi căci n-au pomenit, precum n-au rîdicat acel peaşte din mare, aşea nici l-au pus. Nu l-au rădicat ; căci peaştele acela necunoscut adevărat în mare să află. Nu l-au pus căci ce să zică sau să povestească n-au avut, pentru lucru carile a-l videa sau a-l şti nu s-au tîmplat. Şi aceasta iaste parte canonului dintîi carea zice : *Tăcearea nici pune, nici rădică lucrul.*

---

[1] D. Cantemir, spre deosebire de predecesorii săi, elaborează următoarele reguli metodice de cercetare, numite canoane, prin care demonstrează continuitatea românilor în Dacia :
a) lipsa de informaţie nu este un argument că un fapt istoric nu a existat (1) ;
b) tăcerea izvoarelor asupra unui fapt odată semnalat, demonstrează existenţa acestuia (2).
Cantemir este un deschizător de drum în problema demonstrării continuităţii românilor în Dacia (G. T.).

Scanned with OKEN Scanner

Iară a dooa parte, carea zice : *că zisa îl şi pune şi-l şi rădică*, să înţelege, împotriva părţii canonului dintîi. Cînd adică vreun lucru în lume şi iaste, şi precum iaste să ştie, şi să povesteaşte, sau cînd nici cum iaste, nici să poate şti, şi a-l povesti îl tăgăduiaşte ; deşi cînd îl povesteaşte sau îl ştie odată, şi povestit iaste, adecă precum păscarii vînează un peaşte, pre carile nici ei, nici alţii mai denainte a-l vâna li să tîmplasă, văd şi curiosc lucru carile, macarcă adevărat între alte lucruri a firii au fost, celor necunoscut fiind, ce să povestească şi cum au fost să-l puie nu ştiia ; iară după ce la mînă le vine vînatul cel necunoscut, şi-l cunosc, deciia cu zisa, adecă cu povestirea îl pun, adecă adeveresc, precum peaşte ca acela iaste, şi să află în mare : apoi în toată viaţa, de n-ar mai povesti de dînsul, însă tot rămîne pusă adeverinţa cea dintîi, precum ei adevărat au văzut şi au povestit de peaşte ca acela. Şi aceasta-i partea ce zice : *că zisa şi rădică lucrul* ; aşea trebuie a să înţeleage, cînd adecă vreun lucru în lume nici au fost, nici a să face, nici a să şti, nici a să povesti să poate, atuncea zisa, tăgăduind neştiinţa lucrului, din lucrurile firii de tot îl rădică.

Adică, cînd zisa tăgăduiaşte că doi sori în ceriu nici au fost, nici sînt, nici pot fi ; nici de doi sori într-un ceriu cum să poată fi a povesti poate, că precum de fiece lucru carile nicicum vreodată n-au fost, tăgăduiaşte zisa că nu au fost. Aşea, de lucrul carile iaşte peste putinţă a fi tăgăduiaşte că va fi, sau să va putea vreodată pentru dînsul şti, sau a să povesti.

2. Al doilea canon, acestuia următoriu iaste, carile zice : *tăcearea după zisă adeveareşte zisă o dată*, carea aşea trebuie înţeleasă : un lucru o dată în lume făcut, cunoscut şi povestit fiind, deciia prin sute de ani supt tăcearea adîncă stînd, acea tăceare, pănă nu va avea altă zisă împotrivă, altă nu face fără numai ce adevereaşte tot acel lucru carile o dată s-au zis şi, cîtă vreme stă tăcerea, stăpîneaşte zisa dintîi, carea mai pre urmă să tace. Iară cînd

după tăceare, vine altă zisă, povestind, pentru acelaşi lucru (pentru carile mult s-au tăcut) tot cum s-au fost povestit dintîi adevereaşte-să ; că cînd era lucrul acela supt tăceare nu căci nu era nu să povestia, ce căci tîmplare nu s-au dat povestirii, iară cînd s-au dat atuncea s-au şi povestit. Iară de să va povesti după tăceare într-alt chip atuncea, de la vremea povestirii înainte, precum a povestirii dintîi, aşea a tăcerii stăpânire să rădică şi să pune stăpânirea povestirii de pre urmă, (însă acea povestire de pre urmă de va fi povestită de la oameni vreadnici de credinţă ; iară amentrilea şi tăcearea şi povestea cea dintîi rămâne neclătită în stăpâniia sa), şi deciia într-alt chip să înceape a să şti decît s-au ştiut mai de nainte ; adică pănă a nu lua turcii Ţarigradul să zicea, şi să ştiea, că-l ţin grecii, iară după ce l-au luat turcii să zice, şi să ştie, că-l ţin turcii. Apoi, după ce au luat turcii Ţarigradul şi după ce au ştiut o dată toţi aşea mai pre urmă, de atuncea pă[nă] acmu de n-ar fi mai scris nici un istoric, nici ar fi mai povestit cineva că turcii ţin Ţarigradul, tăcearea aceasta n-ar rădica pre turci din Ţarigrad ce ar adeveri zisa o dată ; precum turcii au luat de la greci Ţarigradul. Aşijderea de ar povesti cineva că Chesarul au luat de la turci Ţarigradul, nu îndată s-ar şi creade, ce s-ar cerca de iaste om de credinţă carile aduce poveaste noaă împotriva cei vechi. Deci de s-ar adeveri precum acel povestitoriu iaste adevărat, şi precum lucrul iaste precum el îl povesteaşte, deciia înainte şi tăcearea cea mai denainte şi poveastea care o dată zisease, că Ţarigradul l-au luat turcii de la greci, s-ar şteargе ; şi deciia s-ar zice şi s-ar şti poveastea într-alt chip decum au fost mai denainte ; adecă precum Chesariul au luat Ţarigradul de la turci. Iară aceasta neadeverindu-să, rămîne tot zisa cea dintîi, carea o adeverea tăcearea, cu care tăceare istoricii adeverea zisa o dată : precum turcii au luat şi ţin Ţarigradul.

Scanned with OKEN Scanner

Aşijdearea de au şi luat Chesariul Ţarigradul de la turci, însă cineva pentru aceasta, precum s-au tîmplat, nicicum n-au pomenit tuturor lucrul neştiut rămîne şi, cît rămîne neştiut, tot poveastea cea ştiută dintîi rămîne stăpînitoare ; (căci ştiinţa iaste a lucrurilor, iară neştiinţa iaste tăgăduitoarea lucrurilor, şi fiinţă n-are). Într-acesta chip şi cu acesta canon trebuie a să cerca şi a să probălui toate lucrurile carile în istorii o dată şi dinceput s-au pomenit ; şi deciia macar prin mii de ani cevaş pentru acelaş lucru nu s-ar fi mai pomenit, căci istoricii au tăcut, tăcearea lucrului nu rădică pre acel lucru ca cum n-ar fi ; ce mai vîrtos îl întăreaşte tot aşea să fie fost precum dintîi s-au pus ; de vreame ce altă povestire mai prospătă într-alt chip decum mai denainte au fost lucrul nu povestesc, precum am arătat pilda cu Ţarigradul.

Aşijderea, iaste alt chip de povestirea istoriii, carea nu îndată au ştiut de lucrul ce s-au făcut, ce cu multul mai pre urmă la auzul scriitorilor au sosit ; pentru aceaia prin cîtă vreame istoricii pentru neştiinţa lucrului au tăcut, tăcearea lor nici tăgăduiaşte, nici adevereaşte lucrul acela ; nici îl rădică, nici îl pune ; precum am zis în pilda cu peaştele, ce, pentru ca mai căutat să se înţeleagă aceasta, aduce-vom şi altă pildă. America (căriia îi zicem lumea noaă) multe mii şi sute de ani au fost necunoscută scriitorilor şi tuturor oamenilor ce trăiesc în pămîntul cest de demult cunoscut. Deci, căci nu am cunoscut noi, nici am ştiut ceva pentru America, şi nici am scris ceva pentru dînsa, tăcerea aceasta n-au rădicat pe America din lucrurile firii, căci ia adevărat era, precum iaste ; măcar că nu ştiia că iaste. Într-acesta chip, şi cu aceastea canoane dară trebuie să să slujească şi cititoriul nostru de poftească să să înştiinţeze, şi să să odihnească cu adeverinţa hronicului nostru, în carile întîi cu bune adeverinţe şi cu credincoase mărturii din istorici arătăm descălecarea Dachii noastre de la Traian împărat, cu domni cetă-

Scanned with OKEN Scanner

ţeni şi slujitori romani. Apoi vrînd să dovedim şi necurmat traiul aceloraş romani într-ânsa, prin multe vremi de ani să va videa că zicem, precum la istorici cevaş nu să pomeneaşte, şi apoi iarăşi va videa, precum la istorici iarăşi să pomeneaşte şi tot pe povestea cea dintîi să povesteaşte. Deci cititoriul, ţiind în minte canoanele carele i-am dat, unde va videa prin multă vreame tăcearea istoricilor pentru Dachia şi pentru romanii dintrînsa, să nu socotească îndată că, pentru căci istoricii nu pomenesc, pentru aceia n-au fost, (căci aceasta socoteală iaste şi împotriva canonului şi împotriva adevărului), ce pînă nu va videa altă povestire de nou adusă asupra cei vechi, tăcearea acea multă a istoricilor să o ştie din nedarea tîmplării a scrie purceasă ; iară nu din nefiinţa sau rădicarea romanilor din Dachia, că aceasta, de-ar fi fost vreodată, ar fi trebuit să o pomenească istoricii vreodată ; şi de vor şi fi istorici ca aciia, încăş nu îndată trebuie crezuţi ; ce cercaţi şi ispitiţi de sînt oameni de credinţă ; şi de să va adeveri precum adevărat romanii o dată în Dachia au fost şi-au lăcuit, iară mai pre urmă s-au rădicat, după dreapta mărturia acelor scriitori nu iaste să să crează, căci s-au rădicat o dată, deciia nu s-au mai pus, cea trebuie a cerca înainte a ispiti : oare nu vor fi şi alţi istorici, ca şi aciia vrednici de credinţă, carii şi rădicatul romanilor din Dachia împreună cu cialalţi povestesc ; şi de iznoavă iaraş înturnarea lor în Dachia adeveresc, carii aflîndu-să şi adeverindu-să, poveastea rădicatului romanilor din Dachia să ştearge ; şi poveastea înturnării lor iarăşi în Dachia să pune, căci totdeauna poveastea cea mai de pre urmă trebuie să se ţiie (fiind de oameni vrednici de credinţă povestită) la adeverinţa istoriii : după cum adevărul şi canoanele poftesc, iară noi cu agiutorul lui Dumnăzău întinzînd cursul hronicului din an în an, şi din istorici în istorici, de vom păzi canoanele legate şi credinţa ceaia ce

Scanned with OKEN Scanner

să cade istoricului (carea ochii, sufletul și viața istoriii iaste), cititoriul giudecata în putearea și voia sa va ținea.

Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, în : *Operele principelui Dimitrie Cantemir*, tomul VIII, publicat de pre originalul autorului de Gr. G. Tocilescu, capul I, *Canoanele, cum vor putea să să adeverească lucrurile odînăoară adeverat făcute, însă în istorii tîrziu și rar pomenite*, pag. 181—185, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl", București, 1901. Text stabilit de Petru Creția.

Scanned with OKEN Scanner

B. EPOCA MODERNĂ: ILUMINISMUL

SAMUIL MICU
(1745—1806)

Samuil Micu, personalitate de seamă a mișcării de emancipare politică și culturală a națiunii române — cunoscută sub numele de Școala Ardeleană — a desfășurat o activitate complexă ca istoric, lingvist, filosof, profesor, traducător, organizator și animator al vieții culturale.

Spirit erudit, el realizează prima mare sinteză de istorie a românilor, prezentînd evoluția poporului nostru din antichitate pînă în secolul al XVIII-lea. În conformitate cu valorile umanismului, înfățișează, ca istoric și lingvist, latinitatea și continuitatea românilor, pe teritoriul Daciei de odinioară, de-a lungul veacurilor, în vederea recunoașterii lor ca națiune egală în drepturi cu celelalte națiuni. Demonstrația savantă, bogăția și concizia limbajului, angajarea scrisului istoric în sensul mișcării de emancipare națională ilustrează dimensiunea iluministă a culturii și nivelul erudiției la care se situa concepția generală despre istorie. Animat de idealul edificării culturii moderne și în dialog cu spiritualitatea europeană, Samuil Micu a desfășurat, sub semnul erudiției filologice o bogată și intensă activitate pe linia cizelării și cultivării limbii române.

În filosofie, realizează traduceri „pre limba românească" și uneori prelucrări originale a lucrărilor lui Wolf și Baumeister, într-o perioadă în care conceptele filosofiei noastre erau la începutul constituirii lor. Traducerile s-au remarcat prin grija deosebită pentru găsirea unor termeni românești corespunzători, —

fiind creator de limbaj filosofic românesc — precum și prin popularizarea ideilor fundamentale ale iluminismului german, care a stimulat o mișcare de idei în domeniul istoriei naționale. Concepția filosofică, a constituit, pentru gînditorul român, fundament teoretic și metodologic al tuturor celorlalte probleme abordate de el. Deși nu a elaborat o concepție originală, Samuil Micu, se anunță ca deschizător de drum al liberei cugetări, într-un moment critic, cînd autoritatea religiei era încă foarte puternică. Prin popularizarea filosofiei laice și raționaliste, precum și prin activitatea de pionerat pe linia cristalizării terminologiei filosofice, pe fondul unei conștiințe active de neam, Samuil Micu rămîne un fondator de cultură națională.

Opere principale : *Brevis historica notita* (1778), *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* (1780, împreună cu Gheorghe Șincai : prima gramatică tipărită a limbii române, care marchează începutul lingvisticii românești ca știință), *Învățătura metafizicii* (1787—1790), *Istoria românilor cu întrebări și răspunsuri* (1791), *Scurtă cunoștință a istoriei românilor* (1796), *Loghica, adecă partea cea cuvîntătoare a filozofiei* (1799), *Legile firei, ithica și politica sau filozofia cea lucrătoare* (1800, partea I și a II-a, traduceri și prelucrări după manualul lui Baumeister și Steinkellner, *Istoria și lucrările-și întîmplările românilor* (1801—1805).

11. *Avrelian împărat.* După moartea lui Chintilie, împărat s-au făcut Avrelian, carele de loc au fost din Dachia. Acesta, cum scrie Vopisc și Evtropie, mari istornici ai romanilor, au ridicat pre romani din Dáchia și i-au trecut Dunărea în Misia, carea acum iaste Bulgaria, și apoi, țara aceasta o au numit Dachia Noao. Aceasta au făcut Avrilian pentru că el să gătea să meargă cu războiu asupra perșilor, și să temea ca nu cumva, pănă va fi el cu oastea în Răsărit asupra perșilor, să năvălească varvarii de cătră miază-noapte în Dachia și să robească și prade pre romanii cei de acolo.

Însă măcar că împaratul Avrilian pentru pricina zisă mare parte din romanii cei din Dachia lui Traian, carea

Scanned with OKEN Scanner

după aceasta s-au zis Dachia véche, i-au trecut Dunărea, tot colonii, plugarii şi alţii, carii începusă iconomia şi lucrul cel de casă şi a fi gazde, acolo au rămas. Aşea romanii apoi şi dincolo şi dincoace de Dunăre au lăcuit. Ţara cea dincoace de Dunăre se chema Dachia véche şi Dachia lui Traian, iară cea dincolo de Dunăre s-au zis Dachia noao şi Dachia lui Avrilian. Să zice că de la mutarea aceasta a romanilor, carea o au făcut împăratul Avrelian, au început românii a face cîntece şi a-l pomeni pre el, şi de atunci au rămas la români în colinde, Alerom, Ailerom doamne, ca cum ar zice : Avreliane doamne. Din vremea aceasta s-au zis românii cei din Dachia şi Misii, pentru că lăcuia în Misia.

Împăratul Avrelian în anul de la naşterea lui Hs. 275, după ce patru ani şi patru luni au împărăţit, în Thrachia, intră Vizantia şi intră Iraclia, au fost omorît.

Samuil Micu, *Scurtă cunoştinţă a istorii românilor*, ediţie de Cornel Cîmpeanu, *Descălicarea romanilor în Dachia*, partea a II-a, pag. 26, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1963.

1. *Românii cei ce astăzi sînt în Dachia sînt din romanii cei vechi.* Pănă acum am grăit despre aşezarea şi starea românilor din Dachia, ci ca nu cumva cineva să aibă îndoială, oare cei ce astăzi lăcuesc în Dachia şi să zic pre sine români, adevărat sînt din romanii cei de demult, pre carii Traian împăratul i-au adus de la Roma şi i-au aşezat în Dachia. Cum că românii cei ce astăzi sînt în Dachia, pre carii alte neamuri îi cheamă vlahi şi valahi, iar ei pre sine să numesc romani, sînt din romanii cei vechi de Traian împărat aduşi şi aşezaţi în Dachia, să dovedèşte şi să adeverează întîiu din scriitori, a doaoa din obicèiuri, a treia din limbă, a patra din nume.

Scriitorii cei învăţaţi şi înşelepţi toţi cu o gură şi cu un cuget scriu şi strigă cum că românii cei din Dachia, pre carii alte neamuri îi zic vlahi, sînt romani cei vechi, pre

Scanned with OKEN Scanner

carii i-au așezat în Dachia împăratul Traian. Nici să poate zice că acești scriitori au părtinit și au vrut să placă românilor, de vrème ce nici de un neam nu au fost cu românii, nici au nădăjduit ceva de la ei.

2. *Acèia să adeverează din obicèiuri.* A doa să adeverează din obicèiuri, cum că românii sînt rămășițele romanilor celor vechi de Traian în Dachia așezați, cum învățați oameni au luoat sama, că cèle mai multe obicèiuri ale românilor din Dachia sînt tocma acelea care le-au avut romanii cei vechi din Italia. Pentru mai mare încredințare puțintèle însemnăm aici : era la romanii cei vechi de la Roma în zioa cea dintîiu a lui ianuarie sărbătoarea Iunonii, dumnezeoaia nuntelor ; întru aceastăși zi la Sîn Văsiiu românele noastre țiind părintescul obicèiu, multe vrăji fac, ca să știe carea fată să va mărita și carele fecior să va însura în acel an, și cine cu cine să vă căsători. Adecă în sărbătoarea nuntelor, de nunte cearcă.

Romanii cei vechi de la Roma săptămîna cea mare de pre urmă a Bahiferiilor, adecă cum zicem noi a cîșlegilor sau a dulcelui Crăciunului, o chiema zilele nebunilor. Românii astăzi încă săptămîna cea mai de pre urmă a dulcelui Crăciunului o chiamă săptămîna nebunilor.

În luna lui fevruărie prăznuia romanii luoarea lui Romulus întră dumnezei și trimitea unii la alții daruri. Tocma pre acea vréme rumânii la Sîntoader, țin sărbătoare și trimit unii la alții colaci și brăduleți, și unii să prind frați.

Zioa cea dintîiu a lui martie romanii o chiema zioa matroanelor, întru pomenirea cînd muerile au făcut de s-au făcut pace întră romani și întră sabini. Tocma această zi romînii o chiamă zioa babelor.

În luna lui fevruarie în 28 de zile avea romanii sărbătoarea dumnezăiții Fornicalia, carea și Fornax sau cuptoriu s-au zis, pentru că între alte jertve ce făcea întru această zi, aprindea grîu cu paele pentru îmblătit și jertvea. Pre această vrème la lăsaturile postului de paști,

românii fac hodaiţii cu pae şi le aprind, cu care urmează şi închipuiesc paele cèle cu grîu aprinse ale romanilor.

Romanii în 28 a lui aprilie ţinea sărbătoarea florilor, cam pre acea vrème românii dumineca stîlpărilor, norodul o cheamă dumineca floriilor.

În zioa cea dintîiu a lui maiu romanii ţinea Festum Umbraculorum, adecă sărbătoarea umbrelor, făcîndu-şi din frunzari umbrare înaintea căsilor şi ţinea sărbătoare, măcar că din rînduiala bisericească nu iaste sărbătoare.

Ţinea romanii Sementinas Ferias, ca piatra să nu le bată holdele : pentru acèiaşi pricină ţin şi românii joile din paşti pănă cînd văd claie de grîu pe cîmp, carea iaste semn că acum piatra nu va strica grîul.

În 24 de zile a lui iunie la romani era sărbătoarea norocului, Fortis Fortune, şi a doua zi a corăbiilor încununate. Într-acèiaşi zi românii fac cununi din flori de sîntjuane pentru sărbătoarea sfîntului Ioan, aşea chemînd acèle flori, ca cum ai zice ale sfîntului Ioan, fac cununi şi le aruncă pe case şi de acolo vreau să ştie norocul, adecă, de nu cade cununa jos, acela cui au fost numită cununa, bun noroc va avea, că nu va muri întru acel an.

Ţinea romanii sărbătorile care le chiema Lupercalia, ca să nu le mînce lupii oile. Ţin şi românii la lăsatul postului Crăciunului o săptămînă de nu tae cu foarfecile, ca să nu le mînce lupii oile, acèste zile, fiindcă la mijlocul lor iaste sărbătoarea sfîntului Filip, acum creştinii le chiamă Filipi.

La 24 şi în 25 a lui dechemvrie făcea romanii jocul tinerilor Ludos Iuvenales : aşea fac feciorii şi fètele românilor noştri în 25 de zile a lui dechemvrie, în sărbătoarea Crăciunului, îşi cumpără vin şi bucate îşi adună şi fac jocuri.

De la Calendele romanilor să trag colindele românilor.

Romanii cînd juca, striga în joc şi cînta carmine sau versuri : aşea fac şi românii cînd joacă.

Scanned with OKEN Scanner

Era la romani joc, care-l făcea în luna lui maiu, cînd întru cinstea lui Romulus ţinea Parentalia, sărbătoarea jucătorilor. Aceşti jucători, pentru că în dealul Cvirinal avea sacrasiumul său, adecă besèrica sa, latinèşte să zicea Colisalii, ca cum ai zice jucătorii dealului. Avea acestea mai mare judecătoriu, după carele în joc toţi se întocmea şi-l urma, pre carele-l chema vates. Juca îmbrăcaţi în haină pestriţă roşie, încinşi cu brîne de ţinte şi în mîni ţinînd hasta sau sulița, şi în cap avînd galer, cucimă, şi cînd juca cînta carmina, adecă striga verşuri, strigături. Acestea astăzi la românii noştri sînt căluşèrii, carii pre acea vrème a anului, în sărbătorile Rusaliilor, de vrème ce creştini[i] nu pot să ţie sărbătoarea lui Romulus, umblă prin sate jucînd. Să zic căluşèri, ca cum ai zice Colisalii, pentru că românii, unde iaste în limba latinească *l* singur întră doao glăsnice, îl mută în *r*, aşea zic : scara, soare, în loc de scala, sole ; aşea zic şi aici, collisalii zic colişiarii şi căluşèrii. Cel ce era la romani vates, la românii noştri iaste vătav, şi acestea se încing cu brîne la ţinte şi cu năframă să împodobesc, ca să asèmene hainele cèle pestriţe ale romanilor. În loc de hastă ţin în mîni bîte.

Feciorii romanilor, de la anul 17 în sus, purta chimèşe, carea avea sînul chindisit cu roşu şi la grumezi baeri cu ciucuri : aşea poartă şi feciorii cei juni ai românilor.

Opinci cu curéle la picioare legate purta romanii, cei ce era în deregătorie punea tureac din sus de opincă împrejurul piciorului, preste care înfăşura curèlele : aşea fac şi românii noştri.

Obicèiu era la romani de luoa simbur de măr între vîrvurile a doao dègete, şi strîngînd simburile cu vîrvurile dègetelor, puşca cătră fundul păharului, şi dintru aceasta prorocea de dragostele sale : asèmenea fac şi românii pănă astăzi, puşcă cum am zis cu simbure de măr şi încotro sare simburele zic că dintr-acolo-şi va luoa muiare.

Ci şi întră ţeremoniile nuntelor romanilor celor vechi de la Roma şi întră cèle de acum din Dachia mare unire

iaste : fratele de mire și de mireasă, ce iaste altă, fără numai feciorii, carii la romani să zicea patrinii sau matrinii mirelui.

Cu steaguri ducea romanii pre mireasă la casa mirelui cum și acum fac românii noștri. Romanii nevèstii ceii noao da cheile, prin care lucru însemna cum că să încumète și să încrède grijea și paza căsii : așea la românii noștri, nevèstii să dă pungă și cheile, care apoi de brîu le poartă, cum fieștecine poate vedea.

Romanii pun la mort un ban ca să poată plăti cînd va trèce la cîmpurile elisiacești, după cum băsnuia poeticii lor ; așea pun și românii noștri încă și acum, în multe locuri, un ban în mîna mortului. Patru oameni ducea pre mort la groapă și era tomnite mueri care să plîngă pre mort : rudeniile și slugile cèle de casă petreceau pre mort cu capul gol. După ce-l băga în groapă, rudele și priatenii arunca țărînă preste mort, după îngropăciune să punea la ospăț, care să zicea a morților. Pre mort cît murea, îl spăla cu apă caldă : tocma acèstea fac și românii noștri cei din Dachia.

Zilele cum le numea romanii cei vechi, așea le numesc și astăzi românii cei din Dachia. Și obicèiul că muerile românilor vinerea nu torc și nu coasă, au nu vine de la cinstea carea muerile românilor o făcea Vinerii dumnezăoaei ?

Acèstea sînt puține obicèiuri care le-am spus numai pentru arătarea, cum că românii cei ce sînt astăzi în Dachia sînt din romanii cei vechi de la Roma, pre carii Traian împărat în Dachia i-au așezat, a cărora obicèiuri ca o moșie părintească, împreună cu lègea creștinească le țin românii cei proști în Dachia, că cei ce se țin mai scuturați și deasupra prostiei, mult s-au dat după obiceiurile neamurilor care stăpînesc acum Dachia.

3. *Tot acèia să adeverează din limbă.* Să adeverează a treia din limbă, cum că românii cei ce astăzi sînt în Dachia, sînt din romanii cei vechi, că tot cel ce știe limba

cea latinească și cea românească, bine cunoaște cum că limba cea românească iaste alcătuită din cea latinească, carea întru atîtea neamuri varvare, măcar rău stricată, tot o au ținut români în Dachia, care lucrul cu totul de crezut face cum că ei sînt adevărați fii și nepoți ai romanilor celor vechi, carii preste toată lumea împărățea. (...)

4. *Tot acèia să arată din nume.* Și din numele cu care ori românii să numesc pre sine, ori alte neamuri îi chiamă, românii pre sine să numesc români, care cuvînt însemnează roman, că s-au obicinuit românii de demult cu *a* înainte de *n* să-l mute în *î* în cuvintele céle din latinie ca, *lana*, lînă *campo*, cîmp și altele.

Am zis mai sus că bulgarii supuind șie Dachia cea noao, pre romani au început a-i chiema în limba lor vlahi, că la neamurile slovenești vlah însemnează roman, și pre tot omul roman și ital ei îl chiamă vlah. (...)

Samuil Micu, *opt. cit.*, partea a IV-a, *Să arată cum că românii din Dachia de neam sînt de la Roma*, pag. 82—89.

GHEORGHE ȘINCAI

(1754—1816)

Exponent al Școlii Ardelene, Gheorghe Șincai, prin vastitatea preocupărilor și a rezultatelor strălucite obținute în domeniul istoriografiei, constituie un moment hotărîtor în cultura română.

Atent la nevoile societății, în consens cu cerințele obiective ale epocii, Șincai, cu atributele cercetătorului savant, scrie istoria neamului românesc, prin care face trecerea la istoriografia iluministă. Cronica sa, operă vastă, scrisă cu discernămînt critic și obiectivitate științifică, bazată pe o bogată informație însușită în timpul studiilor de la Roma, care i-a prilejuit contactul nemijlo-

cit cu istoriografia italiană a lui Muratori, îl înscrie între marii noştri istorici. Demonstraţia latinităţii şi a continuităţii poporului român dobîndeşte finalitate politică, fiind pusă în slujba recunoaşterii drepturilor românilor ca a patra naţiune în stat. Împreună cu Samuil Micu a scris *Elementa...* operă fundamentală pentru cultura română, care formulează deschis mesajul ideologic al mişcării de emancipare politică şi culturală a românilor.

Activitatea de cărturar este ilustrată de lupta neobosită pentru iluminarea maselor, bazată pe ideea că neştiinţa este cauza asupririi şi nefericirii umane. Dintre reprezentanţii Şcolii Ardelene, Şincai se anunţă ca fiind cel mai de seamă popularizator al cunoştinţelor ştiinţifice în vederea înlăturării superstiţiilor şi prejudecăţilor religioase. În acest sens, *Învăţătura firească...* prima carte de proporţii în cultura română, reprezintă o contribuţie inestimabilă la întemeierea literaturii ştiinţifice în ţara noastră şi la formarea unei terminologii adecvate.

Gheorghe Şincai a reuşit, în acelaşi timp, să desfăşoare o pasionantă activitate cu privire la consolidarea învăţămîntului şi la înzestrarea lui cu materiale didactice, cu un pronunţat caracter laic. El are meritul de a fi organizat, condus şi înfiinţat — peste 300 — şcoli primare româneşti, de a fi elaborat personal *Gramatica latino-română,* un *catehism,* două *abecedare* şi o *aritmetică.* Dimensiunea iluministă a operei sale este ilustrată de critica instituţiilor feudale, a dogmei infailibilităţii papei, pentru care a intrat în conflict cu conducerea bisericii catolice' este întemniţat la închisoarea din Aiud, înlăturat din învăţămînt şi supus persecuţiilor.

Opere principale : *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* (1780), *Prima principia latinae grammaticae* (1873), *Învăţătura firească spre suprarea superstiţiei norodului* (circa 1800, manuscris), *Hronica românilor şi a mai multor neamuri încît au fost iale aşa de amestecate cu românii, cît lucrurile, întîmplările şi faptele unora, fără de ale altora, nu se pot scrie pre înţeles, din mai multe mii de avtori, în cursul de 34 de ani culeasă şi după anii de la naşterea Domnului nostr Is. Hs. alcătuită de Gheorghe Şincai din Sinca* (3 vol. publicate postum).

Scanned with OKEN Scanner

A trecut mai mult de un secol, de cînd Traian, după ce a învins pe Decebal, a fundat o colonie, în Dacia pustiită de locuitori. Din acel moment, la cît de multe și la cît de mari vicisitudini au fost expuși, acolo, urmașii romanilor, ușor își vor putea face o idee, cei care sînt cît de cît versați în știința istoriei. Căci, în afară de Iornandes, nenumărați alți istorici, parte mai vechi ca el, parte posteriori, mărturisesc că mai întîi, pe vremea stăpînirii lui Gallienus, au fost supuși de goți, apoi de gepizi, după aceea de bulgari sau de alți barbari veniți din nord ; și nu puține, cele mai importante, mărturii le-a cules, acum cîțiva ani, foarte eruditul Samuil Micu, în lucrarea sa manuscrisă despre *Originile romanilor din Dacia* (daco-românilor), și mai multe le-am prezentat eu, în *Extrasele* mele, de-a lungul celor cinci ani, cît am zăbovit la Roma, în preavestitul Colegiu Urban despre Propagarea Credinței.

Cine ar îndrăzni să conteste că foarte mult stricată, apăsată de o asemenea servitute, limba strămoșilor noștri nu a fost latină ? stricată totuși, așa cum este acum, cine ar apăra-o că e latină, neîntemeiat ? Căci rezultă din istoricii daco-românilor, și mai ales din *Cronica manuscrisă* a lui Constantin Miron, logofătul Țării Moldovei, pe care de curînd ne-a dat posibilitatea s-o citim preaeruditul și deopotrivă preaînvățatul domn Francisc Iosif Sulzer, ba chiar și din *Descrierea Moldovei* a prealuminatului domn Dimitrie Cantemir, domnitor cîndva în aceeași țară, și principe, că numai atunci de-abia au ajuns înaintașii noștri în starea de barbarie (decădere a limbii), în care ne aflăm acum, cînd au început, destul de prost inspirați, pe vremea Conciliului de la Florența, să folosească limba scrisă a slavilor, sau (dacă vrei) a illyricanilor, la oficierea cultului.

Acest lucru de aceea s-a făcut, ne informează prealuminatul autor, ca să se facă pe placul arhiepiscopului orașului Ahrida, din Bulgaria, care aținat de Marcus (după

Scanned with OKEN Scanner

cum se crede) din Efes, avea de gînd ca în acest chip să închidă alor noştri orice cărare spre Sfînta unire cu Biserica romană.

Căci se temeau aceşti doi schismatici, ca nu cumva, dacă daco-romanii, ca şi mai înainte, chiar şi după aceea îşi vor săvîrşi serviciul divin în limba lor maternă, italo-romanii, datorită înrudirii foarte mari cu propria lor limbă, să n-o înveţe fără prea multă trudă, şi să nu dea cumva la iveală cărţi, prin care poporul nostru să poată fi mai uşor adus să îmbrăţişeze unirea. De aceea susnumitul arhiepiscop bulgar a pus totul în mişcare, ca să atragă pe daco-romani la părerea sa.

Şi speranţa nu i-a fost zadarnică. Căci într-adevăr Alexandru I, domnitorul Moldovei, şi principe în aceeaşi ţară, i-a făcut pe plac şi a poruncit ca limba slavo-ilirică să fie primită la slujbele religioase în întreaga sa ţară. După aceea şi alţi dinaşti (domnitori) ai daco-romanilor au urmat exemplul acestuia, deşi (au făcut-o) cu paguba îndoită a întregului neam, şi nu mai puţin cu o îndelungată sciziune a aceluiaşi neam, de biserica latină şi cu cel mai mare detriment al propriei limbi ; pentru care (prejudicii) mă rog din tot sufletul ca *Dumnezeu cel de trei ori preabun* să se milostivească în fine să aducă vreun leac ; pe de o parte s-a adus deja un remediu, căci cu puţin după aceea, după ce s-a scurs cam un secol, înaintaşii noştri, iarăşi au scos limba slavă, păstrînd alfabetul ; în parte ne vom strădui să aducem (remediu), cînd din mila preauguştilor cu fericire împăraţi, se vor înfiinţa şcoli româneşti, după modelul celor germane-austriece.

Acest lucru de aceea am crezut că trebuie să-l menţionez aici, ca să nu socotească cineva că noi, în întreagă această lucrare am avut altceva în faţa ochilor, decît numai să desăvîrşim limba noastră maternă. Căci nu ne-am străduit s-o perfecţionăm, ci (ne-am străduit) să arătăm, nu cu vreun alt scop, numai străduinţa noastră de a veghea la interesul general şi de a ne mărturisi dragostea

Scanned with OKEN Scanner

noastră și să dăm ascultare rugăminților elevilor daco-romani din Colegiul (de rit) grecesc, la Sfînta Barbara, care, așa cum sînt foarte iubitori de adîncă învățătură, nu numai că ne-au rugat de mai multă vreme, să dăm la lumină acest opuscul, ci chiar ne-au dat ajutor în multe privințe. Căror (școlari) le-am dat asentimentul nostru cu atît mai cu plăcere, cu cît am prevăzut, cu mult mai dinainte, că mulți oameni din toate condițiile și stările vor dobîndi un foarte mare cîștig din această lucrare a noastră.

Căci fie că cineva s-ar îndeletnici cu comerțul cu daco-romanii, fie că ar avea de făcut o călătorie prin Țara Românească, Moldova, Transilvania, Marmația, Ungaria de dincolo de Tisa, Silvania, Banat, Cuțo-Valahia, Basarabia însăși pînă la Crimeia, limba daco-romană va fi mai necesară decît celelalte, dat fiind că nu vei auzi nici o altă limbă mai des folosită, în provinciile enumerate.

În sfîrșit, cititorule, am să te rog iar și iar, să-ți amintești că această *Gramatică* este prima, care va fi zărit lumina, în limba daco-romană ; și din această pricină să nu te miri dacă vei fi întîlnit în ea sau lucruri omise, sau greșite, sau spuse nu la locul său și nu în chipul potrivit. (...)

Gheorghe Șincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae, Prefața,* în : *Școala ardeleană, I,* ediție critică de Florea Fugariu, pag. 21—23, Editura Minerva, București 1983.

Anul 274. Acesta iaste anul cel însemnat și încă și de price întră mine și întră d. directorul Eder, carele prea aspru au scris în coantra *Cererei* sau *Instanției* ceii în anul 1791 date împăratului Leopold II, de românii din Ardeal. În *Critica* sa au voit numitul Eder să arate cum că românii ar fi de viță varvari, nu romani, pentrucă (zice el) pre colónia de Traian dusă în Dachia Veche, împăratul Avrelian, în anul acesta, o-au trecut Dunărea și o-au așezat

în partea Mesiei-de-Gios, a Mesiei-de-Sus și a Dardaniei, precum scriu Flavie Vopisc, Evtropie, Paul Diaconul, Sextul Ruf, Calvisie, Brieție și alții.

Cum că împăratul Avrelian vrînd a merge împrotiva persilor, în anul acesta au scos leghioanele din Dachia Veche și o parte a coloniei și le-au așezat de-a dreapta Dunărei, nu se poate tăgădui, dară a îngădui încă nu poci, cum că toată colonia o ar fi trecut în Dachia-cea-Noao, pentrucă cei mai mulți dintră coloni au trebuit să fie dați spre economie, carea așa lesne știu că nu o-au lăsat, mai vîrtos după atîta mulțime de vreme, cît au fost întră Traian și întră Avrelian, precum scrie și Sarnichie, care argument, de se va vedea slab, din cele ce vor urma la anii viitori, încă se va dovedi că, pînă la venirea bulgarilor, romanii stătornicește au stăpînit și de-a stînga Dunărei, carea arătîndu-o, se arată cum că nu toată colonia au fost trecută de Avrelian în Dachia-cea-Noao. Vezi despre aceasta și *Dialogul* care l-am făcut despre români.

Din partea coloniei carea au remas în Dachia Veche, și din romanii cei de Crumn trecuți preste Dunăre (vezi la anii 812, 813 și 814), s-au prăsit apoi toți românii cîți sînt de-a stînga Dunărei, cum cură în Marea Neagră ; iară din partea coloniei carea s-au trecut Dunărea și s-au așezat în Dachia-cea-Noao, așișderea și din romanii, pre carii i-au dus Marele Constantin în Thrachia, Machidonia și Thessalia, s-au prăsit românii cei ce sînt de-a dreapta Dunărei, carii s-au numit după aceaia, amu vlahi, amu cotzo-sau cuzo-vlahi, iară mai pre-urmă, țințari, tocma cum s-au numit și cei ce au remas de-a stînga Dunărei, întîiu români, apoi abotriți, după aceaia comani și patinachite, mai pre-urmă munteni, moldoveni, mărgineni, mocani, frătuți ; ci, oricum s-au numit sau se numesc și acum, tot de o viță și porodiță sînt, adecă romani de sînge, precum firea și vîrtutea îi mărturisește, și eu, la anii viitori, tot mai pre larg voiu arăta, pentrucă la anul acesta numai Dachia-cea-Noao o voiu mai scrie. (...)

Scanned with OKEN Scanner

Anul 275. Bine au lucrat, sau reu, împăratul Avrelian, cînd, au luat leghioanele și o parte a coloniei din Dachia-cea-Veche și le-au așezat în cea Noao, precum s-au arătat la anul trecut, nu am de a zice, ci aceasta o însemn, că românii cei de-a stînga Dunărei, mai vîrtos cei din Ardeal, pînă astăzi pomenesc pre împăratul Avrelian cîntînd cu jale : hai, Lerom, doamne ! Adecă : hai Avreliane, doamne! cînd colindă la Crăciun.

După ce au așezat lucrurile Dachiilor, împăratul Avrelian, în anul acesta, au pornit asupra persilor cu leghioanele a cărora familii le așezase în Dachia-cea-Noao, ca să nu cadă în mînile varvarilor pînă se va înturna cu leghioanele. (...)

Anul 279. (...) așadară romanii pînă acum nu perduse Dachia Veche, sau, de au fost și perdut vro parte din dînsa, în anul acesta iarăș o-au dobîndit înapoi. Carea fiind așa, chiar se dovedește că împăratul Avrelian nu toată colonia lui Traian, fără numai o parte a eii o-au trecut preste Dunăre, în patria sa, precum s-au arătat la anii 271, 274 și 275. Mie mi se vede că împăratul Avrelian n-au voit alta prin trecerea unei părți a coloniei de-a dreapta Dunărei, fără numai ca să-și facă șie pomenire și să împodobească țeara, din carea era prăsit. (...)

Anul 292. (...) Așadară zice Baluzie că Romula, mama lui Galerie, au fugit din Dachia-cea-Veche în cea Noao, în tîmpul cînd au făcut Avrelian Dachia-cea-Noao ; ci aceasta nu se poate crede, pentrucă de-ar fi fost atunci vro pricină de a fugi din Dachia-cea-Veche în cea Noao, cum s-ar fi gătit și pornit Avrelian tocma atunci asupra persilor ? Așadară după aceaia au trebuit Romula se fugă în Dachia lui Avrelian, din Dachia lui Traian. Ce, de iaste adeverat, precum și iaste, din Lactanție încă se adeverează că Dachia Veche n-au fost golită prin Avrelian de toți colonii lui Traian. (...)

Anul 1090. (...) Judecînd din cuvintele Annei Comnenei, cele mai sus aduse, că pe vremea eii, românii au fost

Scanned with OKEN Scanner

numai păstori și, neavînd stătornice lăcașuri, se muta din loc în loc ca și țiganii ; pentrucă însă Anna Comnena scrie că orașul Exeban de lîngă Andronia au fost oraș românesc, și așa românii în commun au avut lăcașuri și orașe, cu mult mai vestite decît sasii din Ardeal, măcarcă pentru mărimea și lățimea neamului românesc, carea nici Eder o poate tăgădui, mulți dintre români, îmbla razna și atunci, ca și acuma. (...)

Gheorghe Șincai, *Opere I, Hronica Românilor*, ediție de Florea Fugariu, pag. 48—50, 52, 57, 325—326, Editura pentru literatură, București, 1967.

PETRU MAIOR
(1761 ?—1821)

Petru Maior, cel de al treilea exponent al Școlii Ardelene, marchează, prin întreaga sa activitate, o nouă etapă a luptei de emancipare națională și culturală a românilor. Opera sa, situată în prelungirea unor dezbateri politice specifice epocii luminilor, abordează problema etnogenezei poporului nostru și a continuității lui în Dacia pentru a susține acțiunea de afirmare a românilor ca națiune modernă. Spirit prin excelență polemic, Petru Maior s-a angajat în acțiunea de respingere a ideilor denaturate ale lui Sulzer și Engel și a postulatelor lor politice despre începuturile poporului român în Dacia. În sprijinul demonstrației ideii sale, utilizează argumente mai ales de natură lingvistică, precum și o informație largă alimentată de opera savantului italian Muratori. Om de vastă cultură, militant politic, animat de un spirit istoric mai modern, Petru Maior este mai aproape de istoriografia iluministă franceză. Ideea descendenței poporului român se corelează cu cea a cultivării limbii, convins că perfecționarea instrumentului lingvistic este o condiție de difuzare a culturii. În

Scanned with OKEN Scanner

acest sens, a formulat într-o manieră originală idei noi pentru spațiul nostru cultural, care i-a adus aprecierea de precursor al lingvisticii românești și a romanisticii europene moderne.

O altă latură a activității sale este legată de propagarea culturii, în vederea luminării poporului, prin traduceri și publicații, aflate sub influența filosofiei lui Wolf-Baumeister. În consens cu viziunea înaintată a epocii a înțeles că progresul nu este posibil decît prin înlăturarea ignoranței și a superstițiilor, prin cultivarea minții. Confruntîndu-se cu limitele lumii feudale, gînditorul român a împletit acțiunea de luminare a celor mulți cu lupta de înlăturare a sistemului politic al vechii societăți. Critica infailibilității papei, a clerului superior, este una dintre cele mai avansate idei ale gîndirii sale. Gînditor enciclopedic, de orientare iluministă, cu deschidere spre național, Petru Maior a susținut problema autonomiei bisericii române în cadrul universalismului catolic, căreia i-a dat o fundamentare ideologică. El este considerat cel mai de seamă popularizator al ideilor Școlii Ardelene.

Opere principale: *Procanon* (1783, manuscris), *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți* (1809), *Didahii, adecă învățături pentru creșterea fiilor* (1809, carte cu caracter educativ), *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* (1812), *Istoria besericei românilor* (1813) *Disertație pentru literatura cea veche a românilor, Disertație pentru începutul limbii românești, Lexiconul românesc-latinesc-nemțesc* (Buda, 1825, lucrare colectivă, elaborată în decurs de 30 de ani).

2. *Tocma fără crezămînt lucru iaste: toți romanii în zilele lui Aurelian să fi ieșit din Dachia preste Dunăre în Missia.* Voitorii de rău românilor, din cuvintele scriitorilor cele mai sus cetite, vreau a culege că în zilele lui Aurelian toți romanii au ieșit din Dachia, și romanii cei ce sînt acum dincoace de Dunăre, nu din romani în zilele lui Aurelian, rămași în Dachia sînt prăsiți, ci din cei ce după Aurelian, întru alte veacuri, tîrziu, de preste Dunăre au

venit aici, în Dachia. Care a lor din pismă născută părere a fi răsuflată întru acest chip adeverim :

Împăratul Adrian, (...), pismuind mărirei lui Traian, precum au lăsat Asiria, Mesopotamiia și Armenia, de supt împărăţiia romanilor, scoţînd de acolo ostaşii romani, aşa voia să scoată și din Dachia ostaşii romani, și Dachia să o lase desbinată de împărăţiia romanilor. De la care faptă cu acela bold îl abătură priiatenii, că, de va lăsa el Dachia, iată, pre acei mulţi cetăţeni romani, carii sînt în Dachia, trimişi acolo de Traian, îi dă în mînile varvarilor. Acum întreb eu : vrînd Adrian a lăsa Dachiia de supt împărăţiia romanilor, vrut-au să scoată de acolo și pre ţărenii sau provincialii romani, au doară numai pre ostaşi, precum făcuse în cele mai sus numărate ţări ? Ba numai pre ostaşi vru el a-i scoate din Dachia. Pentru că, de ar fi vrut el să scoată și pre ţărenii romani, nu vrea avea priiatenii lui cauză a-l spăriia să nu lasă Dachia ; că, cu fapta aceaia, pre cei mulţi cetăţeni romani, ce sînt acolo, el îi lasă în mînile varvarilor. Căci, de-i vrea scoate el și pre ţărenii romani împreună cu ostaşii din Dachia, atunci nu încăpea acei mulţi cetăţeni romani în mînile varvarilor.

Dară pismuind Adrian mărirei lui Traian carele au fost făcut Dachia provincie, adecă ţeară romană, și pentru că să micșoreze mărirea lui Traian, voia el să lase Dachia de supt împărăţiia romanilor, ca adecă să nu rămînă întru pomenire cumcă Dachia prin vîrtutea lui Traian se fece ţeară romană, vrînd, zisei, a face aceaia din pismă, au nu putea el să facă destul și patimei sale carea îl cocea dinlontru, pentru laudele lui Traian, și să urmeze și sfatului priiatenilor săi carii se rugă ca să nu lase pre atîţi cetăţeni romani în mînile varvarilor celor ce sta să apuce Dachia ? Ba, prea lesne putea să le împlinească amîndoao aceste dacă, lăsînd Dachia, nu numai pre ostaşi, ci și pre ţărenii romani i-ar fi scos de acolo. Pentru ce dară aşa tare s-au spăriat prin sfatul priiatinilor, cît, decît să lase

Scanned with OKEN Scanner

Dachia de supt împărăţiia romanilor, mai voi pismătareţul, cu coacerea inimei sale, a suferi mărirea lui Traian. Adevărat, au trăbuit să fie oarece cauză grea foarte carea îl împiedeca pre Adrian de a face destul deodată şi pismei ce o avea asupra mărirei lui Traian şi a nu lăsa nice mulţimea cetăţenilor romani în mînile varvarilor.

Cauza aceasta, adecă, căci se opri Adrian de a lăsa Dachia de supt împărăţiia romanilor, nu putu fi alta, fără că tocma cu neputinţă era a face să iasă atîta mulţime de ţăreni romani din Dachia, unde era înrădăcinaţi cu lăcaşul, şi să-i aşeze aliurea. De unde, de-ar fi lăsat Adrian Dachia, şi cu aceeaia ar fi scos de acolo ostaşii, înadins nu mai pentru pisma ce avea asupra laudelor lui Traian, ar fi lăsat pre ţărenii sau provincialii romani în gura varvarilor ; cu carea vecinică urgie îşi vrea agonisi şie înaintea a toată lumea romană. Nu e mirare dară că aşa lesne se lăsă Adrian a se abate cu sfatul priiatinilor de a desbina Dachia de la împărăţia romanilor.

Deci, dacă în zilele lui Adrian, nu multă vreme după ce descălecase romanii în Dachia, cu neputinţă fu a-i mişca pre romani, măcar că varvarii le sta în spate, din lăcaşurile întru care era întemeiaţi în Dachia, a-i scoate de acolo şi a-i aşeza airea, cu cît mai cu neputinţă era pre romanii căsaşi a-i scoate din Dachia şi a-i aşeza airea, în zilele lui Aurelian ? Întru atîta mară de vreme, cîtă cursă de la anul Domnului 105, carele e anul descălecărei romanilor în Dachia, pănă cătră anul 274, în carele zic că se întîmplă trecerea romanilor din Dachia preste Dunăre şi aşezarea lor în Missia, cît s-au fost înmulţit romanii ţăreni dintru acea nemărginită mulţime, carea fu trimisă de Traian în Dachia ! Ba încă, şi cu alte colonii noao s-au fost mai adaos cele vechi, cum însămnarăm mai sus, cap 2, § 7. Singură această dovadă, fără de cele ce mai jos voiu aduce, destul de limpede arată că nu toţi romanii au trecut din Dachia preste Dunăre, ca să se aşeze în mijlocul Missiei.

Scanned with OKEN Scanner

3. *Partea cea mai mare a romanilor nu au ieșit din Dachia preste Dunăre.* Mai la doao sute de ani trecuse de cînd romanii, prin împăratul Traian trimiși, era așezați în Dachia, țeară desfătată, și ținea grasele sale moșii. De unde, cei de pre vremea împăratului Aurelian în Dachia moșteni romani, de obște toți, afară de coloniile cele mai noao, era născuți și crescuți în Dachia, ba și părinții lor, ba și moșii lor, acolo văzuse întîiu lumina lumei aceștiia. Deci, a romanilor acestora, măcar că strămoșii lor cei dintîiu venise din Italia, patria le era Dachia. Și cine e atîta nesîmțitoriu, carele să nu știe că tuturór oamenilor atîta le iaste dulce și vrută patria, întru carea sînt născuți și crescuți și unde oasele părinților și a moșilor lor celor răposați se odihnesc, cît, tocma de ar fi și slabă țeara și cu multe năcazuri ar avea a se lupta într-însa, puțini se află carii să se plece a-și lăsa patria, de cumva nu cu grea poruncă și neapărată silă îi scot dintr-însa. Bold firesc iaste acesta, carele deșteaptă pre oameni a-și iubi patria sa și bucuroși a rămînea într-însa, precum și Ovidius cîntă. Iară poruncă și silă de la împăratul Aurelian să fi fost, ca romanii toți sau cea mai mare parte să iasă din Dachia și să treacă preste Dunăre, în Misia, precum și aceaia, că vro ghintă varvară pre aceiași înadins să-i fi îmbulzit și să-i fi strîmtorat a păși afară din patria sa, nici într-un istoric nu se cetește. Ci, nici nu putea să dea Aurelian o poruncă ca aceaia, de vreme ce tocma cu neputință era atîta mulțime să treacă din Dachia preste Dunăre și să se așeze în mijlocul Misiei. Atîta e adeverit lucrul acesta, cît nici întrã protivnici, carii pismuesc românilor strălucirea viței și vechimea necurmatei moștenirei lor în Dachia, nice unul nu se află carele să cuteze a zice că sau poruncă de la Aurelian sau strîmtoare de la vro limbă varvară să fi fost ca toți romanii sau partea cea mai mare a lor, să iasă din Dachia.

Lîngă aceste (...) Dachia o scăpase de la mînă romanii, încă în zilele lui Gallienus, de tot ; și acum, de vro cîțva

ani, o ţinea gotii ca a sa. Au, aşa lesne dară socoteşti trecerea romanilor moşteni din Dachia preste Dunăre, cît, după porunca lui Aurelian, îndată toţi, sau încalete partea cea mai mare să fi eşit de acolo ? au, aşa lesne i-ar fi suferit gotii, după voia lui Aurelian, să iasă din ţeara ce o stăpînea ei ? Drept, Vopiscus, în *Aurelian*, cap. 22, scrie că împăratul Aurelian odată au bătut pre goti şi dincoace de Dunăre, omorînd pre povăţuitorul gotilor, anumit Cannaba, cu cinci mii de oameni împreună. Ci, cu uciderea acestor puţini goti, au se putea face cale la atîta mulţime de romani moşteni, cîţi era preste toată Dachia ? Au nu ar fi stat împotrivă gotii, ca să nu iasă romanii, agonisitorii locurilor şi másturii, carii tocma le era de lipsă, din ţeară ? Nu e îndoială că, de le-ar fi făcut Aurelian romanilor de o parte cale ca să iasă din Dachia, i-ar fi împiedicat gotii de celelalte părţi, cît eşirea tuturor romanilor din Dachia nu s-ar fi putut împlini fără în mai mulţi ani. Ci, Aurelian omorînd cele cinci mii de goti cu povăţuitoriul Cannaba, nicăiri nu se citeşte să fi rămas în Dachia a scoate pre romani, fără, după fapta aceaia, se duse prin Vizant, în Bithinia. Ba, de ar fi stat Aurelian pre rînd la toate locurile Dachiei, cît e de mare şi largă, cu ostaşi de ajuns ca să facă cale romanilor a eşi, mai cred eu că gotii simţind că nu pot să stea împotriva faptei aceştiia a lui Aurelian, înainte de a ajunge el cu ostaşii la locurile acele, pre toţi nearmaţii moşteni romani i-ar fi omorît pănă întru unul, decît să-i lase să iasă din ţeară, după voia lui Aurelian. Toate stările-împrejur dară vădesc că în zilele lui Aurelian, partea cea mai mare a romanilor nu au eşit din Dachia preste Dunăre, ci au rămas acolo.

(...) 5. *Se vădeşte mai încolo, cumcă partea cea mai mare a romanilor nu au eşit din Dachiia preste Dunăre. (...)*

Urmează dară, că partea cea mai mare a romanilor celor din Dachia, nu au eşit din Dachia în zilele lui Aurelian, ca să treacă preste Dunăre, în Misia, ci au rămas în Dachia. Nice nu au rămas numai prin munţi, ci şi înlontru,

în țeară, la șesuri, a fi rămas nesmintiți întru moșiile sale; aceaia ne face a crede, că toate ghintele acele, care pre rînd și-au supus șie Dachia și au lăcuit cîtăva vreme acolo, era de aceia carii trăia cu prăzi ce le făcea prin țările împărăției romanilor, iară nu cu lucrarea pămîntului. De unde, prea de folos era varvarilor acelora, ca românii și la șesuri se rămînă nesmintiți; carii agonisîndu-și moșiile sale, să ajute mai vîrtos famiile varvarilor, pînă ce însuși varvarii se cuprindea cu încurse și cu prădare prin țările împărăției romanilor supuse. Așa au custat romanii în Dachia cu gotii, așa cu hunii carii alungară pre goti din Dachia, așa cu alții carii toți eșiră din Dachia și se pustiiră, iară romanii rămaseră statornici acolo, trăind cu dreaptă osteneală a mînilor sale.

Însă, între atîta neam mare, precum era a romanilor, în toată Dachia, cred eu că nu puțini se află și între romani, mai vîrtos după ce Dachia, în zilele lui Avrelian, fu lăsată cu totul desbinată de către împărăția romanilor, carii să se fi împreunat pentru căștig, sau cu varvarii carii trecea prin Dachia ca se facă încurse prin țările împărăției romanilor, sau cu cei ce rămînea în Dachia pănă la o vreme și de aici se repezea într-alte țări a prăda. Ba, nu mă îndoesc că văzînd varvarii pre romanii cei din Dachia, că sînt oameni vînoși și inimoși, cu atît mai vîrtos că acum nu era supuși împărăției romanilor, i-au rugat ca să stea cu dînșii și împreună să meargă asupra țărilor celor de supt împărăția romanilor. Și aceasta, că mulți dintră români au împreunat armele sale cu ale varvarilor celor ce ținea Dachia, poate au fost una din cauzele cele căpétenii căci românii, între atîtea străcurări de ghinte varvare prin Dachia, ci au rămas statornici și au putut custa tot neamul lor în Dachia. (...)

Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, cap. III, *Pentru trecerea romanilor celor din Dachia înapoi preste Dunăre, în zilele împăratului Aurelian*, în: *Școala*

Scanned with OKEN Scanner

ardeleană, I, ediție critică de Florea Fugariu, pag. 875—880, Editura Minerva, București, 1983.

(...) Însă, cumcă alta au fost limba lătinească cea îndreptată sau corectă, și alta ceaia ce răsuna în gura poporului lătinesc, și cumcă ceaia fu născută din ceasta, și diript aceaia limba lătinească cea proastă sau a poporului, cu dreptul se zice mamă limbei lătinești ceii corecte, însăși natura sau firea corecției destul de chiar areată. (...)

Mult schimbîndu-se limba lătinească cea de obște, prin aceaia că fu împărtășită tuturor ghintelor Italiei celor de deosebite limbi, multe dialecte a limbei aceștiia preste toată Italia se escară, în fiștecare parte a Italiei, după feliul limbei neamului ce lăcuia în ținutul acela. Drept aceaia osebite cuvinte de la toate neamurile acele au căutat să priimească în sinul său limba lătinească cea de obște ; și fiindcă ea stăpînea, precum și astăzi, în toată Italia, au început mai de obște a se chiema limba italienească. (...) Din cele pănă aci despre limba lătinească cea comună zise, lesne se poate afla începutul limbei românești. Aceaia se știe, că mulțimea cea nemărginită a romanilor, a cărora rămășițe sînt românii, pre la începutul sutei a doao de la Hs., în zilele împăratului Traian, au venit din Italia în Dachia și au venit cu acea limbă lătinească carea în vremea aceaia stăpînea în Italia. Așadară limba românească e acea limbă lătinească comună carea pre la începutul sutei a doao era în gura romanilor și a tuturor italianilor. (...) Măcar că aceaia nu putem tăgădui că în limba românească sînt vîrîte cuvinte de ale varvarilor ghinte, anume ale slovenilor, cu carii au petrecut împreună ; (...) Însă slovenii de țesetura limbei românești cea dinlontru nicecum nu s-au atins, ci aceaia au rămas întreagă, precum era cînd întîiu au venit romanii, strămoșii românilor, în Dachia.

Petru Maior, *Disertație pentru începutul limbei românești*, în : *op. cit.*, pag. 906—909.

Scanned with OKEN Scanner

ION BUDAI-DELEANU
(1760 ?—1820)

Personalitatea cea mai reprezentativă a Școlii Ardelene, Ion Budai-Deleanu, prin opera elaborată, de orientare iluministă, a deschis drumul spre romantism și a realizat în același timp, o trezire la viață a spiritului democrat revoluționar. Gînditor de dimensiuni cantemiriene, manifestat cu vigoare în domeniul istoriei, lingvisticii, etnografiei, gramaticii, poeziei, literaturii, el este considerat ca cel mai mare poet al vremii sale, primul scriitor român care a pus deliberat problema modernizării literaturii noastre. Om politic, angajat ca și înaintașii săi în mișcarea ideologică a *Supplexului*, își leagă numele de cele mai importante probleme ale vremii menite să asigure emanciparea politică și culturală a națiunii.

Opera sa, o interpretare amplă în spiritul sensibilității romantice aduce în istoriografia română un suflu înoitor prin dimensiunile investigării operate în spațiul istoriei naționale. Spirit radical, cu deschidere nouă spre nevoile societății, el își concepe opera ca fundament teoretic al controversatelor probleme de ordin politic cu scopul de a apăra punctele de vedere ale națiunii române. Ca atare, în domeniul istoriografiei și filologiei este preocupat de originea poporului nostru și de continuitatea lui în Dacia în vederea stabilirii locului și rolului românilor în istoria Transilvaniei. Budai-Deleanu, o evoluție certă față de contemporanii săi, anunță o interpretare profundă și nuanțată, cu lărgime de orizont și vastă cultură bazată pe valorile superioare ale istoriografiei europene și în special pe cele ale școlii istorice de la Göttingen. Cercetător îndrăzneț, capabil să lămurească probleme controversate în termeni de erudiție istorică, el învederează noi orizonturi de gîndire.

Activitatea iluministă a lui Budai-Deleanu dobîndește un pronunțat caracter laic prin critica vehementă a bisericii, în care a văzut un instrument de exploatare și ipocrizie, a clerului de toate confesiunile și religiile, a nobilimii și aparatului birocratic, a fa-

natismului și superstiției. Încrederea manifestată în rațiune, în necesitatea instaurării unei științe adevărate în locul dogmelor, și a propagării ei în rîndul maselor, îl înscrie pe linia gînditorilor progresiști care și-au adus contribuția la laicizarea culturii românești, la subminarea bazelor teoretice ale religiei. Spre deosebire de ceilalți reprezentanți ai Școlii Ardelene, depășește gîndirea iluministă, cu privire la simpla propagare a științei în vederea emancipării culturale a maselor, prin apelul făcut la lupta revoluționară a poporului. Patriot, gîndind permanent la destinul românilor, el a văzut în republica democratică, ca formă de stat – în care se afirmă egalitatea indivizilor, respectul drepturilor și demnității umane, posibilitatea de afirmare a omului în funcție de calități și nu de rangul social — un ideal pentru țara noastră, pe care îl dorea înfăptuit. Opera lui Budai-Deleanu, expresie a unei poziții democrat-autentice, a inițierii unui democratism revoluționar, ce depășește trăsăturile iluminismului, învederează indiscutabil o nouă etapă în cultura românească.

Opere principale : *Temeiurile gramaticii românești* (manuscris), *De originibus populorum Transylvaniae* (manuscris), *Țiganiada* (1812), *Lexicon românesc-nemțesc și nemțesc-românesc* (1818, manuscris).

Curmisul I. Pentru purcederea și numirea românilor. Neamul românesc au luat începutul de pre vremea cînd romanii au supus Pannonia, Mysia, Trachia, fiindcă atunci au început de frunte familii de romani a descăleca aceleși țări. Aceste colonii fură apoi cu mai multe leghioane și cu veterani mulțite, cari, după obiceaiul romanilor, să așeza cu lăcașul, în țările biruite, totdeauna pre la hotară.

Cu vremea, fieratecii tracieni, o parte îmblînziți fiind, să politicíră, o parte fură urniți preste Dunăre. Nu peste mult apoi s-au întrudus scrisoarea și limba lătenească, prin care cu vreme au început a să forma dialectul traco-roman. Totuși, lăcuitorii mai sus numitelor țări își păzea limba sa, întru care chema pre romani *vlahi*, și limba lor *vlahică*. Iară a vorbi dialectul romanilor din Trachia să zicea la Roma *trescisce loqui*.

Scanned with OKEN Scanner

Acest popor, ce să zicea *vlahi*, acuma să afla în Panonia şi Trachia, cînd Traian, cel mai deplin monarh, stătu împărat. Acesta, după ce învinsă pre dacii cei puternici, (ce era un feli de traci mestecaţi cu cumerieni) şi le surpă împărăţia, din prea lăţite ţările lor, ce prin pustiitoare războaie era mai cu totul deşerte de lăcuitori, făcu provinţie romană, descălecînd-o cu nenumărată mulţime de romani. Unele dintru aceste colonii dobîndiră dreptul cetăţăsc a romanilor. Dacia toată fu supusă unui prefect, şi trii leghioane fură orînduite spre paza ei.

Aproape de o sută şi şeptezeci de ani ţinură romanii în Dacia precumpăna asupra varvarilor de pre împrejur, ce adesăori ii împresora cu război. Dar în urmă, supt împărăţia moleteculuí Galien, rămasără supuşi. De atuncea încoace, cu toate cele mai luminate biruinţi a lui Claudiu şi a lui Aurelian, împăraţilor, Dacia fu cu totul pierdută despre romani.

Nu să ştie de Aurelian ori că nu vru, ori că nu putu să o răscumpere ; destul că după ce el birui pre goti însuşi în Dacia, dete poruncă la anul 274 să iasă dintr-însa leghioanele şi dregătoriile cetăţăşti şi să să mute cu lăcaşul la Mysia, iară Dacia sau că o lăsă lăcuitorilor sau, precum zic unii, gotilor ; leghioanelor şi celoralalţi romani ce vrea să meargă împreună (le) dete o ţară între îmbe Mysii, care apoi s-au chemat Dacia nouă sau Dacia lui Aurelian.

Pînă acum de obşte să credea cum că naţia românească, — ce în Ţara Românească şi în Moldova stăpîneşte, iară în Ardeal, în Maramureş, în Banát, cu părţile Ungariii despre răsărit pînă la Tisa, cea mai mare parte lăcuieşte —, purcede de la acei români care au rămas în Dacia despre vremile lui Traian împărat, şi supt Aurelian n-au ieşit din ţară. Dar de oarecîtăva vreme încoace, mai vîrtos unii dintru învăţaţii Ardealului nu numai că pun la îndoială această socoteală, ci mai vîrtos cu precercate dovezi şi multă ură, să silesc a o răzbate, scornindu-să întîi această price dintru nescare privinţi naţionale şi politiceşti. S-au

luat sama mai apoi cum că răpiți fiind și cei — de altă — procopsiți la învățătura istoriii bărbați, însă nu *absque ira et studio* [1], cu totadinsul să au mărturisit asupra ceii pînă acum de obște socoteli.

Despre partea românilor, încît știu, nime nu le-au răspuns pîn-acum, afară de dumn. (ealui) sau preaînvățatul arhidiacon Petru Maior, care, în cartea ce au dat asupra purcederii românilor pre limba națională, s-au silit a răzbate toate ce s-au zis pînă acum împotriva purcederii românilor de la romani.

Vrînd eu dar acum a-mi spune socoteala despre lucrul acesta fără părtășie, adecă s-arăt pentru purcederea românilor precum am aflat la istorie și precum să cunoaște din însuși limba lor, mă aflu îndetorit a întări cele ce voi zice cu cele mai întemeiate dovezi. Cu atîta mai vîrtos, cu cît socoteala mea este cu totul împotriva celor mai sus pomeniți bărbați. Cetitoriul va cerceta apoi dovezile și va judeca care dintre noi este mai aproape de adevăr, eu sau protivnicii.

Toată cercetarea este sîngur pentru un adevăr istoricesc sau pentru apropierea către adevăr, fiindcă, de alte, fieștecărui cetitoriu, precum și românilor celor mai preceputi adiafor lucru este, și trebuie să fie, ori să purceagă națiia sa de la romani, sau de la daci, ori de la macar ce alt neam. Destul că neamul românesc custă și face în Dacia o nație de frunte, dintru mai multe milioane alcătuită, care nu dorește altă, numa ca prin o mai mare cultură să să poată apropia de celelalte neamuri politicite a Europii. Drept aceasta socotește că nu au dat prilej învățatelor defăimări a lui Sulțer și Eder, și unor altora, cu atîta mai puțin, cu cît națiia aceasta nu o dată au pus adevărate merituri pentru toată Europa.

Fost-au vremi cînd națiia aceasta, acum necunoscută, era cea mai întie baște apărătoare și pieptul creștinătății asupra preaputincioșilor otomani. Fortuna de tunete și

[1] Fără mînie și îndîrjire (lat.).

fulgere încărcată, ce să gătea în Asia ca să povoiască Ungaria și Polonia, nu o dată fu abătută și răsipită despre munteni și moldoveni ; ba, cîteodată, să sparsă preste capetele lor. Aceastași nație dete ungurilor, prin Ioan de Huniad și Mătieș Corvin, pre cel mai mare erpe și pre cel mai mare crai.

Aceste pomenite trecînd, mă întorc la teza mea. Să să afle acum în mijlocul Asiei un neam a cărui oameni de cînd s-au pomenit să să fie chemat pe sine ghermani, adecă nemți, și despre toate meziești neamuri să fie fost cunoscut și numit ca neam ghermănesc, iară limba lor să nu se poată deduce numai din limba ghermănească, cine ar fi atunce să să îndoiască de adeverința istoricească cum că acel neam nu purcede de la ghermani ? Întorcînd această asămănare spre români, vom arăta, *întîi*, cum că ei de cînd s-au pomenit pururea români să au numit, și acum încă așa să numesc ; *a doao*, că toate neamurile de pre împrejur au socotit pre români ca și un neam purcegătoriu de la romani ; *a tria* cum că limba românească nu purcede de la nice o altă limbă, fără de la limba poporului romanilor. La un alt loc ar fi cu greu a dovedi cest mai de pre urmă punt, însă aicea, unde eu pun denaintea cetitoriului lexiconul limbii românești, fieștecare să va încredința de sine însuși. (...)

Ion Budai-Deleanu, *Lexiconul Românesc-Nemțesc, Introducere istoricească,* în : *Scrieri inedite,* ediție de Iosif Pervain, pag. 173—176, Editura Dacia, Cluj, 1970.

Curmisul a II-lea. Românii purced de la coloniile romanilor care au descălecat Traian în Dacia. (...) Nu trebuie a gîndi cum că romanii almintre făcea cînd ieșea cu totul dintr-o țară, de cum s-au obicinuit la asemenea tîmplări în zilele de acum. Romanii scotea întîi leghioanele și dregătoriile politicești, iară pentru cetățeni și alți lăcuitori puțină grijă avea, căci la acest feli de tîmplări scăpa fieșcare cum putea. Cetățenii dar ieșea mai înainte sau îm-

preună cu oștile, încît era cu putință. Așa fu și cînd Adrian împărat lăsă cele trii provinții de preste Eufrat. Iar cu Dația era alta decît cu Mesopotamia.

Lăcuitorii Daciii era mai toți romani ; această fără samă mulțime nu era cu putință să o rădice deodată și să o ducă într-altă țară. Pentru aceasta povestește Eutropiu de această întîmplare, cum că Adrian cînd hotărîsă să năpustească și Dacia, l-au abătut de la sfatul acesta prietenii, arătînd că prin aceasta mulți cetățeni romani s-ar da pre mîna protivnicilor, fiindcă, adauge mai încolo Eutropiu, „Traian biruind Dacia, nenumărată mulțime de oameni dusese într-aceeași țară, ca să lăcuiască pămînturile și cetățile ei. Căci Dacia, după pustiitoarele războaie a lui Deţebal, rămăsese mai cu totul pustie". De aice lesne putem culege cum că romanii, cînd părăsea vreo țară, puțin să grijea de ceialalți lăcuitori, căci altmintrea ar fi rămas de rîs toată grija și sfatul prietinilor lui Adrian. Cum poate dară să fie fost cu putință aceea pre vremea lui Aurelian, ce nu era cu putință pe vremea lui Adrian, cînd supt Aurelian, după o vreme aproape de o sută și șesezăci ani, romanii din Dacia cel mai puțin era la îndoit număr de cum au fost pre vremea lui Adrian ?

Să punem și aceasta, cum că pe vremea lui Adrian romanii din Dația au fost lăcuitori *noi, novi incolae terme* (în textul german : *terne*), și dară ar fi fost cu puțin bucuroși să părăsească țara împreună cu leghioanele ; însă aceasta nu să poate zice despre romanii (de) pre vremea lui Aurelian, că atuncea, după atîtea gheneraţii romanii din Dația nu știa de altă patrie. Dacia le era locul nașterii și draga patrie. De unde nu este cu putință a crede ca și cei mai puțin avuți romani să să fie putut hotărî de voie bună a-și lăsa dulce patria, mormînturile moșilor, olaturile cu tot feliul de agonisită, în urmă, părăsindu-și toate averile, să meargă calici într-o țară cum era Mysia pustiită, ba și pierdută, cum spune Vopisc. (...) Cu plătirea acestui tribut putea dară romanii din Dația să-și răscumpere pacea

și liniștea, fără a fi siliți ca lăsînd toate ale sale să caute altă patrie.

De unde despre emigrația romanilor din Dacia nu să poate încheia, cu adeverință istoricească, numai atîta, cum că, *întîi*, cam pe la sfîrșitul anului (274) după nașterea lui H(risto)s, Aurelian hotărî să năpustească Dacia, deci scoțînd leghioanele și dregătoriile politicești și oștenești dintr-însa. *A doao*. Pentru acestea și pentru gloata sau poporul ce împreună au vrut să iasă din Dacia, le-au data țara ce se află între doao Mysii, care apoi s-au numit Dacia cea noao. De unde totuși nu să poate încheia cum că toți romanii au ieșit din Dacia, ba de împotrivă să poate arăta, cu asemenea adeverință, că cei mai mulți și mai de frunte romani au rămas în țară. (...)

Care acestea depreună arată cum că romanii Dacia o socotea ca țară românească și că totdeauna s-au socotit și s-au arătat ca nește stăpîni a țărilor acestora. (...)

Ion Budai-Deleanu, *op. cit.*, pag. 189—190, 191—192, 194.

DINICU GOLESCU
(1777—1830)

Cărturar luminat, care prin activitatea sa a contribuit la propășirea culturală a țării, la formarea și dezvoltarea conștiinței patriotice a neamului. Spirit autentic al iluminismului românesc, Golescu și-a consacrat viața pentru reformarea radicală a Valahiei adusă în stare de mizerie de dominația turcească și de regimul fanariot. În spiritul valorilor progresiste ale vremii, gînditorul român a corelat logic lupta de emancipare politică, de ridicare a neamului cufundat în „somnul cel impietrit" cu procesul de renaștere culturală a țării, de adoptare a învățăturilor de tot felul. Înscriindu-se în contextul de realizare a tendințelor manifeste ale epocii, Golescu susține cultura ca modalitate de dezvoltare progresistă a neamului românesc. Reformarea Valahiei, concepută

după modelul Europei occidentale, este expresia unui orizont spiritual marcat de încredere în cultură și raționalism, de dispreț față de valorile și instituțiile lumii feudale. Convins că ridicarea neamului era posibilă prin cultivarea învățăturilor și a științei, Golescu a desfășurat o intensă activitate pe linia organizării învățământului și a înzestrării lui cu o serie de materiale didactice. De numele său se leagă înființarea Școlii de la Goleşti, sprijinirea școlii de la Sf. Sava, traducerea cărții *Elemente de filosofie morală* (1827), constituind punct de plecare pentru dezvoltarea gîndirii filosofice din țara noastră. Spirit lucid, înzestrat cu o mare putere de înțelegere a problemelor prioritare ale poporului român, avînd conștiința modernizării societății românești, Golescu a rămas, prin felul gîndirii, un exponent de frunte al mișcării de emancipare națională și culturală a românilor.

Opere principale : *Însemnare a călătoriii mele* (1826, Buda).

O ! ce mare și neadormită îngrijire au otcîrmuitorii de prin alte țări spre toată închipuirea fericirilor neamurilor omenești ! Cîte felurimi de ajutoare pentru cei scăpătați, și cîte iarăș pentru alții, de a nu ajunge în scăpătăciune ! Cîte spitaluri pentru oricare treaptă de om vrednice ! Cîte mulțimi de școale, prin care să străduiesc a-ș deștepta norodul, a-l aduce la adevărată cunoștință, prin care poate zice că are deosebire de un dobitoc necuvîntător. O, cît s-au înnălțat iubirea de omenire ! Căci cea dintîi învățătură a tinerimii nobleții aceasta este, iar pe la noi aceasta învățătură nu s-au pomenit, adecă de a auzi tinerimea, sau de la preot; sau de la profesorul școalelor, cum să să poarte stăpînitorul către norodul lui, pe care trebuie să-l vază întocmai ca pe niște fii ai lui, îngrijind pentru ei cum ciobanii pentru oi, ce le paște și le adapă pentru mulțumita folosului ce de la ele dobîndește. Asemenea și stăpînitorul, pentru căci tot norodul să străduiește, muncind, spre a-i da avere și cinste, este dator pentru acestea să aibă către turma lui dragoste și îngrijire spre folos, mai

vîrtos fiindcă turma lui nu este de dobitoace necuvîntătoare, ci cuvîntătoare, și tocmai deopotrivă-i ; căci nu va găsi nimeni vreo deosebire între cenușa din trupul împăratului și dintr-a săracului. Cum, de la cine și cînd au auzit norodul cum să cuvine să să poarte către stăpînitor, și în toate datoriile lui, sau toți cei mari către cei mici, și cei mici către cei mari, sau bogații către săraci, și săracii către bogați, milostivi sau nemilostivi, cum și părinții către fii, și fiii către părinți, — iar zic : cine, cînd, și de la cine le-au auzit, în vreme ce toate lucrurile cele bune să ațiță în om sau din auzirea cuvîntării preotului, sau a profesorilor, sau a theatrurilor, care pînă acum toate au lipsit. Și de vor lipsi și de acum înnainte, tot așa vom fi, căci noi, cei bătrîni, neștiind nimic de tot pe lîngă alții dintr-alte părți ale lumii, cu neștiința vom și întra în pămînt. Și copiii noștri, neavînd de la cine să învețe și a să îndrepta, asemenea ca noi vor și urma, de nu și mai rău ; căci învederat lucru este că noi am rămas în urma tuturor neamurilor, în vreme ce, în anii cei vechi, au fost începere de deșteptare prin mulți care au dus la lumină, alții tălmăcind cărți, cum și grămatica, tipografia, școale, spitaluri care să coprind la întîiaș cuvîntare. Și în loc să se înmulțească în cursul anilor, nu numai nu s-au înmulțit, ci nici acelea nu au stat în ființa lor, și mai vîrtos cea spre mai mare pagubă și rușine este, căci s-au și împuținat, cum școalele, care, cu cuvînt de mai bună prefacere, s-au stricat în anii trecuți spre a nu să lumina neamul. Pentru care aș fi pus condei asupra streinilor, de nu aș ști că aceia au avut ajutoare de la pămînteni. (...)

Vă rog, sfinților ! — căci vorbesc pentru folosul patriii mele, pentru deșteptarea, pentru luminarea, pentru înfrumusițarea și, în scurt, pentru fericirea ei. (...) Așa, fraților, și eu scriu, nu cu vrăjmășie, căci nu poci avea cu toții vrăjmășie, ci cu lacrămi, și mă jur pe ceia ce-m este mai scump, că cu lacrămă ; *și voi scrie, fiind încredințat,*

că în anii cei mai vechi au fost în trupurile moşilor noştri singe romanesc, au avut fapte virtoasă (s.n.). (...)

Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriii mele*, ediţie de G. Pienescu, *Cuvîntări deosebite*, pag. 50—54, Editura Minerva, Bucureşti, 1977.

GHEORGHE LAZĂR
(1779—1823)

Om cultivat, cu cunoştinţe multiple şi profunde, intelectual de mare valoare, Gheorghe Lazăr a intrat în istoria culturii noastre ca întemeietor al învăţămîntului naţional şi ca iniţiator al mişcării iluministe în Ţara Românească. Angajat cu fervoare în dezbaterea şi soluţionarea principalelor probleme cu care se confrunta societatea, Gheorghe Lazăr a împletit lupta împotriva exploatării sociale şi naţionale cu lupta de modelare culturală a românilor, ştiinţa fiind concepută ca mijloc al progresului social, „al tămăduirii" şi „înfloririi". Împărtăşind credinţa comună a epocii, cu privire la importanţa şcolii în limba naţională, marele cărturar s-a dedicat dezvoltării învăţămîntului, avînd meritul de a fi întemeiat în 1818 Academia de la Sf. Sava. El punea bazele unei şcoli de învăţămînt superior în limba română, eliberată de tutela bisericii, cu orientare ştiinţifică, într-un moment critic, cînd autoritatea şcolii greceşti era încă foarte puternică. În calitate de profesor a militat pentru trezirea conştiinţei naţionale, prin predarea limbii române, precum şi pentru înzestrarea învăţămîntului cu materiale didactice, programe analitice şi cursuri cu pronunţat caracter laic.

În plan filosofic, a fost atras de iluminismul de tip wolfian, exprimat prin traducerea cărţilor lui Salzmann şi Campe, şi de filosofia lui Kant. Prin predarea cursului de metafizică şi logică după Kant, Gheorghe Lazăr marchează un moment important în procesul de emancipare a gîndirii de sub tutela religioasă.

Scanned with OKEN Scanner

Opere principale: *Înștiințarea către tinerime pentru deschiderea școalei românești* (1818), *Discursul compus de G. Lazăr la înscăunarea mitropolitului Dionisie Lupu* (1819), *Trigonometria cea dreaptă* (1821), *Aritmetica matematicească* (1821), *Apelul la subscriere pentru publicarea unui curs de matematică* (1822), *Discursul compus de G. Lazăr la sosirea în țară a lui Gr. Ghica Vodă* (1822), *Curs de filosofie, după Kant* (1822, lucrare pierdută).

Preaosfințite Stăpîne ! Preabine este lumei cunoscută slava și mărirea romanilor, strămoșilor noștri ; apoi încît este pentru strălucirea științelor și a măoestriilor în vremea acelora, lasă istoriile, dar mărturisească mărturie învederată însuși stîlpii podului marelui Traian din albia Dunărei, precum și temeliile turnului Severinului, care pînă în ziua de astăzi se află în faptă și care în chip de hrisoave nemincinoase ne mărturisesc dreptul ce avem în stăpînirea pămîntului strămoșesc, deșteptîndu-ne a urma și noi strămoșilor noștri, ca neprecurmat să se proslăvească seminția în veacuri și preaînaltului schiptru împărătesc neîncetat să-i arză focul pe jertfelnic, prefăcîndu-se slava în mărire, iar nu în poerire și stingere.

Dar oare cînd s-ar ridica duhul din țărîna acelora și ar privi peste strenepoții marelui Chesar, slăvitului Aurelie și înaltului Traian, care în ziua de astăzi mai cunoaște-i-ar? Negreșit i-ar căuta în palaturile cele mai împărătești și i-ar afla în vizuinele și bordeiele cele proaste și încenușate ; i-ar căuta în scaunul stăpînirei și i-ar afla amărîți subt jugul robiei ; i-ar căuta proslăviți și luminați, și cum i-ar află ? Rupți, goli, amărîți și asemănați dobitoacelor, de tot căzuți în prăpastia orbirei, bine gătiți spre slujba vrăjmașului omenirei, răpitorului casei părintești.

Ajungă lacrămile patriei, ajungă jugul robiei, vreme este de cînd cu oftare așteaptă căzuta semenție cuviincioasa izbăvire, țărîna strămoșească cu cuvînt pretendărisește acum mîntuirea căzuților săi strănepoți, înălțîn-

du-ţi braţul preasfinţiei-tale însuşi din sîngele părintesc mijlocitor acelora spre mîngăiere.

Aceasta nu e decît o pronie dumnezeiască, care, făcîndu-i-se mai pe urmă milă şi de acest neam căzut, au rupt anii blestemului, şi prin ridicarea dreptei preasfinţiei-tale, va să puie acum stavilă viscolilor întunerecului.

Drept aceea obştea cu mulţumită glăsuieşte : Blagoslovită să-ţi fie rădicarea în scaun, ca şi următorilor spre pildă în veacuri nesocotite, binecuvîntată să-ţi fie ocîrmuirea ; şi păstoreasca cîrjă a preasfinţiei-tale înverzească ca toiagul lui Aaron, ca să fie oglindă de înţelepciunea păstorească nepoţilor şi strănepoţilor omenirei, ca după mai multe sute, ba şi mii de ani, jertfelnicul cu bucurie să ţi-l înnoiască cu cuvînt fălindu-se şi cu povestirea istoriei strămoşilor din veacurile dinainte, precum şi noi înşine cu căldură ne aducem aminte de moşii şi strămoşii noştri care au făcut cîndva bine neamului omenesc.

Iată dar şi noi, strănepoţii lui Romulus (...) îţi binecuvîntăm scaunul (...) ca să ne fii părinte şi povăţuitor milostiv ; îţi binecuvîntăm toiagul păstoriei, nouă spre întărire şi spor (...) : că nu-ţi va fi cu noi ostenelile în zadar, pentrucă ştiinţele noastre sub ocîrmuirea preasfinţiei-tale vor da pricină de ajuns pînă cît şi zidurile şi coranele plugului după mai multe sute şi mii de ani vor mărturisi înţeleapta păstorie a preasfinţiei-tale.

Calcă, preasfinţite părinte, nespăimîntat pre poteca care cu braţ voinicesc şi cu duh românesc spre mai mare mirarea neamurilor o ai desfundat ; fără sfială întinde-ţi pasul spre descoperirea brazdei strămoşeşti. (...)

Gheorghe Lazăr, *Discursul compus de Gheorghe Lazăr la înscăunarea mitropolitului Dionisie Lupu anul 1819*, în : *Viaţa şi opera lui Gheorghe Lazăr* de G. Bogdan-Duică şi G. Popa-Lisseanu, pag. 23—25, Tipografia Jockey-club Ion C. Văcărescu, Bucureşti, 1924, Text stabilit de Petru Creţia.

Scanned with OKEN Scanner

Preaînălțate Doamne! Mîntuitorul și izbăvitorul neamului celui cîndva strălucitor, iar acum mai mofluz și căzut.

Doaă lucruri, Maria Ta, sînt în lume mai mari și mai vrednice de însemnat ce sînt tuturor muritorilor de comun, care lucruri unul altuia cu totul se împotrivește, și iar nu pot fi unul fară de altul; pentru că fiecare dintre aceste două slujesc omului a le putea cunoaște pre amîndoă, iar necunoscînd omul ori pre unul ori pre altul dintr-însele, nu poate prețui apoi nici pre unul, tocmai de va și avea pe oarecare dintr-aceste doaă lucruri. Și acestea sînt, Prealuminate Doamne! *Binele* și *Răul.*

Pruncul sugător, orice lucru va primi în mînă îl trage mai întîi la gură și numai atunci îl leapădă au îl ține după ce prin simțirea organului gustării, îi simte amar au dulce. Asemenea, văzînd luminarea sau focul strălucind în tot chipul se silește să-l aibă; iar după ce, întinzîndu-și degetul s-a ars, a doua oară văzîndu-le plînge, țipă, fuge și se ferește.

Așa și Kyr împăratul perșilor, biruitorul Asiei, numai atunci a simțit tiraniile ce împotriva celorlalte neamuri crai și împărați biruiți de primprejur întrebuințase, după ce l-a prins Tomiris, împărăteasa masageteniloг și tăindu-i capul, i l-au afundat în însuș sîngele lui, zicîndu-i aceste mari cuvinte: „Iată satură-te acum, tirane, de sînge". Asemenea și lega romanilor, a strămoșilor noștri, era făcută pentru pedeapsa așijderimi: adică dacă scotea unul altuia ochiul, au o mînă ori un picior îi frîngea, pînă nu se făcea și lui tot într-acest chip nu era mîntuit ș.a.m.d. Care va să zică că omul, pănă cînd nu pătimește, nu poate cunoaște binele și răul. Bine dar a zis unul că „pînă cînd iarna nu vine, primăvară nu se face".

Dar, pentru că răul este *în sine* rău, de aceea cît putem ne ferim de el, și binele pentru că *în sine* este bun, ne silim a-l căpăta, însă de multe ori răul se schimbă în bun, și bunul în rău; precum este și otrava, că în sine

este un ceva rău, căci omoară om, iar bolnavului în doctorii, prin doctor drămuită slujind spre vindecare, iată că se preface din rea în bună, asemenea bătaia tînărului celui căzut la năravuri rele este un ceva rău, iar apoi, îndreptîndu-se, el însuşi mulţumeşte.

Acum să vedem şi binele cum se poate schimba în rău. Dar se schimbă şi prea se schimbă. Tot cel ce se înalţă acela poate cădea, că cel de jos n-ar unde să cază, şi cu cît suişul mai înalt este, cu atît mai vătămătoare, mai cu durere, şi vindecarea mai tîrziu, căderea.

Slava, cinstea, mărirea, averile şi bogăţia cine va zice că nu-s bune ? Şi iată tocmai acestea au pricinuit dărăpînarea împărăţii elinilor, acestea au pricinuit sfărîmarea înfricoşatei împărăţii a strămoşilor noştri romani, cărora toată lumea era supusă şi de a cărora amelinţare pînă şi *coardele* pămîntului se cutremură. Acestea au adus şi împărăţii grecilor cei mai de pe urmă dărăpănarea şi rana cea cu totul nevindecătoare. Acestea zic au trîntit şi pre preavestitul al vreacurilor viteaz, pre marele *Napoleon Bună-Parte* ş.a.m.

De unde se vede curat că omul cu cît mai tare se apropie către vîrful binelui cu atîta primejdia căderii este mai mare şi mai ispititoare, pentru că cu cît creşte şi se înmăreşte binele, cu atîta mai tare scade, pierde şi se întăreşte răul asupra binelui, şi atunci toţi acei cari se cîrmuiesc de mîndrie, de vicleşug, adecă de sfetnici, miniştrii răului, se silesc în tot felul şi chip a derăpăna pre cei ce se află umbriţi de visteria luminii. (...)

Apoi ştiut este că totdeauna acela care are, acela poate pierde, că cel ce nimic n-are, ce poate a pierde ? de unde fără îndoială putem zice că cu adevărat de mare laudă este vrednic cel ce prin căi adevărate şi mijloace drepte îşi cîştigă fel de averi, bogăţii, mărire, cinste şi putere, dar nu mai puţin de a se lăuda vrednic este şi cel ce ştie cîştigatele bine a întrebuinţa şi a le păstra spre *scopos* folositor ; aşa şi un stăpînitor au împărat, acela se poate

scrie în condica veacurilor de înţelept şi vrednic care ştie să-şi aleagă pentru fieşice tagmă de slujbă sfetnici şi miniştri arnici şi destoinici, pentru că *un om singur nu e nici un om* ; şi aceasta şi firește se vede, că tot din munţi şi dealuri se pogoară izvoarele apelor spre adăparea şesurilor.

Am zis mai sus că averile şi bogăţia ş.c.l este un ceva bun, şi iată că tocmai acestea fură pricina dărăpănării mai sus-numitelor împărăteşti schiptruri ; aşa şi este, pentru că, de ar trăi tot aceia care le-a cîştigat, le-ar şti păstra şi a le întrebuinţa cu folos, ştiind cu cîtă sudoare le-au cîştigat ; dar pricina este că, fiind tot omul supus morţii, toate acelea rămîn în păstrarea următorilor celor în bumbac crescuţi, din cari unii nu ştiu nici doară răsăritul soarelui în care parte cade, ba poate că şi pînea o socotesc că creşte ca şi prunele pă copaci în livede. (...) Aceştia zic cad apoi la dezmierdări, la moliciune, la desfrînare şi la dezunire, iar din dezunire la pismă, din pismă la gîlceavă, din gîlceavă la iuţime, din iuţime ne aducîndu-şi aminte de proverbul marelui Cezar, unde zice „grăbeşte-te încet", cad, zic, la război, şi printr-acestea la pieire, stingere şi sărăcie şi numai atunci apoi se face pace. Care va să zică, Măria Ta, că *sărăcia este muma păcii,* după aceea iar începe pacea a aduce odihnă, odihna chiverniseală, aceasta averi şi bogăţii, pînă cînd iar ajunge acolo de unde au început, care lucru s-a văzut şi se vede nu numai la numitele stăpîniri, ci şi lalte *case* mai de jos. Şi aceasta este *roata lumii, roata veacurilor, roata sorţii omeneşti. (...)*

Gheorghe Lazăr, *Discursul compus de Gheorghe Lazăr la sosirea în ţară a lui Gr. Ghica Vodă, 30 iulie 1822, partea I-a, op. cit.,* pag. 29—33. Text stabilit de Petru Creţia.

Iubite tată şi dorită mamă, Iată-mă acum, după o călătorie de mai multe săptămîni prin mai multe ţări, ajuns în Beciu, în satul împăratului, cum tot ziceaţi D-voastră. (...)

Scanned with OKEN Scanner

Să nu vă fie jale după mine, să nu ziceţi că mă aflu între străini, pentru că oamenii de pe aici sînt foarte prietenoşi şi veseli. Cînd am vorbit cu ei despre ţara noastră şi despre români, s-au mirat şi ei, cîte neamuri se mai află în ţara împăratului, şi nu ştiau nici încotro bate ţara Ardealului. Iar cînd le-am spus că neamul nostru se trage din Italia, de la Rîm, de cînd cu Traian împăratul şi cu dacii, s-au minunat şi au început a mă pipăi să vază dacă sîntem făcuţi şi noi ca şi ei şi mai cu seamă, pentru ca să zică că au pus mîna pe un nepot a lui Traian. Un om bătrîn care auzise de răscoala lui Horia, cînd i-am spus că sînt român, a căscat gura cu mirare (...) : „Bine domnişorule, eu gîndiam că pe la dumniavoastră sînt toţi mîncători de oameni, tîlhari şi hoţi, cu ochii cufundaţi şi cu gura pînă la urechi, pentru că aşa spuneau ceşti de pe aici, care au fost în Ardeal să aducă ştiri despre oamenii lui Horia".

Eu i-am răspuns că românii sînt cei mai blînzi oameni din toată ţara împăratului, dar cînd îi pui unghia în gît îi se cam lărgeşte şi lui gura şi li se încruntă ochii, asta-i totul. (...)

Le-am spus multe despre români şi ţara lor, cum e de frumoasă şi că tocmai pentru asta se înfuriază ei, cînd se încearcă străinii să li-o ia. Mai încolo, am să mă duc odată chiar la împăratul şi să-i spun lucruri despre români, de care n-a a auzit niciodată. De aceea, să nu vă fie jale de mine, pentru că am venit aici, tocmai pentru ca să lucru spre uşurarea sorţii noastre triste. Ba eu, aş zice că, în loc să vă supăraţi, să fiţi dimpotrivă mîndri, pentru că tocmai pe mine m-a ales Dumnezeu să fiu tălmăcitorul durerilor neamului român aici între străini. (...)

Gheorghe Lazăr, *Intîia scrisoare din Viena a lui Gheorghe Lazăr către părinţii săi*, *op. cit.*, pag. 335—336. Text stabilit de Petru Creţia.

Scanned with OKEN Scanner

EUFROSIN POTECA
(1786—1859)

Personalitate reprezentativă a culturii românești de la începutul secolului al XIX-lea, Eufrosin Poteca și-a legat numele de mișcarea de renaștere socială și națională a poporului nostru. Faima îi este asigurată de discursurile ținute cu diferite prilejuri, care, alături de numeroasele traduceri efectuate, stau la temelia filosofiei românești. Deși a fost călăuzit de opera lui Heineccius, Poteca a demonstrat o gîndire originală și independentă pe linia elaborării cursului de metafizică. De orientare idealist-rațională, cu puternice elemente providențialiste, el a lărgit sfera preocupărilor filosofice, predînd, în limba română, cursuri de logică, metafizică, istoria filosofiei, morală. Realizînd că filosofia nu mai poate fi predată după manualele străine existente în școlile grecești din Țara Românească, s-a pronunțat ferm, în spiritul cerințelor înaintate ale vremii, pentru traducerea manualelor noi moderne. Venind în întîmpinarea satisfacerii urgențelor implicate de constituirea culturii naționale și continuînd activitatea de pionerat a lui Samuil Micu, Poteca și-a adus contribuția inestimabilă la elaborarea conceptelor filosofice în limba română. Și-a manifestat preferința pentru opera lui Descartes — deschizătoare de noi orizonturi, ce a realizat o „întreagă reformație a filosofiei în toată Europa" de pe poziția intelectului gînditor — pentru Christian Wolf și în special pentru Kant, al cărui merit constă în respingerea dogmatismului scolastic. Iluminismul profesat de Poteca se remarcă și prin tezele legate de definirea filosofiei — ca metafizică, etică și logică, în care metafizica cercetează cele ce sînt în generalitatea lor — de fundamentarea ei pe cunoașterea datelor științelor naturii și înțelegerea rolului filosofiei pentru „fericirea omenirei pe pămînt". Deși preot valah și egumen al Mănăstirii Teleajean de la Gura Motrului, Poteca a înțeles necesitatea luminării oamenilor prin cultură și a cunoașterii ei pentru binele neamului românesc.

Activitatea bogată desfășurată pe linia dezvoltării învățămîntului românesc, l-a determinat pe Golescu să-l aprecieze drept

„ocîrmuitor de școale". Încercarea de a organiza școli sătești, de a alcătui manuale, de a acorda ajutoare elevilor săraci prin instituirea „fondului Poteca" ilustrează contribuția gînditorului român la propășirea culturală a poporului nostru. În spiritul iluminismului, a cerut predarea limbii latine în școlile publice, față de care a manifestat sentimente de stimă și mîndrie națională. Intransigent față de nedreptățile de tip feudal, a susținut o „lege a dreptății" prin care cerea desființarea iobăgiei, egalitatea tuturor oamenilor, dezvoltarea țării noastre pe linia civilizației europene.

Opere principale : *Mainaintegătire spre cunoștința de Dumnezeu* (1818, traducere după Darvar Dimitrie), *Discurs la școala din București* (1825), *Curs de filosofie* (1826, manuscris), *Cuvinte panegirice și moralnice* (1826, București), *Filosofia cuvîntului și a moravurilor adică Loghica și Ithica elementare cărora se pune înainte Istoria filosoficească* (1829, traducere în limba română a lucrării lui Heineccius pe care Grigore Brîncoveanu în 1818 o tradusese din latinește în grecește), *Sfînta Scriptură pe scurt cuprinsă într-o sută și patru Istorii culese din „Biblie" și din „Evanchelie" și urmată de un mare catihism* (1836).

Cătră toți iubiții mei frați din neamul românesc și pravoslavnici creștini, cinste și închinăciune ! (...)

7. Acest feliu de carte au mijlocit în limba grecească un prea învățat bărbat Dimitrie Darvar, român din Machidonia, carele se află lăcouitoriu în Viena, pe care a învățînd-o întîi pruncii, atîta li se va deschide mintea, în cît pe urmă pe toate celelalte învățături și științe le vor învăța cu mare, mare lesnire și mai cu bună temelie.

8. Pre această carte dar eu, vrînd să dăruiesc dragostii voastre îndatorata și întîia pîrgă a ostenelelor mele, am tălmăcit-o în limba noastră cea românească, pentru școalele românești. Căre după bucoavnă numaidecît trebuie să se dea în mîinile copiilor. (...)

17. Limba românească este una din fețele limbii latinești, care, avînd acest feliu de mumă bogată și măreață cum este limba latinească, de mult ș-ar fi împlinit

Scanned with OKEN Scanner

toată lipsa cu împrumutarea de la maică-sa, şi crescînd în răsfăţare s-ar fi făcut prea frumoasă şi cinstită, încît s-ar fi împrietenit cu Muzele deodată cu surorile ei, care sînt limba italienească, cea franţuzească şi cea ispanicească, de nu ar fi fost asuprită de slovenească cea bătrînă, atîtea veacuri, fiindcă abia o sută de ani este de cînd au scăpat de sila slaveniei, în vreme ce stăpînitorii cei după acele vremi, se vede că cu pricina credinţei pentru vreo taină politicească amăgindu-se de către bulgari a primi la toate bisericile cărţi slavenești, poate cu scopos să se stingă neamul şi vorbirea românească, puţin de n-au pricinuit înecare şi pierdere cu totul limbii românești. Dar însă D[u]mnezeu voind să nu se stingă această tînără limbă născută din latină, au aţîţat întru inimile binecredinciosului Domn *Constantin Basarab* şi preasfinţitului mitropolit Kyr *Theodosie*, la anul 1697, o rîvnă spre luminarea neamului românesc, fiind asuprit şi vrednic de jale, în vreme că le dedeseră cărţi în beserici în limba străină, ca cetind să nu înţeleagă şi văzînd să nu vază, au aţîţat, zic, o rîvnă mîntuitoare în inimile acestor sfinţi bărbaţi ca să tălmăcească Sf[â]nta Scriptură în limba românească, fie şi stricată, fie şi varvară, tot este limba vie cu care se slujeşte întocma şi cel mare şi cel mic. (...)

Aşadară, tălmăcindu-se Sfînta Scriptură şi celelalte cărţi bisericeşti, au început limba puţin cîte puţin a se însufleţi, însă cu greu, că a tălmăci şi cărţi filosofeşti, în care se află toate ştiinţele şi a întemeia şcoale românești, unde să se paradosească matimatica, filozofia năravnică (ithica), politica şi alte ştiinţe folositoare la vieaţa oamenilor, în patria noastră, nimenea pînă acum nu s-au apucat.

18. *Iar acum adevărat acest binecredincios şi preaînălţat Domn Ioann Gheorghiu Caragea dimpreună* cu slăviţii boieri cei iubitori de patrie au făcut pornire spre a întemeia acum întîi în poliţia Bucureştilor *Şcoala de matimatică şi de filozofie în limba românească* căruia şi

Scanned with OKEN Scanner

eu deşi neputincios, deşi prost, însă cît am putut, tălmăcind această cărticică filosoficească pentru întîia învăţătură a pruncilor o afierosesc, carele fiind adevărat fiu al aceştii ţări mă protimisesc a-i sluji şi de aici nainte în cît voi putea. Iar săvîrşirile cele mai mari le vor săvîrşi cei mai tari şi mai învăţaţi ; că patria noastră are şi acum şi hrăneşte pre mulţi de acest feliu şi încă va mai naşte şi de aici înainte. (...)

22. (...) Nădăjduiesc a plăcea [traducerea] : că şi aducerea vorbei şi ortografia se va vedea la mine întocma după cum obicinuim aicea în patria noastră, pentru carea m-am şi ostenit. Iar deaca cineva nu se va mulţămi, ostenească-se şi tălmăcească mai bine. (...)

24. Acum dar crez că tot iubitoriul de bună învăţătură a fiilor săi va primi această cărticică cu plină nădejde, că-şi va împlini dorirea şi cu aceasta va da îndrăzneală şi mie spre a tălmăci şi mai mari cărţi, carele sînt.

Al tuturor patrioţilor mei în Bucureşti, 2 avgust 1818. Sluga preaplecată, *Eufrosin Dimitrie Poteca.*

Eufrosin Poteca, *Prefaţa traducătorului la cartea Mainaintegătire spre cunoştinţa de Dumnezeu,* de Darvar Dimitrie (traducere de E. Poteca, Buda, 1818) în : *Bibliografia românească veche,* tom III, pag. 218—220, Ediţia Academiei Române, Bucureşti, 1912—1936. Text stabilit de Petru Creţia.

GHEORGHE ASACHI
(1788—1869)

Exponent principal al spiritului iluminist din Moldova, Gheorghe Asachi a rămas, prin activitatea sa enciclopedică, una dintre prezenţele strălucite ale spiritualităţii româneşti. Animat de necesitatea dezvoltării culturii în momentul afirmării specificului naţional, şi-a consacrat întreaga activitate modernizării societăţii noastre.

Scanned with OKEN Scanner

Răspunzînd cerințelor obiective ale epocii pașoptiste cu privire la rolul presei în dezvoltarea culturii naționale și într-un efort susținut de integrare a ideilor în viața socială a marcat începuturile gazetăriei în Moldova. A editat *Alăuta Românească* (1823), cu un supliment literar, *Gazetă de Moldova, Patria, Foaia sătească*, precum și reviste de popularizare a științei : *Icoana lumii, Spicuitorul moldo-român, Calendarul pentru toți, Almanahul.*

Mișcarea teatrală (în Moldova) concepută ca modalitate de stimulare a creației culturale și de cultivare a limbii naționale este indisolubil legată de numele lui Gheorghe Asachi.

S-a dedicat dezvoltării învățămîntului și educației, avînd meritul de a fi organizat seminarul de la Socola în 1820, de a fi participat la înființarea școlii normale de la Trei Ierarhi, de a fi contribuit la înființarea Academiei Mihăilene (cu trei facultăți : filosofie, drept, teologie), unde s-au predat discipline tehnice și umaniste. Însuflețit de importanța școlii în civilizarea întregii societăți, Asachi s-a pronunțat cu vigoare pentru predarea limbii române și șlefuirea ei, în limitele epocii de tranziție de la cultura veche românească la cea modernă. Preocupările privind îmbogățirea limbii române cu termeni noi, crearea de noi stiluri literare (pe lîngă cel religios și istoric), consolidarea normelor limbii române pentru a-i asigura corectitudinea și unitatea, devin semnificative pentru definirea rolului cultural îndeplinit de Asachi. Deși a manifestat simpatie față de Școala Ardeleană, a respins exagerările latinizante ale acesteia în ortografie, gramatică și vocabular. Ca purtător al spiritului iluminist, a elaborat manuale școlare, articole de orientare în probleme de învățămînt și cultură, a predat cursuri de ținută teoretică și pedagogică, s-a interesat de perfecționarea metodelor de învățămînt. Deși nu a elaborat idei iluministe originale, Asachi a participat la procesul de propagare a culturii și a modelării spirituale a omului, făcînd dovada unui spirit de elită angajat ideilor naționale, iluminismului secolului al XIX-lea în care s-a antrenat.

În plan filosofic, are încercări timide, situîndu-se pe poziții luministe, cu elemente de materialism și de dialectică spontană pe un fond de gîndire idealistă.

Scanned with OKEN Scanner

Opere principale: *Înainte cuvîntare la Istoria împărăției rosiene de K. I. Kaidanov* (1832, Iași, traducere), *Statistica învățăturilor publice în Moldova* (1832, Iași), *Question l'instruction publique en Moldavie* (1858, Iași).

Dacă studiul limbei italiene interesează foarte mult pe toți acii carii se ocupă cu literatura nouă, cu cît mai mult se cuvine el să fie obiectul de cercetări serioase pentru un român, carele vorbește în mare parte limba ce în timpuri antice se întrebuia de legioanele romane și de coloniștii veniți din Italia în Dacia, fiindcă autorii învățați și multe fapte vederează că limba latină volgare din acele timpuri este muma de toate cele limbi care pe rînd s-au înformat în provințiile supuse de armele romane și care apoi, dupre deosebite localități, au luat mai în urmă caractere particulare. Și așa precum în Italia latina volgare s-au transformat în cea toscană (italiană), în Galia în cea franceză, în Spania în cea castelană, ea s-au prefăcut în Dacia în limba *română*.

Dorința de a atinge din fîntîna cercărei filologice și amorul pentru lucrurile antice m-au îndemnat, încă în cele întăi a mele giunețe, a merge la Roma cea mărită, unde m-am ocupat în asemene îndeletniciri de la anul 1807 pănă și acel 1812.

Rezultatul unor asemine cercetări au fost încredințarea ce am avut despre afinitatea cea mare care, cu toată trecerea veacurilor și întrerumperea comunicației, s-au pastrat între locuitorii Romei și între acii a Daciei, nu numai în limbă, ce încă și în datini, în tradiții, chiar și în muzică poporană, fiindcă mai multe cîntice a locuitorilor transteverini (de Roma), precum și danțul numit tarantela și alte asemene astăzi se cîntă și se dănțuiesc de locuitorii români a Daciei. Pre lîngă aceste, studiul clasicilor italieni m-au convins că nice o limbă mai mult decît acea italiană ar putea înlesni și dizvolta mai cu samă literatura și în particular poezia română. Drept

aceea, de la cele întâi a mele compuneri, am luat de model versul italian și a sale felurite construcții, încît sonetul, oda, anacreontica, versurile numite sdruciole (lunecătoare) și alte de mine cea întâia dată s-au întrebuit în poezia română. (...)

Gheorghe Asachi, *Proimiu* [la *Culegere de poezii, 1854, partea a II-a*] în : *Opere*, I, ediție critică de N. A. Ursu, pag. 5—6, Editura Minerva, București, 1973.

Sentimentul naționalității române, în zborul care au luat, au atras și limba, cel mai puternic a ei factor și care cere nu mai puțină cultură. Lăsăm bărbaților de stat direcția politică a naționalității noastre ; dorim, însă, spre a nu degenera limba în o babilonie, ca prelucrarea ei să se facă conform cu un sistem recunoscut mai rațional. Dupre părerea archeologilor, limba română este acea rustică a romanilor, adecă contimpurană acii latine, încît îmbunătățirile ce sînt neapărate a se întroduce în ea se cuvine a să face din tezaurile surorei sale cultivate ; și fiindcă latina este moartă, apoi acel drit [1] au moștenit italiana, a ei fiică. Prin urmare, cuvintele ce ni lipsesc, frazele și dicciile nouă, dupre dizvoltarea ideilor și a științelor de azi, au a se împrumuta de la acea italiană, dîndu-i forma și terminatul românesc. Așadar latino și galomania să nu se întindă și asupra reformei limbei, căci din fabrică fără matrice (calup) convenită nu pot ieși decît figuri diforme, vătămătoare caracterului limbei.

Întroducerea literilor latine în limba română, care noi de patruzeci ani am predicat, este o consecvență a dorinței a să apropia de cultura gintelor romane ; însă și în aceasta urmează feliurite metoade, între care acel a românilor Transilvaniei ni se pare că prin adoptarea unei ortografii complicate, pe conta rădăcinilor, conduce pe cetitoriul în un adevărat labirint.

[1] Drept (n. e.).

Dupre cele de mai sus expuse, fără a mai înmulți numărul ortografiilor complicate, credem că acea italiană este cea mai conformă cu pronunția română, adăogîndu-i-se cîteva modificații pentru sonurile nazale. Încît, spre a statornici uniformitatea în scriere, s-ar cuveni ca Universitatea noastră să se ocupe de apropriarea ortografiei italiene la pronuncia română și a o decreta de oficială.

De se va adopta astă ortografie atît de simplă, actele și corespondențiile nu vor înfățoșa un adevărat galimatias (confuzie) ortografic, vătămător interesului public și privat.

Gheorghe Asachi, *Cîteva observații filologice*, *Opere*, II, ediție critică de N.A. Ursu, pag. 591—592, Editura Minerva, București, 1981.

Roma cetate, de frații gemeni Romulus și Remus la anul 750 înaintea lui Hs. urzită, prin arme și prin virtutea cetățenilor săi s-au mărit în putere și în glorie ca nici unul din imperiile lumei, întinzînd a sa domnie preste tot pămîntul cunoscut. Italia, Sicilia, Spania, Africa, Franția, Germania, Anglia, Grecia, Panonia, Iliria, Egipetul și Mic-Asia pănă la țărmurile rîului Indus se numărau între provinciile romane. În fiecare din aceste țări erau colonii latine și legioane pentru apărarea margenilor imperiului. Dar spre nord-răsărit a coloniilor sale, adecă în munții Carpați-Bastarni, pănă la Marea Neagră, să dișteptă pe la 100 după Hs. un popor puternic numit daci, carii amenințau posesiile romane și cu necontenite lupte agiunsese a nevoi pe imperatorul Domițian prin tribut a răscumpăra pacea. Dar imperatorul Nerva-Traian, prin două răzbele, la 102 și 106, au învins pre dacieni, și regele lor Decebal au perit în a sa capitală Sarmezeghetuza.

Scanned with OKEN Scanner

Acea mai mare parte de locuitori au emigrat în Sarmaţia şi în Sciţia, numai prizonierii au rămas ca şerbi coloniştilor romani, prin carii Dacia s-au împoporat cu locuitori din tot cuprinsul imperiului roman.

În curs de 170 ani, în care posesia romanilor în Dacia era pacinică, neturburată, colonizaţia, puterea şi înflorirea sporeau în aşa mod că acea ţară, nu de mult încă sălbatecă, se împoporă cu cetăţi numeroase, cu temple, monumente, drumuri, mine de metal nobil şi cu sărării, a cărora numi şi ruine vederează până astăzi mărirea şi industria antică.

Dacia au fost în acea epohă împărţită în trei regioane :

1. Dacia *ripenzis* (rîpoasă), între Tisa şi Dunăre, care face astăzi parte a Ungariei şi a Banatului.

2. Dacia *inferioară* (de gios) sau mediterană, astăzi Transilvania, şi

3. Dacia *transalpină*, astăzi, Ţara Muntenească, Moldova, Bucovina şi Beserabia.

Centrul guvernului roman în Dacia era în *Ulpia Traiană*, precum s-au denumit apoi vechea capitală a lui Decebal, unde reziduia legatul imperatorului, care guverna cu dignitatea unui propretor, precum mărturiseşte lapida cu înscrisul ei, aice aflată : *L. Annio, Fabiano III Viro. Capitali Leg. Fletensis, Leg. Aug. Pro Provinc. Dac.* Ulpia Traiana sub dacii, mai cu samă din bîrne durată, s-au înfrumuseţat în urmă cu pompoase monumente, despre care ni mărturisesc astăzi ruinile de marmoră preţuoasă presămănate pe cîmpul Haţegului şi între care tupile se văd bordeile românilor, destinzătorii Romei antice. De aice să întindeau în toate laturile căile militare până la marginile Daciei, întărite din distanţie în distanţie cu castre, între care cea mai renumită cale este aceea numită Valul lui Traian, ce trece din Dacia ripense, prin

Scanned with OKEN Scanner

Dacia transalpină, adecă prin șesul Țărei Române, prin Moldova de Gios, până la rîul Tiras (Nistru), stația de pe urmă a viglelor romane.

Gheorghe Asachi, *Ziua din urmă a Municipiului Iașenilor (Iassiorum), Introducere*, în : *op. cit.*, pag. 300—301.

Scanned with OKEN Scanner

C. RAȚIONALISM ȘI ROMANTISM PAȘOPTIST. GÎNDIREA DEMOCRAT-REVOLUȚIONARĂ

ION HELIADE RĂDULESCU

(1802—1872)

Spirit prin excelență dinamic, cu o pregnantă vocație enciclopedică, Ion Heliade Rădulescu se impune ca cel mai de seamă fondator de cultură națională în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Pătruns de necesitatea emancipării poporului și a intrării lui în rîndurile popoarelor civilizate, Heliade-Rădulescu își consacră întreaga activitate animării și îndrumării mișcării culturale în spirit iluminist. Numele său rămîne legat de consolidarea învățămîntului în limba română, de începuturile gazetăriei și a mișcării teatrale în Muntenia. Călăuzit de conștiința menirii formative a școlii, de necesitatea dezvoltării ei pe măsura ritmului rapid al prefacerilor sociale a preconizat înființarea de școli normale în fiecare județ, a unei școli de teatru, declamație și literatură (1834), precum și a unei școli de muzică vocală și instrumentală (1835); a predat discipline de o mare diversitate, a elaborat o serie de materiale cu caracter didactic, făcînd dovada unui spirit erudit. A editat *Curierul românesc* (1829), primul ziar din Țara Românească, precum și unele periodice sub redacția sau cu colaborarea sa: *Adaosul literal* (1830), *Gazeta Teatrului Național* (1835—1836), *Curierul de ambe sexe* (1837—1874), *România* (1848) Ctitor al Teatrului Național din București, al Societății Filarmonice, al Societății Academice Române (actuala Academie a R.S.R.), a unei Biblioteci Universale, Heliade se impune ca una din cele mai complexe personalități ale culturii românești.

Om politic, cu deschidere spre problemele majore ale epocii, Heliade a luat parte la pregătirea și desfășurarea revoluției de la 1848, ca membru cel mai influent al guvernului provizoriu și al locotenenței domnești. Mișcarea revoluționară de la 1848, definită ca o puternică trezire a conștiinței naționale, va fertiliza gîndirea scriitorului, exprimată prin orientarea spre o problematică majoră a culturii, specificul național ca stil al unui popor și ca matrice de universalitate.

Scriitor, poet, filosof, economist, istoric, critic literar, traducător, profesor, Heliade Rădulescu se manifestă într-o varietate impresionantă de domenii, fiind considerat „cel mai bun poet al Țării Românești", „primul nostru mare scriitor modern", „părinte al literaturii române", a doua mare personalitate literară după Dimitrie Cantemir. Activitatea constantă pentru cizelarea și îmbogățirea limbii române, pentru dezvoltarea limbii literare unitare pentru toți românii îl situează alături de reprezentanții Școlii Ardelene.

Filosofia sa, de natură eclectic-idealistă cu accentuate note teologice, trădează o gîndire raționalistă, umanistă, de tip renascentist, cu elemente de dialectică în înțelegerea naturii și societății, îmbinate cu teze mecaniciste, preluate din P. J. Proudhon. Contribuția principală a lui Heliade a fost teoria echilibrului între antiteze sau trinitarismul, bazată pe o vastă informație, deschisă spre progres, libertate, dar incapabilă să se elibereze de unele idei conservatoare.

Opere principale : *Gramatica Românească* (1828, Sibiu), *Pentru materialism* (1832), *Cîteva cugetări asupra educației publice* (1839), *Căderea dracilor* (1840), *Paralelism între limba română și italiană. Paralelism între dialectele român și italian* (1840—1841), *Pentru opinie* (1841), *Filosofie. Încheiere la cele zise* (1842), *Echilibru între antiteze* (1859—1869), *Prescurtare de Istoria Românilor sau Dacia și România* (1861), *Principii de ortografie română* (1870), *Istoria critică universală* (1892).

Partea I. Nimic nu este mai vrednic de rîs decît a se făli cineva numai cu părinții și strămoșii săi ; și nimic

Scanned with OKEN Scanner

iară mai vrednic de laudă, decît cînd faptele cele mari ale strămoşilor slujesc de pildă şi ca un bold [1] de întrecere urmaşilor. Cînd nu ar şti rumânii cari au fost strămoşii lor, ar fi o osteneală foarte neroditoare, dacă ar lăsa cele pentru îmbunătăţirea lor de acum, şi şi-ar pierde vremea bătîndu-şi capul a se vîrî în fundul veacurilor ca să descopere ceva titluri de nobilitate putredă, îndeletnicire numai a neamurilor celor bancrute. [2] Cînd însă are cineva un adevăr nu anevoie de aflat, şi poate şi dovedit, este de tot o neînţelepciune să alerge după himere şi să crează nişte povestiri, ce alţii le iscodesc spre bajocora lui.

Unii pe rumâni îi fac strănepoţi ai dacilor, alţii amestecătură de daci şi de romani, alţii, pentru cîteva vorbe slovenesti ce se află în limba bisericească, slavi şcl. Foarte bine ! Eu zic să priimim pe oricare dintr-acestea, dacă va fi adevăr ; căci văz că nici una nu este în stare nici să folosească nici să vatăme pe rumân, şi că niciuna nu este în stare nici să adaoge nici să scază ceva la civilizaţia, cinstea şi luminarea rumânilor. Mai bine însă să cercetăm puţin pe rumân şi limba lui, ş-apoi fără greutate vom afla prin dovediri firesti că el este ceea ce au fost părinţii săi, sau cel puţin că vorbeşte o limbă ce se trage din latina.

Mii de ani au trecut peste dînsul, mii de prefaceri, mii de neamuri streine. Fieştecare din acestea a luat cîte ceva cu sine, şi şi-a lăsat urmele sale. Tot a trebuit să uite rumânul, şi părinţii, şi obiceiuri, şi fapte : de toate s-a depărtat în fugile şi băjăniile sale ; pre sine însă firesţe nu a putut să îl uite, căci pretutindenea a fost nedezlipit de dînsul. Cînd ar întreba cineva un rumân din cei mai simpli şi fără multe cunoştinţe : „Cari au fost părinţii tăi ? Care religia lor ? Care obiceiurile lor ?“, el negreşit că nu ar şti ce să răspunză. Cînd însă l-ar în-

[1] Impuls, îndemn, stimulent (n. e.).
[2] Falimentare (G.T.).

treba : „Tu ce eşti ?, el ar răspunde : Om — *homo.* — De ce fel de neam ? — Român. — Cum se numesc în limba ta părţile trupului tău ? — Cap, ochi, nas, ureche, limbă, dinte, barbă, braţ, mînă, deget, unghie, inimă, piept, sînge şcl. *Caput, oculus, nasus, auricula, lingúa, dens, barba, brachium, manus, digitus, ungúis, anima, pectus.* De unde urmează că rumânul este întreg roman, şi toate părţile trupului său, şi chiar sîngele, îi sînt romane.

Apoi să venim a-l întreba şi pentru objecturile ce niciodată nu i-au scăpat din vedere, şi care în fugile sale i-a fost de neapărată trebuinţă a le avea cu sine. El şi atunci va răspunde : pîine, făină, apă, foc, vin, car, bou, cîine, cer, soare, lună şcl. : *panis, farina, aqua, focus, vinum, carrus, bos, canis, caelum, sol, luna.*

Ce au fost dară părinţii şi strămoşii rumânului de l-a învăţat să numească astfel lucrurile ? Dacii, slavii ? — Negreşit că nu. De la cine a învăţat el să numească zilele săptămînii ? De la cine să sărbeze joile din luna semănăturilor după paşti ? De la cine să caute felurimi de ghicituri şi jocuri în seara către anul cel nou ? De la cine jocul căluşarilor ? De la cine să numere ? De la cine să-şi însemne numărul pe răboj astfel : I, II, III, IIII, ... X şcl. ? Putea oare nişte părinţi alţii şi nu romani să-l înveţe această limbă şi aceste obiceiuri ? Limba lui pentru sine şi pentru trebuinţele lui cele mai de aproape este toată latină. Cînd însă vom intra în biserică şi în canţelariile Divanului, unde atîta vreme a domnit limba slavonească, acolo o să găsim urmele ei. Ţinta noastră aici nu este să aflăm pe rumânul popă, sau pe rumânul logofăt, ori pe meşterul, sau pe rumânul loghiotatos,[1] ci pe rumânul rumân, în starea firei, şi cu acele dintîi cunoştinţe ce le dobîndeşte la pieptul maicii sale, care l-ar învăţa slavoneşte de ar fi slavonă, dăceşte de ar fi dacă. (Dumnezeu o mai şti care a fost limba dacilor !) Puţinele vorbe sla-

[1] Învăţat, savant (G.T.).

voneşti nu schimbă nici natura rumânului, nici ţesătura limbii lui, al căria mehanism este tot acela cu al surorilor ei italiana, franţeza şcl. Formarea cazurilor, verburile auxiliare, conjugarea verburilor, timpii compuşi, infinitivele, partiţipiile trecute, toate dovedesc aceeaşi urzeală cu a limbilor de sus. (...)

Partea II, Pentru limba rumânească. În partea întîi am arătat că slava sau micşorimea strămoşilor nu poate să adaoge nimic sau să scază la îmbunătăţirea noastră de acum. Fie cari vor fi fost strămoşii noştri, şi silească-se lumea a îşi bate capul să dovedească că noi ne tragem din cutare sau din cutare neam ; căci înţelepciunea noastră cea mai mare va fi cum să ne îndreptăm astăzi întru toate, şi să căutăm pentru slava, cinstea şi fericirea cea viitoare. Patriotul cel bun nu este fanatic, el este iubitor de oameni, şi ştie că natura nu cunoaşte neamţ, englez, franţez, grec sau rumân ; ci numai OM. Neamurile sînt nişte întîmplări. S-a întîmplat un norod să lăcuiască un ţinut de pămînt, să-şi facă între dînşii o limbă sau prin învoire, sau prin împrumutare ? s-a întîmplat să-şi legiuiască un fel sau altul de obiceiuri ? s-a întîmplat să priimească o religie sau alta ? Să-şi întocmească nişte legi sau altele ? Acelui norod, spre deosebirea altuia ce trăieşte în alt pămînt, cu altă limbă, alte obiceiuri, altă religie şi alte legi, i s-a dat un nume de grec, turc şcl. Noi avem limba noastră, religia noastră, obiceiurile noastre, legile noastre şi ne numim *rumâni,* şi prin urmare oricare om va trăi în acest pămînt, cu aceste obiceiuri deprins, oriunde se va duce este strein şi deprinderile lui îl dovedesc că este rumân. Ţinta noastră aici este limba ; în partea cea dintîi noi am dovedit că vorbim o limbă ce se trage din latina. Rămîne acum să vedem dacă prin zicerile ce se află într-însa noi putem să arătăm toate ideile ce sînt astăzi cunoscute în lumea cea civilizată.

Limba este mijlocul prin care ne arătăm cunoştinţele şi cugetările noastre, şi prin urmare cu cît unui om i se

Scanned with OKEN Scanner

întind și i se înmulțesc cunoștințele cu atîta i se înmulțesc și zicerile prin care își numește ideile sale. Limba plugarului se mărginește numai în zicerile de care el are trebuință să-și numească uneltele, și dobitoacele sale, precum și lucrurile de întîiași trebuință și care sînt cunoscute la tot omul, fără să cunoască și vorbele care meșterul, negutătorul, ostașul sau politicul le întrebuințează ca să-și numească lucrurile ce îi sînt de trebuință întru meseria sa. Se mai amestecă plugarul și în alte meserii ? intră în vorbă și cu altfel de oameni ? numaidecît îl auzi și pe el vorbind și de alte lucruri, ce pînă aici îi era necunoscute și ele, și numele lor.

Noi pînă astăzi atîtea ziceri sau numiri avem în limba noastră după cîte meșteșuguri sau științe ne era cunoscute ; și cu cît se vor înmulți cunoștințele noastre cu atîta și limba se va îmbogăți. *Regulamentul Organic* singur a întrudus mulțime de lucruri și prin urmare rumânii cunosc și numirile sau zicerile cu care se numesc ele. Miliția asemenea își are termenii sau zicerile sale. Asemenea și științele și meșteșugurile se vor întruduce toate între noi dimpreună cu termenii lor.

Cînd povestește cineva o întîmplare obicinuită, cînd vorbește de lucrurile ce sînt adesea înaintea noastră sau de acelea ce a auzit vorbind, atunci cu limba obștii poate să-și arate aceea ce cugetă ; cînd însă va voi să vorbească de oarecare știință sau meșteșug, numaidecît vorbele îi lipsesc și acelea pe care le întrebuințează nu sînt înțelese celorlalți, dacă ei nu vor avea cunoștință de acea materie pentru care se vorbește. Aceasta nu se întîmplă numai la noi, ci și la toate națiile. Alta este limba copiilor și alta este a oamenilor mari, alta este limba norodului și alta a celor învățați ; nu că doară se deosebește la sunet, la glăsuire, sau că învățații numesc altfel lucrurile cele cunoscute de obște, ci numai că ei pot să vorbească de

mai multe lucruri ce alții nu le cunosc și limba lor este mai bogată în ziceri.

Noi vorbim, am zis, o limbă ce este o fiică a latinii. (...)

Ion Heliade Rădulescu, *Repede aruncătură de ochi asupra limbei și începutul rumânilor*, în : *Scrieri lingvistice*, ediție de Ion Popescu-Sireteanu, pag. 68—73, Editura Științifică, București, 1973.

(...) Meșteșugul scrierii este aflat ca să ne înțelegem și cu cei ce nu sînt de față cu noi. De multe ori însă scrierea cea nedesăvîrșită a pricinuit confuzie și neînțelegere, care a stat cea dintîi pricină de a se pune regulile ortografiii : tot ce aduce neînțelegere, trebuiește lămurit. Și aceasta a făcut să se nască atîta semne ale prozodiii și ale puntuației. Dar fiește-ce limbă își are ortografia sa și aceea a stătut mai norocită, care s-a supus la mai puține reguli. Puntuația numai a stătut și este tot aceea la toate limbile ; pentru că oamenii tot într-un fel se gîndesc, și mișcările și opririle lor în vorbire sînt tot acelea. Cel mai delicat și cu gîndire lucru în ortografie și care face cinste duhului omenesc, este puntuația ; ea desparte și face chiare [1] judicățile noastre, arată șîrul și relația lor și ne face și să înțelegem și să ne facem înțeleși în scrierile noastre ; și ea singură împlinește sfîrșitul [2] pentru care s-au aflat regulile ortografiii, mai vîrtos în limbile cele vii. Toate celelalte nu sînt decît o pedanterie și o lipsă în gîndul și duhul omenesc, adică un semn de necunoștință a folosului și sfîrșitului ortografiii. Frații noștri italieni, foarte înțelepți și gînditori, au cunoscut ce le este de lipsă și care sînt roadele pedantismului într-această materie : pre dînșii, și drumul păsirii întru cunoștinți al duhului omenesc trebuie să urmăm și noi. Aci îndrăznesc a vorbi pentru frații noștri din Transilvania și Banat,

[1] Limpede, clar (n.e.).
[2] Scopul (G.T.).

cari sînt vrednici de toată lauda pentru ostenelile și silința ce pun pentru literatura rumânească. Pentru ortografia, însă, care voiesc să o întruducă, scriind cu literile latinești, bine ar fi fost să urmeze duhului italienesc ; adică a scri după cum vorbim [1]. Și să nu se ia după ortografia franceză și englezească care păzește derivația zicerilor [2], care este născută în veacurile sholasticismului, și de care chiar singuri acum ar voi să se scutere. Un meșteșug care voiesc să rămîie păstrat numai pentru cei ce vor avea norocire să știe latinește, și fără nici un folos așa de mare încît să stea în cumpănă cu greutatea și neînlesnirea. Cel ce cunoaște limba latinească știe că zicerea *timp* vine de la *tempus*, sau de va fi scrisă *timpu*, sau de va fi scrisă *tempu* ; asemenea *primăvara* este cunoscută de unde vine, sau de va fi scrisă *prima-vera*, sau de va fi scrisă *primavară* șcl. Pentru cel ce nu cunoaște limba latinească este în zadar oricum vor fi scrise zicerile, căci mijlocul scrierii nu poate să-l facă să cunoască izvorul, cînd el niciodată n-a fost acolo. Așa dară, pentru ce nu scriem după cum pronunțiem, cînd scrim pentru cei cari trăiesc iar nu pentru cei morți ? Romanii, strămoșii noștri, scria după cum pronunția ; Ciceron, Virgilie și ceilalți autori nu au scris faptele lor pentru romanii ce au trăit pe vremea lui Romul și Brut, ci pentru contimporanii săi. Asemenea și noi nu scrim pentru strămoșii noștri, pe cari i-a adus marele Traian aci, ci pentru contimporanii noștri, și nu trebuie să-i căznim și să-i muncim atîta pînă să ne înțeleagă, și să le luăm dreptul de a-și scri limba, rămîind pe seama numai celor ce știa latinește și celor ce în toată viața lor vor sta cu dicsionerul în mînă. (...)

Fieștecare limbă, cînd a început să se cultiveze, a avut trebuință de numiri nouă, pe care sau și le-a făcut de la sine, sau s-a împrumutat măcar de unde, și mai vîrtos de acolo de unde au văzut că este izvorul științelor și al meș-

[1] Ortografie fonetică (G.T.).
[2] Ortografie etimologică (G.T.).

Scanned with OKEN Scanner

teşugurilor : grecii s-au împrumutat de la fenicieni, eghipţieni, arapi, asirieni şcl, de acolo de unde şi învăţa ştiinţele şi meşteşugurile ; romanii de la greci ; cestelalte naţii ale Europii de la romani, şi de la greci acelea care s-au împrumutat şi romanii. Noi asemenea o să urmăm, şi mai vîrtos cînd avem de unde. Noi nu ne împrumutăm ci luăm cu îndrăzneală de la maica noastră moştenire, şi de la surorile noastre partea ce ni se cuvine.

Noi, cînd auzim cîte una din vorbele degenerate greceşti, pe care chiar grecii le urăsc, precum : *catadexsesc, metahiriesc* (...) ni se pare că curge miere, miroase omul acela a simţitor şi a politicos ; iar cînd auzim : *fras, problemă, emblemă* (...) care sînt asemenea greceşti, dar trebuincioase, ni se par streine şi neînţelese, şi zicem că sînt *anoste*.

Trebuie să ne împrumutăm, dar trebuie foarte bine să băgăm seama să nu pătimim ca neguţătorii aceia carii nu îşi iau bine măsurile, şi rămîn bancruţi (mofluzi). Trebuie să luăm numai acelea ce ne trebuie şi de acolo de unde trebuie, şi cum trebuie. Unii nu voiesc nici decum să se împrumute şi fac vorbe nouă româneşti : *cuvintelnic* (dixioner) ; (...) alţii se împrumută de unde le vine şi cum le vine : de iau o vorbă grecească, o pun întreagă grecească. (...) Vorbele streine trebuie să se înfăţoşeze în haine româneşti şi cu mască de rumân înaintea noastră. Romanii, strămoşii noştri, de au priimit vorbe streine, le-au dat tiparul limbii lor ; ei nu zic *patriotismos, entusiasmos, cliros* şcl, ci *patriotismus, entusiasmus, clerus* (...). Asemenea şi noi, de vom voi să rumânim ziceril acestea toate de sus, trebuie să zicem *patriotism, entuziasm,* (...) după geniul şi natura limbii. (...)

Ion Heliade Rădulescu, *Prefaţă la Gramatica Românească*, *op. cit.*, pag. 52—54, 60—61.

Scanned with OKEN Scanner

EFTIMIE MURGU
(1805—1870)

Eftimie Murgu se înscrie printre marile personalităţi ale generaţiei paşoptiste, de orientare democrat-revoluţionară, care, solidară cu aspiraţiile timpului şi însufleţită de conştiinţa participării la istorie, a influenţat puternic evoluţia culturii noastre în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Om politic, participant al mişcării revoluţionare de la 1840 şi 1848, în calitate de conducător, Eftimie Murgu face din ideea „naţionalităţii", componentă fundamentală a procesului de propăşire a societăţii, cardinala întregii sale concepţii. Originea romană a poporului român, urmaşul coloniilor aduşi de Traian în Dacia, latinitatea limbii, provenienţa ei din latina vulgară vorbită în secolul al II-lea al erei noastre, sînt invocate cu mîndrie, pentru a argumenta temeiurile noastre istorice. Preocuparea lui Eftimie Murgu pentru modelarea şi cultivarea limbii române, prin abolirea „literelor străine, de prost gust şi informe", reprezintă o contribuţie de seamă la afirmarea originalităţii naţionale ca fapt de viaţă şi de cultură. Opera, concepută ca un triumf al adevărului împotriva detractorilor, cu valoare de document istoric, se remarcă prin abordarea problemelor vitale ale istoriei şi culturii românilor. Dar contribuţia cea mai importantă a lui Eftimie Murgu şi, în general, a generaţiei paşoptiste, în domeniul istorigrafiei este introducerea spiritului critic şi preocuparea pentru redeşteptarea conştiinţei naţionale în vederea propăşirii neamului.

Filosof de factură iluministă, Murgu a văzut în „iluminarea naţiei" calea dobîndirii şi păstrării libertăţii naţionale şi sociale. Raţionalismul său iluminist, cu puternice elemente de patriotism militant, în consens cu prefacerile revoluţionare ale vremii, a polarizat atenţia gînditorului român spre modernizarea filosofiei, înţelepciunea menită să-l ajute pe om „să vieţuiască după vrednicia cuvîntului". În calitate de profesor a predat cursuri de ţinută teoretică, influenţate de gîndirea idealist raţionalistă cu elemente kantiene a lui Imre Ianoş.

Opere principale : *Combaterea disertației apărută sub titlul : „Dovadă că românii nu sînt de obîrșie romană“ și dovadă că românii sînt urmașii de necontestat ai romanilor* (1830), *Proiectul cursului de filosofie pentru anul I la Academia Mihăileană din Iași* (1815), *Logica* (tradusă în parte după Imre Ianoș, 1837), *Despre memoriul congresului sîrbilor* (Pesta, 1865, în care apără drepturile românilor împotriva șovinismului sîrbesc).

Încă de timpuriu savanții cinstiți și competenți au fost de acord asupra obîrșiei romane a românilor sau a așa numiților valahi. Asupra acestui fapt nu a existat și nu există îndoială, datorită limbii, obiceiurilor și datinilor romane. Chiar și celui mai umil român, atunci cînd știința și mijloacele de cultivare nu existau încă, nimic nu i-a fost mai trează decît originea sa. Cînd însă grecii și-au permis să-și aroge, ulterior, unele drepturi asupra românilor, datorită comunității de credință, s-a ajuns ca ura latentă sub pretext religios să fi îndreptățit negarea oricărei romanități în privința românilor. În secolul al XV-lea, cînd datorită anatemei pronunțate, au fost nu numai arse toate cărțile românești, ci și repudiat alfabetul tradițional, ba chiar și gonită limba românească, a dispărut în neagra ignoranță, anume creată în acest scop și ideea unei obîrșii romane. Românului i-a fost răpită lumina, progresul cultivării sale n-a fost stimulat, ci înfrînat, totul numai datorită faptului că era român și nu putea deveni nici grec, nici bulgar. Scopul principal consta în distrugerea naționalității, la care se urmărea a se ajunge prin mijloace ieșite din comun, printre care trebuie menționată împiedicarea cultivării, abandonată odată cu limba maternă. Așa s-a făcut că românul a decăzut într-o ignoranță extremă, trebuind să afle ulterior, prin alții, cine este și de unde se trage. I s-a atribuit, prin vorbire și scris, o obîrșie slavă și grecească ; dar a început și dumirirea asupra scopului pe care îl urmărea orbirea de

Scanned with OKEN Scanner

pînă atunci, ca și ura față de limba și naționalitatea română, practicată sub pretext filantropic. Firește că un prefăcut, bucurîndu-se de prestigiul unui superior, putea strecura românului care orbecăia prin întuneric, o obîrșie slavă sau grecească prin negarea celei romane, întrucît acesta nu avea o noțiune clară nici despre romani, nici despre slavi, fiind și chinuit de apăsătoarea prejudecată a confuziei între națiune și religie. O astfel de excrocherie ar putea fi aplicabilă și astăzi, datorită unor manevre șirete. S-ar putea încerca, și nu fără oarecare succes, o înșelare a celei mai pure rațiuni, dacă, față de o mînă de fanatici neștiutori, s-ar pune la îndoială obîrșia prin motive aparente deduse din deosebirea religioasă, și s-ar ridica, în privința românilor, următoarea dilemă : că strămoșii lor au fost păgîni, că nici astăzi încă, românii nu ar fi îmbrățișat confesiunea romano-catolică. Acest gen de oameni s-a perpetuat pînă în zilele noastre ; astăzi încă, ei se străduiesc să ne transpună pe neașteptate din cea mai luminoasă zi în noaptea neagră ; dar, cam fără succes ; căci o mare parte din români trăiesc azi timpurile fericite în care pot îndrăzni să se înalțe deasupra orbirii. Șiretenie și înșelăciune au putut opera fără îndoială cîndva în acest sens, nu însă astăzi.

Oamenii, luați ca indivizi, sînt în anumite privințe și persoane morale ; iar printre acestea națiunea nu este cea mai însemnată, ca atare, orice persoană morală este obligată, conform legii naturale, la autostimare, aceasta constituind prima justificare a culturii, virtuții și fericirii. Dar după cum, în mod obișnuit, nu se poate stima ceva necunoscut, tot așa întreaga stimă față de propria națiune nu va fi decît un vis, dacă aceasta ar rămîne necunoscută membrilor ei componenți. De aceea este o necesitate pentru fiecare conațional, ca înainte de toate, să-și cunoască mai îndeaproape națiunea. Această cunoaș-

Scanned with OKEN Scanner

tere începe de la obîşia naţiunii, iar obîrşia naţiunii formează temelia edificiului de cunoaştere. (...)

Eftimie Murgu, *Combaterea disertaţiei apărută sub titlul : Dovadă că românii nu sînt de obîrşie romană şi că acest lucru nu reiese din limba lor italiano-slavă. Completată cu mai multe argumentări şi tradusă în limba română de S.T.*[1], Buda, 1827, *şi Dovâda că românii sînt urmaşii de necontestat ai romanilor*, în : *Scrieri*, ediţie de I. D. Suciu, *Cuvînt înainte*, pag. 97—100, Editura pentru literatură, Bucureşti, 1969.

La p. 6, S.T. afirmă că românii ar fi fost un popor slav, supus de romani, preluînd (...) numele de *romani*, împestriţîndu-şi limba cu cuvinte italieneşti. Autorii afirmă în unanimitate că în provinciile romane n-ar fi fost cunoscute înainte de sec. VI (e.n.) nici numele nici limba slavilor ; cum puteau deci romanii care au pornit încă în secolul I spre Dacia, să fie slavi ? Cum puteau slavii să preia în anul 242, la ordinul împăratului Caracalla, [2] numele de *romani*, cînd au migrat abia după 600 de ani în provinciile romane ? De asemenea nu se poate înţelege, cum au putut slavii învăţa limba romană în secolul VII, în Tracia, şi cu atît mai puţin în Dacia, cînd este prea cunoscut faptul că la vremea aceea, în Orient totul era grecizat. Dar, chiar dacă ar fi supravieţuit unii dintre foştii locuitori ai Daciei, ca geţii, nimiciţi de romani, şi dacă românii (precum doreşte S.T.) ar fi urmaşii acestora, n-ar putea fi slavi, căci *Procopius*, [3] scriitorul bizantin, spune clar cum că dacii sau geţii au fost goţi, deci un popor germanic, ori — în felul acesta — românii ar fi

[1] Sava Tököly, consilier regal, ce deducea originea românilor din cuvîntul slav „vloh" (G.T.).

[2] Împărat roman între 211—217. Deci ordinul Caracalla nu putea fi din 242 cînd nu mai domnea (n. e.).

[3] Istoric bizantin din sec. V—VI. Confuzia lui Procopius este preluată de Murgu (n.e.).

Scanned with OKEN Scanner

descendenţi germani şi nu slavi. „Moesia“ este doar denumire de ţară, şi nici decum nume de popor ; grecii n-au nimic comun cu romanii în afară de denumirea ρωμα ιος ţiganii care se numesc *rami*, după provincia *Rama*, nu puteau împrumuta acest nume de la romani, întrucît ei au venit cu mult mai tîrziu prin părţile acestea. La români însă, din contra, găsim autenticul nume de român, adevărata limbă, obiceiuri şi datini romane, venirea lor din Italia este cunoscută, permanenţa lor în Dacia este dovedită. De aceea nimeni nu poate avea vreo îndoială în privinţa obîrşiei lor romane.

La pag. 6—12, S.T. se osteneşte să îmbine pe români, care sînt neîndoios romani, cel puţin în mod indirect, cu grecii sau cu slavii în ceea ce priveşte naţionalitatea ; şi anume el se exprimă despre originea romanilor, pretinzînd că ar fi fost slovaci sau greci. Acest lucru nu atinge cu nimic expunerea mea principală, căci nu s-a pus aici problema de unde se trag romanii, ci numai românii. Căci românii nici n-au avut intenţia să pună în discuţie vreo obîrşie care să ducă, mai mult sau mai puţin nemijlocit la Dumnezeu, Adam, Noe, ş.a.m.d., ci tocmai descendenţa nemijlocită din romani.

Cu privire la p. 12. Acela care cunoaşte limba greacă precum şi latina şi dialectele populare latine, se va convinge cu uşurinţă că limba latină corectă, deşi formată după modelul limbii greceşti, nu a derivat însă din greacă, ci din limba latină populară — lucru care se va adeveri în continuare. Apoi, cum că poporul roman şi-a păstrat numele după acela al oraşului Roma, fapt în afară de orice discuţie ; că însă nimeni din afara oraşului Roma nu putea fi roman autentic, este un lucru care se poate găsi doar la S.T. Spune acesta, că *cine nu era născut la Roma, nu avea nici drepturile unui cetăţean roman*, ca şi cînd la romani s-ar fi dobîndit dreptul de cetăţenie exclusiv prin naştere. „*Mai tîrziu*, sontinuă S.T., *dreptul de cetăţenie romană... a fost extins asupra tuturor supuşilor romani*“,

Scanned with OKEN Scanner

dar era vorba de un drept de cetăţenie pe care-l deţineau numizii,[1] numanţii,[2] grecii, şi mai ştiu eu care popor, fără însă a se fi transformat prin asta în romani.

La p. 12, se pot citi cuvintele : un roman veritabil era domn şi stăpînitor al întregii lumi, după cum se şi proclama ; un cetăţean roman nu putea fi trimis în colonii. S.T. redă aici noţiuni greşite dinspre romani : romanii în totalitatea lor, respectiv poporul roman era stăpînitorul lumii, şi nu fiecare roman în parte, iar schimbarea localităţii nu-i putea ştirbi cu nimic din demnitate sau naţionalitate. S.T. pretinde drept imposibilă trimiterea unui roman în colonii : *Seneca,* care cunoştea probabil mai bine situaţia decît S.T., spune anume, că ei o făceau cu multă plăcere, scriind în acest sens astfel : *Oriunde învinge romanul, acolo şi locuieşte, hotărîndu-se în modul cel mai voluntar pentru această schimbare de domiciliu. Colonistul bătrîn îşi părăseşte locurile şi purcede dincolo de mare*". Deci, romanul, acel învingător şi stăpîn, era totodată şi colonist, prin urmare românii sînt urmaşii coloniilor romane, vlăstarele acelor stăpînitori ai lumii.

Dacia, din care se ridicau cantităţi de aur şi argint şi care, prin poziţia ei prielnică şi bogăţia de produse naturale, era atît de interesantă, a atras încă de timpuriu atenţia acestora asupră-i. Numai că puterea dacilor a crescut foarte mult ; subt regele lor *Decebal,* ei deveniră atît de periculoşi pentru romani, datorită deselor incursiuni în provinciile romane, încît a fost necesar să se negocieze cu aceştia pacea, în schimbul aurului. Din cele arătate este foarte probabil că romanii, după ce au învins pe barbari şi cu scopul de a se asigura împotriva atacurilor acestora, fie că i-au gonit din întreaga ţară, fie că i-au decimat, cu totul. Ultima ipoteză pare plausibilă, datorită grelelor războaie precedente, căci *Cicero* spune că romanii îi cruţau

[1] Locuitori ai statului Numidia din nordul Africii (n. e.).
[2] Numanţii erau locuitorii oraşului Numantia din Spania (n. e.).

Scanned with OKEN Scanner

pe aceia care nu erau de o îndrăzneală nebunească, (...) şi le acordau şi dreptul de cetăţenie ; însă Cartagina şi Numanţia au fost distruse din temelii. Tocmai acest lucru s-a petrecut cu regatul lui *Decebal* şi cu întregul popor dac. Vorbele lui *Traian* sînt astfel citate de *Iulian,* în legătură cu cele de mai sus : *Eu... am fost singurul care am avut curajul de a-i ataca pe barbarii de la nord de Dunăre. Poporul get l-am distrus şi nimicit în întregime.* Pentru acest motiv, o seamă de scriitori latini arată în lucrările lor, că nenumăraţi romani au fost transferaţi din Italia în Dacia cea istovită de lungul război, cu scopul de a popula oraşele şi satele pustii. Deci romanii, care au ocupat aceste oraşe, au fost slugi ? Este inexplicabil de la cine putea să audă S.T. acestea, întrucît scriitori latini, relatîndu-ne aceste fapte, nu menţionează nici un fel de slugi. Cine ştie dacă S.T. nu socoteşte cu putinţă, ca aşa-zisa legiune *„auraria“* şi *„collegium aurarium“,* care au fost instituite în Dacia în scopul exploatării aurului, ar fi fost compuse din slugi şi nu din cetăţeni romani ? Slabe noţiuni are S.T. despre o colonie romană.

Tot astfel nu reuşesc să înţeleg, continună S.T., *ce glorie, ce mărire, ce avantaj pot vedea cîţiva români în aceea de a fi colonii romane.* Românii nu caută nici glorie şi nici mărire prin aceea că se consideră romani, ci pur şi simplu adevărul, şi acesta este un avantaj suficient pentru român, de vreme ce se poate convinge în felul acesta, că nu se trage nici din slav şi nici din grec, ci că este urmaşul neîndoios al romanilor. Şi nu ştiu ce glorie, ce mărire sau ce avantaj ar putea găsi românii în faptul că ei, ca incontestabili romani, ar vrea să se facă, prin minciună şi prefăcătorie, spre indignarea lumii, sîrbi sau slovaci ?

La p. 14—16, S.T. vrea să-i convingă pe români să fie mai degrabă slavi decît romani, ca şi cînd ar depinde de bunul nostru plac de a trece de la o naţiune la alta. Şi este destul de ridicol argumentul de convingere menţio-

Scanned with OKEN Scanner

nat de dizertant, care pune întrebarea următoare : *este un titlu atît de glorios... de a te trage dintr-o colonie romană, sau din contră din acea naţiune care a fost în stare să pună stavilă cuceritorilor lumii în expansiunea lor, şi să le provoace prăbuşirea ?* Această naţiune să fi fost cea slovacă ? A distrus naţiunea slovacă imperiul roman ? Cînd ? Cine o scrie ? Cine crede asta ? Chiar dacă slovacii ar fi în stare să îmblînzească uriaşi şi tot n-ar fi un motiv suficient (...) de a voi să devină ceea ce nu se poate dovedi sub nici un motiv. Şi pentru ce scop ar voi să devină romanul slovac, sau — ceea ce i-ar place şi mai mult lui S.T. — un *rascian ? (...)*

Eftimie Murgu, *op. cit., Scurtă remarcă asupra precuvîntării lui S.T.*, pag. 105—112.

SIMION BĂRNUŢIU
(1808—1864)

Simion Bărnuţiu, gînditor progresist, integrat generaţiei paşoptiste, a contribuit la întemeierea gîndirii juridice, politice, filosofice, pedagogice, estetice în cultura română.

Ca unul din conducătorii revoluţiei de la 1848, a realizat o conştiinţă superioară despre dezvoltarea popoarelor pe drumul civilizaţiei moderne, care va fertiliza întreaga sa creaţie. Gînditor de înaltă şi vastă cultură, autor al unei opere în care se ilustrează trăsăturile distinctive ale gîndirii progresiste din prima jumătate a secolului al XIX-lea, Bărnuţiu a manifestat, din perspectiva dezvoltării conştiinţei de sine a poporului nostru, un interes aparte pentru ideea originii românilor şi a importanţei cultivării limbii naţionale.

Lucrările sale, de orientare antiteologică și rațională, au fost centrate pe o problematică socială referitoare la libertatea, unitatea și independența națională, a dreptului tuturor popoarelor la viață și propășire în cadrul unor state suverane. În spiritul ideologiei pașoptiste și-a exprimat încrederea în dezvoltarea liberă și responsabilă a popoarelor, demonstrînd un remarcabil simț democratic și deschizînd noi orizonturi în gîndirea social-politică românească. În opoziție cu adepții cosmopolitismului, de pe poziția unui patriotism autentic, se pronunță pentru respectarea și cultivarea limbii, a drepturilor și datoriilor strămoșești, corelînd într-o viziune nouă ideile de libertate, progres, cunoaștere, umanitate. În conformitate cu nevoile impuse de evoluția modernă a societății umane, se ridică la înțelegerea necesității formării culturii naționale, a modelării multilaterale a omului în vederea civilizării unui popor.

Deși nu a elaborat o concepție filosofică originală, sub influența operei lui Kant, cunoscută prin intermediul lui Krug, se înscrie în rîndul teoreticienilor ce au contribuit la introducerea spiritului critic în fundamentarea culturii și la deschiderea gîndirii românești spre universalitate. Bărnuțiu a introdus predarea filosofiei în limba română în Transilvania, a abordat, din perspectiva idealismului rațional, aproape toate ramurile metafizicii, fiind primul gînditor care a elaborat un sistem general de estetică românească.

Opere principale : *O tocmeală de rușine și o lege nedreaptă* (1842), *Discursul de la Blaj* (1848), *Discurs ținut cu ocazia inaugurării facultății juridice în Academia din Iași* (1856), *Dereptul public al românilor* (1867, *postum*), *Dereptul natural privat* (1867, Iași), *Pedagogia* (1878, Iași, postum), *Psicologia empirică și Logica* (1871, Iași, postum), *Metafizica, Etica, Logica* (litografiate, adaptări după Krug), *Estetica și Istoria filosofiei* (în manuscris, prelucrări după Krug).

1. *Dereptul Românilor și dereptul roman.* Dereptul românilor e dereptul roman, de aceea e și neapărat a le dezvolta necontenit în conformitate cu principiele cele

Scanned with OKEN Scanner

naturali şi eterne de derept pre care le-au stabilit şi le-au aprobat poporul roman, asemine dezvoltare cere însăşi esistenţa naţiunii române, căci dereptul naţiunilor vii nu se naşte cazualmente[1], nece nu se împrumuta de la străini, ci se naşte din indigenţele lor interne ca şi limba, deci precum ar fi nenaturale, neraţiunale şi nenaţiunale a-şi corumpe limba prin limbe străine, aşa e şi cu dereptul. În evoluţiunea continuă a dereptului nostru pre *bazile străbune* se va arăta şi puterea vitale şi regeneratorie a naţiunii noastre, şi în adoptarea codicilor străini decadenţa ei.

(...) 39. *Utilitatea şi problema acestei istorie.* Dereptul naţiunii române din Dacia e în strînsa legătură cu originea ei italică ; fără de cunoştinţa originii proprie românii n-ar şti că ei sînt descendenţii unei naţiuni destinate a da dereptul altor naţiuni, nu a lua de la altele ; fără de această cunoştinţă, ei nu şi-ar înţelege nece derepturile cele mai esenţiale, chiar nece esistenţa naţiunii proprie ; ei n-ar putea să dezlege românește nece întrebările cele mai vitali ale naţiunii, cum e astăzi destituirea teritorielor şi a libertăţilor comunali, împroprietărirea românilor ţărani, înarmarea naţiunale ; ei n-ar putea se cunoască şi se rădice abuzurile cele pernicioase care s-au introdus şi se introduc mereu în locul libertăţilor române ; ar rămînea enigma perpetuă, cum s-au putut ţinea românii în XVIII seculi în mijlocul atîtor naţiuni barbare, cînd nu s-ar şti că ei au fost ordinaţi de la început după un derept pre care bine l-au definit romanii „*ars boni et aequi*“ [2], pentrucă acest derept l-au apărat numele şi pămîntul în tot decursul acestui lung period şi le va apăra şi în venitoriu dacă se vor întoarce la principiele lui şi se vor conduce de dînsele în opera regenerării şi a evoluţiunii naţiunali.

---

[1] Accidental (G.T.).
[2] Arta binelui şi a dreptăţii (lat.).

Scanned with OKEN Scanner

Prin ce vicisitudini a trecut acest derept, această arte mirabile la romanii din Dacia ? Iaca întrebarea asupra căreia am devea să scriem una istorie proprie, dar nu putem din lipsa monumentelor ce se cer la una întrebare aşa de grea, vom face aşadară numai cît putem, vom însemna urmele ce întăresc credinţa românilor că ei au fost în posesiunea continuă a pămîntului lor din Dacia lui *Traian* şi după ieşirea lui *Aurelian* şi că ei au vieţuit şi după aceea cu legile, cu datenele şi cu limba lor romană.

(...) 57. *Continuaţiune.* Probe despre dominaţiunea şi posesiunea continuă a naţiunii române asupra teritoriului Daciei şi despre viaţa ei romană republicană sînt instituţiunile şi datenele romanilor, domestice, religioase, civili, politice şi militari. Puterea acestor argumente o recunosc nu numai ai noştri, ci şi străinii, pre carii i vom aduce unde vom trapta în parte despre aceste instituţiuni şi datene ; aici mai aducem numai limba.

Limba naţiunale e cel mai preţios monument istoric şi pentru naţiunea română ca pentru fiecare altă naţiune, cînd a pierit acest monument atunci a pierit şi naţiunea, atunci celelalte monumente ale ei sînt numai monumente sepulcrali [1] ; în limba noastră vedem despre una parte luptele ce au susţiut elementul român în contra elementelor străine, iară despre altă parte *libertatea spiritului român,* pre care n-au putut să o rădice nece despotismul împăraţilor, nece comerciul cu barbarii, nece încercările indigenilor de a o desfigura cu titli şi cu forme servili ; dînsa ne-au conservat nu numai una sumă de concepte juridice, ci şi una sumă de nume de urbi, sate, munţi, rîuri şi alte locuri vechi italice, ispane, dace şi antedace, care arată aseminea continuitatea esistenţei şi a dereptului românilor asupra Daciei. (...)

Notă. (...) Scriitorii, atît străini (Chalcocondila) cît şi naţiunali (Urechia, Mirone Costine, Cantemir, Bălcescu)

[1] Funerare (G.T.).

Scanned with OKEN Scanner

arată că românii din Dacia au urmat instituţiunile romane şi, în ceea ce ţine de compunerea, ordinarea, armarea şi conducerea oştilor aceastea au contribuit cel mai mult de şi-au conservat ei, dimpreună cu patria, şi superioritatea asupra barbarilor, carii nu înţelegeau puterea instituţiunilor romane.

Portul românilor şi românelor e cel antic al italienilor, femenele române îşi îmbrăca toată casa cu haine torse, ţesute şi cusute de mîna lor ; românele şi italianele scot vacele cu furca în brîu ; această industrie domestică şi garanţia a naţiunalităţii române acum e periclitată de diluviul manufapturelor străine.

Ocupaţiunea principale şi favorită a românului e agricultura, armele şi politica, ca la vechii romani şi itali.

Jocurile românilor sînt romane, (...) muzica lor cea melancolică e aseminea efuziunea inimei unui popor bărbat şi serios, aceste însă sînt ameninţate acum de frivolitatea civilităţii moderne.

Românii se întreabă de sănitoşi ; pentru acest scop, ca şi pentru alte multe solemnităţi, ei au formele vechi, monumente din timpurile antice, cînd viaţa romanilor, ca unui popor cult şi regulat, era legată de formule prescrise.

Românii închina la mese în sănitatea părinţilor lor, a părinţilor patriei, a eroilor, amicilor, ospeţilor lor.

Românii ţin *Saturnaliale,* anume Tîrnăvenii din Ardeal în vigilia[1] Crăciunului pun pe foc butucul Crăciunului, asta o fac încă şi unele sate din Alpii Italiei — ceremonie religioasă în onoarea lui *Saturn,* zice *P. Monti,* carele a învăţat pre italii primitivi a lucra pămîntul şi agricultura, ceremonie pre care a împlinit-o şi *Galeazzo Sforza,* ducele de Milan în vigilia morţii sale. Românii moldoveni încă celebra această sărbătoare cu mare solemnitate tot la Crăciun, fac vizită la toţi părinţii de familie români, spun laudele şi foloasele agriculturei şi îndeamnă a o stima.

[1] Ajun (G.T.).

(...) Dreptul românilor în respetul morţilor e de tot roman. Românului ce iace de vreun morb românele îi descîntă şi, cînd e aproape a-şi da sufletul, cumnaţii şi amicii (i)l grăiesc pre nume şi-l întreabă dacă-i aude, dacă-i cunoaşte ? Aceasta se numea la romani *„a conclama“ (conclamare)*, şi, cînd murintele nu da nece un semn de viaţă, atunci romanii vechi ziceau : *actum et conclamatum est !* S-a finit !

După acestea mamele, surorile sau cele mai de aproape din familie încep îndată a plînge pe mort cu părul despletit ; aceasta se zice în Moldova *a se boci*, în Ardeal, Sălagiu, Macedonia *a se cînta după mort ;* această funţiune o fac pre alocurea şi femene din altă familie ca prefice conduse, ca la romani. În aceste elegie ele cîntă laudele mortului şi dürerile celor rămaşi ai lui. Bărbaţii gelesc umbland cu capetele descoperite.

(...) Romanii se înmormîntau lîngă templele zeilor, românii încă se înmormîntă lîngă beserece. (...)

Ducerea la mormînt se face cu toată pompa posibile chiar şi la sate, la urbi cu trîmbiţe, cu instrumente muzicale, cu flamure, cum vedem în Ieşi şi în urbile Italiei. Mortului pun în palmă sau supt limbă un num pentru ca să treacă mai uşor preste apa *Lete ;* dau şi găina preste mormînt. Preoţii varsa vin preste mort în mormînt, cum făceau şi preoţii vechilor romani ; fiecare din cei de faţă aruncă preste mormînt cîte una bucată de lut şi zice, *fie-i ţărîna uşoară (sit ei terra levis)* preoţii cîntă *eterna memorie*, urmează după înmormîntare *comîndarea* şi din cînd în cînd celebrarea *memoriei mortului.* (...)

58. *Tenacitatea românilor.* Numai aceste urme istorice încă sînt de ajuns a arăta dominaţiunea cea continuă a naţiunii române asupra pămîntului ce posede şi, în genere, continuitatea dereptului român şi a predominaţiunii principielor române în viaţa poporului român.

Adevărat că, fiind românii în comerciu cu alte genţi, au intrat în viaţa lor diferite instituţiuni şi apucături

Scanned with OKEN Scanner

străine, pre alocurea mai multe, pre alocurea mai puţine, care parte s-au stins, parte mai ţin. (...)

În contra acestor instituţiuni şi apucături străine românii s-au luptat necontenit ; luptele supt ducii lor încă n-au fost lupte numai pentru pămînt, ci pentru tot dereptul şi viaţa lor naţiunale ; ci nece n-ar fi putut cugeta cum ar putea aceasta să se despartă de artea bunului şi a echităţii *(ars boni et aecqui)*, de artea de a vieţui românește după datenele şi formele străbune. Natura cea conservativă a românilor e proprietate a toată naţiunea ; precum şi-au conservat ei limba, aseminea şi-au conservat şi dereptul ; acesta nu se schimbă aşa uşor şi aşa curînd cum se schimbă legile şi instituţiunile politice speciale, multe din aceste sînt numai ocaziunali şi acidentali, dereptul naţiunal, din contra, e forma vieţei naţiunali, unită esenţialmente cu persoana naţiunii, prin care aceasta se destinge de alte naţiuni, cum se destinge un individ de alt individ prin formele sale ; acele vin de multe ori de la străini, ele se rădică asupra naţiunii ca una tempestate; nu se fac înse numaidecît dereptul naţiunal, pentru că nu s-au născut din natura ei : de aceea naţiunea le urăşte şi le consideră cente de ani tot ca străine şi ca pre neşte sorgenţi ale nefericirii ei. Naţiunea română n-a considerat neceunadată ca pre al său dereptul unguresc şi săsesc, pre cel german şi feodal, nece le va considera vreunadată ; centralizaţiunea napoleonistică, toată constituţiunea frîncească, cu instituţiunile şi cu formele ei cele costuose şi variabili, neceunadată nu vor prinde rădăcini în inima românilor ; aseminea şi hebraismul, grecismul şi slovenismul au dat şi vor da de rezistenţă în tenacitatea română. Numele zilelor şi ale lunelor, sărbătorilor anticei Italie, pe care le ţin şi astăzi românii cu strămoşească pietate, limba noastră şi celelalte elemente ale vieţii noastre române, arată continuitatea acesteia, arată legătura ei cu trecutul cel roman al naţiunii noastre, de care nu voieşte a se despărţi nece unu român, arată

Scanned with OKEN Scanner

totdeunadată şi bazile cele adevărate pre carile au să-şi aşeze în venitoriu fiii României regenerarea naţiunale.

Simion Bărnuţiu, *Dereptul public al românilor*, pag. 1, 43—44, 68—75, Tiparul Tribunei Române, Iaşi, 1867. Text stabilit de Petru Creţia.

171. *Principie generali pentru limba română.* Principiele generali pentru limba română sînt : principiul *romanităţii*, principiul *poporarităţii* şi principiul *progresului.*

1) *Principiul romanităţii cere ca vocabulariul, gramatica şi eufonia limbei noastre să fie romane.* El ne arată ce să conservăm şi ce să lăpedăm din vocabulariu, gramatica şi eufonia limbei noastre, de unde să începem, sau carea e originea noastră, şi încotro să mergem, sau care e scopul nostru limbistic. El eschide [1] limba cea *quodlibetică*, pre carea o apără adversarii principiului romanităţii noastre, carii nu voiesc să cunoască nemica mai sublim şi mai frumos în limbă decît cele ce sînt gia introduse, fie romane, fie străine, şi introduse prin neştiinţă sau abuz, sau vericum ; — din contra, el uneşte pre toţi românii cei adevăraţi, el ne uneşte cu trecutul, cu strămoşii noştri, ne uneşte cu contemporanii şi cu cei venitori, el ne uneşte atît cu fraţii noştri cei din Dacia cît şi cu ceialalţi, din Italia şi din celealalte părţi ale mundului roman ; din contra, *principiului eterogenităţii*, limba cea quodlibetică, ne-ar despărţi de toţi. Deci principiul romanităţii cere *puritatea limbei* şi eliminarea străinismilor din vocabulariu, gramatică şi eufonie.

Cînd vorbim de *unire limbistică* atunci numai principiul romanităţii poate să ne unească, precum cînd vorbim de *unire politică* nu ne poate uni în adevăr nemica afară de *principiul libertăţii ecari.*

[1] Exclude (G.T.).

Scanned with OKEN Scanner

Dacă vor adopta românii ardeleni un vocabulariu, una gramatică, una eufonie ungurească sau nemţească, moldovenii turcească, slovenească sau judovească, muntenii, iarăşi, turcească, bulgărească, nemţească, cu sacagiu, pomoşnic, junker, ş.a., atunci ne-am lepădat de principiul romanităţii, am adoptat principiul eterogenităţii şi, dimpreună cu acesta, şi principiul deznaţiunalizării noastre, va se zică, ne-am desfăcut unii de către alţii, *în principiu*, şi cu cît vom lucra mai mult dupre acest principiu al eterogenităţii, în ştiinţă şi în viaţa practică, ca părinţi de familie, magiştri, legelatori, judeci, advocaţi ş.a. cu atît ne vom apropia mai tare de apunerea noastră naţională.

Simion Bărnuţiu, *Pedagogia*, pag. 219—220, Tiparul Tribunei Române, Iaşi, 1870. Text stabilit de Petru Creţia.

AUGUST TREBONIU LAURIAN
(1810—1881)

Personalitate strălucită a generaţiei paşoptiste, Treboniu Laurian s-a afirmat în filologie, istorie, filosofie ca un gînditor progresist de orientare romantică, raţionalistă cu pregnante elemente de originalitate.

Animat de sentimente patriotice, a luat parte la revoluţia de la 1848 în Transilvania, în calitate de conducător şi autor al proiectului program de la Sibiu din 26 aprilie/8 mai 1848, alături de personalităţi ilustre.

În domeniul istoriei, Treboniu Laurian este continuator al tradiţiilor latiniste din Transilvania, la care adaugă influenţele istoriografiei iluministe germane şi al liberalismului timpuriu de la Göttingen. Demonstrarea originii romane a poporului român şi

Scanned with OKEN Scanner

a latinității limbii evidențiază trăsăturile unui cercetător erudit, solidar cu idealurile naționale ale epocii. Deloc izolată, preocuparea pentru cultivarea limbii române, periclitată de influența grecească și de frecventarea școlilor străine, care ducea în ultimă instanță la desnaționalizare și îndepărtare de popor, se integra în spiritul larg și înnoitor ce anima societatea românească din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Concepția filosofică, manifestată mai mult în plan didactic, a fost influențată de opera lui Kant prin filiera comentatorului Krug. Încrederea în forța rațiunii, în capacitatea ei de a cunoaște treptat și nelimitat realitatea a jucat un rol înaintat, a cărei importanță nu poate fi contestată în ceea ce privește emanciparea filosofiei de sub tutela religiei. Originalitatea concepției lui Treboniu Laurian este ilustrată de accentul pus pe ideea valorificării și aprofundării experienței ca sursă a progresului în cunoașterea filosofică. Înțelegerea superiorității filosofiei, rațională și empirică în același timp, în raport cu religia, bazată pe minuni desfătătoare, învederează o nouă etapă de gîndire care a făcut posibilă evoluția viitoare a metafizicii românești.

Opere principale: *Tentamen criticum în originem, derivationem et formam linguae romanae în utraque Dacie vigentis vulgo valachicae* (Încercare critică asupra originii, derivării și formei limbii românești vorbită în amîndouă părțile Daciei, numită popular valahică) (1840, Viena), *Discurs la deschiderea cursului de filosofie* (1842), *Cuvînt academic la împărțirea premiilor* (1845), *Discurs introductiv la istoria românilor* (1845), *Cuvînt scolastic* (1846), *Manualul de filosofie* de A. Delavigne (tradus și editat în 1846), *Manualul de filosofie și de literatură filosofică* de W. Traugkrug (tradus, 1847), *Temișana sau scurtă istorie a Banatului* (1848, în colaborare cu N. Bălcescu), *Documente istorice despre starea politică și religioasă a românilor din Transilvania* (1850, Viena), *Dicționarul limbii române* (1871—1877).

Dară după această împăcațiune nu trecu mult timp, și veni fama la Roma, că Decebal nu observă condițiunile,

ci prepară arme, restaură castele, primește fugari, provoacă pre națiunile vecine la resbel, și infestă pre toți cei ce țin cu romanii. Deci Traian înformat de toate acestea determină a pleca din nou în contra dacilor, iea cu sine pe Adrian prefectul legiunei Minervie, pre Luci Quiet Maur, și pre alți duci însemnați, și vine la Dunăre cu începutul anului R. 857 (p. Chr. 104). Acum determină Traian să supună cu totul pre daci și țara lor să o prefacă în provincie romană. Ca să poată purta resbelul cu mai mare securitate însărcină pe arhitectul Apollodor Damascen să construiască un pod de piatră preste Dunăre, din gios de cataracte, între Cerna și Aegeta. În timpul lucrării acesteia Traian rămase în Moesia, și trămise preste Dunăre numai o parte din armata sa ca să apere locul. Decebal învită pre națiunile vecine la arme, ca cu puteri unite să frîngă pre romani, și să-și asecureze libertatea ; el atacă pre apărătorii podului, însă aceștia construiseră castele din cari respinseră pre daci. Decebal cercă acum alt mijloc ca să scape de Traian. El trimise la dînsul pre nește fugari prefăcuți ca să-l ucidă ; însă aceștia se descoperiră și plătiră cu viața atentatul lor.

Pînă la anul R. 858 (p. Chr. 105) se fini podul, și Traian trecu cu toată armata romană pre pămîntul Daciei. Acum se începu resbelul în toată furorea sa ; multe fapte demne de memorie ezecută imperatoriul, ducii și militarii romani. (...) Cu modul acesta se fini resbelul dacic. Traian prefăcu țara în provincie romană, așeză într-însa două legiuni, a V macedonică, și a XIII gemină, și o colonizâ cu nenumărată mulțime de oameni din tot imperiul roman. (...)

Întru memoria victoriei repurtate asupra dacilor se rădică la Roma columna lui Traian, în Moesia, lîngă Jatru se edifică Nicopolia, și mai spre răsărit Marcianopolia. (...) Popurațiunea Daciei romane crescu în scurt timp la un număr însemnat, se făcură căi așternute cu piatră, se

Scanned with OKEN Scanner

construiră apeducte, se edificară temple, teatre, amfiteatre, se lucrară salinele şi minele de aur şi de argint şi, în puţin timp, ţara deveni una dintre cele mai formoase ale imperiului roman.

August Treboniu Laurian, *Istoria Românilor din timpurile cele mai vechi pînă în zilele noastre*, pag. 80—86, Tipografia Statului, zisă Nifone, Bucureşti, 1862. Text stabilit de Petru Creţia.

(...) Romanii din Dacia Veche a lui Traian legaţi fiind de familiile, de averile şi de pămîntul naşterii care era acum patria lor, în aceste timpuri fatale, cînd chiar nici la Roma nu era viaţa mai sigură decît în cele mai depărtate ţări ale pămîntului, voiră mai bine a locui între verice barbari necunoscuţi şi a suferi stăpînirea goţilor, cu carii se obicinuiseră printr-un comerţ aproape de douăzeci de ani, decît a părăsi toate aceste averi sigure şi a trece în alte locuri străine căutînd altele nesigure. Din care cauză familiile cele mai numeroase şi cele mai avute n-au urmat legiunile lui Aurelian în Mesia, cu fraţii lor celor mai puţin avuţi, carii nu pierdea nimica strămutîndu-se de aici acolo. Dară nici stăpînirea goţilor n-a fost atît de aspră, căci aceştia ca nişte barbari care trăia din pradele războiului de astăzi pînă mîne, văzîndu-se în posesiunea provinţei, nu numai că nu turbura pe aceşti lăcuitori pacifici, dară încă-i şi apăra în contra tuturor încurselor şi îi încuragia ca să cultiveze liniştit ţarinile de unde să-şi poată avea şi ei nutreţul pentru pradele cele dobîndite cu armele de aire. Acest mod de a vieţui între barbari în siguranţă se făcuse la dînşii atît de obişnuit încît ei nici de uni, barbarii cei mai fieroşi carii insufla groază la toată Europa, şi carii, către sfîrşitul veacului al patrulea siliră pe goţi să treacă Dunărea şi îşi întăriră

Scanned with OKEN Scanner

construiră apeducte, se edificară temple, teatre, amfiteatre, se lucrară salinele și minele de aur și de argint și, în puțin timp, țara deveni una dintre cele mai formoase ale imperiului roman.

August Treboniu Laurian, *Istoria Românilor din timpurile cele mai vechi pînă în zilele noastre*, pag. 80—86, Tipografia Statului, zisă Nifone, București, 1862. Text stabilit de Petru Creția.

(...) Romanii din Dacia Veche a lui Traian legați fiind de familiile, de averile și de pămîntul nașterii care era acum patria lor, în aceste timpuri fatale, cînd chiar nici la Roma nu era viața mai sigură decît în cele mai depărtate țări ale pămîntului, voiră mai bine a locui între verice barbari necunoscuți și a suferi stăpînirea goților, cu carii se obicinuiseră printr-un comerț aproape de douăzeci de ani, decît a părăsi toate aceste averi sigure și a trece în alte locuri străine căutînd altele nesigure. Din care cauză familiile cele mai numeroase și cele mai avute n-au urmat legiunile lui Aurelian în Mesia, cu frații lor celor mai puțin avuți, carii nu pierdea nimica strămutîndu-se de aici acolo. Dară nici stăpînirea goților n-a fost atît de aspră, căci aceștia ca niște barbari care trăia din pradele războiului de astăzi pînă mîne, văzîndu-se în posesiunea provinței, nu numai că nu turbura pe acești lăcuitori pacifici, dară încă-i și apăra în contra tuturor încurselor și îi încuragia ca să cultiveze liniștit țarinile de unde să-și poată avea și ei nutrețul pentru pradele cele dobîndite cu armele de aire. Acest mod de a vieți între barbari în siguranță se făcuse la dînșii atît de obișnuit încît ei nici de uni, barbarii cei mai fieroși carii insufla groază la toată Europa, și carii, către sfîrșitul veacului al patrulea siliră pe goți să treacă Dunărea și își întăriră

domnia lor în Dacia, nici aceştia zic, nu s-au putut spăimînta atîta încît să-şi părăsească patria. (...)

August Treboniu Laurian, *Discurs introductiv la istoria românilor*, în : *Magazin istoric pentru Dacia*, tomul I, pag. 30—31, Tiparul Colegiului Naţional, Bucureşti, 1845. Text stabilit de Petru Creţia.

GEORGE BARIŢIU
(1812—1893)

Gînditor progresist de orientare democrat burgheză, autor al unor studii fundamentale centrate pe o problematică variată de filosofia istoriei şi filosofia culturii, George Bariţiu a desfăşurat o bogată activitate pentru eliberarea socială şi naţională a românilor din Transilvania.

Cu o viziune modernă, bazată pe înţelegerea presei ca mijloc de popularizare a valorilor spirituale, Bariţiu a întemeiat : *Gazeta de Transilvania*, prima gazetă ardeleană în limba română, *Foaie pentru minte, inimă şi literatură*, dedicată publicisticii, politicii şi studiilor de istorie, *Calendarul pentru poporul românesc*, revistă culturală, *Transilvania*, publicaţie a *Asociaţiei transilvane pentru literatura română şi cultura poporului român* (al cărei prim secretar şi preşedinte a fost) şi *Observatorul*.

Concepţia istorică a lui Bariţiu, din perspectiva conţinutului de idei, cuprinde aceleaşi elemente fundamentale comune pentru toţi înaintaşii săi : latinitatea poporului român, argument pentru propăşirea neamului, înţelegerea funcţiei educative a istoriei. Diferenţele intervin în nuanţe, în amploare, în metodologia la care apelează : introducerea perspectivei axiologice, interpretarea dialectică a fenomenelor istorice.

Scanned with OKEN Scanner

Mişcarea progresistă a vremii, amplificată de revoluţia de la 1848, va orienta atenţia gînditorului român spre cultura naţională şi afirmarea ei în cadrul spiritualităţii europene. Impulsurile pentru definirea conceptelor vin din direcţia iluminismului, care considera cultura drept luminare a poporului în vederea formării conştiinţei de sine, iar patrimoniul universal — o însumare a culturilor naţionale. El a pledat pentru o cultură izvorîtă din însăşi fiinţa naţională a poporului român potrivită individualităţii sale, făcînd elogiul creaţiei populare. Concepţia despre cultură mărturiseşte un gînditor progresist şi patriot, solidar cu nevoile neamului românesc.

Lucrările teoretice se corelează cu lupta neobosită pentru dezvoltarea învăţămîntului românesc în care a văzut un instrument de emancipare socială şi naţională.

Opere principale : *Cuvîntare scolasticească la examenul de vară în şcoala românească din Braşov-cetate* (1837), *Cultura* (în : *Foaia literară* nr. 344, 1838), *Omul* (în : *Foaie pentru minte, inimă şi literatură* nr. 41—43, 1839), *Partidele politice* (în : *Gazeta de Transilvania* nr. 8—10, 65, 1848), *Cine a desfiinţat iobăgia ţăranilor în Ardeal ?* (în : *Gazeta de Transilvania* nr. 59—60, 1860), *Auto de fe* (în : *Foaie pentru minte* ... nr. 10, 1863), *Cuvîntări în Dieta Transilvaniei şi în Senatul din Viena* (în : *Gazeta Transilvaniei* din 1863, 1864, 1865), *Despre belu civil transilvan din anii 1437—1438* (în : *Transilvania* nr. 1—2), *Exerciţiul în arme şi limbă militară (în : Transilvania* nr. 1, 1874), *Despre filosoful Schopenhauer* (în : *Observatorul* nr. 31—33, 1880), *Pentru ce nu se mulţumesc românii în monarhia austro-ungurească* (în : *Observatorul* nr. 93—94, 1883), *Studiu asupra raporturilor agrarie din Ungaria şi ţările anexe* (în : *Transilvania,* nr. 9—16, 1884), *Părţi alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă,* 3 vol.

(...) Între popoarăle din care este compusă monarhia austro-ungurească, românii, popor de rasă latină, ocupă cu locuinţele şi proprietăţile lor un teritoriu destul de vast, situat între 40° pînă la 46° al lungimei orientale de la insula Ferro şi 45°6' pînă la 48° al lăţimei septemtrionale.

Începînd de la cei mai vechi cronicari bizantini ciți au rămas cunoscuți din secolul al VII-lea încoace pînă în timpurile moderne, poporul românesc este cunoscut la istorici, ca și în limba latină și în limba greacă a legislațiunei din evul mediu și modern până la 1848 în țările locuite de ei, cu numirile de valahi, vlahi, vlassi, *Gens valachorum, natio valachica, populus valachicus.* Toate aceste espresiuni sînt sinonime cu nemțescu *Wälsch,* care semnifică latin și italian.

Partea cea mai mare a materialului limbei românești este de origine latină antică, iară formele ei, care decid asupra originei unui popor uneori mai mult și decît istoria lui, sînt preste tot latine.

Puterea de viață, constanța și perseverența, cu care ține poporul românesc la individualitatea sa națională pintre toate adversitățile secolilor, va fi în stare să o aprețieze numai acela care cunoaște toate luptele sale milenarie de existență, toate persecuțiunile și atentatele la viața lor. Colonia romană aruncată departe de centrul imperiului antic, încungiurată din toate părțile de elemente ostili, strimtorată necurmat de invaziuni străine și barbare venite de cătră miază-noapte și răsărit, patria sa devastată de o mie de ori întru o mie de ani, după aceea în șase sute de ani supusă totodată la persecuțiuni religioase fanatice, — instinctul său pentru conservarea vieței proprie și puterea sa de rezistență a crescut în proporțiunea pericolelor la care era espusă.

Acel instinct vigoros, acea putere de rezistență salvă limba și viața națională a poporului românesc între împregiurări și epoce, în care alte popoară nu mai puțin numeroase au dispărut așa, încît abia le-a rămas unele urme în istoria ginților.

Între atîtea lupte fără număr, națiunea românească au ajuns mai de multe-ori trîntită la părete, ea însă la toate epocele mari și la alte ocaziuni a dat tot atîtea probe

de viață, și că în mînia tuturor adversităților nu-și pierduse conștiința de sine. (...)

Din toate popoarăle acestei monarhii nici un popor nu sufere atît de greu și nu este supus la atîtea persecuțiuni, precum este poporul românesc, mai vîrtos din cauză că precum în trecut, așa și în epoca de față ține cu toate brațele la naționalitatea și limba sa, cu al cărui ajutoriu este decis a se apropia tot mai mult de celelalte popoară neolatine, a-și apropia din imensele tezaure de științe și arte, de cultură și civilizațiune, pe care acelea le împart cu mînă largă la toată lumea și de care națiunea românească se poate folosi cu atît mai ușor, cu cît partea cea mai considerabilă a limbei sale îi este comună cu latina clasică, cu latina din evul mediu, cu limba italiană, apoi cu spaniola și cu francesa, ceea ce s-au adeverit pănă la evidență și prin cercetările filologice și limbistice făcute de către bărbați europeni eruditi, înălțați mai pre sus de orice prejudețe și preocupațiuni naționali, scutiți și apărați de tendențe politice și de cucerire cu gramatice și dicționarie. (...)

George Barițiu, *Memorial compus și publicat din însărcinarea Conferinței Generale a reprezentanților alegătorilor români, adunați la Sibiu în zilele de 12, 13 și 14 mai st. n 1881*, pag. 3—5, Tipariul Tipografiei Archidiecesane, Sibiu, 1882. Text stabilit de Petru Creția.

(...) Cea mai mare parte a suferințelor secularie, la care a fost supus și sub care a gemut poporul românesc, își avu și își mai are încă a sa cauză principale și esențiale întru împregiurarea că acest popor a păstrat și a purtat numirile de român, roman, ceea ce în alte limbi se traduce cu vlah, valah, olah, olasz, italian. Din cauza acestor numiri sinonime s-a dictat nu o dată sentința de moarte înțeleasă ad litteram asupra națiunei întregi. Nu ca locuitori ai cutărui pămînt, nu ca oameni din una clasă sau alta, ci de-a dreptul ca români, ca valahi am fost con-

Scanned with OKEN Scanner

damnaţi la esterminaţiune totală. De aici a urmat firește că străbunii noştri loviţi ca români, tot ca români au fost constrînşi a se şi apăra ; iară cînd ei au scăpat de pre acest teren, a şi fost vai de capul şi de zilele lor. Încetînd interesele naţionali, adormind simţul şi ambiţiunea de origină, solidaritatea a încetat, braţele s-au dezarmat, umilirea şi cu ea serbitutea i-au încălecat. (...)

George Bariţiu, *Gheorghe Şincai şi numele român*, în : *Transilvania*, III, nr. 3 din 1 februarie 1870. Text stabilit de Petru Creţia.

Ca redactor al acestor foi periodice româneşti, singure organe a românimei din monarhia austriacă, am putea fără pic de mustrare dinlăuntru a sta aici şi a nu vorbi nici măcar un cuvînt de apărare, ci a lăsa frumoasa aceasta slujbă altora, mulţumindu-mă că le-am dat prilej, iar din parte-mi a purcede mai încolo cu sarcinile luate de mai înainte asupră-mi. Ştiu însă că se dau prilejuri o mie de a putea apăra cu condeiul şi cu rostul, prin urmare că dacă şi eu, îmbărbătat numai de curăţenia cugetului, voi cuvînta ceva şi, cu aceasta întru nimic n-am prevenit pe alţii, nici le-am închis frumoasa cărare.

Se duce minune ce rău ne cunoaştem noi unii pe alţii, chiar naţiile aceste ale Transilvaniei împreună locuitoare, una pe alta. Şi dacă se poate zice aceasta de vreuna din toate, despre naţia românească se adeverează întru tot înţelesul cuvîntului. Domnilor, d-voastră nici pînă astăzi n-aţi aflat a fi vreun ce de trebuinţă a vă slobozi jos şi la această românime şi a o întreba : de unde aţi ajuns voi românilor în ţările aceste, de la nord sau de la miazăzi ? Căci de aţi fi făcut aceasta, aţi fi aflat mai lămurit de unde sîntem veniţi, cum am petrecut de atîtea veacuri şi, prin urmare, ce simpatii ce dorinţe, ce aplecări avem ; aţi fi aflat că şi mai înainte, dar mai vîrtos de la 1812, de la istoria fericitului Petru Maior încoace, de cînd duhul

național românesc luă un zbor negîndit, și cel mai de pe urmă școlar de român crede tare și simte fierbinte... cum că în românime predomnește elementul, cum am zice *romanic*, patimile și aplicările ei sînt omogene cu cele ale locuitorilor călduroasei Italii și că chiar clima aceasta mai stîmpărată, pe locurea și mai rece, a Daciei prea puțin au modificat natura românului. (...)

Ce să zicem de limba românească ? Nu mai mulți decît numai doi din publiciștii maghiari de s-ar fi umilit pînă acum a cerceta mai de aproape limba românească, a o alătura lîngă surorile ei cele *romanice*, precum și iarăși lîngă toate dialectele idiomei slavonești, s-ar fi convins desăvîrșit cum că limba românească, atît în privința *structurii dinlăuntru* cît și privită din partea *materialului* său, se deosebește de cele slovenești. (...)

Eu cred cum că moldavo-românii în zilele noastre, așa cum se află ei împrejurați de seminții slavonești, sînt în stare a-și păstra singur în puterea lor atît naționalitatea, și cu ea limba, cît și a-și mărturisi credința lor cea strămoșească, cu toată îmbrăcămintea ei cea din afară nesmintită, neatinsă, neîntinată, fără nici un ajutor și fără nici o influență din afară, și aceste toate cu atît mai ușor, cu cît ei au acuma constituie și guverne naționale, atît prin tratate întărite (...) și recunoscute, cît și mai vîrtos rezemate statornic pe sensul comun și pe opinia publică ce se formează în duhul nației însăși. Aici îmi iau slobozenie a trage luarea-aminte a cititorului asupra unui articol al nostru, intitulat *Pămîntul moldo-românesc*, în nr. 25 al acestei foi de la a.t. 1840, carele avu cinste de a fi primit și în *Dacia literară* la nr. 5 și 6 din mai și iunie, întru care atît pentru naționalitatea și limba cît și pentru poziția geografică, religia și aristocrația moldo-românilor și iarăși pentru o mai strînsă apropiere națională și constituțională a Moldovei și a Țării Românești cerută chiar prin noul Regulament Organic, se vorbi mai pe larg. (...)

Scanned with OKEN Scanner

Deci, domnilor, dacă noi vom afla şi pe viitor în generozitatea d-voastră o îndestulitoare chezăşie de a putea şi noi vorbi slobod şi dela inimă fără nici o rezervaţie, de a ne putea arăta d-lor voastră în puterea confrăţinătăţii patriotice dorinţele şi cererile noastre privitoare la existenţa noastră naţională, precum şi nemijlocit la fericirea patriei nouă tuturor comună, la aşa întîmplare noi vom şi vorbi, vom scrie şi, poate, uneori ne vom şi plînge. Să fiţi însă prea încredinţaţi cum că în toate faptele şi cuvintele aleşilor naţiei noastre, guvernul şi d-voastră toţi veţi cunoaşte numai pe românii cei iubitori de pace, pe românii care, ca naţie, îşi au şi ei interesele lor pe acest pămînt, care însă nici pe departe nu seamănă cu acele cu de care publiciştii d-voastră ne învinovăţesc. În sfîrşit, vă rugăm ca, şi pînă cînd ne veţi da voie a vorbi şi a ne face noi înşine în ochii d-voastră cunoscuţi aşa cum sîntem, să nu încetaţi a ne studia caracterul, aplecările şi simpatiile noastre mai bine decît aţi făcut aceasta pînă acum, căci altfel nu e cu putinţă ca să nu vă înşelaţi cumplit. Măcar de n-ar fi vădit unii din publiciştii d-voastră şi pînă acum atîta indiscreţie sau, vorbind mai româneşte, aşa judecată necoaptă cînd scria despre noi. (...)

George Barițiu, *Românii şi panslavismul,* în : *Foaie pentru minte, inimă şi literatură,* IV, nr. 45, 1841, pag. 353—358. Text stabilit de Petru Creţia.

ION GHICA
(1816—1897)

Scriitor, gînditor de orientare raţionalist iluministă, Ion Ghica a luptat neobosit pentru afirmarea şi dezvoltarea ţării noastre pe linia civilizaţiei moderne.

Scanned with OKEN Scanner

Ca fruntaş al vieţii culturale, a înfiinţat, împreună cu Nicolae Bălcescu şi Cristian Tell, societatea *Frăţia* şi a participat la mişcarea de la 1848 ca membru al comitetului de conducere. În calitate de agent oficial al ţării pe lîngă guvernul otoman a lucrat în numele revoluţiei cu un remarcabil talent diplomatic : a elaborat memorii, a purtat o vastă corespondenţă, a făcut demersuri personale pe lîngă oameni de influenţă. Caracterul realist al politicii lui Ghica, perseverenţa sa i-au adus imputări serioase din partea unor fruntaşi ai mişcării revoluţionare, dar evenimentele istorice au decurs în linii mari, deşi cu multă întîrziere, în sensul intuit de diplomatul român.

În spiritul ideilor paşoptiste privitoare la rolul presei în difuzarea cunoştinţelor culturale, Ghica a editat *Propăşirea,* alături de alţi gînditori, *Album ştiinţific şi literar ;* a publicat materiale cu caracter ştiinţific în vederea luminării şi educării poporului, conducîndu-se după teza lui Leibnitz că „acel ce cîrmuieşte educaţia ţine în mîinile sale soarta lumii".

Profesor la Academia Mihăileană din Iaşi, de geologie, mineralogie, economie politică — fiind primul economist român —, Ghica a militat pentru organizarea învăţămîntului pe baze democratice : extinderea şcolilor pentru toţi fiii poporului, promovarea principiului gratuităţii şi obligativităţii. În calitate de prim ministru al Moldovei şi apoi al Ţării Româneşti, a impus în această perioadă introducerea alfabetului latin. Activitatea i-a fost recunoscută prin alegerea sa ca membru al Societăţii Academice şi apoi ca preşedinte al acestui înalt for de cultură.

Activitatea ştiinţifică subordonată unor interese practice a căutat în permanenţă soluţii la marile probleme ce preocupau societatea românească la sfîrşitul secolului al XIX-lea. Concentrat asupra unei problematici cu caracter social şi avînd ca premisă starea de înapoiere economică a României, Ion Ghica a gîndit un program de reforme menit să ducă la dezvoltarea ţării pe drumul capitalismului şi să-i asigure „dreptul la o viaţă proprie". Cucerit de ideea progresului social abordată din perspectiva raţionalismului ştiinţific, Ghica anunţă o viziune sistemică, în care o multiplicitate de factori — ştiinţa, industria, munca, ca factori ai pro-

Scanned with OKEN Scanner

gresului — interacționează pe fondul rolului hotărîtor al științei, a capacității de utilizare și aplicare a ei la scara întregii societăți. Noutatea concepției lui Ghica, care îl deosebește de ceilalți gînditori ai epocii și care imprimă raționalismului său noi dimensiuni, trebuie căutată în importanța acordată științei.

Valori trainice a creat în domeniul literaturii, fiind considerat unul dintre cei mai mari prozatori români. Savant și artist Ion Ghica a realizat o sinteză între spiritul pozitiv al omului de știință și talentul literatului, astfel încît opera artistică, științifică și activitatea politică nu pot fi explicate independent una de cealaltă.

Opere principale : *Despre importanța economiei politice* (1844, în *Foaia științifică și literară*), *Dernière occupation des Principautés Dannubiennes par la Russie* (1853, apărută sub semnătura G. Chainoi), *Convorbiri economice* (1865—1873), *Omul fizic și intelectual* (1866), *Pămîntul și omul* (1884), *Amintiri din pribegia după 1848* (1889), *Scrisorile către V. Alecsandri* (1889).

(...) Ca un stat, o națiune, să existe și să aibă viitor, se cere mai cu seamă ca între oamenii care îl compun să existe o solidaritate produsă prin indentitatea de idei, de aspirațiuni și de credințe, însușiri care sunt rezultatul comunității de origină, de limbă, de religie și de obiceiuri.

Popoarele ca și individul au fiecare fizionomia lor proprie, spiritul și modul de a fi și de a cugeta; chiar aparența exterioară a unui om ne arată mai totdauna grupul căruia aparține.

Națiunile au interese, aspirațiuni și ambițiuni speciale întocmai ca și individele ; și interesele lor, fie ele generale, fie ele numai ale unui partid, își exercită acțiunea lor în contra altor societăți și altor state prin tot felul de mijloace, prin presiuni politice și de multe ori chiar prin puterea armelor ; cele mari caută să absoarbă pe cele slabe. Statele cele mici și slabe își păstrează independența lor prin patriotismul și prin înțelepciunea oamenilor politici ce posedă și prin interesul ce oferă celorlalte state.

Scanned with OKEN Scanner

Un om carele nu-şi păzeşte îndatoririle către ceilalţi, sau care întrebuinţează viclenia sau violenţa contra dreptului şi în contra raţiunii, pierde stima şi consideraţiunea semenilor săi, şi la trebuinţă, legile prescriu măsuri pentru securitatea fiecăruia. Nu este însă tot astfel şi cu colectivităţile : între state, între naţiuni, între popoare, nu se păzesc totdauna principiile dreptului şi ale echităţii cu destulă scumpătate. Pînă acum nu există o autoritate constituită, avînd misiunea şi puterea de a face să se respecteze cu scumpătate principiile dreptăţii deopotrivă la toate statele mari şi mici, slabe şi puternice. Istoria popoarelor este mai mult o epopee a vitejiilor prin arme, decît descrierea luptei seculare între bine şi rău, între just şi injust ; şi mai totdauna aplauzele şi admiraţia lumei au fost şi sunt pentru învingător, numească-se el Anibal, Washington, sau Ibrahim, Napoleon, Wellington sau Moltke. Învingător, Garibaldi este un erou ; învins ar fi fost tratat de facţios şi de perturbator, ca Confalonieri şi ca Silvio Pellico, şi închis la Spielberg, deşi cauza lor ar fi fost tot atît de bună, tot atît de sfîntă.

Între morala individuală şi morala guvernului există o mare diferinţă : sacrificiul şi abnegaţiunea, cari sunt virtuţi la indivizi, sunt privite ca o părăsire culpabilă a drepturilor naţionale. Puterile cele mari cred că au datoria de a menţine în viitor tot ce au cerut, tot ce au hrăpit. Pentru guvernele cele mari, maxima în purtarea lor politică, în loc să fie echitatea şi moderaţiunea, se poate zice pînă la un punct că nu există pîn-acum popor destul de luminat care ar suferi un guvern ce ar lua partea dreptăţii în contra intereselor naţiunei în capul căreia este pus, şi astfel nu există sancţiune pe lumea aceasta, cînd vedem că tunul stă totdauna întins şi cînd puterea primează dreptul. Statele cele mai luminate din lume se ruinează în pregătiri de războiu, cu convincţiunea că mijlocul de a trăi în pace este de a se teme unii de alţii. Nedreptatea unor state merge, uneori, pîn-a căuta prin toate

Scanned with OKEN Scanner

mijloacele a împiedica dezvoltarea celor mici și a năbuși aspirațiunile lor naționale.

Lăcomia și megalomania unora din statele cele puternice merge pînă a căuta să împiedice pe cele mici în mersul regulat al dezvoltării lor, amestecîndu-se în afacerile lor interioare și exercitînd patimile partidelor unora în contra altora, nepermițîndu-le nici măcar expresiunea aspirațiunilor celor mai naturale și mai legitime. Un exemplu viu despre aceasta este ceea ce se petrece astăzi în statele cele mici ale Peninsulei Balcanice, năbușindu-se dezvoltarea lor națională.

Cînd legionarii și colonii romani, după multe lupte și emigrări, au venit conduși de campoducii lor Iovii, Ilarii, Razi, Bucuri și Voievozi, unii după alții, și s-au așezat în masivul Carpaților între Dunăre și Tisa, Nistru și Marea Neagră, ei au adus cu dînșii spiritul de unitate, de origine, de limbă și aspirațiuni, cu care au putut să-și apere ființa în contra cotropirilor numeroșilor barbari care îi încungiurau din toate părțile; astfel că tendința către unire a trebuit să fie țelul politic ce au avut chiar de la descălecătoare, ideal care a germinat totdauna, nu numai în sufletul bărbaților care au îndrăznit a cugeta mărire, dar chiar în spiritul fiecărui român ; ori pe ce tărîm s-au aflat și oricînd viitorul le-a surîs cît de puțin, ei nu au lipsit de a-l manifesta. Radu Negru și Bogdan, boieri guvernamentali, și divanurile ad-hoc, sunt o dovadă că unirea este simbolul ființei și garanția cea mai puternică în contra tendințelor și ambițiunilor de afară.

La români aspirațiunea către unire nu este tendință de mărire sau de cotropire, ci este spirit de conservare și de legitimă apărare în contra vecinilor ce îi înconjură, căci temerea de cotropire și reducerea lor la o stare de inferioritate și de umilire este încă mare și le impune datoria de a căuta să devie un stat puternic, ca să-și poată apăra cu succes existența. Fiecare națiune trebuie să poată

Scanned with OKEN Scanner

conta pe sine iar nu să se lase la nedreptatea şi îndurarea celorlalţi.

Pe noi românii necesitatea ne împinge a ne aduna într-un singur mănunchi, ca să putem înfăţişa o rezistenţă serioasă năvălitorilor, şi a ne apăra naţionalitatea. Românii nu pot pierde din vedere că, ca naţiune şi ca stat, avem o misiune de împlinit, şi înţeleg şi că, pe cît timp vom fi în voia întîmplărilor dinafară, geniul nostru naţional nu se poate dezvolta ; simţim că avem o datorie imperioasă a ne asigura fiinţa : a renunţa la unire, ar fi pentru noi a abdica ca naţiune, ar fi a renunţa la orice speranţă. (...)

Ion Ghica, *Schiţe politice*, în : *Opere III*, ediţie de Ion Roman, pag. 449—451, Editura Minerva, („Scriitori români"), Bucureşti, 1973.

MIHAIL KOGĂLNICEANU

(1817—1891)

Personalitate copleşitoare a culturii româneşti, Mihail Kogălniceanu a luptat cu înflăcărare patriotică pentru intrarea poporului nostru în rîndul naţiilor civilizate şi independente. Istoric şi om politic, orator şi profesor, prozator şi gînditor, Kogălniceanu, prin vasta sa activitate, a deschis orizonturi noi pentru cultura română.

Angajat într-o pasionată activitate publicistică, are meritul de a fi editat : *Dacia literară* (1840) — concepută ca foaie românească, dedicată producţiilor originale şi profund naţionale din orice parte a Daciei —, *Arhiva Românească* (1841—1845) — prima revistă de studii istorice —, *Propăşirea* (1844) — care atrage pe

Scanned with OKEN Scanner

Bălcescu —, *Gazeta Bucovinei* (1853) — cel dintîi ziar politic dedicat unirii principatelor.

A luat parte la pregătirea revoluției de la 1848, însă, datorită prigoanei declanșate din partea guvernului, care îi punea în pericol viața, a fost nevoit să plece în Bucovina.

Kogălniceanu și-a legat numele de marile evenimente care au marcat făurirea României moderne : împroprietărirea țăranilor, dezrobirea țiganilor, secularizarea averilor mînăstirești, reforma învățămîntului, unirea principatelor, organizarea armatei naționale care a pregătit cucerirea independenței statului român.

În domeniul istoriei, apreciat drept „cel dintîi istoric critic ce a născut neamul românesc", „întemeietorul istoriografiei române moderne", se pronunță de pe poziții romantice și iluministe de orientare raționalist-idealistă, evoluînd treptat pe o linie de gîndire ce ajunge în unele momente pînă la materialism și înțelegere dialectică. Convins că răspîndirea în popor a cunoștințelor despre trecutul istoriei reprezintă factorul hotărîtor al progresului, a pledat pentru formarea istoriei naționale — „cartea de căpetenie a românilor", „paladiul naționalităților". În conformitate cu tendințele progresiste ale epocii, el a sesizat, printre primii gînditori în cultura noastră, rolul poporului în făurirea istoriei, cerînd ca istoriografia să se ocupe nu de biografia domnilor, ci de popor, „izvorul tuturor mișcărilor și isprăvilor și fără care stăpînitorii n-ar fi nimică". Metodologic, activitatea sa mărturisește un interes aparte pentru izvoare în vederea asigurării faptelor, pentru interpretarea dialectică a evenimentelor interne plasate în contextul universalității. Spirit erudit, bazat pe o vastă cultură, formată în dialog cu valorile romantice europene, Kogălniceanu se pronunță pentru cercetarea integrală a istoriei românilor.

Concepția filosofică schițează o teorie a civilizației de pe poziții democratice și progresiste, demonstrînd o înțelegere superioară a dezvoltării sociale, a factorilor și căilor de realizare a progresului. Concepția despre esența civilizației — ca sinteză a rezultatelor pozitive ale mișcării ascendente a societății în ansamblul ei, determinată de lupta continuă a omului pentru supunerea naturii și dobîndirea libertății sociale — i-a permis să elaboreze un

program de reforme menit să asigure dezvoltarea modernă a României.

Opere principale : *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques Transdanubiens* (1837), *Esquisse sur l'histoire, les mœurs et la langue des cigains, connus en France sous le nom de bohémiens* (1837), *Cuvîntul pentru deschiderea cursului de istoria națională în Academia Mihăileană* (1843), *Despre civilizație* (1845), *Despre pauperism* (1845), *Dorințele partidei naționale din Moldova* (1848), *Letopisețele Țării Moldovei*, 3 vol. (1845—1852), *Tainele inimei* (1850), *Sclavie, vecinătate și boieresc* (1353), *Îmbunătățirea soartei țăranilor* (1862), *Discursurile parlamentare (în care a pledat* pentru unire și împroprietărire).

(...) Dacă istoria, îndeobște, adică a neamului ominesc, este așa de interesantă în rezultatele sale, cu cît mai mult trebuie să ne fie istoria patriei, a locului unde am văzut ziua ? Omul totdeauna, înainte de neam, și-a iubit familia, înainte de lume, și-a iubit neamul și partea de pămînt, fie mare, fie mică, în care părinții săi au trăit și s-au îngropat, în care el s-a născut, a petrecut dulcii ani ai copilăriei, ce nu se mai întorc, a simțit cea întîi bucurie și cea întîi durere de bărbat. Acest simtiment sfînt, nu cunosc încă nici un neam, nici o seminție cît de brută, cît de sălbatică, care să nu-l aibă. M-aș întinde prea departe de sujectul meu dacă m-aș pune a vă arăta pilde despre aceasta ; ele sunt nenumărate.

Ce interes mare trebuie să aibă istoria națională pentru noi, îmi place a crede că și d-voastră o înțelegeți ca și mine. Ea ne arată întîmplările, faptele strămoșilor noștri, care prin moștenire sînt și a noastre. Inima mi se bate cînd aud rostind numele lui Alexandru cel Bun, lui Ștefan cel Mare, lui Mihai Viteazul ; dar, domnilor mei, și nu mă rușinez a vă zice că acești bărbați, pentru mine sînt mai mult decît Alexandru cel Mare, decît Anibal, decît Cesar ; aceștia sînt eroii lumii, în loc că cei dintîi sînt eroii patriei mele. Pentru mine bătălia de la Răz-

Scanned with OKEN Scanner

boieni are mai mare interes decît lupta de la Termopile şi izbînzile de la Racova, de la Călugăreni îmi par mai strălucite decît acele de la Maraton şi Salamina, pentru că sînt cîştigate de către români ! Chiar locurile patriei mele îmi par mai plăcute, mai frumoase decît locurile cele mai clasice. Suceava şi Tîrgovişteа sînt pentru mine mai mult decît Sparta şi Atena ! Baia, un sat ca toate satele pentru străin, pentru român are mai mult preţ decît Corintul, pentru că în Baia, avanul rigă a Ungariei, Matei Corvinul, viteazul vetejilor, craiul crailor, cum îi zicea Sixt al IV-lea, rănit de sabia moldoveană, fu pus în fugă şi uită drumul patriei noastre !

Trebuinţa istoriei patriei ne este neapărată chiar pentru ocrotirea dripturilor noastre împotriva naţiilor străine. Neavînd istorie, fieştecare popor duşman ne-ar putea zice cuvintele d-lui Aaron [1]: „Începutul ce ai este necunoscut, numele ce porţi nu este al tău, nici pămîntul pe care lăcuieşti ; soarta ta aşa a fost ca să fii tot după cum eşti ; leapădă-te de începutul tău, schimbă-ţi numele, sau primeşte pre acesta ce ţi-l dau eu, ridică-te şi du-te din pămîntul pe care lăcuieşti, căci nu este al tău, şi nu te mai munci în zadar, căci tu nu poţi fi mai bine de cum eşti“. Şi, în adevăr, toate aceste cuvinte, ni s-au zis de către străini ; începutul nostru ni s-a tăgăduit, numele ni s-a prefăcut, pămîntul ni s-a sfăşiat, dripturile ni s-au călcat în picioare, numai pentru că n-am avut conştiinţa naţionalităţii noastre, numai pentru că n-am avut pe ce să ne întemeiem şi să ne apărăm dreptăţile.

Domnilor, cînd aş fi aşa de norocit să dezvoltez mai mult în inima d-voastră interesul pentru istoria patriei, m-aş făli că am sporit în d-voastră şi iubirea către patrie şi că, prin urmare, am contribuiat la păstrarea naţionalităţii ; căci, ce poate mai mult să ne-o păstreze, decît această istorie, care ne arată ce am fost, de unde am venit,

[1] *Florian Aaron* (1805—1887), istoric ardelean (G. T.).

ce sîntem și, ca regula de trei, ne descopere și numărul necunoscut, ce avem să fim ! (...)

În mine veți găsi un român, însă niciodată pînă acolo ca să contribuiez la sporirea romanomaniei, adecă mania de a ne numi romani, o patimă care domnește astăzi mai ales în Transilvania și la unii din scriitorii din Valahia. Petru Maior, de fericită aducere-aminte, prin cartea sa *Despre începutul românilor*, publicată pentru întîiași dată la anul 1812, ca un nou Mois, a deșteptat duhul național, mort de mai mult de un veac ; și lui îi sîntem datori cu mare parte a impulsului patriotic ce de atuncea s-a pornit în tustrele provincii a vechii Dacii. Pe de altă parte, însă, a avut și nevinovata nenorocire să producă o școală, destul de numeroasă, de romani noi, cari, făr' a-și sprijini zisele cu faptele, socot că trag respectul lumii asupră-și cînd strigă că se trag din romani, că sînt romani și, prin urmare, cel întîi popor din lume. Această manie s-a întins pînă acolo, încît unii își însușesc chiar și faptele și istoria bătrînilor romani de la Romulus și pînă la Romulus Augustul. Așa d. Aristia, pre carele îl cinstesc ca bun traducător a unei părți a *Iliadei*, într-un poem epic, unic în felul său, exaltat de un entuziasm puțin potrivit cu un roman, d. Aristia, zic, numește român pre Longin, sutașul roman, care a străpuns coasta Domnului nostru Iisus Hristos cînd era răstignit pe cruce, și nu-și poate ascunde bucuria că cel dintîi creștin a fost un român.

Să ne ferim, domnilor mei, de această manie care trage asupra noastră rîsul străinilor. În poziția noastră de față, cea întîi datorie, cea întîi însușire trebuie să ne fie modestia ; almintrelea, am putea merita ceea ce zice d. Eliad, că numai națiile bancrute vorbesc necontenit de strămoșii lor, bunăoară ca și evgheniștii scăpătați. Să ne scoborîm din Ercul, dacă vom fi mișei, lumea tot de mișei ne va ține ; și dimpotrivă, dacă, izgonim demoralizația și neunirea obștească care ne darmă spre peire, ne vom sili cu un pas mai sigur a ne îndrepta pe calea frăției, a pa-

triotismului, a unei civilizaţii sănătoase şi nu superficiale, cum o avem, atunci vom fi respectaţi de Europa, chiar dacă ne-am trage din hoardele lui Gengis-Han. Aşadar, domnilor mei, eu nu vă voi ascunde că legile, că obiceiurile, că limba, că începutul nostru se trag din romani ; istoria de mult a dovedit aceste adevăruri ; dar, încă o dată vă mai spun, sînt departe de a măguli o manie ridicolă, vorbindu-vă de faptele romanilor ca şi cînd ar fi ale noastre ; ci vom face ceva mai folositor ; mă voi sili a vă îndemna că, dacă vroiţi să fiţi cunoscuţi de adevăraţii fii ai romanilor, apoi să faceţi şi d-voastră ceva care să se poată sămălui cu isprăvile poporului de lume domnitor.

(...) Dacă grecii au căzut odată subt jugul lui Filip şi în urmă subt jugul romanilor, este pentru că au voit să fie plateani, tebani, ateniani, spartiaţi şi nu heleni ; tot aşa şi strămoşii noştri au vroit să fim ardeleni, munteni, bănăţeni, moldoveni şi nu români ; rareori ei au vroit să se privească între dînşii ca o singură şi aceeaşi naţie ; în neunirea lor, dar, trebuie să vedem izvorul tutulor nenorocirilor trecute, a căror urme, încă pînă astăzi, sînt vii pe pămîntul nostru. Departe de a fi părtinitorul unui simtiment de ură către celelalte părţi ale neamului meu, eu privesc ca patria mea toată acea întindere de loc unde se vorbeşte româneşte şi ca istoria naţională istoria Moldovei întregi, înainte de sfîşierea ei, a Valahiei şi a fraţilor din Transilvania. Această istorie este obiectul cursului meu ; întinzîndu-mă, cum se înţelege de la sine, mai mult asupra întîmplărilor Moldoviei, nu voi trece subt tăcere şi faptele vrednice de însemnat a celorlalte părţi a Daciei şi mai ales a românilor din Valahia, cu cari sîntem fraţi şi de cruce, şi de sînge, şi de limbă, şi de legi. Prin urmare, vă rog să însemnaţi că eu nu voi descrie faptele deosăbit după ani şi zile, ci într-un chip colectiv.

Pînă acum toţi acei ce s-au îndeletnicit cu istoria naţională n-au avut în privire decît biografia domnilor, nepomenind nimică de popor, izvorul a tuturor mişcărilor

și isprăvelor și fără care stăpînitorii n-ar fi nimică. Mă voi sili să mă feresc de această greșeală de căpitenie ; ci, pe lîngă istoria politică a țărilor, atît cît voi fi ajutat de documenturile și tradițiile vechi, voi căuta a vă da și o idee lămurită asupra stării sociale și morale, asupra obiceiurilor, prejudețelor, culturii, negoțului și literaturii vechilor români. (...) Îmi voi face o deosebită datorie să vă înfățoșez acea veche întocmire guvernamentală, acea adunare de pravili fundamentale, cunoscute subt numele de *obiceiul pămîntului*, subt care patria noastră s-a păstrat mai multe veacuri tare și puternică. Prin aceasta veți cunoaște, domnilor, că acel trecut nu era așa de rău, așa de barbar, precum se plac unii și alții a vi-l înfățoșa, și că avea și el multe așezămînturi, multe orînduiele pe care chiar politicii și economiștii de astăzi le mărturisesc de bune ! (...)

Mihail Kogălniceanu, *Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie națională în Academia Mihăileană, rostit în 24 noiembrie 1843*, în : *Opere, II, Scrieri istorice*, ediție critică de Dan Simonescu, pag. 388—389, 393—394, Editura Academiei R.S.R., București, 1976.

NICOLAE BĂLCESCU
(1819—1852)

Personalitate politică centrală a revoluției de la 1848, gînditor de orientare consecvent democrat-revoluționară, luptînd pentru eliberarea socială și națională a tuturor românilor și unirea lor într-un singur stat liber și independent.

A participat la evenimentele de prim ordin ale perioadei de la începutul secolului al XIX-lea, manifestîndu-se ca cel mai re-

Scanned with OKEN Scanner

prezentativ spirit revoluționar din Țara Românească și din Europa timpului : complotul de la 1840 împotriva lui Ghica, întemeierea asociației secrete *Frăția*, editarea revistei *Magazin istoric pentru Dacia*, pregătirea și desfășurarea revoluției de la 1848, elaborarea *Proclamației de la Islaz*, platforma teoretică a mișcării pașoptiste.

Opera sa, întemeiată pe cunoașterea realităților românești și europene, se alimentează, într-o manieră originală, din concepția romantică profesată de Kogălniceanu, din istoricii Restaurației și din teoreticienii socialismului utopic. A abordat o problematică vastă ale cărei aspecte esențiale au fost legate de necesitatea și posibilitatea împroprietăririi țăranilor, cauzele, forțele motrice, natura revoluției, lege naturală care duce neamul omenesc spre progres, rolul maselor în istorie, progresul social și legile sale, organizarea democrată și republicană a statului. Caracteristica operei este concepția înaintată despre societate, înscrisă într-o linie ascendentă de evoluție, ce decurge mai ales din caracterul militant al gîndirii sale și rolul pe care l-a avut prin forța ideilor în susținerea și rezolvarea marilor probleme ale națiunii române.

Ca și Kogălniceanu, a văzut în istorie cartea de căpetenie a unui popor, chemată să se ocupe, din perspectiva unei temeinice documentări și a criticii izvoarelor, de viața obiectivă și subiectivă a neamului, de totalitatea evenimentelor aflate în corelație dialectică și nu de biografia domnilor. Încrederea în progres și în posibilitatea de realizare a unei noi civilizații bazată pe supunerea naturii, a înlăturării exploatării și a constrîngerii, prin acțiune unită a tuturor oamenilor, ilustrează o concepție istorică ancorată în realitățile sociale și solidară cu lupta poporului român pentru dreptate și libertate. Analiza evoluției istorice a orientat atenția gînditorului român spre o interpretare dialectică cu totul remarcabilă, care sesizează semnificația contradicțiilor interne, a luptei de clasă dintre exploatați și exploatatori ca motor al dezvoltării pe fondul negării importului de revoluție. Din această perspectivă evidențiază rolul hotărîtor al maselor în istorie și dreptul lor la revoluție, elaborînd o teorie complexă care îl apropie de materialismul istoric. Spirit erudit, de vastă cultură și în consens cu valorile spiritualității occidentale, Bălcescu pledează pentru o ex-

Scanned with OKEN Scanner

plicare filosofică a fenomenului istoric, deschizînd o nouă etapă în istoriografia românească ce a influenţat evoluţia viitoare a gîndirii istorice.

Deşi nu s-a ocupat de filosofie, cu ocazia recenziei făcute pe marginea cărţii filosofului Aimé Martin, *Despre educaţia mumelor de familie*, a încercat să răspundă unei problematici complexe cu privire la raportul dintre materie şi spirit, înţelegerea omului ca fiinţă raţională şi acţională. Din perspectiva filosofiei istoriei se pronunţă pentru perfectibilitatea omului, în sensul eliberării lui de orice servitute, ceea ce ilustrează o concepţie umanistă conjugată cu idealurile progresiste ale vremii şi aplecată asupra nevoilor societăţii româneşti.

Opere principale : *Puterea armată şi arta militară de la întemeierea principatului Valahiei pînă acum* (1844), *Magazin istoric pentru Dacia* (prospect, 1845), *Cuvînt preliminariu despre izvoarele istoriei românilor* (1845), *Românii şi fanarioţii* (1845), *Ioan Tăutul, mare logofăt al Moldovei* (1845), *Spătariul Ioan Cantacuzino* (1845), *Postelnicul Constantin Cantacuzino* (1845), *Puterea armată şi arta militară la moldoveni în timpurile măririi lor* (1846), *Filosofie soţială* (recenzia cărţii lui Aimé Martin, 1846), *Despre starea soţială a muncitorilor plugari în Principatele Române în deosebite timpuri* (1846), *Drepturile românilor către Înalta Poartă* (1848), *Despre împroprietărirea ţăranilor (1848), Mersul revoluţiei în istoria românilor* (1850), *Reforma soţială la români* (1850), *Trecutul şi prezentul* (1851), *Mişcarea românilor din Ardeal la 1848* (1851), *Istoria românilor sub Mihai-vodă Viteazul* (1878), *Manualul bunului român* (1903), *Scrisori către I. Ghica* (1911), *Scrisori inedite de la N. Bălcescu şi I. Ghica* (1913).

Deosebirea ce se vede în starea muncitorilor plugari între mai multe popoare îşi are pricina în instituţiile ce cîrmuiesc proprietatea. Unele popoare au priimit împărţirea pămîntului în proprietăţi private, în vreme ce altele au păstrat principiu că tot pămîntul este al statului. Este cunoscut că romanii, ca şi grecii, fenicienii şi cartaginezii, adoptaseră pre cel dintîi şi îl întrebuinţară în toate co-

Scanned with OKEN Scanner

loniile lor. El este astăzi comun la toate popoarele europene. Cel d-al doilea s-a adoptat mai de obște în Asia. S-a găsit asemenea la peruvieni, mexicani, în cele mai multe din insulile Sudului și la popoarele dinlăuntru Africei. Mai mulți se învoesc a zice că pricina acestui deosebit obicei este că cele dintîi soțietăți s-au așăzat prin colonizație, în vreme ce cele d-al doilea s-au format prin concuistă. Împregiurările care deosibesc aceste două moduri de organizație soțială sînt că coloniștii, ce se espatriază ca să dobîndească pacea, libertatea sau buna stare materială ce le lipsește în locul lor de naștere, sînt agricultori și alcătuiesc o adunare de familii sau asoțiații egale, care firește că împart pămîntul coprins în părți, și la toată familia, poate și la tot insul se dă o parte. De simt oarecare împotrivire de la locuitorii acelui pămînt, ei nu-i robesc, ci se mulțumesc numai a coprinde locul ce le trebuie, trăind supt legile sale și gata a priimi de cetățeni pe cei vechi locuitori.

Popoarele concherante însă, supuse fiind neapărat unui cap războinic, îndrăzneț și învestit cu o putere nemărginită, sînt mai adesea streine agriculturei. Ele se mulțumesc mai bine a cere de la supușii lor productele pămîntului, decît a le dobîndi prin înțelegerea și silințele lor. Despotismul, dar, este sufletul concuistei, după cum egalitatea este sufletul colonizației.

După aceste considerații generale nu ne mai îndoim că romanii, colonizînd Dacia, au împărțit, după obiceiul lor, pămîntul între coloniști. Năvălirile barbarilor în această provință nu putură vătăma acest obicei, căci barbarii, după cum știm, au fost mai mult trecători printr-acest loc. Pe lîngă aceasta ei era cu totul străini agriculturei. Ei nici nu atingea plugul, zice Ammianus Marcellinus. Coloniștii dar, rămîind singuri a se îndeletnici cu agricultura, putură a-și păstra obiceiurile străbune, căci, deși încungiurați și coprinși de barbari, ei nu avură nici un amestec cu dînșii, după cum o mărturisește Gibbon.

Mulţi încă dintr-aceşti colonişti n-avură a suferi nimic de barbari, căci, retrăgîndu-se în Carpaţi, ei îşi păstrară libertatea lor. De unde, cînd barbarii mai slăbiră, ei se pogorîră ca nişte alţi pelasgi, se întinseră cu încetul în cîmpie şi îşi redobîndiră locurile strămoşeşti. Astfel în veacul al XIII familia Negru, suverană în Făgăraş, îşi mută capitala în Cîmpulung, şi după o jumătate de veac în urmă familia Dragoş, suverană în Maramureş, se coborî în Moldova.

Unii din istoriografii noştri, necăutînd printr-o critică sănătoasă a se orienta prin întunerecul ce din mulţimea fabulilor acoperă începutul istoriei noastre, precum a tutulor popoarelor vechi şi nouă, s-au plecat a crede că Radul Negru, în Ţara Românească, ca şi Bogdan Dragoş în Moldova, au fost nişte concheranţi ce au coprins aceste ţări şi le-au împopulat, găsindu-le pustii. D-aci s-au întemeiat a zice că tot pămîntul a fost proprietate a statului şi că împărţirea lui în proprietăţi private a urmat prin voinţa şi dăruirea stăpînitorului. Nouă această părere ni se pare rătăcită. Mai întîi, că încă înainte de 1290, epocă cînd cronicele şi hrisoavele pun venirea Radului Negru vv., se afla prinţi români, între care, la 1247, unul numit Limoi şi altul Seneslav, a căror stăpînire Bela IV, regele Ungariei, o întăreşte în diploma prin care dă banatul Severinului cavalerilor Ierusalimului. Al doilea, că de ar fi fost Ţara Românească pustie în acea epocă, cum se putea ea împopula în vro cîţiva ani atît de mult, încît chiar de la 1330, românii să poată sprijini lupte aşa crîncene, mai întîi cu ungurii şi apoi cu turcii ? Asemenea şi Moldavia, cum ar fi putut fi pustie, cînd ştim că în veacul XII şi XIII, în acea ţară înflorea mai multe republici vestite, precum Bîrladul, Cetatea Albă, Galaţii, Chilia, Hotinul şi Teghina ? Noi, dar, găsim adevărată părerea Obşteştii Adunări a Moldaviei, de la 1817, care, chemată fiind a dezlega această întrebare, a devenit prin citaţii de istorici şi acte ale domnilor că Moldova era lăcuită la ve-

Scanned with OKEN Scanner

nirea lui Dragoș, că pămîntul era împărțit în proprietăți private și că locurile domnești era numai *locurile de pustiu*, adecă cele ce nu se stăpînea de nimeni din nepomenit veac, *branițile domnești* și *locurile tîrgurilor*. Dacă Radul Negru și Bogdan Dragoș au găsit țările populate, ei n-au putut fi concheranți, căci niște stăpînitori de staturi așa mici ca Făgărașul și Maramureșul nu putea avea destulă putere spre a coprinde asemenea provințe. De n-au venit ca concheranți, ei n-au putut robi, n-au putut desposede un popor întreg, ci, dinprotivă, au trebuit a respecta obiceiurile lui, după cum istoria lămurit ne spune că au respectat pe ale banatului Craiovii. Feudalitatea dar nu se putu întroduce în țări cu acești domni. Munții erau mai populați și tot lăcuitorul a trebuit să-și aibă moșia sa. Acum încă cei mai mulți moșneni se află la munți. Cîmpia, care din apăsarea năvălirei barbarilor pe alocurea rămăsese pustie, trebuie să fi rămas pe seama statului, formînd aceea ce la romani se numea *ager publicus* [1]. Din aceste locuri domnii făcea dănii. Ele însă au trebuit să fie puține la număr, căci curînd după aceea vedem pe domni a fi siliți a cumpăra moșii de la moșneni, spre a face danie vreunui boier sau a înzestra vro mănăstire.

Cîmpia trebui în urmă să se împopuleze, și mai cu seamă la 1320, supt Mihai I Basarab, cînd năvălirile turcilor în Tracia sili pe mai mulți din românii Misiilor să treacă în Țara Românească. Asemenea și în Moldova proprietarii cîmpii sau a Țării de Jos și-a adus colonii din locuitorii de Țara de Sus, cum și din alte țări vecine, de i-au așăzat pe moșiile lor. Atunci stăpînul pămîntului făcu trei părți din domenul său, din care două le împărți în părți mici pe la coloniștii săi și cealaltă fu cultivată de aceștia în folosul lui, prin mijlocul *clăcii*, adecă a unui număr de zile de lucru. Dar în starea de atîrnare și supunere desăvîrșită în care se afla cultivatorii săraci și dez-

[1] Ogorul public (lat.).

armaţi înaintea stăpînului lor războinic, care avea puterea în mînă şi care era proprietarul absolut, nu numai peste pămînt, dar şi peste tot ce slujea a-l esploata, înaintea stăpînului, de la care ei avea hrana din toate zilele, ei era foarte slabi şi peste puţin se văzură siliţi a suscrie la legile cele mai aspre. Mai curînd sau mai tîrziu le luă şi libertatea şi îi făcu robi ai pămîntului. Astfel a urmat în toată Europa, astfel a trebuit să urmeze şi la noi; căci robia este o consecuenţă neapărată a sistemii de clacă, ea totdauna a însoţit-o sau a venit îndată după dînsa. La început însă era puţini la număr aceşti nenorociţi, cea mai mare parte a populaţiei fiind moşneni sau răzaşi. Curînd însă deposedarea acestora începu a se face, numărul lor a se împuţina din zi în zi şi moşioarele lor a se concentra în proprietăţi mari. Interesul, nevoia şi sila conlucrară la aceasta. (...)

— Nicolae Bălcescu, *Despre starea soţială a muncitorilor plugari în principatele române în deosebite timpuri*, în : *Opere, I, Scrieri istorice, politice şi economice 1844—1847*, ediţie critică de G. Zane şi Elena G. Zane, pag. 153—155, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1974.

(...) Potopul de naţii barbare şi furtunele veacurilor ce trecuseră peste pămîntul vechei Dacii, de la descălecarea lui de romani, nu-l putură deşărta de aceşti locuitori, care prinsese rădăcină puternică şi adînc înfiptă aci. Românii se păstrară dar în toată întinderea Daciei, cu limba, cu obiceiurile străbune, cu caracterul lor naţional, fără a se împestriţa cu alte neamuri streine : (în) Valahia şi Moldova se păstrară locuitorii în cea mai mare omogenitate ; în Trasilvania însă, pe alocurea, se aşezară, în puţin număr, săcuii, saşii şi ungurii, precum şi sîrbii în Banat, dar în toate locurile majoritatea era români. Timpul viforos al veacului de mijloc împărţise pămîntul românesc în trei

țări: Transilvania cu Banatul, Moldova și Țara Românească; dar în inimile tuturor românilor rămase neștearsă tradiția unui trai comun și dorința d-a-l înființa din nou. În acele timpuri grele a năvălirei barbarilor, în două rînduri țările Moldova și Țara Românească se pustiiră, locuitorii trăgîndu-se la munte și în Ardeal, de unde, cînd barbarii deșertară locurile, ei se reîntoarseră supt domnii lor la vechile lor vetre. Dar multă vreme încă, pînă la 1467, domnii Țării Românești păstrară stăpînire peste ducaturile Omlașului, Făgărașului și Rodna în Transilvania, precum și domnul Moldovei stăpîni mai multă vreme ducatul Maramureșului. Întîmplările păstraseră aceste țări, Transil(vania), Țara Rom(âneas)că și Moldova, singure, izolate, slobode, între Împ(ărăția) turcească, Ungaria și Polonia, care toate amenința cotropirea lor. Era dar firesc lucru ca orice voevod din aceste trei țări (ce) se simțea în putere să caute a le uni într-un singur stat și astfel a reîntemeia vechiul regat al Daciei. Dacă vedem această idee intrînd adesea în capul domnilor ungurești din Ardeal, cu atît mai mult ea trebui să intre în capul acelor mari voevozi români care se inspirară de simtimentul național și personificară individualitatea națională a românilor. Naționalitatea, deși nu avea atunci acel caracter mintos și ideal ce a dobîndit în zilele noastre, dar era mult mai întinsă și mai puternică ca simtiment. Toți istoricii veacului de mijloc se miră de puterea cu care românii își păstrează obiceele romane și simtimentele lor naționale, trăind în mijlocul barbarilor, fără a se amesteca cu dînșii. (...)

Nicolae Bălcescu, *Românii supt Mihai Voevod Viteazul*, Cartea III, *Servagiu*, partea XXI, în: *Opere*, *III*, ediție critică de G. Zane și Elena G. Zane, pag. 165, Editura Academiei R.S.R., București, 1986.

Scanned with OKEN Scanner

DIMITRIE BOLINTINEANU
(1815—1872)

Dimitrie Bolintineanu, prin structura operei sale, se înscrie în cultura română ca unul din cei mai progresişti gînditori ai generaţiei paşoptiste.

Conştient de funcţia formativă a presei, subordonată, într-o viziune umanistă, luptei poporului român pentru progres şi adevăr, el a desfăşurat o bogată activitate publicistică, avînd meritul de a fi editat gazeta *Dîmboviţa* (1858—1860), în care a militat pentru traducerea în viaţă a principiilor mişcării revoluţionare din 1848 şi pentru unire ; a colaborat la alte numeroase publicaţii progresiste ale vremii : *Trompeta Carpaţilor* (1867), *Albina Pindului* (1868) şi a condus în calitate de redactor responsabil, *Poporul suveran*, afirmîndu-se printre cei mai de seamă gazetari ai vremii.

Animat de idealurile de dreptate socială şi libertate naţională, a activat, alături de Nicolae Bălcescu, Ion Ghica, Cristian Tell, în *Societatea literară*, transformată ulterior în *Asociaţia literară română*, al cărei ţel era promovarea literaturii naţionale pe întreg teritoriul locuit de români ; a participat la revoluţia din 1848, făcînd dovada unui spirit militant patriotic ferm şi consecvent.

Opera lui Bolintineanu, întemeiată pe cunoaşterea realităţilor social-economice şi politice româneşti, se caracterizează prin abordarea realistă şi critică a unei problematici complexe, solidară cu idealurile progresiste ale vremii. Adînc patriotică, ea relevă o conştiinţă lucidă şi pasionată, frămîntată de aspiraţiile de libertate şi progres ale poporului român, pe care le dorea înfăptuite. Ca atare, în lucrările social-politice, este preocupat de „cauza decadenţei naţiunii române“ — corupţia, falsul patriotism, cosmopolitismul, degradarea morală a claselor conducătoare, aplicarea incorectă a legilor, birocraţia, — din perspectiva urgentării reformelor de importanţă naţională, menite să contribuie la modernizarea societăţii noastre. Fidel unei viziuni novatoare, s-a pronunţat ferm pentru triumful raţiunii şi justiţiei, pentru suveranitatea

poporului și progres, într-un moment în care vremea împlinirilor naționale o cerea imperios.

Creația literară, inspirată în parte din istoria națională, a afirmat idei și sentimente noi, a experimentat forme variate care puse în slujba idealurilor progresiste ale poporului nostru, îl anunță pe Dimitrie Bolintineanu ca o prezență exemplară în cultura românească.

Opere principale : *Les Principautes Roumaines* (1854, Paris), *L'Autriche, la Turquie et les Moldo-Valaques* (1856, Paris), *Viața lui Mihai Viteazul făcută pentru înțelegerea poporului de un anonim, Viața lui Ștefan-Vodă cel Mare, Viața lui Vlad Țepeș-Vodă, Mircea-Vodă cel Bătrîn* (toate din 1863), *Viața lui Cuza Vodă* (1868), *Domnii regulamentari și istoria celor 3 ani de la 11 februarie pînă astăzi* (1869), *Cartea poporului român, Nepăsarea de religie, de patrie și de dreptate la români, România roabă la Austro-Maghiari ?* (toate în 1869), *Viața lui Traian August, fondatorul neamului românesc* (1869).

Marcu Ulpiu Traian, cel dintîi imperator roman care nu fuse din romani. El era născut în anul 52 din era noastră la Italica în Spania. De copil el se esersase cu armele. (...) Popolul și armata îl cunoștea și îl iubea pentru caracterul său afabil, liberal, leal și drept. El păstră această simpatie tot timpul cît domni și care începu în 98, cu moartea lui Nerva, care văzu într-însul unul din cei mai mari principi ce avusese Roma (...) Fondă atîtea instituții, înălță atîtea monumente pe fața lumii întregi încît amicii săi ziceau că, dacă Jupiter a creat lumea, Traian a împodobit-o. Științele, artele, literele găsiră în Traian un sincer protector. Apolodor crează din ordina lui Traian Forum Traian în Roma cu statua teauestră în centru, Biblioteca ulpiană, Bazilica ulpiană. (...) Traian era un principe recomandabil deopotrivă și prin mărirea curagiului său și prin zelul său pentru dreptate: ceea ce au făcut cei mai mari suverani. Aceasta virtute [de] a apăra dreptatea pare să fie cea mai frumoasă, căci este cea mai

Scanned with OKEN Scanner

dificilă. Amar suveranilor care lasă favoriţii să ucidă dreptatea în interesele lor ! Traian întreprinde întîia expediţie în Dacia patru ani după începutul imperiului său. Era în etate de 48 de ani ; cînd a început să împărătească era de 44 de ani. (...)

Cauzele întreprinderii rezbelului în Dacia au fost că dacii luau aur pe tot anul ca tribut de la Roma după tractatul lui Domiţian cu dacii ; şi mărea trupele lor şi înfesta popolii vecini care erau în amicie cu Roma. Toate aceste injurii trebuiau răzbunate. Căci toţi popolii amici romanilor, auzind de strălucirile dacilor cu armele în mînă, se desfăceau de romani şi treceau sub daci; Dacia fuse o ţară foarte tare. Aşezată pe rîpa Danubiului, începea de la rîul Tibiscul (Teis) şi pînă în Marea Neagră, la hotarele Sarmaţii. (...)

Traian crezu că nu trebuie să piardă mult timp spre a reprima insolinţele dacilor. Astfel rădică armele contra lor. În cea dintîi expediţie constrînse pe daci a cere pace. Şi în a doua constrînse pe daci, aduşi în cea mai mare desperare, să se sinucidă. Schimbînd după aceasta Dacia în provincie romană, Aurelian, crezînd că o poate relua veni cu armate în Dacia peste Danubiu, o ocupă şi o lasă provincie, împărţind-o în două, purtînd numele lui în genere, aducînd mulţi coloni ca să o locuiască, dar netrăgînd pe colonii romani, cum au zis atîţia scriitori, ci numai pe militarii săi. (...)

Tot ce s-a scris despre aceste espediţii în detalii s-a pierdut. Traian el însuşi îşi făcuse memoriul său, care s-a pierdut. (...) Fără Caminus Rufus nu s-ar fi ştiut nimic despre acest rezbel. Plin recită pe Caminus. Însă ceea ce rămîne, ce nu poate fi pus la îndoială, este Columna lui Traian pe care sînt sculptate toate fazele acestor nemuritoare bătălii. Aceasta este lupta cea mare din care s-a născut popolul român şi ar trebui să-i fie scumpă. Acest popol, născut din două ginte viteze, nu poate fi laş, nici nepăsător la gloria străbunilor lui. (...)

Scanned with OKEN Scanner

O chestiune interesantă este colonizarea. Dacă romanii, aducînd coloni, au adus și femeile lor ?

Pietrele de morminte ne spun despre numele de femei romane, dar acestea erau femeile militarilor de garnizoană, care veneau și se înturnau și care mureau în Dacia. Colonii locuitori veniră și luară toți femei dace. Erau, înainte de Traian, multe familii romane în Dacia. Femeile dace erau foarte grațioase, cu portul lor, după cum este sculptat pe Columna lui Traian.

Sub Aurelian se părăsește Dacia și se retrage tot ce era element roman, ne spune istoria. Însă să ne înțelegem : se retrage tot ce era element roman militar sau civil dependinte de guvernul imperial, nu însă și colonii particulari, care aveau deja moșiile lor, familiile lor.

Sora lui Decebal fusese luată în sclavie de Maxian Levian, care bătu cetatea în care se afla aceasta principesă. Traian era supărat pe Levian pentru oarecare fapte ușoare, zice Ciaconiu. Această prizioneră nu figură între prizionierii duși la Roma. (...)

Jurnandes, un compilator got care voind a-și da un merit personal, zice că goții sînt geți sau daci, veniți din insula Scandia ; ceea ce este cu totul fals, amestecînd eroii dacilor cu ai goților, căci goții erau germani din Danemarca și dacii traci din Dacia, iar nu din Danemarca de la ocean. (...)

Recomandăm ministrului Instrucțiunei publice, oricare ar veni și ar avea inimă de român, dezvoltarea Columnei lui Traian. Aici este originea românilor ; a publica tablourile cu esplicațiile lui Moreliu, Ciaconiu, și a le distribui prin școlile țării. Cîte tipuri, cîte costume nu sînt de estras din aceste tablouri. Istorianii, poeții, pictorii au atît de esploatat asupra acestei columne, care este o epopee.

Dimitrie Bolintineanu, *Viața lui Traian August, fondatorul neamului românesc*, pag. 9—15, 60—62, Tipografia Națională, București 1869. Text stabilit de Petru Creția.

Scanned with OKEN Scanner

D. EPOCA MATURIZĂRII CULTURII ROMÂNE MODERNE

BOGDAN PETRICEICU HASDEU
(1838—1907)

Personalitate eminentă, Bogdan Petriceicu Hasdeu se instituie, prin structura și cuprinderea operei sale, într-o contribuție originală și remarcabilă la dezvoltarea lingvisticii și istoriei, la evoluția poeziei, prozei, dramaturgiei, filosofiei culturii.

Activitatea publicistică desfășurată, mărturie a preocupărilor sale enciclopedice, tindea să așeze istoriografia română pe terenul solid al izvoarelor și științelor conexe.

În domeniul lingvisticii, Hasdeu, fondator al teoriei circulațiunii, — ce corela fizionomia unei limbi de cuvintele cu frecvență mare în interiorul unei comunități, mijloc de legitimare națională — a deschis noi orizonturi, a adîncit cunoașterea, fiind cel dintîi dialectolog al culturii române. Promotor al metodei statistice în analiza fenomenelor de limbă, utilizată cu succes pe plan mondial, primul slavist român, un mare romanist, ce a evidențiat însemnătatea studiului elementelor de substrat daco-geto-tracice din limba română, Hasdeu se definește drept un spirit de elită ce demonstrează vitalitatea culturii românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Concepția istorică — una dintre cele mai bogate prin metodologia profesată, prin ipotezele elaborate și originalitatea interpretării, cu o pluralitate de sensuri și semnificații, bazată pe o vastă informație, solidară cu istoriografia europeană — depășește orizontul cercetărilor de pînă atunci, anunțînd un savant, un continuator al lui Cantemir și Bălcescu. Opera sa, în ciuda aparențelor,

are caracter unitar, înscriindu-se în spiritul istoriografiei romantice, pe linia unei viziuni centrată pe dezvoltarea permanentă a societății omenești, pe surprinderea progresului și a legilor care guvernează „renașterea popoarelor". Concepția istorică cunoaște două perioade care se întrepătrund organic : *romantică,* — istoria privită ca o simplă desfășurare a trecutului, personalitatea avînd rol determinant — și *criticistă (naturalistă)* — istoria ca o evaluare critică a totalității evenimentelor în care factorii naturali, sociali și spirtuali se întrepătrund în explicarea fenomenului istoric. Deși a utilizat metoda experimentală, plecînd de la studiul realității, a vorbit de o forță omniprezentă — numită Providența, care imprimă o ordine existenței și un nivel diferit de dezvoltare al popoarelor. Influențat de tendințele ascendente ale societății, limitează rolul Providenței prin intervenția factorului uman, apreciat ca principal resort al evoluției ascendente, elaborînd o concepție complexă, analitică și umanistă în același timp.

Teoria culturii, bazată pe o viziune originală ce a stimulat gîndirea pe linia elaborării unor noi creații teoretice, a meditat asupra modului de formare și evoluție a fenomenului cultural. Avînd ca punct de plecare o serie de factori cu funcție generică și explicativă în interpretarea actului cultural, Hasdeu semnalează idei importante legate de cultură în general și de cea românească în special : originea și izvoarele culturii, circulația valorilor culturale, cultură-civilizație, național-universal, rolul maselor populare în făurirea civilizației.

În ultima parte a activității sale, sub influența morții Iuliei, unica lui fiică, a devenit adept al spiritualismului, năzuind la elaborarea unei științe a sufletului, la posibilitatea de comunicare cu cei morți. Ceea ce îl caracterizează în chip fundamental însă este concepția înaintată despre lume ce trebuie descoperită după arpecierea lui D. Murărașu, „sub semnul logicii și rațiunii", Hasdeu rămînînd o prezență luminoasă în cultura română.

Opere principale : *O scrisoare de filosofie morală în limba română* (1865), *Ion Vodă cel Cumplit* (1865), *Răzvan și Vidra* (1867), *Istoria critică a românilor* (1873), *Principii de filologie comparată* (1875), *Obiceiurile juridice ale poporului român* (1876), *Trei crai*

de la răsărit (1878), *Cuvente den Betrâni* (1878—1881), *Din istoria limbii române* (1883), *Etymologicum Magnum Romaniae* (1886).

Pogorîndu-se de preste plaiuri împreună cu cărţile sau chiar cu persoanele lui Clain, Maior, Laurian, Papiu şi ale atîtor alţi doctori ardeleni, un vîrtej de îndărătnicie a fost buimăcit minţele noastre întru a ne socoti de romani curaţi, puind între alte temeiuri fără temei şi acela cum că toţi dacii ar fi pierit pînă la cel de pe urmă sub armele lui Traian. Apoi dă ! Pentru popoare, precum şi pentru inşi, sînt timpuri de înnebunească, cu acea numai deosebire că pe un ins lepşit închid din dată cei sănătoşi, carii sînt mai mulţi, iar de înnebuneşte un popor întreg, apoi vai şi amar de cei puţintei cuminţi ce se mai află în sînul său : precumpăniţi de mărimea numărului, ei înşii cată că se vor trezi peste scurt băgaţi silnic în vro Golie. Vestitul Freret, capul arheologilor franţeji din suta trecută, bărbat ale cărui combinări istorice asupra întrebărilor celor mai grele şi mai încurcate se tot adeveresc din zi în zi prin novele descoperiri — Freret fu trimis la Bastilia pentru a fi rostit un adevăr, ce azi nime nu mai îndrăzneşte a-l tăgădui, că frîncii erau nemţi, iar nu gali ! (...)

Un popor înjugat are tot dreptul de a se mîngîia prin trecuta-i fală şi de a şi-o închipui cu atît şi mai frumoasă cu cît jugul de faţă se face mai greu, iar timpul slobozeniei, cronologiceşte mai îndepărtat : astfel bătrînul, plecat sub nămolul anilor, aducîndu-şi aminte tinereţea, o priveşte acum prin o mincinoasă prismă, ce măreşte sau încolorează pînă şi faptele cele mai de rînd. Dentre toate ţările române, Ardealul mai de timpuriu şi mai dureros tot geme în robie... şi iată de ce sistemele cele mai răsturnate asupra începuturei românilor au trebuit născute anume la bieţii ardeleni drept un *pendant* cu şerbia ! Răsunetul ciudatelor teorii pătrunse şi la românii dunăreni, cîtă vreme aceştia oftau încă sub deprădările Fanarei, strulubatecia Stambolului şi ameninţările Nordului... azi

însă, văzîndu-se statorniciţi în un popor neatîrnat şi, oricari i-ar fi fost trecutul, de un viitor mare, nu respinge-vor ei deşertele băsnuiri ale sclăviei şi, cercetîndu-şi copilăria istorică cu nepărtinirea unui bărbat în toată floarea vîrstei, nu lucra-vor încît urmaşii să le poată aplica cuvintele lui Napoleon : *„C'est ici que commence notre généalogie"* ? [1] (...)

În scurt, oricum suci-veţi zisa lui Diodor, a lui Plutarc, Polien, Polibiu şi a altor, lumina nu va ieşi la iveală pînă a nu se scoate ea din istorisirea lui Pausania (*Attica*, IX, 6) : „Lisimac, mişcînd război împrotiva vecinilor săi, după ce isprăvi cu odrizii, zădări pe craiul dacilor Dromicait : dar avînd a face cu oameni nu numai numeroşi, ci şi foarte ispitiţi în meşteşugul ostăşesc, fu bătut, încît scăpă cu fuga, lăsînd prins rob în mînele dacilor pe fiul său Agatocle, ce de abie atunci începu a război sub părintească povăţuire. Astfeli, văzîndu-şi copilul în puterea duşmanului, ba mai fiind cercat şi prin alte bătălii nu mai puţin nenorocite, el fu silit a se astîmpăra pînă la o vreme mai priincioasă şi, dîndu-şi fia după Dromicait, iar drept zestre hărăzindu-i Tracia de pe ţărmul criveţean al Dunărei, încheie pace. Unii socotesc că dacii ar fi prins pe însuşi Lisimac" etc. Iată dar o povestire nu numai logică, căci nu se contrazice, nu numai critică căci oboară anume părerile celorlalţi scriitori, ci chiar destul de amănunţită : ea vădeşte, spre pildă, că ţara ce macedonenii o au fost cuprins de la daci şi pe carea Diodor o numeşte fără lămurire „un ţinut" era tocmai Moldo-România de astăzi. (...)

Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Pierit-au dacii ?* în : *Studii de lingvistică şi filologie*, I, ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de Grigore Brîncuş, pag. 5—8, Editura Minerva, Bucureşti, 1988.

[1] Aici începe genealogia noastră (fr.).

În studiul despre doină (...) am lăsat cu desăvîrşire la o parte pe răposatul Rösler. Ţinta noastră fundamentală era de a demonstra paralelismul în originea anteromană a poeziei poporane neolatine : la apus prin celţi, la răsărit prin traci. Ne-am ferit dară de a atinge măcar în treacăt o altă cestiune tot atît de importantă, dar cu totul diferită : nentrerupta continuitate a elementului românesc între Carpaţi şi Dunăre. În adevăr, acolo ne interesa, în teză generală, sorgintea muzei lirice la români, iar nicidecum migraţiunile curat politice, cis- şi transdanubiane, ale strămunilor noştri în curs de un mileniu şi jumătate.

Din fericire, cuvîntul *doină*, după ce a revărsat o rază asupra începuturilor poetice ale naţiunii române, poate să mai concurgă acuma, într-un chip neaşteptat, la dezlegarea celeilalte probleme.

După Rösler, colonii romani, aduşi de Traian în cucerita Dacie, nu vor fi avut timp de a se fuziona cu indigenii, căci Aurelian, după mai puţin de doi secoli, i-a strămutat peste Dunăre, de unde o parte din posteritatea lor se va fi întors în Carpaţi tîrziu, foarte tîrziu, abia în secolul XII sau chiar XIII. Mai pe scurt, noi sîntem o ruptură medievală din actualii macedoromâni.

În opoziţiune cu aceasta teorie, eu m-am încercat a dovedi în *Istoria critică a Românilor* cum că regiunea destul de întinsă de la Severin pînă-n Haţeg, de la munţii Temeşianei pînă-n Olt" (t. 1, ed. 2, p. 306), adecă întreaga Oltenie cu făşiile învecinate din Banat şi din Transilvania, n-a încetat niciodată, dar niciodată, de a fi românească. Acelaşi rezultat l-am dobîndit apoi în studiul meu : *Zîna Filma* (Bucur, 1877).

Pentru a decide într-un mod definitiv între ambele direcţiuni trebuia un text pozitiv, pe care l-a şi descoperit de curînd profesorul Vasilievski în Biblioteca Sinodală de la Moscva. Este (...) scris în a doua jumătate a secolului XI de către un mare boier bizantin Kekaumenos,

În studiul despre doină (...) am lăsat cu desăvîrșire la o parte pe răposatul Rösler. Ținta noastră fundamentală era de a demonstra paralelismul în originea anteromană a poeziei poporane neolatine : la apus prin celți, la răsărit prin traci. Ne-am ferit dară de a atinge măcar în treacăt o altă cestiune tot atît de importantă, dar cu totul diferită : nentrerupta continuitate a elementului românesc între Carpați și Dunăre. În adevăr, acolo ne interesa, în teză generală, sorgintea muzei lirice la români, iar nicidecum migrațiunile curat politice, cis- și transdanubiane, ale strămunilor noștri în curs de un mileniu și jumătate.

Din fericire, cuvîntul *doină*, după ce a revărsat o rază asupra începuturilor poetice ale națiunii române, poate să mai concurgă acuma, într-un chip neașteptat, la dezlegarea celeilalte probleme.

După Rösler, colonii romani, aduși de Traian în cucerita Dacie, nu vor fi avut timp de a se fuziona cu indigenii, căci Aurelian, după mai puțin de doi secoli, i-a strămutat peste Dunăre, de unde o parte din posteritatea lor se va fi întors în Carpați tîrziu, foarte tîrziu, abia în secolul XII sau chiar XIII. Mai pe scurt, noi sîntem o ruptură medievală din actualii macedoromâni.

În opoziținne cu aceasta teorie, eu m-am încercat a dovedi în *Istoria critică a Românilor* cum că regiunea destul de întinsă de la Severin pînă-n Hațeg, de la munții Temeșianei pînă-n Olt" (t. 1, ed. 2, p. 306), adecă întreaga Oltenie cu fășiile învecinate din Banat și din Transilvania, n-a încetat niciodată, dar niciodată, de a fi românească. Același rezultat l-am dobîndit apoi în studiul meu : *Zîna Filma* (Bucur, 1877).

Pentru a decide într-un mod definitiv între ambele direcțiuni trebuia un text pozitiv, pe care l-a și descoperit de curînd profesorul Vasilievski în Biblioteca Sinodală de la Moscva. Este (...) scris în a doua jumătate a secolului XI de către un mare boier bizantin Kekaumenos,

amestecat personalmente în toate afacerile de atunci ale Bulgariei. (...) În acest pasagiu cată să distingem : (...)

3. Tradiţiunea despre venirea macedoromânilor din regiunea serbească a Dunării.

Numai acest din urmă element oferă o adevărată însemnătate. Este învederat că bulgarii, cu care Kekaumenos era amic, şi românii, în mijlocul cărora el trăia în Tesalia, i-au povestit că : „leagănul vlahilor, de unde ei s-au răspîndit apoi în Epir, în Macedonia, în Elada, a fost la Dunăre, fiind goniţi de acolo prin năvălirea serbilor". Acesta este fondul tradiţiunii. Restul, unde însuşi împăratul Traian ni se reprezintă ca strivind şi alungînd pe români şi celelalte, aparţine cu deplinătate lecturelor celor nerumegate ale lui Kekaumenos în Dione Cassiu şi pe aiuri. În acea tradiţiune nu este nemic despre Aurelian. E vorba de un şir de migraţiuni cu mult posterioare, proaspete încă pe atunci în memorie, toate de la nord spre sud, de la Dunăre pînă-n fundul Greciei, nicicum în linia diametralmente opusă pe care şi-o închipuia Rösler. Şi să se observe bine că acei români veneau din Serbia, adecă anume din *direcţiunea Banatului şi a Olteniei.* Serbii, năvălind de la crivăţ, trebuiau să împingă spre miazăzi pe oricîţi români au găsit în calea lor ; dar oricîţi n-au fost în drumul invaziunii, care nu s-a atins de Oltenia şi de laturea orientală a Banatului, aceia toţi au rămas neclintiţi pe loc : „de la Severin pînă-n Haţeg, de la munţii Temeşianei pînă-n Olt". Aceştia însă, străini luptelor din Bulgaria, nu interesau pe Kekaumenos, după cum nu-l interesau nici ungurii sau nemţii.

Iată în ce mod descoperirea profesorului Vasilievski aruncă lumină asupra aşa-numitei *probleme rösleriane.* Şi totuşi noi persistăm a crede că studiul metodic al limbei române, în toate fazele ei şi după toate dialectele, limpezeşte şi nu va înceta de a limpezi această cestiune mai bine decît orice text curat istoric, fie chiar atît de preţios ca cel de mai sus din Kekaumenos.

Scanned with OKEN Scanner

În opera sa capitală *Romänische Studien* [1], apărută la 1871, Rösler nu vorbeşte nicăiri despre *doină*. În orice caz, pe atunci el n-ar fi fost dispus de a atribui acestei vorbe o origine dacică, de vreme ce într-un pasagiu de acolo (pag. 127) abia admite, cu un dubios „poate", amestecul colonilor romani cu „oarecare" sînge dacic ; *„die vielleicht mit einigem dacischen Blute vermischten römischen Provincialen"* [2]. Cel mult, moştenitor al ideilor lui Sulzer, el ar fi repetat după acesta că la români *doina* pentru cîntecele lumeşti corespunde lui *teri-rem* pentru cînturi religioase şi că slovacii, de cîte ori fredonează fără text, o fac *„mit dem fast gleichlautenden Worte"* [3], pe cînd nemţii în asemeni ocaziuni preferă pe *ti-di-ri-tall-tam* (Sulzer, *Gesch. d. transalpin. Daciens* [4], t. 2, p. 322—3) ; o minunată combinaţiune, pe care păcat că n-a cunoscut-o d. Cihac. Ei bine, departe de a rempreospăta pe *te-ri-rem* al magistrului său Sulzer, Rösler apare, peste doi ani după dezvoltarea cea laborioasă şi mult meşteşugită a sistemei sale, cu un articol întitulat, *Ceva despre limba tracică* (...), în care iată ce zice :

(...) „Dacă vorba română *doină* «cîntec» e veche, atunci ea poate lesne să derive din limba dacică sau geto-tracică din Mesia, fiindcă din graiurile învecinate n-o cunoaşte nici unul, iar depărtaţii litvani cu *dàinà* «cîntec poporan» n-au stat niciodată în contact cu românii..."

Sînt curioase cele două rezerve pe cari le stabileşte aci Rösler :

1. „d a c ă vorba română *doină* e veche..."
2. „din limba dacică sau *geto-tracică* din Mesia..."

Cît pentru prima rezervă, vechimea cuvîntului *doină* la români e mai pe sus de orice îndoială. El răsună de secoli pretutindeni pe toată întinderea Daciei lui Traian,

[1] Studii române (germ.).
[2] Provincialii romani amestecaţi cu ceva sînge dacic (germ.).
[3] Cu vorbe care sună aproape la fel (germ.).
[4] Istoria Daciei transalpine (germ.).

şi mai ales în creierii Carpaţilor, astfel că popa Sava Bărcianu îl şi traduce foarte bine prin „cîntec de munte“ : „*doina*, ein Gebirgslied“ (*Roman — deutsches Wörterb*, p. 72). Rezultă dar, chiar după Rösler, că noi am luat pe *doină* de la daci. Fiind însă că aceasta l-ar fi pus în contradicţiune cu cele spuse altă dată despre prea-puţinul amestec al colonilor romani cu dacii, el se grăbeşte a adăoga : „sau din limba geto-tracică din Mesia“.

Ramura nordică a tracilor pare a fi diferit prin limbă de ramura sudică aproape tot aşa precum diferă cele două ramure ale familiei linguistice leto-slavice. Litvanii au pe *daina* (cîntec poporan), slavii n-o au deloc. În acelaşi mod e posibil ca să fi avut dacii pe a noastră doină fără s-o aibă în acelaşi timp fraţii lor de peste Dunăre. La albanezi, unicul rest direct din ramura tracică sudică, nu există nici o urmă de *doină* în nici unul din subdialectele celor două mari dialecte albaneze. Albaneşte „cîntec“ se cheamă *kăngă* sau *kanăkă*, adaogîndu-se către cel „de amor“ epitetul *daşurie*, către cel „voinicesc“ *haidutărie*. Pe de altă parte bulgarii, la prima venire a cărora în Mesia se mai găseau încă acolo pînă în secolul VII unele rămăşiţe de traci, după cum a demonstrat-o însuşi Rösler într-un studiu special (*Ueber den Zeitpunkt der slavischen Ansiedlung an der unteren Donau* [1], Wien, 1873, p. 42), n-au moştenit de la acestea nemic măcar înrudit cu *doină*. Bulgăreşte „cîntec“ se zice cu termenul general panslavic *pĭasnĭa* sau *pĭaseni*. Prin urmare, pînă la probă contrară, se înlătură şi a doua rezervă a lui Rösler : „din limba geto-tracică din Mesia“.

Urmează dară că românii din Carpaţi au pe *doina* anume de la daci. Cum rămîne însă atunci cu teoria despre ieşirea cea prea timpurie peste Dunăre şi rentoarcerea cea prea tîrzie de acolo a strămbunilor noştri ? În aparinţă cestiunea e foarte simplă. Românii — ar fi putut

[1] Despre momentul instalării slavilor la Dunărea de jos (germ.).

răspunde Rösler — au luat cu sine la plecare pe *doina*, au colindat cu *doina* în curs de vro mie de ani pe unde mai trăiesc pînă astăzi macedoromânii şi apoi, deslipindu-se de aceştia, cu cari formau înainte un singur corp în interval de aproape zece secoli, s-au întors în Dacia lui Traian ducînd iarăşi cu sine pe *doina*. În realitate însă cestiunea e departe de a fi atît de simplă. Dacă în curs de o mie de ani noi am fost una cu macedoromânii în Balcani şi la Rodop, cum dară macedoromânii nu cunosc şi ei pe *doina*? Faptul pozitiv este că ei n-o cunosc, întocmai după cum n-o cunosc albanezii şi n-o cunosc bulgarii. Peste Dunăre, afară numai doară d-a lungul ei pe la coloniile moderne dacoromâne, *doina* nu se află nicăiri.

Să aplicăm acum acest fenomen cătră ambele ipoteze în luptă: dentîi cătră ipoteza nentreruptei continuităţi a românilor în Carpaţi, şi anume în Banat şi-n Oltenia, precum am susţinut-o eu şi precum o confirmă textul lui Kekaumenos; apoi cătră ipoteza cea opusă a lui Rösler.

Dacă românii n-au deşertat niciodată Dacia, ci numai din timp în timp, în tot cursul veacului de mijloc, revărsau peste Dunăre stoluri, din cari descind în mare parte actualii macedoromâni şi actualii istroromâni, atunci e foarte natural ca *doina*, deşi se conservă în cuibul său, unde nemic n-o zdruncină, totuşi, să se fi pierdut la acele depărtate colonii, puse în alte condiţiuni teritoriale, culturale şi etnice.

Dacă, din contra, totalitatea elementului românesc a părăsit Dacia sub Aurelian pe la 270, rămînînd de aci în Balcani şi la Rodop pînă pe la 1200, după cum susţine Rösler, adecă cel puţin vro nouă secoli, la expirarea cărora abia o parte s-au întors la Dunăre, atunci este învederat că în curs de acei nouă secoli toţi românii aveau pe *doina*, de vreme ce unii din ei au putut s-o readucă în Dacia, şi deci pînă pe la 1200 o cunoşteau şi actualii macedoromâni, fără ca să mai vorbim de cei din Istria. Ce minune dară că deodată, mănţinîndu-se în aceleaşi

Scanned with OKEN Scanner

condiţiuni teritoriale, culturale şi etnice, tocmai macedo-românii o pierd cu desăvîrşire după anul 1200, pe cînd noi ăştia o strecurăm intactă prin atîtea şi atîtea schimbări de poziţiune geografică, de dezvoltare socială, de contacte cu diferite popoare străine ? E peste putinţă !

Prin cuvîntul *doină* însuşi Rösler îşi răstoarnă întreaga teorie.

Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Din istoria limbei române*, III, *Doina răstoarnă pe Rösler*, în : *op. cit.*, II, pag. 321—328.

TITU MAIORESCU
(1840—1917)

Personalitate prodigioasă, Titu Maiorescu şi-a asociat numele de actele fundamentale care au marcat dezvoltarea modernă a culturii române.

Manifestîndu-se ca unul dintre cei mai activi intelectuali ai vremii, el a desfăşurat o bogată activitate culturală, fiind părintele spiritual al Societăţii *Junimea*. Preocuparea fundamentală a lui Maiorescu rămîne filosofia, teoria culturii şi estetica.

Concepţia filosofică, inegală ca valoare, ilustrează existenţa unei evoluţii evidente. Inspirat de filosofia kantiană a susţinut necesitatea introducerii spiritului critic în fundamentarea culturii române şi a separării domeniilor într-un moment istoric marcat de mari schimbări în direcţia modernizării României. În conformitate cu aspiraţiile progresiste ale epocii, Maiorescu a cerut cu vigoare reformarea filosofiei din perspectiva ştiinţelor naturii, o sinteză între valorile raţional-ştiinţifice şi cele umaniste. Negarea divinităţii, cea mai importantă cucerire a gîndirii maioresciene, coincide cu autonomia absolută a omului, cu încrederea în capacitatea acestuia de a-şi construi singur propriul destin. Această

concepție a avut un rol fecund în procesul de laicizare a culturii, de emancipare a valorilor de tirania dogmelor teologice. Om luminat, format în spiritul valorilor superioare ale culturii germane, Maiorescu preconizează o cultură axată pe valori umane, filosofia dobîndind rolul de călăuză spirtuală a omului eliberat de tutela religioasă.

Preocupat de destinul culturii și civilizației românești, a elaborat teoria unității dintre fond și formă, a fundamentului dinlăuntru și a autonomiei valorilor, menită să evidențieze condițiile dezvoltării societății românești. Convins că orice proces istoric cere o concordanță deplină a fondului și a formei, Maiorescu critică pericolul pe care-l reprezintă pentru independența națională metoda imitației facile față de tot ce venea din exterior. În raport cu aceste manifestări considerate primejdioase pentru evoluția societății noastre, Maiorescu se pronunță categoric pentru integrarea în circuitul spiritualității universale dar pe fondul păstrării individualității naționale a poporului român.[1] Fără să nege capacitatea de progres a țării noastre — cum exagerat i-a reproșat Xenopol — Maiorescu, după o concepție realistă a indicat calea de constituire a culturii și civilizației românești.

Concepția estetică, una dintre cele mai bogate prin metodologia profesată și originalitatea interpretării, depășește orizontul cercetărilor de pînă atunci. Ctitor al spiritului critic, Maiorescu manifestă un adevărat cult pentru promovarea valorilor autentice și descurajarea operelor mediocre, impregnate de un stil artistic învechit. În acest sens, recomandă folosirea judecăților estetice în aprecierea operei de artă, reprezentînd o evoluție certă față de înaintașii săi. Demonstrînd o bună cunoaștere a disponibilităților limbii române și pronunțîndu-se împotriva latiniștilor propune o ortografie bazată pe pronunția reală a cuvintelor, ce își păstrează actualitatea. Preocuparea pentru lingvistică este motivată de înțelegerea limbii ca expresia cea mai corespunzătoare a naționalității și ca argument al originii poporului român. Se pronunță pentru o literatură specific națională, apreciind folclorul ca sursă de inspi-

[1] Simion Ghiță, *Titu Maiorescu, filosof și teoretician al culturii*, pag. 123, Editura Științifică, București, 1974.

Scanned with OKEN Scanner

rație autentică. Eclectic, sub influența filosofiei herbartiene, hegeliene și schopenhauriene, Maiorescu se anunță ca adept al autonomiei esteticului, a unei poezii lipsită de conținut intelectual și politic, deși își manifestă admirație pentru bogăția ideatică a creației lui Eminescu, Alecsandri sau Goga.

Profesor de vastă cultură, întemeietor al învățământului filosofic, Maiorescu rămîne o prezență luminoasă înscrisă pe linia tendinței de propășire a neamului românesc.

Opere principale : *Fragmente din tinerețea mea* (1858), *Das verhältnis* (*Relația*, 1859), *Einiges philosophische in gemeinfasslicher form* (*Considerații filosofice pe înțelesul tuturor*, 1860, Berlin), *Discursuri parlamentare cu privire asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I* (1866—1876), *Istoria contemporană a României* (1866—1900), *Logica* (1876), *Logica și aplicațiile ei* (1880—1881, 14 prelegeri), *Darwinismul în progresul intelectual. Despre limbă și inteligență* (1883), *Cursul de istoria filosofiei contemporane* (1884—1909), *Critice* (3 vol., 1886—1907), *Jurnal și Epistolar* (au apărut 4 vol., 1975—1983).

Partea întîia. *Despre literile latine primite de noi fără schimbare.* Secolul XIX se va numi în istorie cu drept cuvînt secolul naționalităților. În el s-a lămurit și se realizează ideea că popoarele sunt chemate a se întări în cercuri etnografice, deosebindu-și fiecare misiunea istorică după propria sa natură. Pe lîngă tezaurul comun al popoarelor civilizate, mai are fiecare tărîmul său aparte, în care își dezvoltă în mod special individualitatea și, separîndu-se aici de toate celelalte, își constituie naționalitatea sa. Astfel, se cere ca poporul modern să aibă o formă de stat națională și mai ales o literatură și o limbă națională.

A fost dar urmarea cea mai dreaptă a ideilor timpului în care trăim dacă și între români s-a deșteptat în secolul acesta conștiința naționalității lor și a cîștigat astăzi valoarea unui adevăr lățit și înrădăcinat în popor. Fiecare român știe că e roman, și în orce va face el de acum înainte va căuta cu necesitate să se puie în legătură, pe cît va

Scanned with OKEN Scanner

putea mai nemijlocită, cu tradiţia latină, de la care însuş a primit viaţa sa intelectuală. Noi suntem viţă latină — iacă punctul de plecare al civilizaţiei noastre, iacă adevărul ce este menit să devie cel mai important în ziua în care pe toate sferele dezvoltării noastre vom şti să-i tragem urmările practice.

Pînă acum acest adevăr avu numai în limba şi scrierea noastră o urmare mai practică, şi aceasta cu tot dreptul. Căci pentru români limba este cea mai scumpă rămăşiţă de la strămoşii latini, care astăzi le aminteşte încă o nobilă antichitate şi care totdeauna le-a fost busola unică, dar sigură pentru a le păstra direcţia dreaptă şi a-i feri de rătăcirea şi pierderea în mijlocul valurilor de popoare imigrante ce bîntuiră Dacia lui Traian.

După limbă însă se îndreptează şi scrierea. În momentul în care românii s-au pătruns de adevărul că limba lor este o limbă romană, în acel moment şi forma exterioară sub care avea să se pretente aceasta, adică scrierea sau, exprimată prin elementele ei, literile trebuiau să fie luate tot de la romani. Şi, astfel, alfabetul slavon, care învălea mai mult decît revela limba română, şi pe care îl primisem numai dintr-o oarbă întîmplare externă, fu alungat din scrierea noastră cea nouă şi fu înlocuit prin alfabetul latin. Această înnoire este o urmare aşa de naturală a latinităţii poporului nostru, încît noi nu trebuie să dovedim pentru ce acum scriem cu litere latine, ci adversarii ar trebui să dovedească pentru ce împrumutăm de la străini literele lor după ce ştim că avem pe ale noastre ?

Primim dar astăzi alfabetul latin pentru scrierea cuvintelor române. (...)

Titu Maiorescu, *Scrierea limbei române* în : *Opere*, vol. I, („Scriitori români"), ediţie de Georgeta Rădulescu-Dulgheru şi Domnica Filimon, pag. 277—278, Editura Minerva, Bucureşti, 1978.

Scanned with OKEN Scanner

IV. Depărtarea *tutulor* cuvintelor slavone din limba română și înlocuirea lor cu neologisme ar fi o greșeală și este cu neputință.

Asupra acestui principiu părerile scriitorilor români sunt încă foarte dezbinate ; cu atît mai mult suntem datori, în cercetarea acestei controverse, să cîntărim cu luare-aminte greutatea argumentelor pentru și contra.

Întîia întrebare ce ne-o punem este : cum stă controversa astăzi în privința însemnătății ei pentru naționalitatea noastră, adică pentru păstrarea neatinsă și pentru recunoașterea acesteia ?

Răspunsul se rezumă în următoarele două fapte, știute de toți :

Întîi, limba română este astăzi recunoscută de întreaga Europa cultă ca o limbă romană și națiunea română ca o națiune de rasă latină, în același înțeles în care și limba și națiunea franceză, spaniolă etc. sunt de origine latină. Tendința vizionară a vreunui autor rus de a ne crede slavi, sau mania bătrînului Schuller de a ne face anglo-saxoni sunt curiozități izolate, pe care nimeni nu le mai ia în serios. De la francezul Raynouard, prin germanii Diez, Schuchardt, Diefenbach, pînă la slavul Miclosich, nimeni nu mai pune la îndoială cel puțin latinitatea noastră limbistică. Dacă dar de la începutul secolului pînă pe la 1840 istoria lui Petru Maior, *Lexiconul de la Buda, Tentamen criticum* al lui A. T. Laurianu erau aplecate a exagera nota latinității noastre pentru a răspunde la exagerările celor ce ne-o contestau, astăzi acest motiv de exagerare a dispărut : lupta este cîștigată pentru noi pe tărîmul științific.

Al doilea : ideea naționalității sau mai bine zicînd simțul naționalității este așa de viu deșteptat în tinerimea română de astăzi, încît nici nu poate fi vorba de vreo *sporire* a cuvintelor slave în limba română peste numărul celor ce se află în ea de mai nainte. Nici un scriitor, nici un orator român nu introduce cuvinte nouă din slavonește, miile de neologisme primite de la 1848 încoace sunt mai

toate din limba franceză şi latină, unele din italieneşte, puţine (şi totdeauna greşite) din limba germană.

Prin urmare, înavuţirea limbei noastre în privinţa lexicală şi toată propăşirea ei merge de acum înainte numai în înţelesul latinităţii şi nu are nimic de temut de la vreo nouă influenţare prin elemente slavone. Aşadar, întrebarea despre cuvintele slavone nu priveşte vreo nouă introducere a lor, ci numai înlocuirea sau neînlocuirea lor, întru cît se află din vechime înrădăcinate în limba română. (...)

Punctul de plecare pentru întreaga mişcare neologistă în limba română este acesta : limba română este limba unei naţiuni de gintă latină ; aşa fiind, şi elementele acestei limbi, cuvintele, se cade să fie de origine latină, ca unele ce sunt manifestarea specială a spiritului naţional, faţă cu care orce cuvînt de origine heterogenă are în sunetele lui ceva nepotrivit.

Acest punct de plecare este adevărat — deşi în exagerarea lui răstoarnă deosebirea limbei române de cea latină — şi noi îl putem primi ca dovedit. Din el rezultă că *idealul* limbei române este întrebuinţarea de cuvinte a căror origine să fie exclusiv latină.

Dar valoarea oricărui ideal atîrnă de la partea lui cea realizabilă ; prin aceasta idealul se deosebeşte de închipuirile deşerte ce se numesc utopii.

Privind lucrul din acest punct de vedere, constatăm îndată că nici o limbă vorbită astăzi în lume nu a realizat pe deplin un asemenea ideal, şi puteam dar zice *a priori* că trebuie să fie o cauză binecuvîntată pentru această nerealizare, adecă o cauză mai reală, prin urmare, mai cuminte decît acel ideal etimologic.

Această cauză foarte raţională ne pare a fi următoarea:

Cuvintele sunt un element naţional, fără îndoială. Dar întru cît ? Numai întru cît au cutare sunete articulate ?

Scanned with OKEN Scanner

Sau mai ales întru cît sunt semnele auzite pentru înţelesul unor idei caracteristice ?

Oricît de importantă este partea curat fiziologică în formarea primitivă şi în articularea cuvintelor şi oricît de mult s-ar manifesta şi aici o diferenţiere a naţionalităţilor, adevărata importanţă a cuvintelor, misiunea lor principală este de a fi purtătoare de înţeles.

Spiritul naţional al unei limbi stă mai ales în partea spirituală a acestei limbi, în înţelesul specific al cuvintelor ei.

Dacă ne întrebăm dar : ar fi bine ca în limba poporului român cantitatea cuvintelor de origine latină să fie din ce în ce mai mare ? trebuie să răspundem : ar fi bine — cu o condiţiune, ca şi cantitatea înţelesului, adecă suma de putere intelectuală manifestată prin cuvinte, să crească în aceeaş proporţie.

Căci dacă s-ar întîmpla ca pe de o parte să sporească elementul latin în sunetele cuvintelor, iar pe de alta să scadă intensitatea operaţiunii intelectuale a celor ce le întrebuinţează, atunci s-ar da o lovitură de moarte vieţii naţionale în principala ei manifestare. (...)

Titu Maiorescu, *Neologismele* (1881), în : *op. cit.*, vol. I, pag. 412—413, 420—421.

ALEXANDRU D. XENOPOL
(1847—1920)

Personalitate eminentă de talie europeană, ce a influenţat profund şi fecund evoluţia culturii noastre în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Xenopol a realizat o vastă sinteză a istoriei românilor, marcînd un moment important în istoriografia noastră ridicată la rangul marilor realizări ale istoriografiei europene. Într-o viziune modernă, concordantă cu știința europeană, el afirmă că istoria este chemată să înfățișeze societatea în toate aspectele sale — organizare politică, juridică, morală, culturală, financiară, administrativă — integrînd activității de cercetare subiecte care pînă la el fuseseră parțial studiate. Privite sintetic, aceste aspecte surprinse în intercondiționarea lor reciprocă, sugerează o imagine complexă și dinamică cu privire la căile dezvoltării societății românești. Preocupat de evidențierea caracterului științific al istoriei, operează distincția dintre faptele de succesiune și cele de repetiție, pentru a conchide că istoria este știința individualului — înrudindu-se astfel cu teoria lui H. Rickert și W. Windelband — că este succesiunea ireversibilă, în esență nerepetabilă, a unor serii de fapte înlănțuite cauzal, — idee care s-a bucurat de un larg răsunet european.

Concepția sa despre lume, cu numeroase elemente materialiste, a fost fundament al tuturor problemelor abordate de el. Într-o perioadă în care era necesară crearea unei culturi aptă să sintetizeze și să însuflețească noile aspirații, Xenopol pledează pentru o interpretare rațional științifică a realității din perspectiva evoluționismului și determinismului. Îmbrățișînd tezele materialiste validate științific, cu privire la rolul determinant al materiei în raport cu spiritul, la afirmarea unității materiale a lumii, interpretează rațional formarea universului, apariția vieții pe pămînt, originea animală a omului. Ideea de evoluție devine cheia de înțelegere a corelației, în același discurs filosofic, dintre natură și istorie, dintre științele naturii și științele istorice.

Filosofia culturii, tratată din perspectiva redeșteptării conștiinței de sine a neamului, înfățișează într-o manieră proprie, probleme noi, care îl situează pe linia tendințelor spirituale ale poporului român de adevăr și progres : mecanismul formării culturii, atributele constitutive ale culturii naționale, valoarea, civilizarea modernă a societății.

Scanned with OKEN Scanner

Activitatea i-a fost recunoscută prin alegerea sa ca membru al Academiei Române și membru corespondent al Academiei de științe morale și politice din Paris.

Opere principale : *Cultura națională* (1868), *Istoriile civilizațiunei* (1869), *Studii asupra stării noastre actuale* (1871) — toate publicate în *Convorbiri literare*, *Studii economice* (1879) — *Istoria românilor din Dacia Traiană* (9 vol. 1888—1910), *Principiile fundamentale ale istoriei* (ed. franceză, 1899), *Cauzalitatea în succesiune* (1905), *Noțiunea valorii în istorie* (1905), *Evoluția în istorie* (1907), *La théorie de l'histoire* (Teoria istoriei) (1908).

Argumente generale pentru stăruința dacilor sub romani. Istoriografia noastră mai veche se silește a dovedi din răsputeri stîngerea desăvîrșită a nației dace, în urma crîncenului război și a emigrării dacilor, după ce romanii luară țara lor în stăpînire. Această părere sprijinită la început de istoricii români, în interesul păstrării curățeniei sîngelui roman din care ne tragem, a fost adoptată și de scriitorii străini, însă cu o țintă în totul deosebită. Susțin și ei asemenea teorie, însă cu scopul de a putea mai ușor îndepărta pe coloniștii romani din Dacia, la retragerea lui Aurelian, „ca unii ce romanii nu prinseseră în Dacia niște rădăcini atît de puternice, nealtoindu-se elementul lor pe temelia unei poporații supuse". [1]

Mai întîi, constatăm un fapt netăgăduit, anume că geții și dacii, cînd fură atacați de romani, părăsiseră acum de cîtva timp viața nestatornică. I-am aflat încă de pe timpul lui Alexandru cel Mare cultivînd grîul. Pe timpul luptelor lor cu romanii, găsim la ei agricultura îndestul de dezvoltată, deoarece se află niște dregători însărcinați cu inspectarea ei. Apoi întîlnim în Dacia o sumă însemnată de orașe și de sate, care exclud ideea unui popor nomad. Este însă o lege ce reiese chiar din firea lucrurilor, că un popor așezat nu fuge niciodată în totalitatea lui înaintea unei năvăliri. Fug numai popoarele nomade care își duc viața în

[1] Röesler, *Romänische Studien*, Leipzig, 1871, p. 75 (n. a.).

cortul mișcător și trăiesc din mîncarea curat animală ; niciodată însă acele așezate, care-și trag hrana din pămîntul cultivat de ele și de care, dezlipite, sunt expuse mai curînd pieirei decît sub amenințarea săbiei dușmane. De aceea, de cînd există omenirea, nu s-a văzut strămutarea în masă a unui popor așezat. Este adevărat, Columna lui Traian arată, în tabloul ei final, mai mulți daci încărcîndu-și averile în care, ceea ce reprezintă fără îndoială o scenă de emigrare. Aceștia vor fi fost dintre cei bogați ai nației lor, care, putînd trăi oriunde, nu aveau nevoie să sufere apăsarea romană. A se deduce de aici o emigrare a întregului popor este o încheiere prea îndrăzneață. Se pretinde însă că romanii ar fi ucis pe toți dacii aceia ce nu emigrară din țară. Dar, după ce se supuseră, fiind învinși, pentru ce ar mai fi ucis romanii pe aceia ce le recunoșteau supremația ? Lăsînd la o parte omenia, care împiedecă de a lovi pe acel ce se roagă, constatăm că o asemenea purtare ar fi fost contrară politicei urmate de romani în toate țările, politică ce le-a îndrumat dominația lumei, anume de a fi aspri cu împotrivitorii și blînzi cu aceia ce se supuneau lor, prin care ei hotărau adeseori chiar pe potrivnici a prefera prietenia, dușmăniei lor. Apoi, era oare în interesul romanilor a stîrpi cu totul poporația dacă ? Care este valoarea unei cuceriri? Pămîntul și siliștile goale, sau poporația ce se mișcă în ele? (...)

Toponimia. O împrejurare mai ales pune în evidență această absurditate, anume aceea că aproape toată terminologia geografică a provinciei romane este moștenită de la poporul indigen. Astăzi numele munților și ale rîurilor, care se reaflă în gura romanilor, sunt cu toatele împrumutate de la daci. (...)

Topografia Daciei rămînînd aproape neschimbată sub dominația romană, păstrîndu-și vechiul său caracter dacic, această împrejurare dovedește într-un chip învederat că a trebuit să rămînă o poporație îndestul de deasă în Dacia, pentru a putea păstra aceste denumiri și a le impune romanilor, cu toată tendința acestora de a romaniza geogra-

Scanned with OKEN Scanner

fia țărei, ceea ce se vede din schimbarea numelui unora din orașele Daciei. (...) Studiul inscripțiilor ne va dovedi, pe lîngă cîteva mărturisiri culese din autori, într-un chip învederat, existența dacilor sub oblăduirea Imperiului Roman, în vechea lor țară. (...)

Armata. Existența dacilor sub stăpînire romană se mai dovedește încă și din aflarea unor cohorte de daci, atît în Dacia, cît și în alte părți ale imperiului. Astfel, aflăm în Britania *cohorta Aelia Dacorum.* Mai multe inscripții au păstrat numele unor ostași din această cohortă, care se arată învederat ca daci. Astfel sunt *Decibalus, Dada* și *Acadunus,* acest din urmă arătat anume ca originar din Ulpia Traiana, capitala Daciei. (...)

Rezultatul stăpînirei romanilor asupra Daciei fu din cele mai însemnătoare. Deși această stăpînire ținu aicea mai puțin timp decît în alte provincii ale împărăției, efectele ei se simțiră mai adînc decît pretutindene aiure, din pricina că, precum am văzut nicăirea elementul roman nu se năpustise cu așa de covîrșitoare putere asupra unui colț de pămînt, pentru nici o altă regiune neluîndu-se măsuri de colonizare așa de întînse, ca pentru agonisita lui Traian.

De aceea și acei 164 [169] de ani de stăpînire romană fură îndestulători pentru a întuneca cu totul în gura poporației băștinașe, idiomul indigen, astfel că astăzi să se regăsiască numai slabe urme din el în graiul poporului român. Numai cît în rădăcina fiziologică a neamului românesc se reaflă vechiul prototip dac, păstrat cu o curățenie tot atît de mare ca și limpezala minței romane, încît astăzi poporul român apare ca un trunchi dac pe care s-a altoit o puternică și frumoasă coroană de încrengături, frunză și floare romană. Acei 164 de ani fură îndestulători și spre a sfărîma pe toate celelalte elemente străine, aduse prin colonizare chiar pe pămîntul Daciei, întinzînd pe toate aceste elemente deosebite, indigene și imigrate, puternicul strat al intelectualității romane care, ca o apă adîncă,

Scanned with OKEN Scanner

acoperi totul, fără a lăsa măcar să se mai prevadă prin străvezeala ei elementele înecate.

Astfel se înjghebă în Dacia o nouă făptură, de *fire romană* prin minte, şi *dacă*, prin nemaipomenita ei energie, care păstră trăsăturile ei caracteristice, cu toată năpustirea unor roiuri nesfîrşite de neamuri străine care, cu furia particulară sălbătăciei şi barbariei neîmblînzite, se rostogoliră în imensul răstimp de 1000 de ani peste natura sa de granit, fără a putea să o distrugă, fără a-i ataca inima şi măruntaiele, şi cel mult, numai încrustînd paşii lor pe puternica-i scoarţă.

De aceea vom vedea ieşind din noianul năvălirei, în care totul părea că se va cufunda împreună cu marele întreg de care Dacia se ţinuse, o naţionalitate daco-latină care, ca o insulă împinsă de puterile telurice la suprafaţa apei, arătă întîi pe dînsa un colţ al uscatului, apoi un altul, pînă ce, în sfîrşit, acoperită de verdeaţă şi devenită lăcaş de viaţă pămîntească, ea tinse tot mai cu putere să ocupe în lume locul ce i se cuvenia.

Împreună însă cu elementul intelectual roman, se păstră în sînul poporului român o altă însuşire legată de el : tendinţa către cultură şi civilizaţie, care deosebise pe romani de lumea peste care ei se întinseseră. Această tendinţă fu totdeauna vie şi rostită în inima poporului român ; dar nici un popor în lume nu aşteaptă atîta timp prilejul de a o manifesta. De aceea şi nici unul nu se repezi asupra culturei şi cu o aşa foame, cu o aşa însetare, ca poporul român ; nu o sorbi şi o asimilă o cu aşă de neasemănată putere ; nici un popor nu arată o aşa destoinicie de a se urca deodată de pe treptele de jos ale unei primitive barbarii, pe acele ce conduc către deplina lumină.

În cucerirea lui Traian stă zămislirea naţionalităţei noastre ; tot în ea stă şi principiul progresului împlîntat şi nedespărţit de a noastră făptură. Cînd, mai tîrziu, vom întîlni în poporul român acea puternică năzuinţă către cultură şi civilizaţie, să nu uităm niciodată că originea şi înce-

Scanned with OKEN Scanner

pătura acestei tendințe stă în perioada vieței romane. E drept însă că această viață care tocmai pe cînd se împlîntă în Dacia, ajunsese pe povîrnișul decăderei, nu ar fi putut da o odraslă atît de roditoare, dacă nu s-ar fi altoit pe vița cea plină de vînjă a rasei tracice din poalele Carpaților.

Aceste două împrejurări să fie pururea prezente minței noastre, dacă voim să înțelegem lupta cea încordată, dusă în timp de veacuri pentru păstrarea naționalității noastre, precum și strălucita înflorire a minței românești în vremurile din urmă : „Căci Roma ni-i patroana, iar Dacia ni-i muma“ cum spune o mare poetă.

Astfel se leagă începutul istoriei poporului nostru cu zilele în care trăim.

Alexandru D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, vol. I, ediție critică de Al. Zub, pag. 159—162, 166, 243—244, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985.

În afară de cercul naționalității noastre se urmează de un șir de ani o luptă îndestul de vie, pe tărîmul istoric, asupra unei împrejurări din viața Românilor, anume asupra întrebării dacă romanii au părăsit Dacia pe timpul împăratului Aurelian, și părăsind-o, cum se face de îi întîlnim astăzi într-un număr atît de însemnat dincoace de Dunăre ?

Cu toate că această ceartă interesează pe români într-un grad neasemănat, ea a găsit pînă acum puțin răsunet în sînul lor, de vreme ce dintre istoricii noștri numai *Petru Maior* s-a îndeletnicit cu deadinsul cu această întrebare, iar ceilalți, și cînd au atins-o, a făcut aceasta numai în treacăt. Și totuși o atare controversă trebuie să ne miște ; căci este vorba de însuși dreptul nostru de a trăi pe pămîntul pe care-l ocupăm. (...)

Națiunea dacilor, a cărei existență sub stăpînirea romană este afară de orice îndoială, a fost romanizată prin înrîurirea statornică și a tot puternică a elementului dom-

Scanned with OKEN Scanner

nitor. Erau anume, în Dacia, două clase de poporaţiune : acea a oraşelor care alcătuia pentru a zice astfel aristocraţia ţărei, compusă în cea mai mare parte din cetăţeni romani veniţi în Dacia, în care se contopise şi clasa înaltă a poporului dac : [1] a doua clasă era aceea ce locuia la cîmp, lucrători ai pămîntului şi păstori care se coborau din dacii romanizaţi, uniţi cu veteranii legiunilor stabilite în Dacia. Cînd năvălirea începu, vedem îndată, pe oamenii bogaţi căutînd scăpare în părţile mai apărate ale imperiului roman, după cum am găsit mai sus fugind pe muma împăratului Maximian. Puţin cîte puţin oraşele se despoporară prin emigrarea necontenită a cetăţenilor romani şi chiar a dacilor celor avuţi ce se deprinseseră cu viaţa romană. Oare tot astfel se întîmplă lucrul şi cu locuitorii cîmpului, cu clasa sărmană a poporului, care nu primise de la romani decît idiomul lor, dar în cealaltă adusese ei pe romanii ce se aşezase printre ei (veteranii) la felul lor de traiu ? Nu vedem nici un temeiu pentru a o admite. Aceşti ţărani fiind săraci, le lipsea mijloacele de trebuinţă pentru a fugi aşa de departe şi a trăi în străini.

Clasa sărmană însă de pe altă parte nu a putut rămînea pe loc pentru a înfrunta grozăviile năvălirii. Şi dînsa trebui să fugă şi să caute un adăpost. Dar acesta îl găsia în apropiere, în locuri cunoscute, şi n-avea nevoe să-şi părăsească ţara pentru a-şi mîntui viaţa. Făcea ceeace a făcut în tot timpul istoriei lor românii cînd fură espuşi năvălirii. Căci această perioadă turburată a istoriei deşi încetează pentru Europa cealaltă, de la un timp oarecare, pentru români se perpetuează, reproducîndu-se mai pe fiecare an, prin prădăciunile celui de pe urmă şi celui mai cumplit neam de barbari revărsat de Asia asupra Europei, tătarii. Unde fugeau românii cînd veneau tătarii asupra lor ? Cronicarii ne răspund într-un glas : *la munţi şi la păduri.* (...) *Miron Costin* în poema polonă spune : „şi cînd colo-

[1] Romanii bogaţi locuiau numai în oraşe. Cîmpul era sălăşluinţa sărăcimii, mai ales pe timpul imperiului (n. a.).

niştii nu mai putură înfrîna furioasa mulţime înăbuşitoare... *s-au retras în partea munţilor* lăsînd pustii frumoasele lor oraşe". (...)

Chiar bogaţii cînd fugeau din Dacia, încă nu o părăseau fără gîndul de a se întoarce, căci greu se deslipeşte omul de ceeace a agonisit, dovadă mulţimele de comori îngropate, găsite pe pămîntul vechii Dacii. Dar încă sărmanul ! El se retrăgea totdeauna în preajma locuinţei sale, sperînd că se vor linişti vremile şi că va putea să-şi revadă aşezarea şi casa. Dar timpul trecea şi izvorul barbarilor nu mai seca ; necontenit se împrospăta trimiţînd în locul celor sătui pe alţii flămînzi. Timpul trecea şi o generaţie se stîngea după alta în creierii munţilor, încît cei născuţi la umbra înaltelor lor piscuri se deprinseră încurînd a găsi aici o nouă patrie. Astfel se schimbă în curînd condiţiunea socială a daco-romanilor ; ei deveniră păstori, fără însă a îmbrăţoşa în totul viaţa nomadă, după cum se pretinde, [1] ei luînd din obiceiurile ei numai cît era neapărat pentru noul lor chip de a trăi.

Iată pentru ce noi întîlnim pretutindeni rămăşiţele vechii poporaţiuni romane în munţi. La sudul Dunării o găsim în Haemus, Rodope, Pind. Călătorul evreu Veniamin din Tudela descrie astfel pe valahii din Tesalia : „Valahii încep de la Zituni a căreia locuitori împoporează munţii. Această rasă poartă numele de valahi. Ei samănă pentru agerime cu caprele, se cobor din munţii lor şi pradă pe greci. Nimeni nu poate să-i ajungă, şi nici un rege nu i-au putut stăpîni," (...) că valahii locuiau într-adevăr în munţi, pînă adînc în timpurile noastre, se vede dintr-un document din veacul al XV-lea în care comitele secuilor,

[1] Limba vine în sprijinul acestui mod de a vedea : latinescul *domus* care însămna locuinţa trainică şi oarecum bogată s-a pierdut din limba română care a păstrat numai sărăcăcioasa *casă* (casa). *Dobitoc* care la slavi înseamnă avere, la romanii, reduşi la starea de păstori, capătă înţeles de *animal* — singura lor avuţie (*n. a.*).

Iaksch, scrie către senatul acestui popor : „De aceea rog prietenia voastră ca în fiece zi *să urcaţi munţii* şi să sfărâmaţi pe viclenii de valahi". Aceaşi retragere în munţi a elementului roman sau romanizat s-a adeverit şi pentru alte părţi ale imperiului roman. Aşa *Mommsen* spune despre Retia : „Muntele apărător era locul de scăpare cel mai apropiat al provincialilor care fugeau în aceste timpuri pline de turburări înaintea germanilor, atît din ţările Dunărei, cît şi din Noric sau din Valea Padului. Civilizaţia suia treptele munţilor de care reţienii n-avuseră încă nevoie şi pe care încă nici îi atinsese." Un alt autor *Steub* spune despre Tirol : „Mai de însemnat este însă că tocmai muntele cel mai înalt, mai gol şi mai sălbatec din dosul Tegernsee este încă plin de nume romane.

Iată pentru ce nu trebue să ne mirăm, după cum pare a o face Rösler, de a găsi cea întîi pomenire despre români în documentele Transilvaniei ca locuind regiunea înaltă şi muntoasă a sudului acestei ţări. Tot această împrejurare esplică cum se face că nu se găsesc decît puţine urme a vechei poporaţiuni în regiunea joasă a ţărei, pe cînd muntele este plin cu ele, precum vom vedea mai jos.

D. C. *Iung* spune că a rămas în Dacia poporaţiunea originară romanizată, pe cînd coloniştii romani propriu-zişi s-ar fi îndepărtat din provincia părăsită. Noi credem că în această privinţă un element cu totul altul a hotărît care parte din poporaţie a rămas şi care s-a dus. Nu a hotărît în această întrebare *naţionalitatea* locuitorilor ci *starea lor economică*. Cei bogaţi s-au dus, daci sau romani ; cei săraci au rămas aici, ori de ce naţionalitate s-ar fi ţinut. Aceşti din urmă erau legaţi prin însuşi traiul lor de pămîntul pe care-l locuiau, [1] şi deci nu puteau să-l pără-

[1] Explicarea continuităţii poporului român prin factorul economic apropie gîndirea lui Xenopol în această problemă de concepţia materialismului istoric. Vezi *„A. D. Xenopol şi continuitatea poporului român în Dacia pe baza permanenţei îndeletnicirilor agricole"* de Maria Matilda Alexandrescu-Desca şi Valeriu Bulgaru (G. T.).

Scanned with OKEN Scanner

sească fără a se espune unei peiri mai sigure decît aceea ce-i aştepta din partea barbarilor. Un popor aşezat nu fuge niciodată în întregimea lui înaintea unei năvăliri. Numai nomazii, care îşi duc viaţa în căruţele lor, umblînd din loc în loc, se pot strămuta cu totul. Se poate oare găsi un singur exemplu în istorie unde un popor întreg aşezat să fi părăsit ţara sa pentru a căuta scăpare aiurea ? Este de netăgăduit că oamenii avuţi au trebuit să fugă, căci ei nu erau siliţi să sufere nici chiar neplăcerile, dară încă pericolile năvălirei. Şi astăzi tot aşa fac îndată ce războiul se apropie de ţara sau asediul de oraşul lor. Greul poporului însă a rămas şi rămîne în totdeauna pe loc. S-ar putea formula în această privinţă o lege generală : anume că popoarele nomade se strămută înaintea unei năvăliri ; cele aşezate rămîn lipite de teritoriul lor şi năvălirea trece peste ele, precum valurile mărei se retrag de pe ţărmul pe care îl cuprinsese. De altfel nu s-ar mai vedea paturi de popoare aşezate una peste alta, ci o goană necontenită a acestora fără perspectivă de încetare. Pentru ce oare singură Dacia să fi făcut excepţie de la această obştească lege ?

Potrivnicii stăruinţei romanilor în Dacia, pentru a-şi putea susţine teza, voiesc să dovedească că civilizaţia romană încetă în această provincie odată cu retragerea legiunilor. În aceasta pot avea dreptate. Dar ei amestecă civilizaţia romană cu poporul însuşi daco-roman, şi conchid de la dispărerea celei întîi la acea a celui din urmă. (...)

Alexandru D. Xenopol, *Teoria lui Rösler. Studii asupra stăruinţei românilor în Dacia Traiană*, pag. 5, 41—47, Tipografia Naţională, Iaşi, 1884. Text stabilit de Petru Creţia.

MIHAI EMINESCU
(1850—1889)

Mihail Eminescu, cel mai mare poet și gînditor român, unul din cei mai de seamă poeți lirici și filosofici ai culturii universale, prin care spiritualitatea noastră visează la epocile care vin și intră într-o contemporaneitate eternă. Produs al unei energii românești în care se reflectă o parte din preocupările și aspirațiile poporului nostru în condițiile procesului de desăvîrșire a statului național român, Eminescu a creat o operă enciclopedică ce a sintetizat critic și a inaugurat tradiții noi, deschizînd perspectiva universalității. Desfășurată într-o varietate impresionantă de domenii, iar în cadrul acestora în direcții multiple, opera eminesciană surprinde într-o viziune unică, de o mare originalitate „expresia integrală a sufletului românesc".

Discursul filosofic, exprimat atît prin imaginea poeziei, cît și direct, prin intermediul conceptului logic, este expresia unui spirit profund, însetat de cunoaștere și de deslușirea sensului existenței. Preocupat de constituirea unui sistem propriu de gîndire, Eminescu suferă influența criticismului kantian și a pesimismului de tip schopenhaurian pe fondul unui orizont spiritual marcat de încredere în progres, într-o epocă plină de contradicții. Exegeza critică a operei lui Eminescu evidențiază că filosofia dizolvantă a lui Schopenhauer asimilată, prin prisma personalității eminesciene dobîndește sensuri noi : pesimismul gînditorului român nu mai este expresia unui nihilism absolut, a zădărniciei oricărui demers uman ci o durere critică și protestatară, la o înaltă conștiință a tragicului.

Filosofia culturii se înscrie ca o continuare firească și în același timp ca o completare naturală a concepției sale despre lume. Călăuzit de criterii umaniste axiologice, Eminescu a sesizat semnificația actului cultural pentru viața poporului român, ca modalitate de propășire a neamului pe linia civilizației moderne. Cultura avînd caracter cumulativ, reprezintă ansamblul unui material in-

Scanned with OKEN Scanner

telectual și moral — matricea în care s-a plămădit și consolidat societatea românească.

Gîndirea social-politică, bazată pe o vastă documentație științifică și pe o profundă cunoaștere a realităților românești abordează o problematică vastă și complexă, insuficient cunoscută pînă în prezent. Frecvent, Mihai Eminescu, de pe poziții profund umaniste, formulează idei care își păstrează actualitatea și puterea de convingere și care îl definesc ca adeptul hotărît al progresului, înțeles nu într-un sens limitat și îngust, ci multilateral — material, moral, intelectual al oamenilor (ca personalități) și al marilor colectivități umane (ca popoare și națiuni). Însuflețit de sentimentul responsabilității față de destinul poporului său a ilustrat cauzele relelor naționale și sociale — declasarea, înrobirea economică și politică a României, parazitismul social, demagogia politică, ignoranța păturilor guvernante, risipa economică — din perspectiva necesității modernizării societății noastre. Ca atare, demonstrînd o înțelegere uimitor de nouă, Eminescu face elogiul muncii productive și susține că mersul oricărei societăți este bazat în esență pe muncă și pe producțiune — moment prin care depășește concepțiile conservatoare și liberale.

Format la școala revoluționarilor pașoptiști, el a desfășurat, o bogată și pasionantă activitate în domeniul ziaristicii — *Curierul de Iași*, *Timpul*, organ al partidului conservator, în care pledează pentru o artă inspirată din viața poporului și pusă în slujba intereselor sale, pentru necesitatea înnobilării omului, ca cea mai autentică finalitate a oricărui act cultural.

(...) În curînd se vor împlini optsprezece veacuri de cînd viața latină a fost sădită în țările de la Carpați ; niciodată însă, în cursul acestor veacuri, nobila sămînță nu a fost aruncată în valul unor întîmplări atît de primejdioase ca și astăzi.

Poveștile oștenilor romani despre farmecul bogăției și al frumusețelor aruncate cu prisos în aceste țări, și dorința de a ajunge cu lesnire la bunul traiu, au adunat pe acest pămînt oameni din o lume străină, dar oameni care

Scanned with OKEN Scanner

au venit cu hotărîrea de a pune aici temeliile unei vieţi mai potrivite cu firea binecuvîntată a locului.

Optsprezece veacuri au trecut însă, şi temeliile acestei vieţi tot se clatină. Binecuvîntată a fost sămînţa ; binecuvîntat e pămîntul în care a fost sădită, vremile însă au fost şi sînt grozave.

Popoare şi iarăşi popoare au pierit, lumi întregi s-au risipit de cînd vieaţa latină se păstrează în adăposturile din Carpaţi. Atunci, cînd neamurile sălbatice porniseră dinspre miazănoapte şi răsărit, ca să risipească comorile adunate la miazăzi şi apus, atunci poporul român nu era zămislit ; atunci însă, cînd aceste popoare răsfăţate în biruinţe şi stăpîniri se pierd de pe faţa pămîntului, atunci se iveşte încetul cu încetul din Hemu şi din Carpaţi un popor tînăr şi plin de putere războinică, poporul român, gata de a începe lupta pentru păstrarea individualităţii sale.

În lupta cu maghiarii, leşii şi tătarii s-au întemeiat ţările române ; luptele nu erau însă decît începute, şi cele două ţări erau încă proaspete, cînd un nou soiu de popoare dă năvală despre răsărit şi înspăimîntă întregul apus.

Cade Bizanţul, cade Bulgaria, cade Ungaria, cad toate ţările pînă la Alpi ; aici însă, la hotarele Europei, rămîne un popor mic, care se închină, dar nu se supune, o mînă de oameni, care prin bărbăţie şi înţelepciune ştiu să păstreze sfinţenia pămîntului de sub picioarele lor.

(...) Optsprezece veacuri sînt de cînd vieaţa latină a fost sădită pe acest pămînt, unde sîntem noi în ciuda zguduirilor prin care a trecut ; această vieaţă înaintează mereu sporind şi întărindu-se. S-a păstrat însă şi creşte această vieaţă, nu pentru că erau mulţi şi puternici aceia, care conlucrau la întemeierea ei, ci pentru că fieştecare din cei puţini era mîndru de munca înaintaşilor săi. De cînd este suflet de român pe faţa pămîntului, românul a fost mîndru de a fi român, şi chiar atunci, cînd lumea îl privea cu dispreţ, el îşi cînta doina, şi în conştiinţa puteri-

lor pe care le purta în sine, privea mîndru împrejurul său.

Sămînța, din care a răsărit acest popor, e nobilă și poporul nu va pieri decît atunci, cînd românii vor uita nobleța seminției lor. (...)

Mihai Eminescu, *Mîndria de a fi român, 16* aprilie 1878, în : *Opera politică*, I, 1870—1879, ediție de I. Crețu, pag. 303—305, Editura Cugetarea-Georgescu Delafras, București. Text stabilit de Petru Creția.

(...) Există multe indicii, atît în numirile localităților și rîurilor, precum și în alte împrejurări, cari denotă o unitate a neamului românesc *preexistentă* formațiunii statelor noastre. În adevăr, pe cînd găsim în Țara Românească Argeșul, găsim tocmai în nordul Daciei un pîrîu numit Argestrul care se varsă din stînga în Bistrița, rîu ce izvorăște din Maramureș. Pe cînd în Țara Românească aflăm Cîmpulungul ca ținut și descălecătoare, aflăm în Bucovina, în creierul munților, un Cîmpulung tot ca ținut și descălecătoare. Înainte sau abia după formarea statelor române vedem românii de sub Coroana Ungariei pretinzînd să se judece între ei după dreptul lor propriu, *jus Olachale* sau *Olachorum ;* o cerere analoagă fac moldovenii ce pribegise în Polonia, să se judece după dreptul românesc. Și aceasta cînd ? Pe la 1380. Care-a fost acest drept consuetudinar la carele ei țineau cu sfințenie, fie sub coroana Ungariei, fie sub a Poloniei ? El n-a fost scris niciodată ; era atît de viu în conștiința poporului, atît de necontestat de nimenea, încît nici unul din vechii noștri Domni n-au găsit de cuviință să-l codifice. În fine unitatea actuală a limbei vorbite, deși e în parte un merit special al epocei lui Matei Basarab, dovedește totuși că și în această privire erau elemente cu totul omogene, preexistente limbei bisericești, cari înclinau a căpăta o singură formă scrisă. Organografic vorbind limba era aceeași ; numai termenii, materialul de vorbe diferea pe ici

Scanned with OKEN Scanner

pe colo. O unitate atît de pronunţată a limbei dovedeşte însă o unitate de origini etnice. E indiferentă cestiunea dacă elementele ce compuneau acest sîmbure de popor modern erau tracice şi latine sau latine şi ilirice, destul numai că, din al VI-lea secol după Hristos, la năvălirea avarilor în Tracia (a. 579) oastea condusă de Martin şi Comenţiol e compusă din oameni ce vorbesc românește. Tot acest neam apare mai tîrziu în Dacia, iar asupra originei lui se ceartă pînă azi învăţaţii. Sigur e că, deşi au multe elemente slavone în limbă, nu sînt slavi. Cuvîntul pentru care nu sînt şi nu pot fi slavi este linguistic. Legile după cari cuvintele latine s-au prefăcut în cuvinte românești şi-au sfîrşit demult evoluţiunea lor ; în momentul în care românii au primit cuvinte slavone limba lor era formată de secole deja, încît, deşi cuvintele slavone sînt vechi, ele nu s-au asimilat nici pînă în ziua de azi cu limba noastră, escepţie făcînd de vreo patru sau cinci vocabule cari privesc păstoria. (...)

Mihai Eminescu, *[Adevărul doare. Pe la 3 martie...“]*, [1 aprilie 1881], în : *Opere, XII, Publicistică, 1 ianuarie — 31 decembrie 1881, „Timpul“*, ediţie critică de Perpessicius, Muzeul literaturii române, pag. 122, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1985.

(...) Aşadar idealul românilor din toate părţile Daciei lui Traian este mănţinerea unităţii reale a limbei strămoşeşti şi a bisericei naţionale. Este o Dacie ideală aceasta, dar ea se realizază pe zi ce merge. (...) Dar ceea ce voiesc românii să aibă e libertatea spiritului şi conştiinţei lor în deplinul înţeles al cuvîntului. Şi fiindcă spirit şi limbă sînt aproape identice, iar limba şi naţionalitatea asemenea, se vede uşor că românul se vrea pe sine, îşi vrea naţionalitatea, dar aceasta o vrea pe deplin.

Şi nu sînt aşa de multe condiţiile pentru păstrarea naţionalităţei. Cei mai mulţi oameni nu sînt meniţi de a-şi

Scanned with OKEN Scanner

apropria rezultatele supreme ale ştiinţei, nu [sînt meniţi] de a reprezenta ceva, dar fiecare are nevoie de un tezaur sufletesc, de un razăm moral într-o lume a mizeriei şi durerei, şi acest tezaur i-l păstrează limba sa proprie în cărţile bisericeşti şi mirene. În limba sa numai i se lipesc de suflet preceptele bătrîneşti, istoria părinţilor săi, bucuriile şi durerile semenilor săi. Şi chiar dacă o limbă n-ar avea dezvoltarea necesară pentru abstracţiunile supreme ale minţii omeneşti, nici una însă nu e lipsită de espresia concretă a simţirei şi numa în limba sa omul îşi pricepe inima pe deplin. Şi într-adevăr, dacă în limbă nu s-ar reflecta chiar caracterul unui popor, dacă el n-ar zice oarecum prin ea : „aşa voiesc să fiu eu şi nu altfel“, oare s-ar fi născut atîtea limbi pre pămînt. Prin urmare simplul fapt că noi românii, cîţi ne aflăm pe pămînt, vorbim o singură limbă, „una singură“ ca nealte popoare, şi aceasta în oceane de popoare streine, ce ne încungiură, e dovadă destulă şi că aşa voim să fim noi, nu altfel.

Vedem dar că cestiunea noastră se simplifică din ce în ce. Românii voiesc a li se garanta uzul public al limbei lor pe pămînturile în cari locuiesc şi vom vedea că toate mişcările, pe cari le-au făcut, în acest sens le-au făcut.

Faţă cu această cerere întîlnim însă în amîndouă părţile Imperiului austro-ungar o rezistenţă necalificabilă prin obrăznicia ei.

Constatăm mai înainte de toate că românii nu sînt nicăiri colonişti, venituri, oamenii nimărui, ci pretutindenea unde locuiesc sînt autohtoni, populaţie nepomenit de veche, mai veche decît toţi conlocuitorii lor. Căci dacă astăzi se mai iveşte cîte un neamţ singular care caută să ne aducă de preste Dunăre, nu mai întrebăm *ce zice* un asemenea om, ci *ce voieşte* el. Nici mai este astăzi cestiunea originei noastre, abstrăgînd de la împrejurarea că o asemenea interesantă cestiune nu este de nici o importanţă. Daci sau romani, romani sau daci : e indiferent, sîntem români şi punctum. Nimeni n-ar să ne înveţe ce-am

fost sau ce-am trebui să fim ; voim să fim ceea ce sîntem — români. A mai discuta asupra acestui punct sau a crede că frica de ruşi ne-ar ademeni să ne facem nemţi sau vice-versa, sau cum cred ungurii, că de frica acestor doi ne-am putea găsi flataţi să ne contopim cu naţia maghiară, toate acestea sînt iluzii de şcoală ; limba şi naţionalitatea românească vor pieri deodată cu românul material, cu stingerea prin moarte şi fără urmaşi a noastră, nu prin desnaţionalizare şi renegaţiune. A persecuta naţionalitatea noastră nu însemnează însă a o stinge, ci numai a ne vexa şi a ne învenina împotriva persecutorilor. S-apoi ni se pare că nici un neam de pe faţa pămîntului nu are mai mult drept să ceară respectarea sa decît tocmai românul, pentru că nimene nu este mai tolerant decît dînsul. (...)

Mihai Eminescu, *[„Se vorbeşte că în Consiliul..."]*, [17, 19, 21, 26, 28, noiembrie 1876], în *Opere IX, Publicistică 1870—1877, „Albina", „Familia", „Federaţiunea", „Convorbiri literare", „Curierul din Iaşi"*, ediţie critică de Perpessicius, Muzeul literaturii române, pag. 252—253, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1980.

VASILE GOLDIŞ

(1862—1934)

Vasile Goldiş s-a impus ca personalitate politică de mare prestigiu şi gînditor de vastă cultură ce a militat pentru înfăptuirea unităţii de stat a României.

Convins de funcţia modelatoare a presei, subordonată aspiraţiilor societăţii româneşti, Goldiş a desfăşurat o bogată activitate publicistică, avînd meritul de a fi redactat *Anuarul Societăţii pen-*

Scanned with OKEN Scanner

tru crearea unui fond de teatru românesc, Tribuna poporului, împreună cu I. Rusu-Sireanu, și de a fi colaborat la ziarul Tribuna.

Activitatea teoretică, generată de condițiile concret istorice ale dezvoltării națiunii române, abordează din perspectiva filosofiei istorice și a filosofiei politice, problema națională, considerată ca „punctul arhimedic" al întregii vieți spirituale. Ideile formulate și-au găsit expresia în documentele adoptate de Adunarea de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918, reprezentînd în același timp apogeul gîndirii lui Vasile Goldiș, momentul prin care își depășește înaintașii, dar și pe unii din contemporanii săi. Continuînd gîndirea lui Bărnuțiu cu privire la principiul independenței noastre politice, Goldiș surprinde importanța dreptului la existență națională în vederea desăvîrșirii individualității și a înaintării pe calea progresului istoric. Semnificația majoră a ideilor susținute de gînditorul român trebuie căutată în rezonanța de ordin politic, în forța cu care au întreținut sentimentul unității naționale într-un moment decisiv pentru destinul poporului nostru.

Filosofia culturii, concepută ca fundament teoretic al problemelor ce preocupau societatea românească din acea perioadă, demonstrează o înțelegere remarcabilă a civilizației, ca totalitate procesuală, a cărei constituire antrenează prefaceri în toate domeniile culturii. De pe poziții apropiate de materialismul istoric, și depășind unele limite sociologice ale vremii, Vasile Goldiș se pronunță cu vigoare pentru unitatea dintre cultură și civilizație — civilizația fiind produs al dezvoltării culturale ce tinde spre bunăstare materială și libertate umană.

Activitatea sa a fost recunoscută prin alegerea în conducerea Partidului Național Român, numirea în funcția de ministru al Instrucțiunii și Cultelor, în Consiliul Dirigent, ministru al Cultelor și Artelor în guvernul format în 1926, președinte al instituției culturale Astra.

Opere principale: *Despre problema naționalităților* (1912), *Declarația de la Oradea* (1918), *Către națiunea română* (1918), *Către popoarele lumii* (1918), *Propunerea de la Alba-Iulia* (1918)

Scanned with OKEN Scanner

(...) Ca o minune poporul românesc în curs de 18 veacuri a rămas neclintit lipit pămîntului pe care s-a zămislit şi harta Daciei lui Traian este aidoma harta României-Mari. Şiruri de neamuri s-au strecurat prin ţara aceasta, limbi străine au stăpînit vremelnic pe întinsurile ei, aproape neîncetat au zăngănit aici armele de luptă pe moarte şi pe viaţă ; întîmplările istorice şi domniile în meleagurile acestea ofer o straşnică varietate, pentru istorie aproape de nefixat şi fără putinţa de orînduire sub aspectul unor orientări principiale, invariabil şi nemişcat însă în masele lui ca o stîncă de granit rămîne poporul românesc.

Cu fiecare generaţie intrată în acest pămînt să-şi doarmă somnul de veci, neamul românesc tot mai mult şi-a adîncit rădăcinile în Ţara lui şi nici o putere din lume nu e suficientă să smulgă rădăcinile acesteia din care veşnic se reînnoieşte poporul românesc, cum se reînnoiesc neîncetat rîurile din apele lor proprii, care se varsă să moară în oceane iar de acolo se reîntorc cu nourii să le reînvie iar.

Biologia cunoaşte două legi fundamentale ale vieţii. Cea dintîi este legea rezistenţei faţă de mediu, a doua este legea adaptaţiunii la mediu. În lupta pentru existenţă biruitoare rămîne fiinţa care ştie să reziste mediului pînă la sfîrşit şi care ştie să se adapteze mediului fără a-şi jertfi specia. Oricare popor e o individualitate. O individualitate biologică, cîtă vreme puterea de coeziune a speciei izvorăşte numai din instinctul său firesc de conservare.

În acest stadiu puterea de viaţă a popoarelor se află în raport direct cu intensitatea acestui instinct. Arma cea mai puternică le este limba. În dosul limbii se piteşte naţionalitatea şi un popor care-şi păstrează limba nu moare niciodată. (...) Să vă reamintesc uimirea cronicarului ungur al regelui Mateiaş din veacul al 15-lea care constată că românii îşi iubesc mai mult limba decît viaţa ?

Poporul românesc, în cursul celor aproape 2000 de ani de cînd trăieşte în Dacia lui Traian, a rezistat, pe de o

Scanned with OKEN Scanner

parte, tuturor încercărilor de a-i schimba individualitatea sa etnică distinctă, pe de altă parte, el s-a adaptat cu desăvîrșire acestui pămînt și trăiește cu aceeași ușurință prin piscurile Carpaților și în Delta Dunării. Ai putea zice că e una cu pămîntul său. Și oricine trebuie să vadă cu uimire cum din ciobanul Carpaților se face cu cea mai mare ușurință pescarul din lacurile Dunării de jos, ori marinarul ce străbate oceanele.

Și dacă e formidabilă puterea de rezistență a acestui popor față de mediul în care trăiește și este uimitoare puterea lui de adaptațiune, nu mai puțin mare este capacitatea sa de asimilare. O mulțime de neamuri s-au vărsat asupra românilor în cursul celor 18 veacuri ale ființării acestui popor, dar toate aceste neamuri nu s-au făcut „o apă și un pămînt", ci s-au făcut români.

Într-un foileton al său despre puterea de asimilațiune a neamului românesc, d. C. Hagi Tudoraki reproduce prefața profesorului universitar francez și fost ministru, Alfred Rambaud, la *Istoria românilor* de Al. Xenopol. (...) :

„Refugiați în văgăunile și pe podișurile Ardealului, descendenții lui Decebal și ai lui Traian au văzut urmîndu-se pe cîmpie invaziunile goților, slavilor, hunilor, avarilor, ungurilor, tătarilor, otomanilor. De-acolo cînd vremile s-au mai liniștit, au redescins să-și reocupe cîmpiile : Transilvaniei de Jos și Banatul deoparte, Moldova și Valahia de altă parte.

Și cu ce putere de absorbțiune în fața celorlalte neamuri n-au reînceput cucerirea cîmpiei ?

În Transilvania au absorbit coloniile sîrbești, în regiunile Tisei absorb de asemenea pe sîrbi, în Muntenia și Moldova tot ce au găsit de preexistent, tot ce a sălășluit întîmplător acolo, goți, slavi, greci, nemți, — i-au absorbit, i-au românizat. Și sub privirile noastre, d-abia puși în posesiunea Dobrogei prin tratatul de la 1878 au început să asimileze pe tătari. Din punct de vedere etnografic sînt cuceritori irezistibili.

Scanned with OKEN Scanner

Femeia străină ce intră în căminul românesc se românizează ; românca căsătorită cu un strein impune limba sa în casa streinului. Astfel peste toate cîmpiile dominate de citadela românească a Carpaţilor nu încetează de a se întinde ca o pată de ulei colonizaţiunea română sau românizarea *alogenilor*. Este Roma eternă, care triumfă asupra invaziunei efemere. Încetul cu încetul, dar cu siguranţă, feciorii lupoaicei daco-romani reintră în posesiunea domeniului lor".

Cuvintele acestea au fost scrise înaintea războiului mondial. Este încă o profeţie, ca multe altele, făcute de bărbaţi ai ştiinţei, care cunoscînd legile firii prevăd chiar şi în istorie întîmplările viitoare, cum sunt în stare să calculeze pe sute de ani înainte întunecimile de soare.

Era evident că biruind în lupta biologică, poporul românesc, îndată ce instinctul conservării sale ca specie etnică distinctă va fi înlocuit prin conştiinţa naţională, el din individualitate biologică se va preface în individualitate politică şi în acel moment ca cea mai firească urmare el va lua în stăpînire politică Ţara sa întreagă. A sosit ceasul cînd conştiinţa naţională a pătruns întreg poporul românesc şi în acel ceas s-a zămislit România-Mare. (...)

Vasile Goldiş, *Ţară şi popor*, în : *Scrieri social-politice şi literare*, ediţie de Mircea Popa şi Gheorghe Şora, pag. 227—229, Ediura Facla, Timişoara, 1976.

Scanned with OKEN Scanner

2. CULTUL PENTRU CARTE ȘI ELOGIUL CULTURII NAȚIONALE

A. UMANISMUL

CORESI

(?)

Activitatea diaconului Coresi, înscrisă în mișcarea progresistă a vremii, reprezintă o contribuție hotărîtoare la consolidarea limbii românești literare.

Coresi, originar din Tîrgoviște, s-a format la școala lui Dimitrie Liubavici, nepotul vestitului tipograf venețian Bojidar Bucovici. Numele său rămîne legat de tipărirea cărților bisericești, în limba slavonă și română, care s-au bucurat de o largă difuzare în toate regiunile țării. El nu a fost un simplu tipograf, a prelucrat lingvistic manuscrisele utilizate. Cărțile publicate au fost scrise într-o limbă destinată tuturor românilor, care urma să se impună ca instrument literar cu ajutorul difuzării prin tipar. Ele se remarcă și prin prezența unor idei social-politice — cu privire la critica ierarhilor bisericii care se puneau în slujba stăpînirii feudale—, ce dobîndesc rezonanță în contextul propagandei husite și luterane. Notabilă pe linia meritelor este și pronunția, pentru prima dată, a numelui nostru etnic *români* și nu *rumâni*, reprezentînd o reconstituire a numelui poporului nostru, după rostirea latină clasică — de aici încercări de proclamare a originii românilor, care se trag din romani. Acest semn de cultură venit de la Șerban, fiul lui Coresi, este o mărturie patriotică într-o carte tipărită sub stăpînire străină.[1]. Coresi, preocupat de introducerea

[1] *Istoria literaturii române*, ediția a II-a revăzută, pag. 295, Editura Academiei R.S.R., București, 1970.

limbii naționale în biserică, rămîne un moment decisiv în mișcarea de înnoire culturală a neamului românesc.

Opere principale: *Catehismul* sau *Întrebare creștinească* (prima carte românească tipărită de Coresi, ? 1559, Transilvania), *Tetraevanghel* (1560), *Apostolul* (1563), *Evanghelia cu tîlc* sau *Cazania I* (1564), *Molitvenicul* (1564), *Liturghierul* (carte fundamentată pentru introducerea limbii române în biserică, 1570), *Psaltirea* (1570), *Psaltirea slavo-română* (1577), *Evanghelia cu învățătură* sau *Cazania a II-a* (1581), *Vechiul testament sau Palia* (de la Orăștie) (1582), *Nomocanonul* sau *Pravila* (fără dată).

(...) [1] În peliță [2] den fată curată Mariia. Și învăță apostolii, tremease-i în toată lumea de[3] să spuie Evanghelia lu Hristos. Și zice Hristos apostolilor: „Cine va creade și se va boteza iertat va fi, cine nu va creade, nece se va boteza perit va fi". Și au ales 4 evanghelişti den limba ovreiască pre limba grecească de-au scris Evanghelia. De-aciia sfinți(i) părinți Vasilie[4], Grigorie[5], Io Zlataust[6], Atanasie [7] și Chiril [8] filosof și ei socotiră și scoaseră[9] din cartea grecească pre limba sîrbească.

După aceaia neşte creştini buni socotiră şi scoaseră cartea din limba sîrbească pre limba rumânească, cu ştirea măriei lu crai [10] şi cu ştireà episcopului, Savei [11], Țărîei Ungureşti. Și scoasem sfînta Evanghelie și Zeace cuvinte[12]

---

[1] Text lipsă (n e.).
[2] Trup (n. e.).
[3] Ca (n. e.).
[4] Vasile cel Mare, teolog creștin roman (n. e.).
[5] Părinte al bisericii (n. e.).
[6] Ioan Hrisostom sau Gură de aur, patriarh al Constantinopolului (n e.).
[7] Patriarh al Alexandriei (n. e.).
[8] Patriarh al Alexandriei (n. e.).
[9] Traduseră (n. e.).
[10] Ioan Sigismund Zapolya, principe al Transilvaniei care urmărea traducerea cărților de cult în limba română (n. e.).
[11] Sava, episcop al Transilvaniei (n. e.).
[12] Cele zece porunci *(Decalogul)* (n. e.).

Scanned with OKEN Scanner

şi Tatăl nostru şi Credinţa apostolilor [1], să înţeleagă toţi oamenii cine-s rumânii creştini, cum grăiaşte şi sfîntul Pavel apostol cătră corinteani, 14 capete : „În sfînta besearecă mai bine e a grăi 5 cuvinte cu înţeles, decît 10 mie de cuvinte neînţelease în limba striină". După aceaia vă rugăm toţi sfinţi părinţi, ore vlădici, oare [2] episcopi, oare popi, în cărora mînă va veni aceastea cărţi creştineşti, cum mainte să cetească, necetind să nu judece, nece să săduiască[3], că nu e într-însele alte nemică, ce numai ce-au propoveduit sfinţii apostoli şi sfinţii părinţi. Şi închinăm cinste şi dăruim sfinţiei tale arhiereu i mitropolit Efrem[4] şi credem că va fi cu blagoslovenie sfinţie(i) lui Isus Hristos, mîntuitorul nostru — Amin.

Coresi, *Întrebarea creştinească, Prolog* în : *Crestomaţie de literatură română veche*, vol.I, coordonatori I. C. Chiţimia şi Stela Toma, pag. 63, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1984.

Cu bunăvoie şi destoinică mila lui Domnedzeu aceaste cărţi creştineşti (i)asă orîndite după voia lu(i) Domnedzeu, cu ştirea măriei lui Batăr Jigmon [5], voivod ăl Ardealului şi a Ţăriei Ungureşti şi cu ştirea şi cu voia a toţi domnilor mari şi sfeatnici ai Ardealului, pentru întrămătura besareceei sfîntă a românilor, poftind tot binele, ispăsenie creştinilor români, care ispăsenie numai de la tine, Doamne, cearem printru singur sfînt fiiul tău, Isus Hristos, domnul şi ispăsitoriul nostru. Amin.

Şi se-au început aceste cărţi luna noiemvrie 14 şi se-au săvîrşit în luna lu iunie 14. Vŭ leato 7090 [6]. Rojdestvo Hristovo (1582).

---

[1] *Crezul* (n. e.).
[2] Sau (n. e.).
[3] Să ponegrească (n. e.).
[4] Mitropolit al Ţării Româneşti (n. e.).
[5] Sigismund Bathory, principele Ardealului, între anii 1581—1598, 1598—1599, 1601—1602 (n. e.).
[6] În anul 1582 (n. e.).

Scanned with OKEN Scanner

Aceasta e partea Paliei dentîi.

Amu cinci cărţi ale lui Moisi prorocul, carele sîmt întoarse şi scoase den limba jidovească pre greceaşte, de la greci sîrbeaşte şi într-alte limbi, den acealea scoase pre limbă rumânească. Cărţile iară ce se cheamă Scriptură Sfîntă dentru rostul Domnului dzisă şi grăită şi se ţinu în beseareca sfîntă, sîntu aceastea numele lor. Dentîniu[1]. 1. Bîtia, 2. Ishodul, 3. Levia, 4. Cisla, 5. Thorozacon, (...).

Den acestea toate, nu-s multe care n-au ieşit în limbă rumânească den ceale cărţi sârbeşti şi greceşti, însă acmu, asupră deaceastea, tipăritu-se-au ceastea doo cărţi dentîniu al lu Moisi proroc (...)

După aceaste 5 cărţi a lu Moisi noi folosul celor proroci mulţi alalţi nu putum scrie, ce care om va ceti-le mai dulci vor fi în rostul lui decît stredie ; psalom (118/72[2] catizma, 17 (...)

Cu mila lui Domnedzeu şi cu ajutoriul Fiiului şi cu săvîrşitul Duhului sfînt, eu, Tordaşi Mihaiu, ales piscopul românilor în Ardeal şi cu Herce Ştefan propoveduitoriul evangheliei lui Hristos în oraşul Căvăran Sebeşului, [3] Zacan Efrem, dascalul de dăscălie a Sebeşului şi cu Peştişel Moisi, propoveduitorul evangheliei în oraşul Logojului şi cu Achirie, potropopul varmigiei [4] Henedoriei, ţinum într-una pentru jelanie Scriptureei Sfinte, că vădzum cum toate limbile au şi înfluresc întru cuvintele slăvite a lui Domnedzeu, numai noi românii pre limbă nu avem. Pentru aceaia cu mare muncă scoasem den limbă jidovească şi grecească şi sîrbească pre limbă românească 5 cărţi ale lui Moisi prorocul şi patru cărţi ce se cheamă ţrstva [5] şi

[1] Numele slavone ale cărţilor Vechiului Testament : Creaţiunea, Ieşirea, Leviticul, Numerii, Deuteronomul. În continuare sînt înşirate toate cărţile canonice ale Vechiului Testament (n. e.).
[2] Loc gol în original (n. e.).
[3] Caransebeş (n. e.).
[4] Comitatului (n. e.).
[5] Regii, Cartea regilor (n. e.).

Scanned with OKEN Scanner

alţi proroci cîţva şi le dăruim voo fraţilor rumâni şi cetiţi şi nu judecareţi necetind mainte, că veţi cu adevăr a afla mare vistiiariu sufletesc. Noi pentru dragoste lui Domnedzeu am ustenit, n-au iară întors mînă de înger, ce mînă grea păcătoasă, să veţi afla ceva greşit pre a ceriului Domnu, cum că el fie adevărătură că nu e cu voie noastră acea greşală, pentru aceaia cetind toţi, vare în ce mînă va sosi, blagosloviţi cum şi Domnedzeu să blagoslovească pre voi. Amin.

Den mila lu Domnedzeu în dzilele lui Batăr Jigmon, voivodă Ardealului, dăruim din aceaste cărţi scris(e) a noastre, ceaste doo dentîniu : Bitie şi Ishodul, celui domn de steag şi vestit viteadz Ghesti Freanţi, [1], alesu hotnogiu [2] Ardealului şi Ţărîei Ungureşti, lăcuitoriu în Deva, cum aceaste doo cărţi să fie pîrgă pînă Domnedzeu va şi alalte tipări şi scoate şi măriia lui Ghesti Freanţi fu cu tot agiutoriul şi le-au scris în cheltuială multă şi cu alţi oameni buni încă lîngă sine şi le-au dăruit voo, fraţi românilor. Pentru aceaia rugaţi pre Domnedzeu pentru mărie lui.

Den mila lui Domnedzeu, eu, Şerban diiacu meşterul mare a tiparelor, şi cu Marien diiac dîndu în mîna noastră ceaste cărţi, cetind şi ne plăcură şi le-am scris voo, fraţilor români, şi le cetiţi că veţi afla întru eale mărgăritariu scumpu şi vistieriu nesfîrşit. Cunoaşte-veţi folosul buneaţilor şi plata păcatelor de la Domnedzeu întru ceaste cărţi.

Scrisu-se-au ceaste cărţi sfinte, anii 7090.

Po rojdestva Hristovo[3] 1582, mesta[4] iule, 14. În cetate în Orăştie.

Coresi, *Palia (de la Orăştie)*, în : *op. cit.*, pag. 85—86.

(...) Derept acéaia, eu, jupînul Hrăjil Lucaci, judeţul den cetatea Braşovului şi a tot ţinutul Bîrsei, foarte cu

[1] Geszty Ferenc, comandant militar al Hunedoarei (n. e.).
[2] Căpitan (n. e.).
[3] După naşterea lui Hristos (n. e.).
[4] Lună (n. e.).

inimă fierbinte și cu jale aprinsă, demult jeluiia la această luminată carte. Derept acéaia, în multe părți am întrebat ș-am căutat până o am aflat în Țara Rumânească, la arhimitropolitul Serafim, în cetate în Tîrgoviște. Iară după ce o am oblicit, iară eu foarte m-am bucurat și cu multă rugăciune cerșutu-am de la sfinția lui și mi-o au tremis. Iară eu deaca o văzuiu, ce învățătură dumnezeiască și cu folos sufletului și trupului iaste întru ia, iară inima mea se îndulci. Și foarte mă sfătuii cu luminatul mitropolitul, marele Ghenadie, den tot ținutul Ardealului și al Orăziei și cu mult cliros de preuți ce le trebuiia această carte, încă și cu toți sfetnicii miei și cu voia tuturor acestora, și cu voia mitropolitului, marelui Serafim, noi o déadem lu Coresi, diaconul, ce era meșter învățat într-acest lucru, de o scoase den cartea sîrbească pre limba rumânească, împreună și cu preuții de la beseareca Șchèailor, de lîngă cetatea Brașovului, anume popă Iane și popa Mihai. Derepce că vrum să se înmulțească, în multe părți și chipuri, cuvîntul lu Dumnezeu și să se adaugă spre învățătura legiei creștinească. Deci deacá văzui că e lucru dumnezeiesc iară eu nu mai cruțai, den aveare ce-mi era dăruită de Dumnezeu, a da la acest lucru, ce ded [1] lui și ucenicilor lui de să tipărească această carte, Evanghelie cu învățătură întîi spre cinstea și lauda sfintei Troiță, un Dumnezeu, și spre învățătura legiei oamenilor creștini. C-am fost cugetat și aceasta ca să fie mai lesne și mai iușor a ceti și a înțelege pentru oamenii ceia proștii. Ș-am avut foarte grije mare de aceasta, ca să se tipărească cum am sfătuit, ca nemunui să fie acoperită, ce să fie mai lesne spre înțeles și cătră cetit cu folos și cu îndemnătură. Mai vîrtos celora ce vor ceti cu grijă și cu socotință ce vor vrea să caute, ei vor afla. Derept aceaia voi, iubiților creștini lu Dumnezeu cu dragoste și cu inimă bună să priimiți această carte.

---

[1] Forma veche pentru dădui (n. e.).

Scanned with OKEN Scanner

Derept aceaia şi noi, greşiţii şi nedestoinicii şi ticăloşii, carii ne-am trudit acicea, noi ne rugăm şi ne milcuim fiecărora carei veţi ceti acicea, sau veţi propovedui altora, sau veţi scrie dentru ea ceva, şi unde să veţi afla ceva neisprăvit bine, sau greşit, iară voi să dereptaţi, să nu blăstemaţi. Că ne-am nevoit ş-am trudit, iară mintea noastră şi firea doară nu se-au de toate domirit. C-am avut şi noi minte nedestulă şi întunecată, cum doară şi pre voi puteţi socoti, derept ce că şi voi înşivă sînteţi oamèni cu inimă de ţărînă, ca şi noi, şi cu fire neprecepătoare de toate. Derept aceaia mulţemiţi şi blagosloviţi, nu procleţireţi. (...)

Coresi, *Evanghelia cu învăţătură, Preadislovie,* în : *op. cit.*) pag. 106—107.

NEAGOE BASARAB
(1521 ?)

Neagoe Basarab, domn al Ţării Româneşti, a contribuit la afirmarea umanismului în cultura română din prima jumătate a secolului al XVI-lea. A scris *Învăţăturile,* operă de educaţie şi instrucţie religioasă şi morală, apreciată drept una din cele mai valoroase creaţii literare româneşti. Situată la graniţa dintre laic şi religios, opera poartă amprenta unei personalităţi originale, care o distanţează de cartea medievală, impersonală şi o proiectează pe fundalul prefigurării epocii moderne. Reflectînd condiţiile social-politice şi culturale ale vremii, filtrate prin experienţa personală şi gîndirea umanistă a autorului, opera, deşi apelează la textul biblic, manifestă încredere în capacitatea omului de a gîndi, de a cunoaşte şi de a se modela spiritualiceşte. Consecvent unei viziuni înaintate, Neagoe Basarab a sesizat semnificaţia actului cognitiv ca moment decisiv prin care omul realizează o ruptură în ordinea

Scanned with OKEN Scanner

firii, tinzînd să se ridice la nivelul dumnezeirii şi să devină o fiinţă creatoare. Înscriindu-se pe linia tendinţelor progresiste ale epocii, Neagoe Basarab apreciază cunoaşterea întrucît îl ajută pe om să se îmbogăţească pe „dinnuntrul său, şi în acelaşi timp să domine pe măsura voinţei sale, deşi lumea este o construcţie a divinităţii — ceea ce reprezintă indiscutabil un imn închinat omului.

Cartea *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie* ne-a fost transmisă în 3 versiuni : slavonă (considerată originală) românească şi grecească (traduceri).

(...) Vezi, iubitul mieu, pre împăratul cel mare, care ne-au iubit şi ne-au făcut şi pre noi împăraţi pre pământu, ca şi pre sine, şi-i iaste voia să fim şi în cer ; şi dacă vom vrea noi, vom fi, numai să facem bine şi vom fi împăraţi şi vom împărăţi în véci. Însă împărăţiile şi domniile céste după pământu sîntu în mîna şi în voia lui Dumnezeu, şi în nevoinţile noastre céle bune se-au dat. Iară împărăţiia cea cerească încă iaste în voia noastră şi ne-o va da Dumnezeu, numai de vom vrea. (...) Să păzim judecata şi să facem dreptate. Mintea cea întreagă şi curăţiia să iubim, blînzi şi răbdători şi îngăduitori să fim tuturor în toată vrémea şi într-alte bunătăţi în toate să lăcuim, (...) Petru apostol încă au zis : „Tot omul mai nainte de moarte să să împodobească cu judecată, cu milostenie, cu curăţie, cu mintea cea întreagă şi cu alte fapte bune, cu toate“. (...) Şi iar mai zice Hristos la Evanghelie : „Nu îngropareţi avuţiia voastră în pământu, unde o strică viermii şi o putrezéşte putrejunea şi o sapă furii şi o fură, ci strîngeţi avuţiia voastră în ceriu, unde nici viermii o strică, nici putrejunea o putrezéşte şi unde furii nu o sapă, nici o fură. Că unde iaste avuţiia voastră, acolo va fi şi inima voastră“.

Iată acum iar făcum vorbă şi învăţătură pentru *judecată şi pentru dreptate şi pentru milostenie*, încă şi de altele cîte am putut, care sîntu de folos şi să cade a le

Scanned with OKEN Scanner

asculta omul şi a le face. Ci fi-va atîta destul ? Au iar vom mai adaoge învăţătura ? Au ba. Că să cade foarte cu de-adinsul să mai învăţăm şi să spunem, deaca vréme ce zice apostolul că „de va face cineva toată légea şi va umplea toate poruncile, iar numai într-una de să va zminti, deaciie în toate iaste vinovat". (...)

Şi această să nu le gîndeşti că le grăescu eu din capul mieu, ci toate le-am aflat în sfintele scripturi, şi ţi le grăescu ca să-ţi fie de certare şi de învăţătură şi de toată trezviia şi chibzuiala şi bucuriia ce va să fie, cum ţi le voi arăta mai nainte pre amăruntul şi le vei vedea chiar. Deci să nu pae cuiva rău, sau să aibă vreo împutăciune spre noi pentru acéste cuvinte, că pentru folosul sufletelor voastre ne-am nevoit, din adîncul inimii, şi v-am adus aminte. Drept acéia, ia aminte cu înţelégere şi cu socoteală şi vezi că de vei călca légea, (...) deacii măcar de-ai birui toată lumea şi de ţi s-ar pleca toţi împăraţii lumii aceştiia ţie, şi de s-ar scula cu toată putérea lor să-ţi fie ţie într-ajutor, nici de un folos nu-ţi va fi, nici îţi va putea ajuta cineva. (...)

De acum nu trebue să zăbovim de lucrurile céle ce am zis mai sus, ci pre scurt toate să le arătăm chiar cine din împăraţi şi în ce chip au îngăduit lui Dumnezeu şi iar cum au călcat légea şi au mîniiat pre Dumnezeu, şi cum fură ispitiţi de mîniia lui Dumnezeu şi unii dentr-înşii cum au întorsu pre Dumnezeu iar cu milă, pentru căinţa lor. Aşijderea alţii mulţi, pentru negrija lor şi pentru neîntoarcerea inimii, au perit, că n-au ascultat învăţăturile părinţilor celor sufleteşti, nici sfaturile celor bătrîni. Deci să ascultaţi şi să înţelégeţi de viaţa lor şi vă veţi înţelepţi, de veţi lua aminte cu socoteală întru plecăciune inimilor şi sufletelor voastre. Şi vă feriţi fieştecarile den voi de céle réle, iar în lucrurile céle bune neîncetat să vă nevoiţi a face bine. Dreptu acéia, ia aminte de vezi şi să ştii cum

Scanned with OKEN Scanner

le-au fost începutul împărăţiii lor şi cum le-au fost împărăţiile şi cum le-au fost şi sfîrşitul. [1]

Neagoe Basarab, *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, text ales şi stabilit de Florica Moisil şi Dan Zamfirescu. Traducerea originalului slavon de G. Mihăilă, pag. 128, 134, 135, 139, Editura Minerva, Bucureşti, 1970.

(...) Ascultaţi, bărbaţilor, ascultaţi, muerilor, ascultaţi, împăraţilor, ascultaţi, împărătéselor, ascultaţi, boiari, ascultaţi, jupînéselor, ascultaţi, toată vîrsta şi toate rînduialeli, bătrînii şi tinerii, bătrînele şi céle tinere ; că nici de un folos nu vă sînt hainele céle lucii du pre denafară, ci céle denlăuntru, acélea sînt de folos şi de treabă. Că pîn' vor fi îngrijaţi şi vor purta pre denafară haine lucii şi frumoase, cu nevoe ne vom îmbrăca sufletele cu hainele neputrejunii ! Că nu iaste putére să-şi împodobească cineva şi trupul şi sufletul, nici va putea să slujască cineva şi lui Hristos, şi diavolului, tot bine. Deci iani să lepădăm această muncă cumplită, că nimeni nu ş-ar împodobi casele cu părătare şi într-alte chipuri poleite, iar să meargă şi să şază cu robii săi îmbrăcat în nişte férfeniţe réle. Iar tu, iată că faci şi eşti aşa ; că casele sufletului tău să cheamă trupul, care-l înfrumsiţezi cu multe îmbrăcăminte frumoase, iar pre suflet tu îl laşi de zace într-o férfeniţă rea acoperit. Dar nu ştii că să cade să să împodobească mai frumos împăratul decît cetatea ? Că cetatea o împodobéşte cu zăvése de in supţiri şi cusute, iar împăratul să împodobéşte cu caftanuri frumoase şi cu corune. Aşa şi tu, trupul să ţi-l îmbraci în haine slabe şi proaste, iar mintea ţi-o îmbracă în haine împărăteşti şi o împodobéşte cu corună, şi şăzi în carîtă naltă şi luminată. Iată, tu acum faci împotrivă şi în ponciş, că cetatea, adecă trupul, tu ţi-l împodobeşti cu multe feliuri de haine, iar pre împăratul,

[1] Pentru prima dată în cultura română se afirmă rolul educativ al istoriei (G. T.).

adecă mintea, ți-o lași legată de să tîrască spre patimile și lucrurile céle nebune și dobitocești. Dar nu cugeți că ai fost chemat la nuntă, și nunta au fost a lui Dumnezeu, și nu chibzuiești că în cămările lui vor să între toate sufletele îmbrăcate în haine lucii și cu ranțuri de aur împodobite.

Iar di-ți iaste voia să-ți spuiu carii au fost îmbrăcați așa și carii au fost împodobiți cu podoabe care să cădea la nuntă, adu-ți aminte de cei sfinți ce v-am pomenit mai întîi, de multe ori, carii au avut haine de păr și au lăcuit pren pustii. Aceia sînt ceia ce au fost împodobiți și înfrumsițați la acea nuntă cu haine și cu podoabe ca acélea. Cărora de li s-ar fi dat cîte haine de scumpe și de multe, n-ar fi vrut să le ia. Ci, ca cînd ar zice cineva unui împărat să să îmbrace cu niște pétece rele și fărîmate ale unui sărac, iar el s-ar mîniia pentru acéle férfenițe, așijderea și aceia n-ar fi băgat seama de caftanele céle împărătești, nici ar fi avut nici o grijă de dînsele, făr' numai ce ar fi avut socoteală tot de haina bunătăților lor. Pentr-acéaia n-ar fi băgat în seamă caftaneli împărătești, ca pre niște păianjini, și ar fi zis că sîntu niște zăblae rupte și réle. Că la acel împărat mare și minunat, ce au făcut nunta, sînt alte podoabe, mai frumoase și mai luminate decît acestor de acum. Și numai de te-ai putea dășchide ușa minții să vezi cugetele și sufletele lor și împodobirile lor céle dinlăuntru, tu ai cădea jos pre pămîntu, că n-ai putea răbda să vezi frumusétea sufletelor lor și lumina și strălucirea hainelor, care strălucescu mai luminos decît fulgerul.

Neagoe Basarab, *op. cit.*, pag. 195—196.

(...) Și de acum veți începe a sluji altui domn, necunoscut și strein, care nu va cunoaște pre voi, nici voi pre dînsul. Deci, boiarii miei și slugile méle céle dragi și iubite, eu voi să vă învăț și de aceasta. Domnului sau stă-

Scanned with OKEN Scanner

pînului neștiut și necunoscut, nevoe îi iaste a-i sluji sluga pînă îi va afla obiceaiul lui. Că sluga céia ce îndrăznéște către stăpînul neștiut și necunoscut, aceia iaste ca omul cela ce să razimă pre frunza care plutéște pre fața apei. Deci cînd va să să apuce de dînsa și să-i folosească, atunci să înecă și piiare. Așijderea și voi, pînă veți afla firea și obiceaiul domnului acéluia, multă minte vă trebuiaște să aveți. Că mintea iaste cap și învățătură dulce tuturor bunătăților și sfîrșitul ei foarte iaste proslăvit. Mintea iaste avuție și comoară netrecătoare, care nu să cheltuiaște niciodată : Mintea cea curată să urcă mai pe desupra cerurilor și solésțe dreptățile sufletului și ale trupului înaintea atotțiitoriului împărat. Mintea iaste viiața priiatenilor și împăcare fraților. Mintea trează iaste priiaten mai bun și mai cinstit împăraților și domnilor decît toată avuțiia și bogățiia lor cea multă. Un bărbat înțelept mulțime de oameni stăpînéște, iar un bărbat nebun și făr' de minte mulțime de oameni piiarde. Mintea cea bună iaste cercare inaintea domnilor celor necunoscuți și trup nevătămat și față nerușinată și neînfruntată, cum zice prorocul : „Cinstiți înțelepciunea." (...)

Neagoe Basarab, *Op. cit.*, pag. 338—339.

(...) Că deaca făcu Dumnezeu pre Adam și pre Evva și-i puse în raiu și le déde toată hrana raiului (...), și le porunci zicînd din toți pomii cîți sînt în raiu să mănînce, iar din pomul care era prin mijlocul raiului, numai dintr-acela să nu mănînce, iar diavolul, deaca căzu din cinurile îngerești, rădică pizmă și coarnele sale spre porunca lui Dumnezeu și spre neamul omenescu. Și să chibzuia cum va putea face să gonească făptura lui Dumnezeu, adecă să scoață pre Adam și pre Evva din rai. Și iată să îmbrăcă în chip de șarpe și șarpele să apropie de Evva și-i șopti la uréche și-i zise: „Căci nu mîncați din pomul carele iaste prin mijlocul raiului?" (...) „De-ați fi mîncat din pomul carele

Scanned with OKEN Scanner

iaste prin mijlocul raiului, aţi fi fost şi voi dumnezei vii, cum iaste şi Dumnezeu şi aţi cunoaşte binele şi răul". Iar Evva nu pricepu că sînt cuvinte înşălătoare şi amăgitoare, ci să înşală cu cuvintele lui şi mérse la Adam şi-i zise : „Spusu-mi-au şarpele şi au zis că de vom mînca dintr-acest pom ales, carele iaste prin mijlocul raiului, vom fi dumnezei ca şi Dumnezeul nostru". Deacii şi Adam nu-şi conteni cugetùl şi mintea, ci iubi şi el acéle cuvinte înşălătoare, ca să fie şi el protivnic Dumnezeului nostru, şi gîndiră să mănînce dintr-acel pom. (...) Şi cum mîncară, îndată să văzură amîndoi goli. (...) Ci însă căci ai mîncat din pomul care iaste prin mijlocul raiului (...), pentru acéia ai văzut goliciunea ta. [1] (...)

Neagoe Basarab, *op. cit.*, pag. 318—319.

VARLAAM

(?—1657)

Mitropolitul Varlaam din Moldova a avut rol activ în dezvoltarea culturii româneşti din prima jumătate a secolului al XVII-lea, alături de Udrişte Năsturel în Ţara Românească şi Simion Ştefan în Transilvania.

Fiu de răzeş din zona Putnei, Varlaam a deţinut funcţii importante, făcînd dovada unei personalităţi complexe : egumen la

[1] Textul are semnificaţie umanistă. Omul, prin cunoaştere, îşi dă seama de propria goliciune, ceea ce echivalează cu conştientizarea limitelor sale de fiinţă cognitivă, care se vrea tot mai mult. Cunoaşterea fiind în concepţia lui Neagoe Basarab o determinare fundamentală, o datorie, pe care, omul realizînd-o, poate dobîndi puteri demiurgice. A se consulta Al. Cazan, *Istoria filosofiei româneşti* (pag. 39, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1984) şi I. Georgescu, *Societate şi religie* (pag. 292—298, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1982), (G. T.).

Scanned with OKEN Scanner

Mînăstirea Secul, mitropolit al Moldovei, candidat în 1639 la scaunul patriarhiei ecumenice din Constantinopol, sol de pace al lui Vasile Lupu în Țara Românească în 1644. De numele său e legată adoptarea tiparului în Moldova, răspîndirea cărții românești tipărite, consolidarea limbii române literare, contribuție considerabilă în raport cu alți cărturari din epoca veche, care îl situează alături de cronicari. Opera *Cazania*, un moment decisiv în cultura noastră, a dat primele pagini de narațiune artistică, unele încercări de versificație publicate în limba națională, fiind în același timp o mărturie deschisă cu privire la străduința autorului de a scrie pe înțelesul tuturor românilor și de a folosi o limbă cît mai aleasă. Înscriindu-se în mișcarea de înnoire culturală a neamului nostru, a înființat un colegiu pe lîngă Trei Ierarhi, după modelul celui din Kiev, dovedindu-se om umblat și cu dragoste de cultură.

Opere principale : *Leastvița sau Scara raiului* (scrisă de Ioan Climax, starețul mînăstirii Sinai, înainte de 600, cartea propune un program de elevare spirituală a omului ; traducerea lui Varlaam, între 1602—1613, poartă amprenta personalității sale și devine o modalitate de apărare a integrității noastre spirituale în fața pericolului islamic), *Carte românească de învățătură* sau *Cazanie* (Iași, 1643, tradusă după izvoare străine și în cea mai mare parte după versiunea slavonă a *Omiliilor partriarhului* (Calist), *Septe taine a besearicii* (în colaborare cu Eustratie logofătul, Iași, 1644), *Răspunsul împotriva catihismului calvinesc* (1645).

Ca de mult preț și sufletului de folos aciaștia carte ce o au agonisit cu trudă fericitul acela și svîntul egumenul de svînta mănăstiria Sinaei. Părinți și frați întru Hristos, numai pentru numele aceștiia cărți ce să chiamă *Leastvița*, adecă *Scară* poate priceape fiecine împărțirea sufletului omenesc de lucrurile pămînțești și suirea minței întru ceale cerești. Căci că aciastia carte area întru sine o îndireptare oarecare ca să fugă tot omul de pohte și să cerce lucrure bune ; aduce la mijloc povești de folos a oameni svinți și pilde și învățături di în taina Sventelor Scripturi. Și cum dzice pre scurtu : arată ca o icoană cu

Scanned with OKEN Scanner

suflet toată viiaţa creştinească şi mai vîrtos dă chip călugărilor celora ce petrec oare în lavră, care în săhăstrie şi nevoiaşte spre viiaţa cea dumnedzăiască. Deaici cine va lua întru nevoinţa sa învăţăturile acestii cărţi minunate ca să le facă, acela lucra pre îngăduinţa lui Dumnedzău întru mărirea svinţiei sale şi întru rîvna smereniei şi altor creştini. Că şi eu smeritul şi nedestoinicul pentru liubovul ce-am avut cătră această svîntă carte însă mai vîrtos pentru datoriia talantului ce am carele mi s-au dăruit dintru mila lui Dumnedzău m-am nevoit după putînă putearia mea ca să mă plec osîrdiei meale ce-am avut spre acest lucru. Dreptu aceaia nice pentr(u) aceasta să nu-mi prepuie neştine căci că mai denaintea vreame au avut oamenii osîrdie mare spre învăţătură şi au fost dacăli şi ştiutori şi înţelegători scripturilor şi învăţăturilor lui Dumnedzău şi cu acesta lucru ca cu o lumină au luminat lumea şi au îndireptat spre lucrure bune domnii şi împărăţii. Iară în vreamia de-acmu s-au stînsu şi s-au întunecat osîrdiia aceaia de nice ştim pre noi învăţa nice pre alţii. Derept aceia am vrut să scriu această carte largu şi pre lungu ca să poată înţeleage cine va citi însă şi aşia nu cu leane ce cu nevoinţă şi în vreame multă să citească cine va vrea să înţeleagă. Căci că scrie cu meşteşug şi cu taină de tocmala sufletului şi a trupului şi învaţă că lucrurele sufletului simtu darure şi cununi. Iară a trupului simtu munci şi osinde şi de aceia îndireptează pre toţi spre ustovul călugăresc ca să poată scăpa dintr-adîncul valurilor şi grijilor lumiei şi să suie întru liniştea ceriului, acolo cu îngerii să dănţuiască. Dereptu aceaia mă rog să priimiţi acest dar ce v-au dăruit Dumnedzău cu mene nedestoinicul şi să vă rugaţi pentru mene în ruga voastră şi să vă sp(ă)siţi.

Varlaam, *Scara raiului, Predoslovie* în : *Crestomaţie de literatură română veche*, vol. I, coordonatori I. C. Chiţimia şi Stela Toma, pag. 117—118, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1984.

Scanned with OKEN Scanner

Mulţi scriitori au nevoit de au scris rîndul şi povéstea ţărilor, de au lăsat izvod pre urmă, şi bune şi rele, să rămîie feciorilor şi nepoţilor, să le fie de învăţătură, despre céle rele să să ferească şi să să socotească, iar de pre céle bune să urméze şi să înveţe şi să să îndireptize. Şi pentru acéia, unii de la alţii chizmind şi însemnînd şi pre scurt scriind, adecă şi răposatul Gligorie Ureche [1] ce au fost vornic mare, cu multă nevoinţă, cetind cărţile şi izvoadele şi ale noastre şi céle striine, au aflat cap şi începătura moşilor, de unde au izvorît în ţară şi s-au înmulţit şi s-au lăţit, ca să nu se înéce a toate ţările, anii trecuţi şi să nu să ştie ce s-au lucrat, să să aséamene fiarălor şi dobitoacelor celor mute şi fără minte. Pre acéia urmînd şi chizmind, măcar că să află şi de alţii semnate lucrurile ţării Moldovei, apucatu-s-au şi dumnealui de au scris începătura şi adaosul, mai apoi şi scădérea care să véde că au venit în zilele noastre, după cum au fost întîiu ţării şi pămîntului nostru Moldovei. Că cum să tîmplă de sîrgu de adaoge povoiul apei şi iarăş de sîrgu scade şi să împuţinează, aşa s-au adaos şi Moldova, carea mai apoi de alte ţări s-au descălecat, de s-au de sîrgu lăţit şi fără zăbavă au îndireptatu.

Acéstea cercînd cu nevoinţă vornicul Uréche, scrie de zice că[2] „nu numai létopiseţul nostru, ce şi cărţi striine am cercat, ca să putem afla adevărul, ca să nu mă aflu scriitoriu de cuvinte deşarte, ce de dereptate, că létopiseţul nostru cel moldovenescu aşa de pre scurt scrie, că nici de viaţa domnilor, carii au fost toată cîrma, nu alége,

[1] Socotim că acest pasaj a fost redat de Simion Dascălul în vorbire indirectă după textul azi pierdut al lui Ureche. Întrucît el reprezintă totuşi cuvintele autorului, nu l-am socotit o interpolaţie ci un pasaj din cronica lui Ureche (n. e.).

[2] Pînă aici stil indirect (n. e.).

necum lucrurile den lăuntru să aleagă și pre scurt scriind și însemnînd de la început până la domniia lui Pătru vodă Șchiopul și s-au stinsu, că de aciia înainte n-au mai scris nimenea pînă la Aron vodă. Nici iaste a să mira, că scriitorii noștri n-au avut de unde strînge cărți, că scriitorii dentăiu n-au aflat scrisori, ca de niște oameni neașăzați și nemérnici, mai mult proști decît să știe carte. Ce și ei ce au scris, mai mult den basne și den povești ce au auzit unul de la altul. Ia scrisorile striinilor mai pe largu și de agiunsu scriu, carii au fost fierbinți și rîvnitori, nu numai a sale să scrie ce și céle striine să însemnéze. Și de acolo multe luînd și lipindu de ale noastre, potrivindu vrémea și anii, de au scris acest létopiseț, carile de pre în multe locuri de nu să va fi și nemerit, gîndescu că cela ce va fi înțeleptu nu va vinui, că de nu poate de multe ori omul să spuie așa pre cale tot pre rîndu, cela ce véde cu ochii săi și multe smintéște, de au spune mai mult, au mai puțin, dară lucruri vechi și de demult, de s-au răsuflat atîta vréme de ani ? Ci eu, pe cum am aflat, așa am arătat".

Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție de P. P. Panaitescu, pag. 57—58, Editura E.S.P.L.A., București, 1955.

Însemnarea anilor a scriitorilor noștri nu se tocméște cu a streinilor, că létopisețul nostru scrie că au fostu vă leatul 6867, cîndu au stătut domn Dragoș Vodă, iară létopisețul streinilor scrie că au fost 6867 în zilele acéstui Ștefan vodă ce scrie mai sus. Iară ce va fi trecut înapoi nu să află însemnat de streini, cunoaști-să cum nu să află de scriitorii noștri însemnat viiața domnilor și lucrurile lor, așa și vă leatul, cîndai să nu fie smintitu, iară de au și însemnatu, nu au știut ce au scris. Iar létopisețul leșesc putem cunoaște că poate fi mai adevăratu, că fiindu oameni așezați mai de demultu și cronicarii lor neavîndu

Scanned with OKEN Scanner

alte trebi, ce numai vă leatul păziia și niște lucruri mari ca acéstea păziia și socotiia, să nu rămîe ceva neînsemnat, pentru ca să nu le zică vecinii lor di prin prejur că au fostu adormiți sau neînvățați și nestrăbătuți cu istoriia. Pentru acéia și pre acesta lucru putem cunoaște că ei cum au înțeles de descălicarea țărîi noastre și de lucrurile domnilor îndată s-au apucat de au însemnatu toate pre rînd și ale noastre și ale lor, pentru acéia ei scriu că au fostu vă leatul la domiia lui Ștefan vodă, 6867.

Grigore Ureche, *op. cit., De însemnarea anilor,* pag. 67.

(...) Léșii sîntu oameni războinici, oameni învățați de carte, că pentru învățătura și a cărții și a vitejii nu li-i préget, nici de trudă, nici de chieltuială, ce încunjură țările de învață, ca să deprinză tineréțile truda și la bătrînéțe înțelepciunea, de care au nevoință mai mare.

Léșii n-au nevoință să strîngă avuție, că avuțiia și strînsura o dau și o răsipescu, lefecii mulți țin, după cîtu le iaste puterea și mai mulți. Nu iaste la dînșii rușine a fi datoriu, că nici unul, nici de cei de frunte, nu iaste să nu fie datoriu și la jidovi ocinele [1] le zălojăscu și odoarăle lor zălojăscu la niguțători și le orînduiescu altora și mulți și de totu le perdu, hrănindu gloate după sine, că pre cel ce strînge îl numescu jidov. Stăpînilor cui slujăscu, sîntu cu credință și pentru numele lui și pentru cinstea, capul îșI pune. Pentru ruda sa și pentru seminția, cîtu de departe, stau cu dînsul pănă la moarte. (...)

Grigore Ureche, *op. cit., Povéstea și tocmala altor țări, ce sîntu pin prejur, cum nu să cade să nu poménim, fiindu-ne vecini de aproape. Întăi, cumu-i Țara Leșească,* pag. 113—114.

---

[1] *Ocină,* moșie ereditară (n. e.).

(...) Că lĕtopiseţile nu sintú numai să le citească omul, să ştie ce au fostú în vrémi trecute, ce mai multú să hie de învăţătură, ce ieste bine şi ce ieste rău şi de ce-i să să ferească şi ce va urma hiecine : domnul den faptele domnilor, care cum au fostú şi cu véste şi pomană, să ia urmă de viiaţă, boierii urmîndú pre boierii cei cinsteşi şi înţălepţi, slujitoriul a slujitoriu, că cineşi după breasla sa, cine urmadză pre cel cinsteş, cinstit, cine urmadză pre cél rău, rău ieste şi rău să va săvîrşi. (...)

Miron Costin, *Letopiseţul Ţărîi Moldovei de la Aaron-vodă încoace* în : *Opere I,* ediţie critică de P. P. Panaitescu, pag. 191—192, Editura pentru literatură, Bucureşti, 1965.

Începutul ţărilor acestora şi neamului moldovenescu şi muntenescu şi cîţi sînt şi în Ţările Ungureşti cu acest nume, români şi pînă astăzi, de unde sîntú şi de ce seminţie, de cînd şi cum au dăscălecat acéste părţi de pămîntú, a scrie, multă vréme la cumpănă au stătut sufletul nostru. Să înceapă osteneala aceasta, după atîta véci de la discălecatul ţărîlor cel dintăi de Traian împăratul Rîmului, cu cîteva sute de ani peste mie trecute, să sparie gîndul. A lăsa iarăş nescris, cu mare ocară înfundat neamul acesta de o samă de scriitori, ieste inimii durére. Biruit-au gîndul să mă apucú de această trudă, să scoţ lumii la vedére felul neamului, din ce izvor şi seminţie sîntú lăcuitorii ţărîi noastre, Moldovei şi Ţărîi Munteneşti şi românii din ţările ungureşti, cum s-au pomenit mai sus, că toţi un neam şi odată discălecaţi sîntú, de unde sîntú, veniţi strămoşii lorú pre acéste locuri, supt ce nume au fostú întăi la discălecatul lor şi de cîndú s-au osebit şi au luat numele cest de acum, moldovan şi muntean, în ce parte de lume ieste Moldova, hotarăle ei păn-unde au fostú întîi, ce limbă ţin şi păn-acum, cine au lăcuit mai

nainte de noi pe acestú pămîntú şi supt ce nume, scot la ştirea tuturoru, carii vorú vrea să ştie neamul ţărilor acestora.

Dzice-va neştene : prea tîrziu ieste ; după sutele de ani cum să vorú putea şti poveştile adevărate, de atîtea vacuri ? Răspunzŭ : Lăsat-au puternicul Dumnezeu iscusită oglindă minţii omeneşti, scrisoarea, dintru care, dacă va nevoi omul, céle trecute cu multe vremi le va putea şti şi oblici. Şi nu numai lucrurile lumii, staturile şi-ncepăturile ţărîlor lumii, ce şi singură lumea, ceriul şi pămîntul, că sîntŭ zidite după cuvîntul lui Dumnezeu celui putérnic. (...) Scriptura ne deşchide mintea, (...) Scriptura departe de lucruri de ochii noştri ne face de le putem vedea cu cugetul nostru. (...) Plutarhŭ în 400 de ani au scris viiaţa şi faptile vestitului împăratŭ în lume, a lui Alexandru Machidon ; Titus Livius cursul a toată împărăţiia Rîmului în 700 de ani şi mai bine au scrisŭ după urzitul Rîmului şi alţi mulţi istorici, cercîndŭ de-amănîntul scrisorile, cursul a multe vacuri cu osîrdie şi cu multă osteneală au scos lumii la vedére istorii.

Îndemnatu-m-au mai multŭ lipsa de ştiinţa începutului aceştii ţări, de descălicatul ei cel dintîi, toate alte ţări ştiindŭ începuturile sale. Laud osîrdiia răposatului Uréchie-vornicul, carile au făcut de dragoste ţării létopiseţul său, însă acela de la Dragoş-vodă, de discălicatul cel al doilea al ţării aceştiia din Maramoroşŭ scrie. Iară de discălicatul cel dintăi cu români, adecă cu rîmléni, nimica nu pomenéşte, numai ameliţă la un loc, cum că au mai fostŭ ţara odată discălicată şi s-au pustiit de tătari. Ori că n-au avut cărţi, ori că i-au fostŭ destul a scrie de mai scurte vacuri, destul de dînsul şi atîta, cîtŭ poate să zică fieştecine ca numai lui de această, ţară i-au fostu milă, să nu rămîie întru întunérecul neştiinţei, că célelalte ce mai sîntŭ scrise adăosături de un Simeon Dascălul şi al doilea, un Misail Călugărul, nu létopiseţe, ce ocări sîntŭ. Care şi acélea nu puţină a doao îndemnare mi-au fostŭ.

Cîtŭ mi se pare, bine nu ştiu, că n-am văzut létopiseţul lui Evstratie — logofătul, iară cum am înţeles de cîţva boieri şi mai ales din Niculai Buhuş ce au fostŭ logofăt mare, pre acestŭ Simeon Dascal, Istratie-logofătul l-au fătat cu basnile lui şi Misail Călugărul de la Simeon au născut, cela fiiu, cestalalt nepot. Şi mult mă mir de unde au luat acéste basne, că şi Uréchie-vornicul scrie şi el; 45 de ani la domniile céle dintăi, nici o scrisoare nu să află de lucrurile lor ce s-ar fi lucratŭ, şi nici streinii n-au ştiut nimica de dînşii, pănă la Alixandru-vodă cel Mare şi Bun. Décii au început istoricii leşăşti a scrie, mai ales Bielschii şi Marţin Paşcovschii, pre carii i-au urmatŭ răposatul Uréchie-vornicul. Daca n-au fostŭ dară dintăi scrisoare în ţară şi nici streinii n-au ştiut şi nimica n-au scris, de unde sîntu acèste basne, cum ca să fie fostu moşii ţării aceştiia din temniţile Rîmului, daţi întru ajutoriul lui Laslău craiul unguresc ? Şi românii acum era în Maramoroş în zilele acelui craiŭ, ceşti dincoáce, de unde ieste acum Moldova, iară cei dincolo, unde ieste acum Ţara Muntenească, iară în munţi, pre Olt, unde şi acum să pomenéşte Ţara Oltului [1] şi rîmlenii cei discălicaţi de Traian în Ardeal acum era în Ardeal.

Eu, iubite cetitoriule, nicăirea n-am aflatŭ nici un istoric, nici latin, nici leah, nici ungur, şi viiaţa mea, Dumnezeu ştie cu ce dragoste pururea la istorii, iată, şi pînă la aceasta vîrstă, acum şi slăbită.

De acéste basne să dea seama ei şi de aceástă ocară. Nici ieste şagă a scrie ocară vécinică unui neam, că scrisoarea ieste un lucru vécinicŭ. Cîndŭ ocărăsc într-o zi pre cineva, ieste greu a răbda ; dară în veci ? Eu voi da seama de ale mèle, cîte scriu.

Făcutu-ţ-am izvod dintăiaşi dată de mari şi vestiţi istorici mărturii, a cărora trăiescŭ şi acum scrisorile în lume şi vor trăi în véci. Şi aşa am nevoit, să nu-mi fie grijă, de-ar cădea această carte ori pre a cui mînă şi din streini,

[1] Regiunea Făgăraşului (G. T.).

carii de-amănuntul cearcă zmintèlile istoricilor. Pre dînșii am urmat, care vezi în izvod, ei povăța, ei sîntŭ povața mea, ei răspundŭ și pizmașilor neamului acestor țări și zavistnicilor.

Și întăi unui Enea Silvie și cu următorii lui ; însă aceasta istoric nu așa greu nepriietin ieste, cît numai acest nume vlah de pe Fleac [1], hatmanul Rîmului, că ieste scrie, unde s-au lunecatŭ și săracul Uréchie-vornicul. Crédem neputinții omenești.

Iară ieste altul, de neamul său leah, Iane Zamovschii [2], care orbŭ năvălește, zicîndu că nu sîntŭ moldovénii, nici munténii din rîmléni, ci, tre-cîndŭ, pre aicea, pre acéste locuri, Traianŭ-împăratul și lăsîndŭ slujitori de pază, au apucat o samă de dachi limba rîmlenească. Vei vedea apoi și a cuvintelor lui răspunsul și ocara nu de la mine, ci de la istoricii, povațile méle, la rîndul său.

Putérnicul Dumnezeu, cinstite, iubite cetitoriule, să-ți dăruiască, după acéste cumplite vremi anilor noștri, cînduva și mai slobode vacuri, întru care, pe lîngă alte trebi, să aibi vréme și cu cetitul cărților a face iscusită zăbavă, că nu ieste alta și mai frumoasă, și mai de folos în toată viiața omului zăbavă decîtŭ cetitul cărților. Cu cetitul cărților cunoaștem pe ziditoriul nostru, Dumnezeu, cu cetitul laudă îi facem pentru toate ale lui cătră noi bunătăți, cu cetitul pentru greșalele noastre milostiv îl aflăm. Din Scriptură înțelégem minunate și vécinice fapte puterii lui, facem fericită viiața, agonisim nemuritoriŭ nume. (...) Scriptura departe lucruri de ochii noștri ne învață, cu acéle trecute vremi să pricépem céle viitoare. Citéște cu sănătate această a noastră cu dragoste osteneală. (...)

Miron Costin, *De neamul Moldovénilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor, Predoslovie, adecă cuvîntare dintăi de descăle-*

---

[1] Pomponius Flacus, legat al Moesiei în secolul I (n. e.).
[2] În realitate istoricul ungur Ștefan Szamosközy (n. e.).

catul Țării cel dintăi și a neamului moldovenescu, în : *op. cit.*, *II*, pag. 9—13.

(...) Ieste Țara Italiei plină, cum să zice, ca o rodie, plină de cetăți și orașă iscusite, mulțime și desime de oameni, tîrguri vestite, pline de toate bivșuguri [1] și pentru mare iscusénii și frumusețuri a pămîntului aceluia, i-au zis raiul pămîntului, a căruia pămîntu, orașile, grădinile, tocmélile la casile lor cu mare desfătăciune traiului omenescŭ, nu are toată lumea, supt ceriŭ blîndu, voios și sănătos, nici de căldură prea mare, nici ierni gréle. De grîu, vinuri dulci și ușoare, untudelemnŭ, mare bivșug și de poame de tot féliul : chitre, năramze, lămîi și zahăr și oameni iscusiți, la cuvîntŭ stătători, peste toate neamurile, neamăgei [2], blînzi, cu oamenii streini dintr-alte țări nemăreți, îndată tovarоși, cum ar fi cu ai săi, cu mare omenie, subțiri, pentru acéia le zicŭ gentiloni, cum zicŭ grecii, celebii, și la războaie neînfrînți într-o vréme, cum vei afla la Istoriile Rîmului, de vei ceti de dînșii.

Acéia țară ieste acum scaunul și cuibul a toată dăscăliia și învățătura, cum era într-o vréme la greci Athina, acum Padova la Italiia, și de alte iscusite și trufașe meșterșuguri.

Ieste Italiia mai véchie decît Roma, adecă Rîmul, și Împărăției Rîmului, care s-au urzitŭ în țara Italiei după ce au nemeritŭ de la Troada Antenor și Enea, din carii Antenor-Vineției și olatelor [3] ei, iară Enea Rîmului și împărăției lui începători și rădăcină sîntŭ.

Numele Italiei ieste vechiŭ, la toate istoriile céle vechi latinești, de pe Ital, craiul lor. (...)

Caută-te dară acum, cetitoriule, ca într-o glindă și te privéște de unde ești, lepădîndŭ de la tine toate célelalte basne. cîte unii au însemnatŭ de tine, din neștiință rătă-

[1] Bivșug = belșug (n. e.).
[2] neamăgeu = neamăgitor (n. e.).
[3] Olat = regiune (n. e.).

ciţi, alţii din zavistie, care din lume între neamuri n-au lipsitŭ niciodată, alţii de buiguite scripturi şi deşarte.

Iară nu numai numele acesta, precum ai înţeles că ieste tot unul, la toate ţările, şi al tău şi Italiei, (...) ce şi dintr-altele te vei cunoaşte : obicéiuri, hire, graiul şi pănă astăzi, că eşti dreptu vloh, adecă italiian şi rîmlean. (...)

Miron Costin, *op. cit.*, pag: 15—17.

Dzice Aristotel filozoful că tot omul a şti din firea sa poftéşte. Credz că tot omul poftéşte a şti, iar nu tot omul a şti nevoiaşte. Şi altă nu osebéşte pe om de dobitoace şi de hiare aşea ca cunoştinţa. Şi din cunoştinţă să naşte ştiinţa şi Dumnedzeu pre om nu cu alt soroc şi sfîrşit l-au făcut şie semănătoriŭ, înţelept, numai să să cunoască de dînsul ; cunoscîndu-l să-l ştie, ştiindu-l să-l laude. Ştiinţa dar şi sufléteşte ieste de folos omului, şi trupeşte de treabă şi de mare folos. Iar mai ales în trebile ţărilor şi a chivernisirilor la vremi cumplite asupra ţării : să să ştie, domnii mai ales, apoi boierii, sfetnicii domnilor şi a ţărilor, să să ştie ce s-au lucrat la alţii şi alte ţări megieşe cu vremi trecute şi la ce primejdii şi scîrbe au venit maci crăii şi preaputernice, cu ce sfaturi şi cu ce netocméle au venit la stingerea şi la perirea de istov şi cu ce sfaturi ale sale, la grèle vremi s-au sprijinit şi s-au agiutorit, ca să urmeze céle bune, de céle réle să se ferească. Acea ştiinţă de care grăiesc ţie, iubite cetitoriule, prea lesne fieştecine o poate agonisi cu cetitul al istoriilor.

Iată că-ţi dau mijloc uşor şi foarte pre lesne, pre limba ta cea din naştere, să înţelegi şi să ştii din ce şi de cînd şi cu ce vină şi sfaturi au perit (sau) se-au schimbat Crăiia Ungurească, puternică foarte în vremile sale, latră şi avută, cît de-abia de are soţie atocma din toate alte crăii.

Miron Costin, *Istorie de crăiia ungurească, Predoslovie către iubitul cetitoriu*, în : *Op. cit.*, pag: 55—56.

Scanned with OKEN Scanner

În toate ţările, iubite cetitoriule, să află acestŭ fél de scrisoare, care elinéşte *ritmos* să chiamă, iară sloveneşte *stihoslovie* şi cu acestŭ chip de scrisoare au scris mulţi lucrurile şi laudile împăraţilor, a crailor, a domnilor şi începăturile ţărîlor şi a împărăţiei lor. Aşa au scris vestit istoric Omir războaiele Troadii cu Ahileus, aşa Verghilie începătura Împărăţiei Rîmului şi alţii fără număr dascali, într-acesta chip şi sfinţi învăţătorii beséricii noastre cum ieste Ioan Damaschin, Cozma, Theofan, Mitrofan, Andrei de la Crit, au scris cîntările sfintii bisérici, stihirile, canonile, antifoane, cu carile, ca cu nişte pietri scumpe şi flori neveştenite, au împodobit bisérica. Cu această pildă scrisu-ţ-am şi eu această mică carte, a căriia numile îi ieste *Viiaţa lumii*, arătîndu-ţi pre scurtŭ cum ieste de lunecoasă şi puţină viiaţa noastră şi supusă pururea primejdiilor şi primenélilor. Nu să pofteascu vreo laudă dintr-acestă puţine osteneală, ci mai multŭ să să vază că poate şi în limba noastră a fi acest feliŭ de scrisoare ce să chiamă stihuri. Şi nu numai aceasta, ce şi alte dăscălii şi învăţături ar putea fi pre limba românească, de n-ar fi covîrşit vacul nostru de acum cu mare greotăţi şi să fie şi spre învăţături scripturii mai plecate a lăcuitorilor ţării noastre voie.

Citéşte cu bună sănătate şi cît poţi mai vîrtos de primejdiile lumii să te fereşti. (...)

Miron Costin, *Viiaţa lumii, Prédoslovie — Voroavă la cetitoriu*, în : *op. cit.*, pag. 113—114.

ION NECULCE
(1672—1745)

Ion Neculce este ultimul mare cronicar al Moldovei. Cărturar capabil să aprecieze cultura, povestitor iscusit, cel dintîi mare me-

morialist al literaturii române, Neculce este continuator direct al lui Miron Costin, dar fără să aibă erudiția acestuia.

Cronica sa prezintă istoria celei mai întunecate epoci a Moldovei, epoca domniilor fanariote, cunoscută de el nu numai din lecturi și relatările bătrînilor, ci și ca martor ocular. În spirit umanist se interesează de oameni și istorie, de cultură, de cunoașterea limbii și vieții poporului. Spre deosebire de ceilalți cronicari moldoveni și munteni, Neculce a integrat în opera sa cele 42 de legende referitoare la unele personalități și evenimente din istoria țării. Originalitatea cronicii lui Neculce este ilustrată de îmbinarea spiritului științific cu cel artistc, astfel încît autenticitatea evenimentelor se corelează cu patosul artistic. Notabilă este contribuția lui Neculce la cultivarea posibilităților de expresie ale limbii române, la transformarea ei din instrument de comunicare, într-unul de creație și transmitere a culturii. Stilul lui artistic a fost luat ca model de Ion Creangă și Mihai Sadoveanu.

Opera lui Neculce este rezultatul iubirii de țară, exprimată prin ura contra jugului otoman, critica boierimii și a domnilor care contribuiau la ruinarea țării, simpatia față de cei asupriți, un mesaj spre păstrarea nealterată a patriotismului.

Opere principale : *Letopisețul țării Moldovei de la Dabija Vodă pînă la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat, O samă de cuvinte* (povestește evenimente de la 1661 la 1743 ; predoslovia a fost scrisă în 1743—1744).

Acest pămînt al Moldovii n-au fost așezat de demult de oameni, să fie fost trăit într-însul cu pace, ce în cîteva rînduri au fost și pustiiu. Decii pentru acéia nu să află létopiseţe scrisă de pămînténi véchi. Ce de la o vréme, de la descălecatul lui Dragoș-vodă, tîrziu, s-au apucat Uréchi vornicul de au scris din istoriile a doi istorici leseşti. Și l-au scris pînă la domniia lui Aron-vodă.

Apoi au mai făcuț după Uréche vornicul și un Simion dascal, și un Misail călugărul, și un Evstratie logofătul, și iar l-au scris cît au scris Uréche vornicul, pînă la Aron-vodă. Numai aceștiia, poate-fi, au fost oameni neînvățați,

de n-au citit bine la istorii, că au defăimat pre moldoveni, scriind că sînt din tîlhari. Pentru aceasta dară nimenea din scrisorile lor, nici céle ce ar fi fost adevărate, auzite sau văzute a lor, nu le pot oamenii créde.

Iară pre urma acestora, s-au apucat dumnealui Miron Costin, vel-logofăt, de au făcut un létopisăţu. Şi cît n-au putut istovi Miron logofătul l-au istovit fiiu-său, Nicolai Costin, biv-vel-logofăt, şi l-au scris di-nceputul lumii, arătînd cine au trăit pre acest pămînt, cu mărturii a istorici streini. Şi l-au scris pînă la Dragoş-vodă şi de la Dragoş-vodă l-au scris di pe izvodul lui Uréche vornicul pînă la Aron-vodă. Însă mult l-au mai înpodobit, mai frumos, şi Miron logofătul şi fiiu-său Nicolai Costin. Iar mai înnainte nu să mai găsêşte scris de Miron sau de fiiu-său Nicolai. Poate-fi, de or fi şi scrise de Nicolai logofătul, dar or fi poate-fi tăinuite, şi pînă acum la ivală n-au eşit.

Iară de la Dabija-vodă înnainte îndemnatu-s-au şi Ion Neculcé, biv-vel-vornic de Ţara de Sus, a scrie întru pomenirea domnilor. Însă pînă la Duca-vodă cel bătrîn l-au scris di pe néşte izvoade ce au aflat la unii şi alţii şi din auzitele celor bătrîni boiari ; iară de la Duca-vodă cel bătrîn înnainte, pînă unde s-a videa, la domniia lui Ion-vodă Mavrocordat, nici de pre un izvod a nemărui, ce au scris sîngur, dintru a sa ştiinţă, cît s-au tîmplat de au fost în viiaţa sa. Nu i-au mai trebuit istoric strein să citiască şi să scrie, că au fost scrisă în inima sa.

Decii vă poftescu, cetitorilor, pre unde ar fi greşit condeiul mieu, să priimiţi, să nu gîndiţi că doară pre voia cuiva sau în pizma cuiva, ce, precum s-au tîmplat, cu adevăr s-au scris. Doar niscaiva văleaturi a anilor de s-or fi greşit, iară célelalte întru adevăr s-au scris.

Mai socotit-au şi din létopisăţul lui Evstratie log(o)fătul şi a lui Simion dascalului şi a lui Misail călugărului néşte cuvinte cîteva, de nu li-au lăsat să nu le scrie, ce li-au scris, măcar că dumnealui Miron logofătul şi cu Nicolai fiiu-său nu li-au scris, şi-i ocăreşte. Şi să cade să-i

ocărască, undé face că sînt moldovénii din tîlhari. Bine face că-i ocărește și zice că sînt basne. Iar pentru Dumbrava Roșiie, cum că au arat-o Bogdan-vodă cu lești, Miron logofătul au lăsat de n-au scris. Dar acéia zicu să nu fie basnă. Și pentru niamul Movileștilor, și cum li s-au numit acest numé, dintru Ștefan-vodă cel Bun, Moghila, iar nu-i basnă. Și altele multe n-or fi știut istoricii streini, ca să le pomeniască toate. Decii o samă de istorii mai alése și noi nu li-am lăsat să nu le scriem. Însă nu li-am scris la rîndul lor, ce s-au pus de o parte, înnaintea domniii Dabijii-vodă s-au scris. Ce cine va vrea să le criadă, bine va fi, iar cine nu le va créde, iarăși bine va fi ; cine cum îi va fi voia, așa va face. Că mulți istorici streini, de alte țări, nu le știu toate cîte să fac într-alt pămîntu. Tot mai bine știu cei de locu, decît cei streini : însă ce să face în viiața lor, iară nu în delungate vremi, iar istoriile céli véchi mai bine le știu istoricii, că le au scrisă, iar nu auzite.

Deci, fraților cetitorilor, cu cît vă viți îndemna a ceti pre acest létopisățu mai mult, cu atîta veți ști a vă feri de primejdii și veți fi mai învățați a daré răspunsuri la sfaturi, ori de taină, ori de oștire, ori de voroave, la domni și la noroade de cinste.

Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, Ediție critică de Gabriel Strempel, *Predoslovie*, pag. 157—159, Editura Minerva, București, 1982.

XLIII. Era un boiar anumé Neculai Milescul spătariul, de la Vaslui de moșiia lui, pre învățat și cărturar, și știia multe limbi : elinéște, slovénește, grecéște și turcéște. Și era mîndru și bogat, și umbla cu povodnici[1] înnainté, domnești, cu buzdugane și cu paloșie, cu soltare[2] tot sirmă la cai. Și lui Ștefăniță-vodă îi era pre drag, și-l ținea pre bine, și tot la masă îl punea, și să

[1] Cal de paradă (n. e.).
[2] Valtrap (n. e.).

giuca în cărţi cu dînsul, şi la sfaturi, că era atuncea grammatic la dînsu. Iar cînd au fost o dată, nu s-au săturat de bine şi de cinste ce avea la Ştefăniţă-vodă, ce au şezut şi au scris nişte cărţi vicléne şi li-au pus într-un băţu sfredelit şi li-au trimis la Constantin-vodă cel bătrîn Băsărabă, în Ţara Leşască, ca să s[ă] rădice de acolo cu oşti, să vie să scoată pre Ştefăniţă-vodă din domniie. Iar Constantin-vodă n-au vrut să s[ă] apuce de acéle lucruri ce-i scriia, ce s-au sculat şi au trimis băţul acel sfredelit cu cărţi cu tot înnapoi la Ştefăniţă-vodă, de li-au dat. Decii Ştefăniţă-vodă, cum au văzut băţul cu cărţile, s-au pre mîniiat şi l-au şi adus pre acel Nicolai Milescul înnaintea lui, în casa cea mică, şi au pus pre calău de i-au tăiat nasul. Scoţînd Ştefăniţă-vodă în grabă hangériul [1] lui din brîu, au dat de i-au tăiat calău nasul. Şi n-au vrut să-l lasă pe calău să-i taie nasul cu cuţitul lui calău, ce cu hamgériul lui Ştefăniţă-vodă i-au tăiat nasul. După acéia, Nicolai Cîrnul au fugit în Ţara Nemţească şi au găsit acolo un doftor, de-i tot sloboziia sîngeli din obraz şi-l boţiia la nas, şi aşia din zi în zi sîngele să închiega, de i-au crescut nasul la locu, de s-au tămăduit. Iar cînd au vinit aicea în ţară, la domniia lui Iliiaş-vodă, numai de abiia s-au fost cunoscînd nasul că-i tăiat. Numai tot n-au şezut în ţară mult, de ruşiné, ce s-au dus la Moscu, la mareli înpărat, la Alexii Mihailovici, la tatul marelui Petru înpărat, carele au vinit la noi aicea în Moldova. Şi pentru învăţătura lui au fost terziman înpăratului şi învăţa şi pre fiiul înpăratului, pre Petru Alexievici, carte. Şi era la mare cinste şi bogăţie. Şi l-au trimis înpăratul Alexii Mihailovici sol la mareli înpărat al chitailor, de au zăbăvit la Chitai vreo doi, trii ani. Şi au avut acolo multă cinste şi dar de la mareli înpărat al chitailor, şi multe lucruri de mirat au văzut la acea înpărăţiie a chitailor. Şi i-au dăruit un blid, plin de pietri

[1] Pumnal mare (n. e.).

scumpe şi un diiamant ca un ou de porumbu. Şi întorcîndu-s[ă] pe drum înnapoi, s-au tîmplat de au murit înpăratul Mosculuí, pre anumé Alexii Mihailovici, iar senatorii de la Moscu i-au eşit întru întimpinaré şi i-au luat acéli daruri şi tot ce au avut şi l-au făcut surgun la Sibir. Şi au şezut cîţiva ani surgun la Sibir.

Iară mai pre urmă, rădicîndu-s[ă] Petru înpărat, fiiul lui Alexii Mihailovici, carele au vinit aicea în ţară, în Moldova, de s-au bătut cu turcii la Prut, la Stănileşti din gios de Huşi, în ţinutul Fălciiului, agiuns-au Cîrnul din Sibir cu cărţi la dînsul, la înpăratul Petru Alexievici, de i-au făcut ştiré de toate ce au făcut şi cum iaste surgun.

Atuncea Petru Alexievici înpărat îndată au chiemat senatorii şi au întrebat zicînd: „Undé iaste dascalul mieu, cel ce m-au învăţat carte? Acum, curund, să-l aduceţi". Şi îndată au răpezit de olac [1] şi l-au adus la Petru Alexievici, înpăratul Mosculuí, în stoliţă [2]. Şi l-au întrebat ce au văzut şi ce au păţit şi i-au plătit lucrurile toate acéle de la senatori ce-i luas[ă], pînă la un cap de aţă, şi diiamantul cel mare. Şi înpăratul, după ce l-au văzut, s-au mirat şi l-au dat în haznaoa [3] cea înpărătiască, iar Cîrnului i-au dat optzăci de pungi de bani. Şi l-au luat iară în dragoste şi în milă şi l-au pus iar sfétnic.

Şi cînd au ras barbeli, înpăratul, a moscalilor, atuncea cînd ş-au schimbat portul, atuncea sîngur înpăratul i-au ras barba, cu mîna lui. Şi au trăit Cîrnul pînă la a doa domniie a lui Mihai-vodă Racoviţă, şi atuncea au murit. Care mare cinste i-au făcut înpăratul la moartea lui şi mare părerć de rău au avut după dînsul, că era trebuitoriu la acéli vremi. (...)

Ion Neculce, *O samă de cuvinte,* în *op. cit.*, pag. 189—192.

---

[1] Curier (n. e.).
[2] Capitală (la ruşi) (n. e.).
[3] *Haznă*, tezaurul statului (n. e.).

Scanned with OKEN Scanner

13. Acestu Dosofteiu mitropolit nu era om prostu de felul lui. Şi era ne[a]m de mazîl ; preînvăţat, multe limbii ştie : elinesşté, lătinesşté, slovenesşté şi altă adîncă carte şi-nvăţătur[ă]. Deplin călugăr şi cucernic, şi blînd ca un miel. În ţara no[a]stră pe ceasta vréme nu este om ca acela.

Dup[ă] ce l-au dus la Jolfa, îl punea craiul Sobeţichie de s-înbrăca cu hainéle cele scumpe şi odo[a]rălé Mitropolii[i] ţărîi no[a]stré, de făce leturghii la dzilé mari şi iordan la Bobote[a]dză, dup[ă] obiceiul tărîi no[a]stré, de s[ă] mira craiul şi toţii domnii leşeştii şi lăuda de frumo[a]s[ă] ţărămoni[a] ce are beserica tărîi no[a]stré.

Cantimir-vodă să mîniesé pe cel mitropolit şi-i făcus[ă] afurisănie de la patrierhii. Dar nemic dé dînsul nu s-au atinsu, că dzic oameni[i] că-i sfînt ; iar de Cantimir-vodă s-au atinsu, că l-au găsit legat. Ce nu s[ă] ştie, dintr-aceia pricin[ă], au dintr-alte.

Ion Neculce,, *op. cit.*, pag. 313—314.

14. Mai socotit-au măriia sa Constantin-vodă pentru şcoali de învăţătură, de li-au mai întărit şcoalele céle elineşti şi céle slovenești. Aşijderea au mai făcut şcoali de învăţătură şi lătineşti şi arăpeşti, şi au dat ştiré tuturor mazililor în toată ţara ca să-ş aducă copiii la învăţătură la şcoală, ca să înveţe orice limbă li-ar fi voia, pentru ca să să afle oameni învăţaţi şi în pămîntul nostru al Moldovii, precum sînt şi printr-alte ţări şi părţi de loc. Iar dascălilor li să da plata din visteriia domn[i]ască.

Aşijderea au dat poroncă la toată boiarimea să-ş aducă scrisori ce or avea pe moşiile lor, să le scriie la condică, ca să să mai curme gîlcevile. (...)

Ion Neculce, *op. cit.*, pag. 858.

Cu greu și cu strimt iaste neștine a da cap și începătură fieștecăruia lucru, mai vîrtos celuia cînd nici cum, nici de nici o parte ajutor iaste, nici știință de la alții, sau pomenire măcară să află ca o povață, făcîndu-se și ca o lumînare arătîndu-se, ca să se poată ajuta cel ce nu știe de la cel ce știe și céle din întunérec să iasă la lumină.

Că nici unul în lume nu iaste carele den sine numai să știe și nici unul nu au aflat nimic, pănă cînd n-au fost de altul învățat. Nici nimeni nu se poate domiri de nici un lucru, de nu mai nainte au au văzut, au au auzit, sau au cetit și de nu ca acélea, asémene ca acélea, măcar cît de puțin, și de nu același adevăr și de lucru ce poftește neștine, au zis, sau au scrisu, măcar cît de puțin și de altele, ca numai să se poată altul deștepta spre gîndirea acelora și a altor lucruri încă destul iaste. Și carii ca acélea au făcut și au pomenit, cît de cît măcar, nemoarte mulțămite au auzit și în bună pomenire au rămas.

Precum și Aristotel în cartea a dooa a *Metafiscii*, cap. 8, zice : har și mulțămită să avem și să dăm filosofilor celor bătrîni, carii numai ce au pomenit și au scris de adevărul ființelor și măcar că mai la multe n-au nemerit de a grăi de firile lor adevărul, iar încăși destul că tot au pomenit și au scris de adevărul ființelor și măcar că la mai multe n-au nemerit de a grăi de firile lor adevărul, iar încăși destul că tot au pomenit și au zis cevași, cît pricină de a cerca și a iscodi adevărul alții au dat aducînd și pildă și pe un Timotheu muzicașul, ce era în zilele lui Filip-craiul, tatăl lui Alexandru celui Mare, (foarte iscusit într-acéia), zice dar : de n-ar fi fost Timotheu, n-am avea altă muzică. Iar de n-ar fi fost și Frinis, nici Timotheu n-ar fi fost.

Scanned with OKEN Scanner

Zice şi Diodor Sicheliotul, istoric, în predosloviia cărţii lui, dintîi, că cu direptate iaste a da toţi mari mulţemite celor ce au dat învăţături şi au scris istorii de obşte, căci că cu ostenélele lor au folosit viaţa de obşte (adecă traiul tuturor).

Nu grăiesc aici, nici zic de marele Moisi, carele de nici un om învăţat sau ştiut n-au fost, de au scris zidirea lumii şi alte legiuiri. Nici vorbesc de alţi mulţi sfinţi proroci carii ştiia neînvăţaţi de nimeni şi céle ce fusése, şi céle ce era, şi céle ce vrea să fie. Derept că acelora ştiinţa şi învăţătura nu era firească şi omenească, ci peste fire şi dumnezeiască, luminate şi învăţate minţile şi cunoştinţele lor, de duhul sfînt, izvorul şi lumina adevăratei ştiinţe şi înţelepciuni. (...)

Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoriia ţării românești*, în: *Cronicari munteni*, „Scriitori români", ediție de Mihail Gregorian, *Predoslovie*, pag. 3—4, Editura pentru literatură, București, 1961.

(...) Vedem şi auzim şi noi astăzi pe greci aşa răspunzîndu-se, cînd îl întrebi : Ce iaste ? el zice : romeos, adecăte romanu ; şi mare osebire iaste între grec şi între roman. Ci numai şi ei fiind supuşi mai pe urmă romanilor, romani vrea şi ei să se chiiame ; au doară deaca s-au mutat împărăţia de la Roma la Vizandia, au început şi ei să se chiiame romani, mădulariu şi parte şi ei apoi împărăţiei făcîndu-se ; ci dară aceştea greci, nu romani, ci elini sînt, şi mai vîrtos cei ce în Ţara Grecească, cum îi zicem noi, sînt, şi dintr-aceia să trag. Den carii oarecînd în vechile vremi şi ei prea mari oameni au fost, şi atîta întru învăţătura cărţilor şi a ştiinţelor au fost procopsiţi, şi atîta întru vitejii au fost ispitiţi şi aleşi şi atîta întru înţelepciunea lumească de iscusiţi, cît nice un neam, nici o limbă pe lume, nice niciodată ca ei n-au stătut, precum singur Pavel apostol de înţelepţiia lor mărturisêşte la

Scanned with OKEN Scanner

Corintheni, poslania întâi, cap. I, zicînd : „Iudeii semn cer, şi elinii înţelepciune caută". Şi de la carii nu numai alte roduri au luat învăţături şi obicine, ci şi acei romani mai adăogîndu-se şi mai sporindu-se den'ceput domnia şi crăiia lor, au trimis la Athine de au luat legi şi orînduiale, ca să ştie cum să poată otcîrmui politia şi domniile lor.

De acolo dară, întîi, şi de la acea vrednicie a lor ieşise acel cuvânt şi acea ce să zice că „tot cine nu iaste elin, iaste varvar", care zisă ascultînd-o romanii, şi lor zicea că tot cine nu iaste elin, nici roman, iaste varvar ; carea aceasta să înţelegea în toate céle vechi cărţi, cînd să citéşte varvar, că sînt toţi varvari, afară den elini şi din romani. Şi aceasta era pentru că atîta era de învăţaţi, de vitéji, de înţelepţi, cît nu se putea zice varvar(i). Dirept că acela iaste şi să numeiaşte varvar carele nici obiceaiu are, nici carte ştie, nici bărbăţie, nici direptate, nici miloserdie are, nici frica lui Dumnezeu, nici nici vreo bunătate sau vrednicie pe sine să véde, şi mai mult siléşte şi trage a trăi în voia şi poftele sale, decît în legi şi în direptăţi [1] supus şi cuprinsu să fie (nu dupre neaoşa fire făcând omenească), ci ca un dobitoc va să trăiască şi gîndèşte a trăi. Aceia dară să chiamă şi sînt varvari, carii sînt aşa, măcar de ar fi şi vreunul de vreun neam bun, sau şi stăpînitoriu, şi de va fi sau va trăi, cum mai sus să zise, iar nu cu fapte bune, acela varvar să chiamă, şi toate scripturile aşa-l numescu şi propoveduiesc. Şi aşa şi aici

---

[1] Civilizat este omul instruit şi cel care se conformează la anumite legi, fapt care îl îndreptăţeşte să vadă în români un popor deosebit de toate neamurile care acţionează după cum le dictează instinctele. În concepţia lui Constantin Cantacuzino reprezintă o explicaţie pentru succesele cîştigate de români în lupta pentru „paza şi starea neamului", în lupta contra năvălirilor barbare, care a făcut din ţara noastră un „zid bun şi tare" contra jugului otoman. A se consulta Virgil Cândea, *Stolnicul printre contemporani*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1971 (G. T.).

într-această istorie, cînd să poménește varvar, aceia să înțeleagă după obiceaiul ce și alalte istorii ne arată. (...)

Iară carii dentru dînșii încă poftesc a ști și a învăța oarecești, aducîndu-și aminte de cei bătrîni ai lor, și urmele acelora de a vedea mai bine și a cunoaște, ei în Țara Frînciască să duc, și acolo științele învățînd, unii, ca să folosească rodul lor cevași, înapoi să întorc și pe alții învață, de la carii și pănă astăzi pe alocurea să véde că au câte o școlișoară de învață. Iară alții acolo rămîind, să papiștășescu, și așa împotriva ortodoxiei cestoralalți a îmboldi și a înghimpa să ascut și scriu, măcar că-i și batjocăresc frîncii, zicîndu-le că descăliile lor, adecăte ei, elinii, au fugit și au mers la dînșii, la romani. Carii odată toți feciorii oamenilor celor mari și ai domnilor romani mergea, trimițindu-i părinții lor, în Elada, la Athinie, de învăța carte grecească și în științe acolo procopsiia desăvârșit. Și mulți oameni, mari și domni, cum Pompeiu cel Mare și Țitéron și alți nenumărați și împărați, cum Avgust, Chesar, Traian, Adrian și alții mulți, în grecească, adecăte în elinească limbă, era știuți și învățați, în care și cărțile lor toate și pănă astăzi să țin. (...)

Stolnicul Constantin Cantacuzino, *op. cit., Vlahii de unde să zic vlahi, sau alt nume iar mai tot așa, căruia scriitoriu cum i-au plăcut puindu-le numele și mai ales de unde să trag ei*, pag. 39—41.

(...) Însă, dupe acéstea, iată nici un lucru cîte sînt supt lună stătătoriu și neschimbat nu poate fi, nici în nenumărații ani pot tot într-același chip sta, ci toate sînt în mutări și în stricăciuni zidite, cum s-au zis și să cunoscu. Direpț acéia iară zic, toate cîte sînt așa fiind, așa hotarăle lor, cari, pănă nu ajung la acélea, nu-și ia fieștecarea cel ce iaste a fi de dînsa. Așa den noianul și preaadînca înțelepciunea lui Dumnezeu, mai nainte de véci fiind orînduite, cari noao oamenilor, acèlea, cum sînt și

cum vin, foarte ascunse şi întunérec ne sînt. Ci dară cum zic şi filosofii, că toate cîte sînt în naştere şi în stricăciune stau, adecă una stricîndu-se şi putrezînd, alta să naşte şi să face, cum vedem la toate seminţele ; şi pănă nu putrezéşte una, nu naşte alta ; şi pănă nu naşte alta, nu putrézeşte céialaltă. Nici pănă nu să strică un chip, nu să face alt chip. Deci, pe cum vedem la cèste firești, cari iară putérea lui Dumnezeu pren fire le lucrează, adecăte le naşte, le créşte şi le păzéşte. Şi iară aşa înfăşurîndu-se şi desfăşurîndu-se de la zidirea lumii, pănă la sfîrşitul ei vor fi.

Aşadară şi în cèle politice pricépem şi cunoaştem că nu-s stătătoare nice unele ; ce şi avuţii să pierd şi domnii să strică şi împăraţii să mută şi să strămută ; şi toate ca acéstea, unii pierzînd, alţii găsind, de la unii fugind, la alţii nemerind, orbul noroc, cum îi zic şi-l zugrăvescu. Şi iară una stricîndu-se şi perind, alta făcîndu-se şi crescînd, precum cetim şi sémnele aiave, vedem toate şi cunoaştem, de cînd iaste lumea cîte domnii şi crăii, cîte monarhii au fost, care din mici începături şi necunoscute, la cîtă mărire şi putère au venit şi apoi dintr-atîta de mari, la cîtă micşorare şi la cîtă surpare şi stingere au sosit, cît unele nici să mai ştiu, nici să mai pomenescu. (...)

Însă iaste a să mai şti, că toate lucrurile cîte sînt în lume, au şi acestea trei stepene dupre ce să fac, adecăte urcarea, starea şi pogorîrea, au cum le zic alţii adaogerea, starea şi plecarea. Deci dară nici un lucru nu iaste carele să nu dea pentr-acéstea, ci numai unele mai în grab, altele mai tîrziu le trec ; iară tot la un steajăr să adună şi să strîng în cea de apoi, adecăte în stricăciune şi în pierzare dezlegîndu-se. Deci dară aşa toate fiind, iată şi domniilor, crăiilor, împărăţiilor, avuţiilor, măriilor şi tuturor celorlalte cîte sînt, aşa să întîmplă şi le vin. Ci numai celor dirépte, celor blînde şi celor mai cu înţelepciune le rămîne laudă, fericire de bună pomenire şi pildă folositoare celor buni şi înţelepţi dupre urmă şi canoane cu

carii mai mult și mai slăvit pot sta și să pot otcîrmui. Și de li să întîmplă și surpare, și cădére, înțelepții nu le dau atîta vină și pricină cu sudalme, căci au sosit la acéia, adecă să zică, că de nechibzuială și nebuniia lor au venit. Ci numai socotescu că așa zidite și făcute în lume sînt, ca și iale să-și ia conețul, cum zice și Virghilie [1] poet, în cartea a patra. *Eneidos* [2] de Troada cînd de elini s-au prăpădit și s-au stins, crăind acolo și alții și neamul lui Priam, mai mult de 2000 de ani, cum zice tîlcuitoriul acestui Virghilie, Maun Honoratul.

Deci acela alta n-au mai hulit, căci așa au sosit acea crăie, ci numai că așa au fost în orînduiala lui Dumnezeu, zice : și așa aduce vremile să se săvîrșească. Iar celor réle stăpîniri și crude și tirane și ca de acest feliu stăpînitorii ocară, blestem, sudalme și rea pomenire, rămîn ; și răii de la acéle réle iau pildă, pentru ca mai curînd să se strice și să se piarză, nimic alta fără acéia rămîindu-le pe urmă și să piiarde pomana lui cu sunet, Psalm 9 și Psalm... : „și am trecut și nici s-au aflat locul lui“ — cîntă.

Știu însă că nu lipsescu în lume și de aceia de care nu zic : dară au nu și cei buni și înțelepți ce sînt, nu mor ? Au nu cad și să surpă și ei, că și celor ce le zic și sînt și răi, și nebuni ? Ci acestora răspunsul și céle ce den toate zilele ce să văd întîmplări iaste, și toate scripturile cîte sînt și sfinte, și de célélalte, înainte le strigă și le arată, cîtă iaste osebirea traiului și viața unui bun, de a unui rău și a unui înțelept de a unui nebun ! Săvai că Aristotel în cartea a șasea ce face către fiiu-său Nicomah, de obicine zice : că ce iaste rău iaste și nebun, și ce iaste nebun iaste și rău. Însă aicea nu înțelége filosoful de nebunii cei ce umblă cu oase, ca pietri și sînt de legat, că aceia de a fi așa, vine dintr-altă pricină, adecăte au den drăcit, au den melanholie, care firescu lucru iaste — ci

[1] Publius Vergilius Maro, poet roman (n.e.).
[2] *Eneida*, opera lui Vergilius (n. e.).

de cei ce sînt răi oameni şi cruzi, carii cunosc şi binele, şi răul ce iaste, ci lasă binele şi fac răul. Ci de aceia grăiaşte şi zice, că ce iaste rău iaste şi nebun, căci că de n-ar fi nebun, n-ar face rău, iproci. Şi pentru că făcînd răul, vine deci mai pe urmă la céle ce mai sus s-au zis, şi încă a mai multe réle şi nenorociri, avînd şi de la Dumnezeu voie şi volnicie să nu fie aşa rău şi nebun cum să face.

Că adevărat iaste céia ce zic toţi înţelepţii, că cum iaste soarele de întunérec, aşa iaste deosebită şi viaţa înţeleptului de a nebunului, cela în lumină, cela [în] întunerec umblînd, cum şi alţii mai scriu. Iară şi pe Solomon vedeţi la Pilde şi pen toate cărţile lui, ce iaste viaţa unui nebun şi a unui înţelept. Cum şi în cap. 11 *Eclisiasticul* zice : „ochii înţeleptului în capul lui, iar nebunul întru întunerec umblă". (...)

Stolnicul Constantin Cantacuzino, *op. cit., Dupre ce au rămas rumânii în Dachia moşnéni, cît supt ascultarea împăraţilor romani au stătut şi apoi la ce au mai ajuns*, pag. 56—57, 64—65.

ANTIM IVIREANUL
(?—1716)

Personalitate complexă a culturii medievale, Antim Ivireanul se înscrie prin întreaga sa activitate în contextul progresist al vremii de înnoire spirituală a neamului românesc. Mitropolit, tipograf, orator, om politic cu înclinaţii deosebite spre, sculptură pictură, broderie, limbi străine, a fost adus în Ţara Românească de Constantin Brîncoveanu ca mirean, cu numele de Andrei, în vederea îmbunătăţirii tipografiei de pe lîngă mitropolie. A pus bazele unei noi tipografii la Snagov, cu litere româneşti, greceşti şi arăbeşti — acestea din urmă fiind lucrate de mîna sa. Activi-

Scanned with OKEN Scanner

tatea lui Antim Ivireanul se remarcă prin tipărirea cărților bisericești în limba română, prin care a facilitat oficierea slujbelor în limba vorbită și înțeleasă de popor. *Didahiile*, opera sa fundamentală, prezintă o deosebită valoare istorico-literară și artistică. Ele înlocuiesc cazania seacă, stereotipă cu predica vie, prezentîndu-l pe autor drept primul mare orator bisericesc în limba română. Cultura vastă, informația social-politică cu privire la situația Țărilor Românești de la începutul secolului al XVII-lea, critica necruțătoare a nedreptăților feudale, limba naturală utilizată fac din Didahiile lui Antim Ivireanul un moment prețios în spiritualitatea românească. A desfășurat o bogată activitate politică în ultima parte a vieții, ce evidențiază sentimentele sale de ură neîmpăcată față de jugul otoman. Acuzat de revoluție împotriva stăpînirii turcești de către domnul Țării Românești, Nicolae Mavrocordat, este scos din rîndul arhierilor, redîndu-i-se numele mirenesc, Andrei, apoi condamnat la moarte și ucis mișelește.

Opere principale : *Învățătură pe scurt pentru taina pocăinții* (1705), *Învățătură bisericească la cele mai trebuincioase și mai de folos pentru învățătura preoților* (1710), *Capete de poruncă* (1714) *Chipurile vechiului și noului testament* (poartă data de 1 iulie 1709, manuscris și publicată postum), *Didahiile* sau *Predicile*.

[De vréme ce] între célélalte multe și nenumărate daruri care ne-au dăruit preaînțeleptul tămăduitoriu și mîntuitoriul nostru, Dumnezeu ne-au dăruit și taina pocăinței pentru ca să dezrădăcinăm cu dînsa toate vicleșugurile vrăjmașului nostru celui sufletesc, diavolului, dîndu-ne putére ca un iubitoriu de oameni ca prin mijlocul acestii pocăințe să ne facem iară, după păcat, nepăcătoși ca și mai nainte, slobozi de vécinica muncă.

Însă eu puind la socoteală pricina cu care noi creștinii ne-am abătut atîta de mult la patimile céle trupești și ne-am făcut robi păcatului și diavolului și vase împuțite, adevărat vrédnice vésnicilor munci și atîta ne-au stăpînit răutatea și păcatul și am venit la dobitocie și la desăvîr-

şită nesimiţire, cît socotim răutatea pentru bunătate ; şi de va tréce zi şi nu vom păcătui ne pare că ne osîndim şi iubim să slujim cu nevoinţă vrăjmaşului nostru diavolului decît ziditoriului şi făcătoriului de bine şi chivernisitoriului nostru Dumnezeu, nu aflu pricină fără numai învăţătura şi neslovnirea pentru că nu iubim să cetim şi să învăţăm carte, nici să auzim măcar pe dascălii cari ne învaţă cuvîntul lui Dumnezeu, dumnezeeştile lui porunci, credinţa şi calea mîntuinţii noastre. Că omul carele nu ştie carte ca să citească *Sfînta Scriptură* şi cărţile besérecii noastre şi sfintele pravile, au de nu se va învăţa de la alţii care le ştiu, să asamînă cu dobitoacele, cèle necuvîntăréţe carele nu ştiu ce fac de vrème ce n-au minte; să asamînă orbilor, pentru că precum orbul nevăzînd lumina soarelui nu ştie unde mèrge nici ce iaste înaintea lui, ce de multe ori în gropi şi în surpături căzînd, să omoară. Într-acesta chip şi mintea omului neavînd învăţătură şi dăscălie a cuvîntului celui direpţ, care îi iaste lumina, iaste orb a nu simte ce pricèpe, piiarde cuvîntăreasca lui blagorodnie şi stăpînirea şi să face rob necuvîntăreţelor patimi. (...)

Antim Ivireanul, *Învăţătură pentru taina pocăinţii*, în : *Opere*, ediţie critică de Gabriel Ştrempel, pag. 349—350, Editura Minerva, Bucureşti, 1972.

Iată că a încolţit sămînţa străină, adecă gramatica slavonească, o artă cunoscută şi un lucru bun şi iscusit, şi în zilele domniei voastre. Pentru fiecare e de mirare şi plăcut lucru, cînd pe cîmpul lui (în ţarina lui) cresc oarecari grăunţe de altă limbă, căci vede un lucru nou şi tăinuit, ce mai nainte n-a fost şi nu s-a văzut. Astfel că multă mirare s-a întîmplat şi cu neamul nostru lipsit sau de sămînţa aceasta, adică de cetirea adevărată slavonească, sau de fructul ei adecă de înţelegerea celor cetite cînd în

Scanned with OKEN Scanner

urma îngrijirei pline de iubire a voastră, ajunse vremea ca să se arate şi acest fericit dar, adecă limba slavonească, în ţara noastră.

Şi dacă limba slavonească la ai săi sau la ai casei (cum s-ar zice), adecă la slavi, e prea slăvită şi admirată, acolo unde ea se întrebuinţează ca limbă proprie, cu cît mai mult la noi, cari o întrebuinţăm nu ca pe a noastră, ci ca pe una străină şi împrumutată, ar trebui ca să fie ridicată în slavă şi admiraţie strălucitoare, spre exacta întrebuinţare a noastră.

Căci ce este acest bun fruct ce se arată prin bunăvoinţa Sfîntului Duh ? Acesta ce este sufletul din corpul omenesc şi lumina din soare, şi ce este şi sarea în mîncare ; căci precum corpul fără de suflet mort este, precum soarele fără de lumină nu luminează şi precum mîncarea nu e plăcută fără de sare, tot aşa e şi cetirea sau scrierea fără gramatică conducătoare.

Căci dacă vrea cineva să ştie firea literelor şi silabelor, dacă cu glasul vrea să accentueze cuvintele drept şi să însemne vorbele cu accente, acela trebue să se adreseze la prima parte a gramaticei, adică la ortografie.

Dacă vrea să desfacă vorbele în părţile lor cu exactitate, trebue să cerceteze cu deamănuntul a doua parte, adică etimologia.

Dacă vrea să compună vorbe compuse, spre aceasta trebue să-şi însuşască bine regulele sintaxei.

Dacă cineva doreşte să facă versuri, şi aceasta şi-o însuşeşte prin prosodia făcătoare de versuri.

Drept vorbind, lucrurile de minte folositoare la care ea a dat naştere fie în limba grecească, fie în cea latinească, sau în orice altă limbă, aceleaşi le dă şi în slavonească, căci ne învaţă să cunoaştem în propoşiţii deosebirile între părţile de cuvînt ale gramaticei, şi declinarea numelor şi conjugarea verbelor, după temele lor şi după terminaţiuni, şi să judecăm la eteroclite sau anomale lipsa

Scanned with OKEN Scanner

sau prisosul sau schimbarea. Cu un cuvînt, ea deprinde pe cei ce se silesc cu rîvnă, să o înveţe şi să vorbească şi să scrie bine. De toate acestea noi eram foarte lipsiţi, căci ne lipsea gramatica conducătoare.

De aceea dacă cuiva i se pare, cu atît mai mult nouă trebue să ni se pară a fi folositoare, deoarece în bisericele dumnezeeşti noi ne-am obicinuit a ceti slavoneşte ; dar necunoscînd această limbă, care ne este străină, nu a noastră, putem de multe ori să cădem în greşeli. Ştiind voi aceasta, iar noi cititorii avînd nădejde în Dumnezeu, nădăjdea noastră a căpătat un bun sfîrşit în binecuvîntata domnie a voastră, căci vedem înrădăcinarea acestei seminţe bune în ţara noastră şi ajutorul dumnezeesc adăogîndu-se la silinţa voastră neobosită, cînd cu îndurare (milostivire) şi cu iubire de Hristos, afară de alte binefaceri, ai întemeiat şi şcoală pentru învăţarea (îndreptarea) limbei slavoneşti pentru copiii de vîrstă fragedă.

Dar să lăsăm la o parte vorba prea multă despre gramatică ; valoarea ei proprie, cît de mare este şi cît de preţuită, o va arăta lucrarea. Să cădem în genunchi cu rugăciune, rugîndu-ne cu sîrguinţă lui Dumnezeu, ca să binevoiască a face ca ea să fie de folos la întrebuinţarea ei şi spre mărirea lui Dumnezeu şi spre cinstea prea fericitei Fecioare, Născătoarei de Dumnezeu şi a tuturor sfinţilor, şi spre folosul sufletesc şi trupesc al drept credincioşilor.

Iar pentru luminată măria-voastră, ca unul ce v-aţi îngrijit de aceasta, spre primirea pentru aceasta de la Dumnezeu a unei vieţi îndelungate pămînteşti, a sănătăţii trupeşti, fericirii şi norocului în toate, iar în ceruri a îndulcirii cu toate fericirile (bunătăţile). Şi astfel cădem la picioarele luminatei măriei-voastre, cu această cărticică numită gramatică, după porunca voastră acum din tipar scoasă, şi vă rugăm să fiţi milostiv cu noi cei ce ne-am trudit.

Scanned with OKEN Scanner

Al luminatei măriei-voastre, prea mic de Dumnezeu rugător, smeritul între ieromonahi, Antim tipograful.

Antim Ivireanul, *Gramatica slavonească* tipărită la Snagov în anul 1697, *Precuvîntare*, în : *Op. cit.*, pag. 402—404.

NICOLAE SPĂTARU-MILESCU.

Încă în vechile sale cărți, Aristotel a scris despre asiatici că sînt mai înțelepți decît popoarele europene, iar despre europeni că sînt cu mult mai viteji decît asiaticii. Tot așa și astăzi se poate spune despre chinezi același lucru, deoarece chinezii sînt față de noi, europenii, tot așa de viteji ca și femeile față de bărbați ; în ceea ce privește înțelepciunea sînt cu mult mai presus, pentru că ne întrec prin ascuțimea minții ; (...) Ei întrec toate popoarele prin cinstirea dată părinților și învățătorilor lor, zicînd că este păcat de moarte să fii neascultător față de ei, să nu-i slujești cu ceva, ori că-i superi. Și cu toate că unii au rang mai mic decît învățăceii lor, totuși învățăceii întotdeauna îi respectă, le dau locul de cinste și tot ceea ce doresc pot cere de la ei, cu cuvînt că este păcat de moarte să nu le dea. Nu este nimic mai înjositor pentru chinezi decît vorba ori fapta, ori altfel de semn de cruzime sau mînie. Din această pricină ei își topesc întotdeauna mînia și ura și sînt prefăcuți în purtare, și niciodată nu poartă la ei nici un fel de armă.

Armele și faptele de arme nu le plac de loc, zicînd că purtarea armelor și războiului sînt fapte tîlhărești și nu omenești ; căci omului i se cade să trăiască cu ai lui în înțelegere și modestie, iar cearta și războiul sînt apucături de fiară și nu omenești. Chinezii au și oșteni, însă ei

nu-i cinstesc pe militari, ba chiar se și ceartă cu ei, mai ales știința este la mare preț.

(...) În purtările lor, în felul cum umblă și în atitudine sînt peste măsură de modești, încît este cu neputință a fi mai bine ; mai cu seamă conducătorii lor, filosofii, arată statornicie, atenție, modestie și cea mai mare bunătate. (...)

Nicolae Spătaru Milescu, *Descrierea Chinei*, Ediție de Corneliu Bărbulescu, cap. XI, *Ce fel de fire au chinezii, cum sînt la înfățișare, cum le sînt datinile și spre ce sînt mai înclinați*, pag. 43—47, Editura Minerva, București, 1975.

Cît prețuiesc chinezii învățătura și știința de carte se poate vedea din faptul că nu se găsește nici un singur om care să nu știe să citească și să scrie. Pe omul neînvățat și pe cel simplu ei nu-l primesc nici în cea mai mică slujbă și cu cît cineva este mai învățat cu atîta dobîndește mai mare cinstire ; la ei orice mărire de la învățătură pornește. Chiar dintre oamenii simpli nu vei putea găsi pe vreunul care pînă la vîrsta de 15 ani să nu fi învățat să citească și să nu știe să scrie. Astfel, în China nu se ia în seamă nobleţea și nu se ține socoteală de cine din cine s-a născut, în afară de neamurile împărătești ; la ei cel mai nobil este acela care este cel mai învățat ; și cel care știe mai multă carte — chiar dacă s-a născut din oameni simpli — dobîndește și partea cea mai mare.

Însă cu toate că ei cinstesc atîta știință, mult mai mult decît europenii, totuși ea este încă nedezvoltată la ei, căci mai întîi nu au gramatică, nici retorică, nici filozofie, nici altă știință în afară de astrologie și nici aceasta nu este desăvîrșită, deoarece ei urmăresc doar să prevadă viitorul. Filozofia lor este veche, dar nu scrisă bine decît aceea care învață despre bunele obiceiuri și despre toate virtuțile, și ei se străduiesc în tot chipul [să afle] cum să conducă mai bine poporul. Cu toate acestea sînt deosebit de isteți la minte, iar iezuiții le-au tradus în limba chineză

multe cărți, și de aritmetică, și de măsurătoarea pămîntului și diferite alte manuale pe care chinezii le-au studiat. Ei au tipărite multe cărți despre medicină, despre chipul cum se construiesc casele și despre multe alte meșteșuguri, iar cît privește pe cel al tămăduirii, acesta este la ei mai presus decît al doctorilor noștri. Cu toate că doctorii noștri îi întrec în învățătură, căci știu mai multe lucruri și judecă mai bine, totuși chinezii lecuiesc mai repede și mai temeinic orice boală. Ei au multe cărți doctoricești în care sînt descrise și desenate tot felul de ierburi și pietre. De asemenea se vorbește [în aceste cărți] despre felurite boli cu semnele și leacul lor, și despre tot ceea ce îi trebuie unui doctor ; ei trec prin foc [instrumentul] ce le este de trebuință și fierb ierburi și rădăcini pe care le dau bolnavilor. Cît despre deschiderea vinelor și slobozirea de sînge, ei niciodată nu fac așa ceva, ci, cînd văd că sîngele este prea mult, atunci răcoresc trupul cu leacuri și subțiază sîngele prin post. Pentru aceasta, ei dau și o pildă : cînd un cazan fierbe în clocot [zic ei], nu trebuie să torni tocmai atunci ciorba din el, ci mai întîi trebuie să se potolească focul, ca să se liniștească și să se limpezească ciorba. În același chip și sîngele omenesc trebuie liniștit și răcorit ; felul acesta de a vedea lucrurile întrece cu mult pe al doctorilor noștri ; și mai au și multe [alte] sfaturi înțelepte. Ei sînt atît de iscusiți în treaba aceasta, încît din observarea vinelor își dau seama de orice vătămare ascunsă, oriunde s-ar afla ; iar cunoașterea semnelor vinelor de la mînă o împart în șase părți, trei semne mari și trei semne mici, și fiecare semn se împarte după fiecare parte a trupului. Primul pentru inimă, al doilea pentru splină, al treilea pentru stomac, iar celelalte pentru alte părți. Cînd doctorul cercetează vinele bolnavului, atuncea stă și se uită mai mult de o jumătate de ceas, încît i se urăște și bolnavului, și celui care șade alături ; totuși [doctorul] cunoaște îndată boala omului și în ce parte a trupului îl doare, hotărăște pe loc

Scanned with OKEN Scanner

și lecuiește ușor. În China se află mulți doctori alhimiști care zic nu numai că ar scoate aur din cositor și altele, dar că ei ar avea și leacuri prin care oamenii [pot] dobîndi nemurirea ; aceeași minciună sfruntată ca [a acelora] din țările europene, care îi înșală pe numeroși nătărăi ce-și doresc o grabnică îmbogățire. Ei cunosc foarte multe rădăcini și ierburi de tot felul, dar cea mai scumpă și cea mai lăudată rădăcină dintre toate este *ghinzen* [1], care crește nu departe de gura fluviului Amur, numindu-se astfel pentru că este de folos oricărui om, orice ar avea el. Și se numește ghin, deoarece în limba chineză omului i se spune ghin. (...)

Scrierea chinezilor este cu niște semne pe care le-a născocit cel dintîi împărat al lor Fohin [2], la 300 de ani după potop, pe cînd încă stăpîneau copiii lui Noe, iar scrierea lor nu este alcătuită din litere, ca a altor popoare. La început, ei au născocit scrierea prin pictură despre văzduh și despre toate păsările din el, apoi despre apă și feluriți pești, despre pămînt și tot felul de dihănii și animale, iar în urmă au făcut o scriere prescurtată din toate, cu alt caracter sau desen ; și pentru că nu au altfel de scriere decît semnele acestea pictate, fiecare din ele este socotit un cuvînt. Și au atît de multe semne de acestea, încît oricare dintre ei, chiar dacă nu este prea învățat, trebuie să cunoască nu mai puțin de 80.000 ; cu cît știe mai multe, cu atît învățătura lui este mai mare. Totuși orice om care dorește să știe cît de cît [să scrie] trebuie să cunoască nu mai puțin de 10.000 de semne, în cel mai rău caz. De aceea trebuie să aibă o straşnică ținere de minte, iar osteneala e mare pentru că ei nu au nici litere, nici silabe, ci cîte cuvinte și lucruri știu, tot atîtea semne trebuie să cunoască. Din pricina asta îi cinstesc atîta pe

---

[1] Mătrăgună (n. e.).
[2] În chinezește : Fu-si, împărat legendar (n. e.).

învăţaţi, căci îşi dau seama cu cîtă trudă şi-au însuşit ei învăţătura şi scrierea.

Ei nu scriu ca noi, cu pana, ci pictează cu pensula, cum zugrăvesc pictorii, nu au călimară, ci îşi freacă cerneala pe o piatră şi de acolo, adunînd cu pensula, scriu pe hîrtie pictîndu-şi semnele. Şi nu scriu aşa cum scriu ai noştri, cu caractere drepte, pe hîrtie, ci încep de sus, în formă de coloană şi coboară în jos. Iar cînd citesc, privesc, asemenea turcilor, de la dreapta la stînga şi citesc după obiceiul lor, parcă ar cînta cîntece. Peste tot, pe porţi, la uşi şi la stîlpi sînt lipite hîrtii cu scriere chinezească în care fiecare trecător citeşte povestiri înţelepte şi pilde de ale lor.

Nicolae Spătaru Milescu, *op. cit.*, cap. XII, *Cum se face învăţătura la chinezi, cum le este scrierea şi cum le preţuiesc. Cum se practică medicina la ei, în ce fel tămăduiesc şi ce fel de lucruri folosesc*, pag. 47—51.

DIMITRIE CANTEMIR

Ca bine, fericéşte şi cu odihnă al vieţii cust [1] precum să fie omului de poftit şi de cercat, iară cel rău şi blăstămat precum să fie de scărăndivit [2] şi de lepădat, fietecine carile adevărat om iaste, adecă carile cu întriagă minte ca să slujéşte iaste vrédnic a să chema, pre lesne-i iaste a cunoaşte şi a mărturisi. Că nu rău şi fără socotială, ce bine şi cinsteş iaste de vieţuit, ca fericit să vieţuiască. Şi mai mulţi, carii nu de tot sint domoliţi, adecă deprinşi cu ispitirea, ce nu numai aceia, ce fietecine (cîţi cătră aceasta

[1] Curs (n. e.).
[2] Scîrbit (n. e.).

Scanned with OKEN Scanner

de a-tocma sint) năravurile réle şi păcatele a le dezbrăca şi a le scutura, iară bunătăţile a le agonisi şi a le îmbrăca ari vrea şi ari pofti. Cătră aceasta dară, întăi îndemnătoarele şi împingătoarele pricini trebuie a şti, carile precum cătră bunătăţi îl îndiamnă şi îl înviteadză, iată de la răutăţi îl opresc şi îl înfrîniadză. Şi încă mijloacele şi tocmélele a cunoaşte i să cade, carile spre a ceştii buni nevoinţă agiutînd, ca şi spre a lor deplin facere a urma să poată. Cu acel săvîrşit dară şi eu încă de demult unele ca acéstea gîndisem, şi de prin multe locuri cîte una, cîte una culesésem. Acmu întru aceasta ce mă aflu vîrstă, iarăşi acélea gîndind, cu slove a însămna vruiu. Că precum folositoare să fie cunoscut iaste încă şi pentru céle fiitoare, am pus socotială, căce acéstea pre suflet a-l înformui, a-l întări, a-l povăţui şi la cèle drépte şi cinsteşe a urma, munţii şesuri şi hîrtoape cîmpuri îi face şi ascuţite simcéle[1] a-i suppune pot, dintru carile macar de nu şi toate, ce iarăşi macar unele că şi acélea în multe féliuri pre cei din multe féliuri a-i clăti şi a-i urni pot.

Neştiinţa şi necunoştinţa a lucrurilor, carile pre lesne sint a să cunoaşte, sau nesămăluirea şi oamenilor negîndirea a multe răutăţi pricină iaste, adecă în părăsirile bunătăţilor şi în agonisirea răutăţilor sau a păcatelor. Cade-să dară înainte vreo ştiinţă a purcéde, ca de-ciia a ascunsului inimii ştiinţă să nu lipsească. Neştiinţa dară mai vîrtos încă să află în ceia carii multe a şti şi a multe lucruri cunoscători şi pricepători a fi li să pare ; şi mai mulţi (căci adevărat şi precum să cadă), n-au cunoscut nice singuri pre sine, nice lumea, nice célea ce sint în lume, nici pre Dumnădzău, nici voia lui, nice bunătatea şi răutatea, nici a acestora sfîrşitul, nici ieşitul, nici pre a lor acea hirişe fericire. Pentru aceasta mai vîrtos de strigat iaste : „O, oarbele a oamenilor minţi, o, săracele de lumină !“ De vréme dară ce pentru oameni dzic, nici eu

[1] Ghimpele (n. e.).

pre mine mă feresc, căci și eu unul din cei mulți precum să fiu cunosc ; ce precum au dzis oarecine : „Ce-i adevărat și să cade nevoiesc și întreb și tot într-aceasta sint". Așédară, și pre alalți de aproape ai miei, într-acesta chip a-i face vrére-ași.

Dimitrie Cantemir, *Divanul*, cartea a triia, *Predoslovie pentru legătura preafericiții păci*, în *Opere complete, I*, ediție critică de Virgil Cândea, pag. 297—298, Editura Academiei R.S.R., București, 1974.

Întâiași dată dară, la cuprinderea bunătăților trebuie înțelepciune, adecă averea minții. 1. *Cunoaște-te pre tine* pentru lucrurile carile sint adevărat de cunoscut și drept a să giudeca, adecă samă a li să lua sint vrédnice. Și dintăi, căci omul șie mare vecin și de aproape îșsi iaste, singur pre sine a cunoaște i să cade. Precum odănăoară unul din cei șépte ai grecilor înțelepți dzicea, Thalis filosoful : „Cunoaște-te pre tine". Căce fietece, celor cunoscători cu fapta, lesne să véde. Însă adevărat, așijderea, celor, necunoscători, cu nevoie iaste. „Aceasta dară a fără isprăvii și a nescotinții lor pricină iaste", precum au scris Lactanțius (cartea 1, gl, 1). Cătră aceasta dară omul pre sine cunoscîndu-să, cunoștința nu numai a celui pre dinafară om, carea iaste a trupului, ce a și a celui pre dinlontru om carea iaste a sufletului, și célea se stăruiesc spre a sufletului cuprindere, „căce partea aceasta mai mare preț decît trupul are". Iată dară că de cunoscut „ce sîntem și ce a vieții ne naștem care orînduială ni se dă, Dumnădzău ce ț-au poruncit să fii și cu care parte în lucrul omenesc ești aședzat, învață".

Omului, precum de vrednicie, așé de nevredniciia firii sale, de gîndit și de socotit iaste. Vredniciia, adecă cu carea omul pre alalte pemintești pre toate întréce, mai vîrtos că duh sămăluitoriu are, adecă are minte adevăraratele a înțelége și bunele a vrea plin de toate slobodzeniia,

ceresc oarece şi dumnădzăiesc, ca cu acéstea podoabe şi dzéstre omul spre buna vieţuire să să slujască, iară nu spre rău să să slujască ; nice pre dînsele cu blăstămăţiia, nevrednicéşte să le strice şi să le scîrnăvască, ce totdiauna de acea dumnădzăiască parte oarece vrèdnic să facă ca nu, om fiind, viiaţă nu a omului, ce a dobitocului să poarte. Căci şi *Svintele Scripturi* pre oamenii carii nu cu tocmală omenească vieţuiesc, porcilor, cîinilor, lupilor şi altor jigănii îi asamănă. De ruşine iaste să ne fie cînd, oameni fiind, dobitoacelor să ne asămănăm, ca nu cumva să ni să dzică : „Au nu vă cunoaşteţi înşivă pre voi ?“ (Cor., Car. 2 gl. 13, sh. 5). Dintr-altă parte, omului a sa nenehărnicie şi prostime de socotit îi iaste. Adecă că omul departe stă de Dumnădzău, nu numai cu locul lăcuinţii, ce şi vîrtoşala firii ; căci plăzmuirea (...) din ţărnă şi dintr-a pămîntului lut făcut purtînd, macar că cu duh de la Dumnădzău însufleţat, numai muritoriu slab şi cu multe lipse şi mişelii împregiurat şi suppus iaste. Deci dară, să nu să mai de-a firea decît iaste socotească şi cu deşartă mîndrie înflîndu-să să să mîndriască, ce numai cît de deşert şi mişel lucru să fie, omul să cunoască (însă pănă cînd asupra celor omeneşti va fi sprejenit). Acesta, dară, adecă omul, preaputérnic va fi cînd cu înţelepciunea neagiunsele lui va plini, şi aceasta pururea socotind să gîndiască : „om sint, şi nu Dumnădzău“ ; şi iarăşi : „om sint, iară nu dobitoc“. Pentru căce pre om, partea lui cea mai rea, adecă carnea cătră céle pemintești şi cătră păcate îl trage, şi războindu-să cu războiul cel dinlontru, adecă cu duhul cel sămăluitoriu, [1] precum şi cei suppuşi obiciuiţi sint

[1] Duh „sămăluitoriu“ sau suflet „înţelegătoriu“ este facultatea prin care omul îşi dobîndeşte superioritatea faţă de celelalte vieţuitoare. Este vorba de *spiritus raţionalis* adică raţiunea, gîndirea discursivă a omului, prin care acesta devine fiinţă demnă, capabilă de cunoaştere. Cunoaşterea de sine, prin care omul se desăvîrşeşte din punct de vedere moral anunţă un început de laicizare a culturii noastre. Vezi Petru Vaida, *Dimitrie Cantemir şi umanismul*, Editura Minerva, Bucureşti, 1972 (G. T.).

Scanned with OKEN Scanner

asupra stăpînilor săi vecleniri și rocoșeniri [1] a face. Pentru aceasta, cu mare pază, bună straje de nevoință a pune să cade, ca pre suppuși și pre cei ce suppuși a fi să cade, ca să fie diasuppra și să biruiască să nu lași : nici pre tine de la aceștia ca de la niște vrăjmași și neînfrînați cai, spre rélele necuviniri și grozăvii a te răpi să te lași. Socotiala driaptă și întriagă pre greșitoarea poftă să o stăpînniască, ca nu singur pre tine, pănă nu vei fi bun sau pănă nu te vei face bun, să te iubești ; căce altăceva, fără numai binele, a iubi nu să cuvine. Pre însămnarea dară a ceii de obști omenească fire încă și agonisitele sale obicéie și adétiuri [2] pre amănuntul cercetînd, fietecine a cunoaște trebuie. Căci unul iaste dat spre veselie, altul spre întristare și mîhniciune, altul spre îndrăznire, altul spre frică, altul spre vrăjmășie, altul spre milostivire, altul spre rușine, altul spre zavistie, altul spre mînie, altul la curvie și la alte pofte réle, altul la iubire de argint, altul spre scîrnava mîndrie i proci [3]. „Pre a sa, dară, fietecine, minte să cunoască și ascuțit și a bunelor și a rélelor sale giudeț să să aréte“, precum au scris Țiteron, 1[-a] cartea a *Facerii*. Și aicea dzice aceasta : „Sfătuiaște-te pre tine : dzi ție, cine să fii ?“

Pentru aceasta, cunoscîndu-te la ce păcat să fii mai aproape, aceluia puternicéste împotrivă să-i stai, și cu acest dinlontru nepriiatin, carile cu tine ades războind a bate obicinuit iaste, ades că-ți iaste cu dînsul a te bate să gîndești și cum și în ce féliu îți iaste a te lovi, în minte să-ți fie.

Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, pag. 301—305.

(...) Că precum știința lucrurilor iaste lumina minții, așé neștiința lor iaste întunecarea cunoștinții.

[1] Răzvrătiri (G. T.).
[2] Datini (G. T.).
[3] Și așa mai departe (G. T.).

Scanned with OKEN Scanner

(...) Că cine-i mai cu multe vrednicii, veri din fire, veri din osteninţă, împodobit, acela mai mare cinste trebuie să aibă şi mai tare de la toţi să să iubască să cade.

(...) Că pre lumina soarelui a lucra poate în organele vădzătoare, pre atîta agiutorêşte mai denainte ştiinţa în mintea adulmăcătoare.

(...) Că sfatul carile poate da săracul învăţat şi înţelept, toţi împăraţii nebuni şi neispitiţi nu-l pot nemeri. Că ştiinţa înţelepciunii nu în scaunele trufaşe şi înalte, ce în capetele plecate şi învăţate lăcuiaşte.

(...) Că celor ce multe lumînări în citeala cărţilor topesc, ochii trupului la vidére să tîmpăsc. Iară celora ce niciodată pre slove au căutat, macar că vidérea ochilor mai ascuţită s-au păzit însă neştiinţa în întunerecul şi în tartarul necunoştinţii i-au vîrît.

(...) Că tot capul şi sfîrşitul filosofiii iaste cineva pre sine ce iaste a să cunoaşte.

(...) Însă oare cine s-ar afla în lexicoanele etimologhiceşti ca încă şi mai dintr-adînc şi mai curat numele ei să ne tîlcuiască ?

(...) Dară cine între noi poate fi acela carile mai mult sufletul în filosofie să-şi fie crescut şi după pravile el trupul să-şi fie scădzut ? Că cu anevoie iaste cineva trupul în toate pre larg şi de saţiu să-şi hrăniască şi sufletul de pohtele trupeşti nebetejit să-şi păzească. Că precum în hrana slobodă trupul să îngroaşă şi să îngraşă, aşé de post trupul vitionindu-să, sufletul să supţie şi să învîrtoaşă. Căci foamea la trup moarte firească, iară la suflet viaţa ceriască aduce. Şi cine iaste acela carile mai într-adînc lucrurile fireşti în fiinţele trupeşti să fie pătruns ? (...) Carea răspunsă precum mai mult în filosofiia obicéinică decît în cea fizică s-au zăbăvit şi mai mult de pravilele obicéilor decît de fiinţa lucrurilor poate giudeca.

(...) Căci toată filosofiia fizăcească asupra trupului firesc şi în ştiinţa lucrurilor fiinţăşti să sprijenéşte.

Scanned with OKEN Scanner

(...) Căci istoricul adevărat — adecă carile istoriia adevărat precum s-au avut istorisește — lauda împreună cu făcătoriul împărțește, căci cela au ostenit lucrul a săvîrși, iar cesta au nevoit în vécia să pomeni și încă mai mult pre scriitorii decît pre făcătorii minunelor, fericiți și lăudați a numi voiu îndrăzni. Căci după armele și faptele iroilor, condéiele istoricilor, de nu s-ar fi pre alb clătit, încă de demult și lauda numelui lor deodată cu oasele țărna o ar fi acoperit. Și așé, aceia au fost a lucrurilor făcători, împreună și muritori, iară ceștea numelui au fost înnoitori și în véci stăruitori.

(...) Căci filosofii obiciuiți sint cu socotiala, aerul în apă și în aer a întoarce, macară că lucrul socotélii n-ar răspunde.

(...) Cine în lume iaste atîta de înțelept căruia altă înțelepciune să nu-i trebuiască ? Cine între muritori iaste atîta de învățat căruia mai multă partea învățăturii să nu-i lipsească ? Cine în tot theatrul acesta iaste atîta de ascuțit la minte carile vînt să socotească a altora cuvinte ?

(...) Că toate vrémea sa au și vrémea a tuturor dascăl și învățătoriu iaste.

(...) Căci fietece a ști mai de folos iaste decît fietece a nu ști.

(...) Că mult să îndrepteadză cu învățătura tinerețile, dară și știința mult crește și să adaoge cu bătrînețele.

(...) Căci toată omeniia și vredniciia omeniască întraceasta să plinește, ca pre neputincios să agiute și neștiutoriului nu numai cu cuvîntul, ce mai vîrtos cu fapta pildă aiavea să să aréte.

(...) Că sufletul filosof nu numai cum și ce s-au făcut ce și pentru ce așé făcut cercetiadză. Că toată prostimea lucrurile vădzind, precum sint le știu, iară filosoful, din ce și pentru ce așé sint cunoaște.

(...) Că voroava frumoasă la cei cunoscători de n-ar mai sfîrși, încă mai plăcută ar fi. Iară cei cei(!) necunoscători

mai tare dulciață în basmele bășești, decît în sentențiile filosofești află.

(...) Că fietecine din fire a ști poftește. (...)

(...) Căci nu didascalul, carile în toate dzile în școală învață, ce cela ce a ucenicilor cu învrednicii și învățături împodobește viață, fericit și la nume vestit iaste și a fi să cade.

(...) Că cine adevărul de la rădăcină ciarcă, știința în vîrful înălțimii află și cine adeverința de gios întriabă, cunoștiința de sus îi răspunde.

(...) Că unde a socotélii și a mintii radze nu lucesc, duhurile puterii puțin procopsesc.

(...) Căci sămnul înțelepciunii iaste ca din céle vădzute sau audzite, céle nevădzute și neaudzite a adulmăca și viitoarele din céle trecut a giudeca.

(...) Că toată știința atuncea de știință să dovedéște, cînd după adeverință pre altul a înștiința știe.

(...) Că precum cuvîntul fără știința gîndului în zădar iase, așé începătura lucrului fără cunoștița sfîrșitului de rîs și în deșert iaste.

(...) A lucrurilor știință nu din părére, ce din chiara arătare să naște, carea, după materiia ce are, potrivirea formii înțelegirii ciarcă.

Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, în : *Opere complete*, IV, ediție critică de Virgil Cândea, pag. 79, 83, 87—89, 90, 95—96, 102, 104, 105, 106, 108, 130, 139, 192, 337.

(...) Că întunecarea minții, decît a nopții mai grea, și piiarderea socotélii decît a căii mai primejdioasă iaste.

(...) Că pre cît știința bună, în tulburare, mîngăiare, pre atîta știința rea, în linește, tulburare aduce.

(...) Că în trii chipuri și ca cum prin trii porți înluntrul palaturilor cunoștinții lucrurilor a intra putem : prin pil-

dele celor trecute, prin deprinderea cestor de acmu și prin bună socoteală celor viitoare.

(... Lucrurile firești (...) și cu un cuvînt să dzic, oricîte de la ceriu pără la ceriu să văd, să simt și să înțeleg, cei a firii iscoditori și cu de-adinsul cercători dzic, precum patru pricini să li să dea ; princina, adecă cine, din ce, în ce chip și pentru ce. Deci dintr-aceste patru céle trii înainte mărgătoare (pre cît a mea proastă socotială agiunge) adevărat fizicăi slujesc. Iară cea mai de pre urmă nicicum cu fizica a să amesteca poate (macar că grei și deplin învățători aşé au slăvit), ce numai ithicăi, adecă învățăturii obicéinice, temeiul și sfîrșitul iaste (ce pentru că proimiul [1] voroavei méle cu lungimea ceva mai mult supăr să nu aducă în scurt, pre cît voiu putea și a proimiului cinste să păzăsc și deschiderea a alalte voroave precum să cade mai chiar să sfitesc [2] voi sili). Iaste dară firea în lucuri, carea le face a fi ce sint și a *lucra ce au poruncă a lucra, și aceasta afară* din toată socoteala pricinii săvîrșitoare, însă numai porunca și orînduiala aceluia, carile dinceput spre vécinică și neobosită clătire au pornit-o, care precum a nu să obosi, aşé nici a să schimba, nici a să muta știe sau poate ; neschimbată, cînd dzic, în féțe, iară nu în atomuri trebuie să înțelegi ; de vréme ce toate atomurile în toate féțele, în toată vrémea cursul perioadelor sale făcînd și săvîrșind și ca-ntr-un vîrtej întorcîndu-să, tînd la nemica, tînd la a fi a lucrului să întorc ; adecă de-o parte născînd, iară de altă parte perind, singură schimbarea atomurilor tîmplîndu-să, ființa féțelor, după hireșul[3] său neam întriagă și neschimbată să pădzéște (căci nici cel firesc lucrătoriu ostenială simpte, nici materiia lipsește, nici formei după a sa orînduială firéște împiedecare sau de tot ștergere a să da poate) ; că, amin-

[1] Partea introductivă la un discurs, preambul (n. e.).
[2] Să arăt (n. e.).
[3] Specific, propriu (n. e.).

trilea fiind încă de demult vrunul di (!) chipurile neamurilor de tot a peri s-ar fi tîmplat.

Tot dară, orice firea firéște lucreadză, pricina săvîrșitului preste socoteala și simțirea ei iaste ; că amintrilea dobitocul numai dobitoc a naște ar fi lăsat, iară nu lupul pe oaie și șoimul pe porumb a mînca ar fi putut ; așijderea, céle firești itoate în sferă să întorc și sferîi firéște sfîrșit nedîndu-să, iată că nu pentru odihna sfîrșitului, ce pentru vécinica clătire de la neclătitul călătoriu să clătéște. Soarele, luna, ceriul și alalte trupuri cerești toate, dinceput nepărăsit și cu mare răpegiune aliargă, însă nu cu acéia socoteală, ca doară vreodănăoară la doritul ținchiu și sfîrșit agiungînd, să să odihnească, căci așé (precum s-ar putea dzice), încă demult ar fi cunoscut, precum firéște la sfîrșit să agiungă, preste putință îi iaste și precum pănă acmu în vreun punct a sferii lucrării sale loc de stare n-au aflat, așé și dacii înainte în vécii-vécilor, precum precum (!) nu va mai putea, demult nădéjdea i s-ar fi curmat, fără numai cîndailea clătitoriul firii (cei ce în clătire nehotărîtă și neodihnită o ține), după a sa slobodă și putérnică voie vreodată a o clăti ar părăsi. Așé dară, toate lucrurile firești, cu una și singură a soarelui paradigmă, precum să cade a să înțălége să pot ; că precum soarele de la punctul Racului pănă la punctul Capricornului să suie și să pogoară și în tot annul, macar că toate locurile îmblării sale negreșit atinge și cercetiadză, însă nici curgeri sfîrșit a face, nici odihnii a să da poate, fără numai cît cu apropiiarea și depărtarea sa de la locurile ce privéște, mutările și schimbările vremilor pricinéște ; și aceasta afară din toată socoteala și simțirea sa. Într-acesta chip și cursul a toată fapta nepărăsit atomurile schimbîndu-și, toate céle din ceput chipuri nebetejite [1] și nepierdute păzește. De unde aiavea iaste că ținchiul [2] sfîrșitului nu în

[1] Neschimbate (n. e.).
[2] Limită (n. e.).

socoteala fireştilor, ce într-a izvoditoriului şi princinitoriului firii iaste. Şi aşé, socoteala sfîrşitului, din céle fireşti cu totului tot rădicîndu-să, rămîne ca după pricina pricinilor, în care a doa pricină socoteala pricinii sfîrşitului să să afle, şi aflînd-o, să o pricépem trebuie. Deci, precum aiavea s-au arătat, de vréme ce în céle fireşti socoteala pricinii sfîrşitului firéşte nu să află, anangheon [1] iaste ca în céle ithiceşti stăruită să rămîie ; aşijderea ithica nu altor fapte, fără numai ceiia carea cu socoteală şi cu înţelégere iaste, slujéşte ; deci oricarea între fapte în lucruri are socoteală, acéiaşi şi a sfîrşitului socoteală, ce, pentru ce face, a avea poate ; şi acéia numai un ţénchiu şi hotar lucrurilor sale puind, la carile agiungînd precum la sfîrşit au agiuns să cunoască, şi aşé, de clătirea ce făcea să să odihnească. Cu acesta mijloc mare lumină celor ce cu înţelégere să slujesc a lumina poate şi ascuţită sabie împotriva celora ce pre ziditoriul tuturor a tăgădui, nebunéşte îndrăznesc, în mînă să ia ; de vréme ce deosăbirea zidirii şi a ziditoriului dintr-aiasta chiar a să cunoaşte poate ; căci ziditoriul, după înţelepciunea şi putérea sa, zidirea săvîrşind, de lucru să odihnéşte şi, ca un deplin în putére stăpîn, o dată numai poruncind, din véci şi până în véci zidirea ca o slujnică după poruncă nepărăsit aleargă. Deci precum toate alalte, cîte supt ceriu zidiri să află, din ziditoriu să deosăbăsc, căci socoteala nu a sfîrşitului, ce a poruncii numai au, aşé una numai ziditoriul său mai aproape şi a să asămăna să dzice, căci precum a poruncii firească socoteală, aşé a sfîrşitului fericirii şi nefericirii, a binelui şi a răului său chibzuială şi adevărată hotărîre a cunoaşte poate. Şi aceasta macar că nu din fireasca sa vrednicie, ce orecum împotrivă şi peste fire, a înţălégere mai mult decît firească şi dumnădzăiesc şi cerésc oarecé (căruia suflet înţălegătoriu îi dzicem), în sine strălumineadză, carile, preste

[1] Se impune cu necesitate (n. e.).

céle firești hotară rădicîndu-l, la céle metafizicești, ithicești și theologhicești cunoștințe îl povățuiaște.

Așé dară, din cele înainte pomenite a culége putem, ca oricare zidire ithicéște din ceputul lucrului socoteala sfîrșitului ar avea, acéia ziditoriului său cu partea înțelegirii să să asémene ; iară carea firéște numai céle trii pricini ar priimi, iară socoteala sfîrșitului nu ar avea, ce numai după poruncă nepărăsit și peste simțire ar alerga, acéia ziditoriului nicicum în ceva să nu să asémene, ce una din céle multe și mai nenumărate în perioadele sale pururea alergătoare și ca céle mai proaste celui mai de cinste slujitoare și îndămnătoare să fie.

Acmu, dară, la cuvîntul ce vream să dzicem întorcîndu-mă, dzic : să nu cumva gîndești că socoteala mea au fost noaă și neaudzită filosofie să-ți vîndz, nici în zădar (precum mi să pare) cui și în ce socoteală pricinii sfîrșitului slujéște în tot chipul chiar a-ți arăta m-am nevoit, ce mai vîrtos de stepăna ființei tale aminte aducîndu-ți, în statul carile te afli, cu ce parte din fire și cu ce parte mai mult decît din fire ești alcătuit și stăruit să cunoști și cunoscînd împe părților ale sale și célea ce li să cuvin slujbe să orînduiești, ca fietecare a pre calea și orînduiala sa să margă (că cîrma la corabie, zăbala la cal, socoteala la înțelegători sinonime sint). Deci, trebuie să știi, o, Coarbe, că pre o parte (precum mai sus am dzis), din fire decît un atom din céle multe altă ceva mai mult nu ești, iară pre altă parte, cu socoteala slujindu-te, lucrurilor tale un ténchiu și loc însămnat și hotărît să pui, ca la acela vreodănăoară agiungînd, spre odihnire să te aședzi. Și nu numai cu atîta, ce așéși, cu tot chipul să nevoiești trebuie, ca nu la altul, fără numai la cel bun și fericit sfîrșit să nemerești (că precum socoteala rea la cel rău, așé cea bună la cel bun sfîrșit fără greș duce). (...) Toți niște atomuri putredzătoare sintem, toți din nemică în ființă și din

fiinţă în putregiune pre o parte călători şi trecători ne aflăm ; una numai rămîitoare şi în véci stătătoare să ţine şi iaste, adecă sfîrşitul carile în bunătate să plinéşte, căci din cea vie şi vécinică adevărată socoteală începătura începăturilor şi sfîrşitul sfîrşiturilor purcéde. Nici alt sfîrşit bun şi fericit a să numi sau a fi poate, fără numai carile de la dînsul încépe, cu dînsul mijlociadză şi într-însul să odihnéşte. Vulturi ni-am ţinut, liliecii mai în trecutele dzile ni-au batgiocurit ; lei ni-am numit, ţinţarii şi muşiţele ni-au obosit şi de toată ocara vrédnici a fi ni-au arătat ; celor mici şi slabi atocma să ne punem neputînd, cu jiganiile mai mari şi mai tari de luptă ne-am apucat. Pre Inorog gonim, pre Fil izgonim, Lupului ţircălamuri, din carile să nu cumva iasă i-am şiruit ; pre Ciacal în numărul jigăniilor nu-l numim, pre Căprioara sălbatică ca cum duh vieţuitoriu n-ar avea o socotim. Au nu sint acéstea toate mai mult decît liliacii, au nu sînt mai vrédnice decît muştele ? (Ce ochiul mîndriii pe leu şoarece vădzînd, mai pre urmă pre şoarece leu simpte). De iaste dară la cineva începutul cu socoteala sfîrşitului şi sfîrşitul cu chiteala [1] începutului împreunată, dintr-aceste mai sus pomenite culeagă. Mă rog, lucrurilor noastre ce sfîrşit iaste să urmédze ? Precum rău şi prea rău iaste să urmédze şi cel cît de tîmp la socoteală va putea pricépe. Deci de-l cunoşti, o Coarbe, şi de pizmă numai într-acesta chip îl pofteşti (căci voia slobodă putére ca aceasta are, ca, vădzind şi cunoscînd céle mai bune, céle mai réle să urmédze), împotriva celuia ce ţ-au dăruit socoteala te pui ; căci el spre binele tău dîndu-ţi-o, tu cu acéiaşi spre răul tău te slujeşti. Şi aşé, sau mărturisésţe că fără socoteală începînd, spre rău săvîrşeşti, sau precum singur pre tine din bunăvoia ta altor proaste şi lepădate fapte te asémeni şi

[1] Gînd, intenţie, judecată (n. e.).

de la cea mai de-a firea și mai evghenichi [1] te dezsameni. [2] (...)

Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, pag. 206, 217, 221, 243—246.

Capul I. Pentru neamul romanilor, din cine și de unde să trag ei din începătura lor. Zic bătrânii, mai marii noștri a înțălepciunii iubitori, că cineva bun și cinsteș a să face a nevoinții și a bunătății mărit lucru iaste ; iară din bun neam și cinsteș părinți a să naște și din viță de nărod vestit și lăudat a să trage, a nărocului, (sau precum cu creștinesc cuvînt trebuie să înțeleagem) a dumnăzăiești orînduiale iaste și adevărat dară că nu puțină cinste, nici plecat năroc între muritori să socotește și să creade a fi vechimea neamului, mulțimea icoanelor moșilor și strămoșilor, vestit și lăudat prin multe veacuri neamul începătorilor și mai marilor săi, prentru carel și cu care pricină între neamurile și limbile lumii mare deosăbire și răzlățire să face ; și unii din bun neam, sau de bună naștere, iară alții proști și varvari au luat a să chema, că de amentrelea pre singur drumul și cursul firii, precum iaste deadreptul de vom socoti, (osăbind pre ceiia pre carii veacinica dumnăzăiască către neamul muritorilor dragoste, prin sfîntul și dumnăzăiescul cuvînt i-au zămislit și prin feredeul darului său, de mojiciia și prostimea țărnii și a tinii stricate

[1] Nobil, de neam ales (n. e.).

[2] *Istoria ieroglifică*, „cel dintîi roman românesc pe temeiuri de realitate istorică“ (N. Iorga), se caracterizează printr-o viziune umanistă și rațională asupra omului. Treptat „stăpana“ prin care omul devine cea mai nobilă ființă în natură ..evghenichi“ este rațiunea. Prin raționalitate, omul dobîndește capacitatea de cunoaștere care-i asigură fericirea și nefericirea, binele și răul. Această dimensiune a omului care vine din interiorul ființei sale și este mai mult decît firească și dumnezeiască se numește suflet „înțelegătoriu“. Ea îl ridică pe om deasupra ordinii naturale și-l orientează spre metafizică, etică, teologie. Prin filosofie, omul dobîndește preocuparea de a căuta esența obiectelor sau tîlcuirea adîncă și curată a ființei (G. T.).

Scanned with OKEN Scanner

spălîndu-i, iarăşi de iznovă i-au născut şi i-au prefăcut), toţi lăcuitorii lumii (după adeverinţa svintelor scrisori) toate neamurile ei, precum elini aşea varvari, precum romani aşea tătari ; toate şi cu toţii tot dintr-un neam, dintr-o începătură de ţărnă, toţi dintr-un părinte putrezitoriu, toţi vechi şi în singile putregiunii una sînt ; şi aşea nici ar mai avea pentru ca să să mai îmfle ţărna asupra lutului şi tina asupra gunoiului ; nice vechimea asupra noimei capul ş-ar rădica : nici fiii şi nepoţii pre părinţii şi moşii săi de proşti i-ar rîde sau de varvari i-ar batgiocuri. Acesta dară şi într-acesta chip fiind jghiabul şi răul curgerii firii, aiavea iaste că de iaste vreun neam mai mult decît altele să să cinstească, sau de mare nume şi preţ să să ţie, nu numai singură vechimea lui, nu numai mulţimea şi lăţimea lui în toată, sau în cea mai multă, şi mai mare a rătunzealii pămîntului parte destulă iaste (că aşea de ar fi, cine din neamuri cu tătarii pentru aceasta s-ar putea certa ? Sau carea din înpărăţii înpărăţii şi vechimei lor s-ar alătura ? Sau macar cît de departe a apropiia s-ar putea), ce încă spre agonisita acestuia titlu, mai trebuiesc bunătăţile obiceainice, cunoştinţa cinstii şi nevoinţa spre dînsa ; învăţăturile, şi vredniciile, carele singure numai ceale proaste şi varvare obiceaie a schimba şi a strămuta pot, şi din varvari elini, din păgîni români a-i preface meşteşugul şi mijlocile arată. Pentru carea Socrat filosoful adevărat filosofeaşte zicînd : că nu elin iaste cela ce în Eliada trăieşte, ce cela ce obiceaile ceale bune şi cinsteşe a elinilor au învăţat, şi le face. Cu aceastea dară cinii şi instrumenturi elinii decît toate a lumei neamuri mai înainte slujindu-să şi numele a neamului acelui mai de bună naştere ş-au agonisit şi slavii a toată cinstea şi învăţăturii singuri, şi mai vechi, au ieşit stăpînitori şi moştenitori.

Această socoteală adevărată şi fără colachie de la noi să fie zisă agiutoreşti-ne Plutarh vestitul în Roma filosof şi istoric, acăruia cuvinte aceste sînt : „Ţiţeron după ce,

mergînd în Greţia, cei de frunte şi aleşi filosofi şi ritori ascultase şi cu totului tot, pentru ca să să informăluiască şi din ce era să să mute, pre sama lor să dedease. Apoi de acolo întorcîndu-să la Roma şi înainte lui Apollonie Milon în limba elinească oraţie făcând, într-atîta minune şi mirare au căzut cei ce-l auzisă cît să fie zis Apollonie precum îi iaste jeale că veade învăţăturile şi voroava frumoasă carea numai grecilor era lăsată prin Ţiţeron la romani adusă. Iară Ţiţeron singur scrie în cuvîntul la Brutus pre cum, la Athina mărgînd, de la un Antioh, marele filosof, învăţătura să fie luat, cu a cui dăscălie nu numai mai deşteptat decum era întîi, ce, aşeaş mai de tot şi tot mutat să fie fost din calea ce fusease şi pentru aceaia într-alt loc zice, şi mai pre larg, că ce au romanii tot de la elini să fie luat, şi pentru toate lor le sînt datori. Caute cititoriul nostru la Busbecvie scriitoriu neamţ în Epistoliia carea iaste îndemnătoarea creştinilor, că acolo ca acestea, va afla de o formă şi aseamenea cu aceste, decît carile pentru greci, şi pentru Greţia nici grecul în Greţia pentru moşia sa mai drept şi mai adevărat a scrie şi a lăuda ar fi putut.

Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor* ,în *Operele principelui Dimitrie Cantemir*, tomul VIII, ediţie de Gr. G. Tocilescu, pag. 85—87, Institutul de Arte Grafice, „Carol Göbl", Bucureşti, 1901. Textul stabilit de Petru Creţia.

Arată-să evghenia şi slăvit neamul şi numele elinilor. Pentru neamul şi nume[le] elinilor, (carii mai cu vechi nume grechi sau greci să chema) din cea dintîi începătură de am sta să zicem nici noaă vreamea de scris, nici cititoriului de citit i-ar agiunge, pentru carea nu la unul sau la altul din scriitori îl trimitem, ce la sute şi mii, carii de greci şi de minunate lucrurile lor în scrisorile sale au lăsat ; iară noi pre scurt (cît adeca la treaba lucrului nostru

Scanned with OKEN Scanner

de agiuns a face socotim) și puținele vom însămna, din carile ceale mai multe cum și cît vor fi fost pre lesne iaste fietecui a cunoaște, precum să zice adagheul „de pre unghe leul ; adecă, văzînd unghea leului, ce fiară să fie leul poți socoti. Așea dară neamul acesta a elinilor, vredniciilor, învățăturilor și înțălepciunilor sale alăturînd armele, vitejiile, și mărimea sufletului, cu biruințele nu mai puțin decît cu învățăturile, prin toate părțile lumii au pătruns și toate unghiurile ei au străbătut și pănă într-atîta veastea și lauda numelui lor inimile și tuturor muritorilor au vincit, și cu biruința armelor cerbicea plecîndu-le, mînule li-au legat, cît și cel mai varvar decît varvarii neam a schythilor, și cu dînșii toate limbile înpreună cinstea numelui, slava neamului și lauda armelor nu li-au tăgăduit ; ce cu toții aceasta protie (adecă locul cel mai de cinste) lor au dat. (...) După socoteala filosofilor, oameni din oameni născuți și muritori fiind, vreadnicele lor fapte și învățături pănă într-atîta i-au suit și i-au cinstit cît cei mai pre urmă în loc de Dumnăzăi i-au cinstit și cu laude veacnice, și pre dînșii, și pre numerele lor, ca pre niște Dumnăzăi nemuritori i-au lăudat și i-au cinstit ; iară amintirile și neamul lor din greci, și țara lor Greția, toți o îi mărturisesc. Deci, după atîta veaste în toată lumea slăvită, atîta nùmele neamului lor ș-au evghenisit cît în urechile tuturor muritorilor primit au fost cuvîntul, carile pentru dînșii să zice, tot carile nu iaste elin, varvar iaste. După acesta, și dintr-acesta neam a elinilor sînt și să trag vestiții și a toată lumea biruitorii romani. (...)

Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, pag. 87—89. Text stabilit de Petru Creția.

(...) Doară i s-ar părea cuiva surprinzătoriu de a vedea într-un principe barbar o inimă atît de generoasa. Poate fi că lumea se va minuna văzînd că se aflase și la un domnitoriu barbar generozitate așa mare și un suflet

Scanned with OKEN Scanner

plin de vituți regali. Este însă prea vechi acel proverb care ține că : Grecia nu mai e în Grecia, și că atîți barbari s-au făcut greci, cîți greci au devenit barbari. Pentru mine nu acela e grec care e născut în Grecia, ci care și-au apropiat știința și cunoștințele prin cari s-a făcut atît de celebră această națiune. Și eu sînt de opiniunea lui Isocrate, care într-o panegirică a sa zice : „Sînt mulți greci cari au aceeași naștere comună cu noi ; dar io nu pe aceștia i consider demni de acest nume, ci pe aceia cari prin știință și disciplină [1] seamănă cu noi".

Dimitrie Cantemir, *Istoria Imperiului otoman, Creșterea și scăderea lui*, traducere de dr. Ion Hodoșiu, pag. 97 (nota 5), Ediținea Societății Academice Române, București, MDCCCLXXVI. Text stabilit de Petru Creția.

[1] Disciplina este înțeleasă în sens de bune moravuri. Orice popor care își însușește știința și disciplina poate deveni civilizat, fapt care ilustrează universalitatea civilizației. Cantemir nu are un termen românesc pentru a reda noțiunea de cultură și civilizație, introdusă mai tîrziu în limba noastră. Utilizează, în schimb, în *Istoria Imperiului Otoman*, latinescul *cultus vitae*, care se traduce prin civilizație, și *paideia*, tradus prin *humanitas*. Vezi Petru Vaida, *Dimitrie Cantemir și umanismul*, Universitas, Editura Minerva, București, 1972 (G. T.).

Scanned with OKEN Scanner

B. EPOCA MODERNĂ: ILUMINISMUL

SAMUIL MICU

Către rumâni. Socotind cu mintea mea zisa acèia a filosófului aceluia carele au zis că urît lucru iaste elinului să nu ştie elineşte, adevărat şi românului să poată zice, că urît lucru iaste românului să nu ştie istoria neamului său, că vedem cum toate neamurile au scris lucrurile mai marilor săi, şi să cuvinea acestea omului carele are minte, că istoria iaste dascălul tuturor lucrurilor, şi bisericeşti şi politiceşti, că ia nu numai cu cuvinte, ci şi cu pilde adeverează cele ce învaţă. Acest lucru cugetîndu-l eu, am socotit ca acum întîiu, încai pre scurt, să dau oarece cunoştinţă a neamului mieu cel românesc, carele pănă acum nici atîta cunoştinţă de neamul său nu are. Poate că să voar afla unii cu simţire tocma dobitocească, de voar defăima aceasta osteneală a mea, zicînd : ce foloseşte omului să ştie cele ce au fost ; unii ca aceştea sînt tocma dobitoace, că numai dobitoacele nu ştiu lucrurile mai-marilor săi. Ci să las acum pre nişte neînţelegători ca aceştea calii nu văd că însuş Dumnezeu au poruncit lui Moisi şi la alţi bărbaţi sfinţi să scrie istoriia neamului lor celui jidovesc.

Deci tu, o, cuvîntătorule rumâne, priimeşte această puţintică, dar cu multă osteneală şi priveghere adunată, istorie a neamului tău, şi, au tu te nevoeşte, au, de nu poţi tu, îndeamnă şi ajută pre alţii carii pot ca mai pre lung

Scanned with OKEN Scanner

şi mai pre larg, lucrurile rumâneşti să le scrie şi la tot neamul cunoscute să le facă, ca cei buni să se laude întru neamurile neamurilor, iară cei răi şi cei nevrednici să se ruşineze şi să înceapă a lepăda simţirea cea dobitocească şi a fi oameni rumâni, adecă de săvîrşit, că mult iaste a fi născut rumân, cum învăţăm de la însuşi Pavel apostolul, carele măcar era din sămînţă jidov, tot să lauda şi cinste şi ţinea, că încai cu numirea iaste născut rumân.

Samuil Micu, Scurtă cunoştinţă a istorii românilor, în : *Şcoala ardeleană I*, ediţie critică de Florea Fugariu, pag. 223—224, Editura Minerva, Bucureşti, 1983.

Cătră cetitori. Aceia parte a filozofiei ţi-o pui înainte, iubite cetitoriule, care faptele omului şi toate lucrările lui la sfîrşitul său le îndreptează şi învaţă pre om ce trebuie să facă şi ce nu trebuie să facă, pentru care pricină se cheamă şi filozofie lucrătoare. Deci aceasta am voit a-ţi aduce aminte, fiindcă aceasta este cea mai dintîi în limba românească făcută. Pentru mai lezne înţelesul, multe cuvinte sinonimeşti am pus, adecă, mai multe cuvinte unul după altul, care toate acelaşi lucru însămnează, care lucru l-am făcut acum dintîi, pentru ca cetitoriul, de nu va înţelege bine un cuvînt doară va înţelege altul, pentru aceia dar cînd vei ceti să nu te turburi. Iară ca mai bine să poţi înţelege, te rog, ca mai înainte bine şi cu luoare aminte să înveţi să procitesti Gramatica şi Loghica românește, tot de mine făcute, că acelea sînt temeiul şi cheia tuturor învăţăturilor. Primeşte dară acum această scurtă osteneală, pănă ce va da Dumnezău şi mai pre lung să se facă şi te roagă pentru mine, carele m-am ostenit a face aceasta românește, că sînt al tău plecat.

Samuil Micu, *A filozofiei cei lucrătoare*, în : *Scrieri filozofice*, ediţie critică de Pompiliu Teodor şi Dumitru Ghişe, pag. 187, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1966.

Scanned with OKEN Scanner

Cuvînt înainte. 181. Măcar că să vede (...) care este osibirea Dreptului firei şi a Eticii, însă acum puţintel mai ales vom tîlcui cele ce să ţin de firea eticii şi cele prin care ètica să osibeşte de dreptul sau de legile firei.

182.I. Dreptul firei tîlcuieşte legile şi învaţă ce trebuie omul să facă sau să nu facă. Iară etica arată modul şi calea cum trebuie a asculta de legile firei. Pentru aceia bine au zis unii cum că dreptul firei este teoria eticii.

II. Detoria eticii este a da învăţături cum şi în ce chip mintea noastră să capete oarece leznire ţapănă a face bine şi să dobîndească avut şi obicei a face lucrările cele de cinste şi de cuviinţă, despre care dreptul firei au dat porunci.

III. Drept aceia etica mai întîi spune şi arată modul şi calea cum omul să poată face vîrtute, adecă fapte bune, că precum am mai zis, prin vîrtute înţelegem faptă bună cu bărbăţie şi cu vîrtute făcută. Iară vîrtutea eticească sau cum o înţeleg eticii este avut şi obicinuire a-şi întocmi lucrările şi faptele sale după cum porunceşte legea firească.

IV. Deci etica întru aceasta stă ca să plece voia să facă bine şi drept, aşa încît neştine bucuros şi cu desfătare să primească a face lucrările cele cuvioase şi de cinste. Iară de cele necuvioase şi urîte să se ferească, măcar de nu ar avea nici o răsplătire pentru lucrările şi faptele cele bune şi nici o izbîndire şi pedeapsă pentru păcate şi pentru faptele cele rele.

V. Aşadară etica îndreptează şi povăţuieşte mintea şi obiceiurile şi năravurile oamenilor. Iară a îndrepta voia este a o abate de la lucrurile cele rele şi urîte şi a o aduce la fapte şi la lucruri bune. Care lucru fiindcă amintrilea nu poate să fie, fără numai cînd învaţă să ştie şi adevărat să cunoască binele cel adevărat. Chiar dară este cum că etica îndreptează înţelesul şi cunoştinţa binelui, priceperea şi toată mintea.

Scanned with OKEN Scanner

VI. Afară de aceasta, etica, celor ce ascultă învățătura ei, le găsește calea care povățuiește și duce la fericirea cea adevărată care stă în liniștea și în desfătarea cea din lăuntru minții. Că fiindcă etica învață cum neștine să cîștige și să dobîndească fapte bune, iară faptele cele bune sînt mijlocire prin care să capătă fericirea, aievea este cum că etica învață cum să dobîndească omul fericirea cea adevărată.

Și dintru aceasta încă să vede cît să osibește etica de dreptul firei, că dreptul firei învață cum să putem avea liniște și nimărui să nu stricăm sau să facem strîmbătate și fieștecui să dăm ce e al său etc. Iară etica face ca omul din lăuntru să aibă fericire și să se desfăteză cu plata faptelor celor bune.

VII. În etică trebuie să se învețe și cum să se rîdice din mijloc piedecile faptelor bune, care pre oameni fac ca mai tîrziu să ajungă la fericire. Că cum poate etica învăța pre om să ajungă la fapte bune de nu va arăta cum să se dea în laturi piedicile, care împiedeca pre om să nu poată face fapte bune.

VIII. Și așa, fiindcă păcatele sînt cea mai mare piedecă a faptelor celor bune și ca cu nește venin și otravă de moarte păcatele pierd și omoară pre faptele cele bune, Etica dară trebuie să arate cum stricarea și răutatea sau patimile cele păcătoase ale minții să se rîdice și să se tămăduiască și să se astupe izvorul a atîtea lucruri și fapte rele și urîte.

Cap. I. Să spun și să tîlcuiesc nește îndreptări mai preste tot și mai deobște cum să se nevoiască omul în faptele cele bune și care sînt ajutorințele cu care să cîștigă faptele cele bune.

183. Îndreptările de faptele cele bune acestea sînt:

I. Cel ce vrea să umble pre calea cea adevărată pre care umblînd să poată agonisi fapta cea bună, aceasta să se nevoiască ca să dobîndească leznire și avut sau obicinuire a-și întocmi lucrările sale după legea firei. Ca fapta

Scanned with OKEN Scanner

cea bună este avut şi leznire a-şi întocmi şi a-şi închipui lucrările sale după lege.

II. Pentru aceia cel ce să nevoieşte să cîştige fata cea bună să cade să cunoască şi să ştie legile firei că, amintrilea, cum va întocmi lucrările sale după legile firei ?

III. Cel ce să nevoieşte în fapte bune mai întîi să aibă grije ca mintea lui să cunoască ce e bine şi ce e rău. Că cum vei putea face binele, de nu vei cunoaşte ce este binele ?

IV. Iară fiindcă ce e bun sau rău din lucrurile care urmează din fieştecare lucrare să cunoaşte şi aceasta cu ajutoriul minţii şi al cuvîntării să face, să vede dară cum că ajutoriul cel mai ales a cîştiga fapta cea bună este învăţătura minţii, că cu cît mai mult îţi vei învăţa şi-ţi vei săvîrşi mintea, cu atît mai mult poate lucra şi fapte bune.

(...) VIII. Cum mai bine şi mai cu folos s-ar putea face aceasta, nu ştiu decît ca cel ce doreşte de fapta cea bună cu mare luoare aminte să cugete şi să privească cu mintea la cele ce speriinţa ne învaţă. (...)

Samuil Micu, *Etica sau învăţătura obiceiurilor* în *op, cit.*, pag. 191—194.

1. Măcar că sînt unii carii judecă cum că pre cei mai tineri nu să cade a-i lăsa să înveţe metafizica, pentru că multe şi încurcate întrebări cuprinde, care mai bine este a nu le şti decît a le şti, însă eu judec că nu trebuie a opri pre cei mai tineri de la desfătarea metafizicii, cu atîta, cu cît mai mult foloseşte să ajungă ei ca să poată ales gîndi, care lucru a-l dobîndi foarte mult ajută această învăţătură a metafizicii, după ce acum s-au curăţit de multe încurcături ale sholasticilor.

Samuil Micu, *Învăţătura metafizicii*, partea I-a, *Prolegomena de metafizică*, în *op. cit.*, pag. 73.

7. (...) Aşa vom tîlcui ontologhia, ca puind mai întîi începuturile sau temeiurile cunoştinţăi omeneşti. (...)

Scanned with OKEN Scanner

Drept aceia ontologhia o zicem că este ştiinţa însului preste tot sau încît este îns. Ontologhia este cuvînt grecesc, care românește atîta face ca cum am zice : cuvîntare de ceia ce este.

8. De ontologhie şi de firea ei şi de folosul ei acestea să cade a le însemna :

I. Fiindcă ontologhia este ştiinţă toate spunerile ei trebuie să se arate (că aşa poftește ştiinţa din hotărîrea sa) luminat lucru dară este, cum că ontologhia nu bine o zic că este lexicon filozoficesc.

II. Din ontologhie poftesc să aibă tăria sa adevărurile unor ştiinţe şi pentru aceia nu mă mir pentru ce unii ontologhia o au numit împărăteasa tuturor ştiinţelor. Că temeiurile, pre care să proptesc adevărurile ori cele fizicești ori cele pentru îndreptarea năravurilor omenești, în ontologhie să aşează.

III. Aievea este acum pentru ce zicem că făr de ontologhie mintea omenească nu poate să aibă ţapănă cunoştinţă. Că ţapănă nu poate fi cunoştinţa noastră de nu va şti temeiurile cele mai dintîi a toată ştiinţa, care sînt temeiul tuturor încheierilor, iar de unde le voi putea şti desăvîrşit acelea fără numai din ontologhie.

IV. Folosul ontologhiei este de multe feliuri şi să varsă preste toate ştiinţele care se cuprind în filozofie.

Samuil Micu, *op. cit., Ontologhia. Prolegomena*, pag. 75.

GHEORGHE ŞINCAI

1. Prin cuvîntul fire se înţeleg toate trupurile cîte se află în lume ; şi învăţătura care vorbeşte despre proprietăţile, puterile şi lucrările trupurilor se numeşte învăţă-

tură firească. Învățătura firească drept aceea numai cu trupurile cele din lume are de a face și de a cerca pricinile întîmplărilor celor din trupurile acestea, care învățătură, după elenie sau grecia cea veche, se zice fizică, adecă știința sau meșteșugul firei.

Așadară, noi avem ceva știință din învățătura firei cînd învățăm, pentru pildă, ce proprietăți au trupurile, cînd străbatem cu mintea ce alcătuire au focul, aerul și apa, cînd cuprindem iarăș cu mintea cum se nasc ploaia, zăpada și grîndinea dimpreună cu celelalte meteori ce se fac în văzduh, precum sînt fulgerul și trăznetul, cînd pricepem ceva despre mișcarea ce o fac luna și stelele și, mai pre urmă, cînd cunoaștem pricina pentru care se întunecă Luna și Soarele.

2. Folosul învățăturei ceii firești sau al fizicei mai mare e decît a-l putea spune pentru că, între altele, prea mult ni-l întrebuințăm la economie. Căci acelui carele e deprins în fizică, învățătura fizicei îi dă știință de a-și lucra ca mai bine țarinile, de a-și sădi și înmulți cu rînd bun tot feliul de pomi și de plînte, și de a-și agonisi cele mai sănătoase și mai hrănoase notrețe pe sama dobitoacelor sale. Știința fizicei și acestea arată plugarilor : care pluguri și care unelte sînt mai bune spre lucrarea fiștecăria țarini, care barem de le-ar socoti plugarii românești.

3. Știința fizicei e foarte de folos și spre ținerea sînătățeі căci arată, între altele, că mult strică sînătățeі fieștecăruia a lăcui în casă prea mică sau cocioabă făcută în pămînt, au numai în fața pămîntului, a-și încălzi prea tare soba în care lăcuiește, a ține tot închise ferestile. Tot aceeaș știință arată omului și cum să-și cruțe sînătatea, și să încungiure boalele. Drept aceea, la știința, aceasta trebuie să alerge fieștecarele cînd se bolnăvește, iară nu la descîntări și la boscoane, din care nu e de a nădăjdui vreun folos. Însă fiindcă nu toți oamenii pot ști fizica, cei bolnavi trebuie să alerge la doftorii cei prin ocîrmuire orînduiți, că aceștia au toată știința fizicei.

Scanned with OKEN Scanner

4. Ştiinţa fizicei şi aceasta o lucrează, ca oamenii să fie odihniţi şi îndestuliţi, pentru că mântuie pe fieştecarele de frica cea fără de lipsă, în care din neştiinţă au căzut şi-i dă deplinită învingere asupra rătăcirei ceii păguboasă prin care atîtea mii de oameni se ţin în cleşte. Căci cine se va înfricoşa de zmeii cei înfocaţi carii se iaptă prin văzduh şi de flăcările ce zbugnesc din pământ de va şti ce sînt lucrurile acestea ? Cine se va spăria de ivirea cometelor, adecă a stelelor celor cu coadă, sau cu cutremur va întreba ce însemnează ivirea lor de se va dovedi că stelele acestea tocma nemica însemnează, ci îşi ţin cursul lor cel minunat ? Cine va judeca despre fericirea sau nefericirea sa şi a altora de pe stele [...], de i se va adeveri că stelele n-au putere de a face pre oameni fericiţi sau nefericiţi ? Cînd se seamănă bucatele, să sădesc plîntele, se pun oarele la clocit şi se înţearcă viţeii, cine va lua sama la lună este ea noauă sau plină, are pătrariul cel dintîi, sau cel de pre urmă, de va socoti precum se cuvine, că luna la toate acelea tocma nemica ajută sau strică ? Aşadară, adevărat este că numai ştiinţa fizicei e mişlocirea aceea prin care se mîntuie oamenii de toate rătăcirile lor. Drept aceea, cine va învăţa fizica se va mîntui de rătăcirile în care alţii din neştiinţă s-au alunecat.

Gheorghe Şincai, *Învăţătură firească spre surparea superstiţiei norodului,* Ediţie critică de Dumitru Ghişe şi Pompiliu Teodor, capul I, *Despre învăţătura firească în comun,* pag. 67—68, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1964.

B. Mai de demult, mulţi credea că unii oameni se pot face nevăzuţi şi muta în fiare. Ba şi în vremile de acum se află nebuni carii cred acestea, dară nebunia lor se poate arăta numai din proprietăţile trupurilor, care sîngure dovedesc că trupul omului cel dintru atîtea părţi alcătuit nu se poate face odată nevăzut şi apoi iarăş văzut. Pentru că mutarea aceasta se împrotiveşte naturei trupurilor,

Scanned with OKEN Scanner

pe care nici oamenii, nici îngerii o pot muta prin orice meşteşug. (...) Ce nebunie sau ce ne-nţelepciune n-au fost şi n-ar fi, aşadară, a crede că oamenii, cu puterea satanei, se pot sau cîndva s-au putut face nevăzuţi au muta în iepuri, mîţe, cîni, cai, şi mai ales în lupi ? Că acestea nu s-au întîmplat vreodată, ci înţelepţii cei de-demult, ca să îndrepte năravurile şi plecările cele rele ale oamenilor, au scris nişte fabule sau poveşti în care pre oameni i-au tipărit după năravurile şi plecările lor cele rele, adecă : pre cei mînioşi pentru mînia lor i-au numit lei ; pre cei nesăţioşi lupi ; pre cei beţivi porci ; cei scumpi cîni s.c., de unde apoi cei fără de minte rău au socotit că doară oamenii s-au fost mutat, în dobitoacele acestea. Şi de aici au izvorît după aceea toată superştiţia.

Gheorghe Şincai, *op. cit.*, cap. II, *Despre proprietăţile trupurilor*, pag. 72.

11. Cîte le-am învăţat pînă aici despre proprietăţile trupurilor şi despre mişcarea lor, de le vom întoarce asupra nepriceperei şi a nebuniei superştiţiozilor, doauă rătăciri ale lor se vor descoperi :

I. Că ţin, că omul, afară de locul întru carele cu adevărat este de faţă în oarecare tîmp, tot întru acelaş tîmp poate fi de faţă şi într-alt loc ; sau, că omul, pre cum vorbesc superştiţiozii, se poate replica. Ci părerea aceasta a lor este fără de temei pentru că nici un trup poate fi în doauă sau mai multe locuri întru acelaşi tîmp, că aceasta se împrotiveşte naturei trupurilor şi, fiziceşte vorbind, tocma cu neputinţă este ca un trup într-o clipeală să fie în mai multe locuri de faţă şi pentru aceea pentru că mişcarea trupurilor nu se poate face fără de tîmp. Drept aceea lăsaţi de a vă înşăla cu replicarea trupurilor şi nu credeţi ziselor care se împrotivesc proprietăţilor trupeşti şi nu sînt cu putinţă.

Scanned with OKEN Scanner

II. Că zic, că oamenii se pot soroci-sau pofti de față în oarecare loc tocma atunci cînd sînt într-alt loc de față, care iarăș este cu neputință. Nebunii, carii își întipuiesc un lucru ca acesta, cred că oamenii cei ce așa se sorocesc se asupresc de greu somn, din carele pînă atunci nu se pot deștepta pînă cînd le ține arătarea într-alt loc, și că persona cea sorocită la toate, cîte se întreabă de dînsa cu orînduială răspunde. Noi nu avem op de a arăta aci deosebi cît de nebunește și de nepriceput gîndesc aceștia ; ci voi, de veți socoti că omul nu se poate arăta într-alt loc de nu va lăsa locul în carele au fost mai nainte, lezne puteți vedea că soroceala, de care se vorbi aci, nu e cu putință.

Privire. Noi de multe ori trebuie să credem lucruri ale cărora pricini nu le putem străbate cu priceperea noastră. Ci aceasta numai atunci ni se cuvine a o face cînd, despre adevărul lucrurilor, înțelepțește nu ne putem îndoi. Esperiența ne-nvață că (...) despre aceea ce vedem cu ochii noștri nu ni se cuvine a ne îndoi. Iară despre ce înțelepțește nu ne putem îndoi, aceea trebuie să o credem de nu și putem străbate cu priceperea noastră pricina pentru care se face. Nu așa este cu istoriile cele despre ivirea unui om într-alt loc, ce e osebit de locul în carele aievea se află de față omul acela pentru că întîmplările ce se aduc prin istoriile acelea chiar se împotrivesc proprietăților și lucrărilor naturei celor adevărate și cunoscute și drept aceea nici pot fi adevărate. Toate fabulele sau mult poveștile acestea s-au scornit de oameni ca aceia carii s-au înșălat cu judecata și s-au înrădăcinat în deșarta credere. Și ce povestesc țăranii despre replicările oamenilor sînt numai vorbe bășești scornite în șezători, ca cu atîta mai lezne să-și petreacă muierile și fetele vremea, cînd torc.

Preste care le-am zis, mai socotiți și aceasta : cum s-ar putea omul replica doară cu trupul ? Ci trupul lui rămîne în locul care l-au avut mai nainte, precum ne încredințează și vederea și pipăirea noastră, nici se poate vedea

tot întru aceeaș clipeală și într-alt loc pentru că fieștecare trup, din firea sa, numai un loc cuprinde deodată. Zic oamenii cei zăluzi că în replicare numai sufletul omului se replică, adecă numai sufletul omului trece de la locul în carele este trupul într-alt loc, ci zisa aceasta a lor iarăș nu se poate primi. Pentru că, cînd iese sufletul din trup, trupul rămîne desufleţit și mort. Cum ar putea drept acea face lucruri care numai cei vii le pot face ? Au nu sînt acestea cu neputinţă ? Ci mirăzănii de acestea sînt și mai multe. Căci cum s-ar face pre sine sufletul acesta văzut ? Sau cum s-ar putea arăta întru acela tip, carele să fie asemenea nu numai trupului său celui de o vreme lăsat ci și veșmintelor cu care este trupul îmbrăcat? Cum s-ar putea sufletul acesta iarăș împreuna cu trupul său cel părăsit ? De ar putea face aceasta sufletul, ar putea face și aceea că, după ce se desparte de trup și moare omul, iarăș să se împreune cu trupul și să învie pre om. Care lucru cine îl va zice a fi cu putinţă ? Fără numai acela carele cu totul este lipsit de minte. Feriţi-vă drept acea de a crede că se poate de vreo replicare.

Sînt și de aceia oamenii carii rău cred că îngerii cei căzuți sau dracii au îndămînare de a face și de a lua pe sine feli de feli de forme, care deplin întipuiesc acuș pre un om, acuș pre altul. Ci aceia, carii așa cred și gîndesc, nu cunosc natura duhurilor și rău se înșală cînd judecă despre puterea dracilor. Pentru că știut lucru este că toate mutările ce se întîmplă în trupurile lumești nu almintrelea se face fără numai după legile mișcărei (...). Iară de ar putea duhurile cele necurate nemișlocit lucra în trupuri, de ar putea din aer și din alte materii alcătui forme și acelea a le lua pe sine, de s-ar putea stîrni vîntoase și vorbure, de ar putea atîța fulgere și pricinui trăznete, atunci s-ar întîmpla mutări ca acelea în trupurile lumești care nu s-ar putea tîlcui după legile naturei. Însă știut este, din toate observaţiile care le avem de la o mie și mai mulţi ani, că meteorele sau întîmplările cele din văz-

Scanned with OKEN Scanner

duh din pricini trupeşti se fac. (...) Aşadară, aceea se împrotiveşte naturei duhurilor ca dînsele să lucre trupeşte, vreau a zice ca dînsele din sîngură puterea lor să facă lucruri de acelea care numai trupurilor se cuvin şi le sînt propie. Nici îmi arunce neştine că sufletul pînă cînd rămîne în om mişcă şi îndreaptă trupul omului, pentru că sufletul, pînă cînd rămîne în om, este fiziceşte unit cu trupul omului ; dară dracii nu sînt fiziceşte uniţi cu vreunele trupuri. Şi, drept aceea, nici pot mişca şi îndrepta pre vreunele trupuri. Care, neputînd-o face dracii, cu mult mai puţin vor putea face forme de trupuri omeneşti şi a se arăta într-însele. (...) Dintru acestea şi din cele ce s-au zis mai nainte, drept aceea poţi învăţa că nu sînt pe lume nici vrăjitori, nici fermecători, nici strigoi, nici descîntători, nici prilostiţi [1], nici însoţiţi cu diavolul, nici zmei adevăraţi ci, toate cîte se întîmplă se fac după legile ce Dumnezeu le-au dat naturei dintru-nceput, care, ne-nţelegîndu-le şi nepricepîndu-le, superştiţiozii cei vătămaţi la crieri le zic a fi mirăzănii şi boscoane [2]. Greşesc aşadară părinţii şi toţi aceia care prin ne-ntemeiate şi nebune poveşti în cea mai crudă vîrstă, împle capul pruncilor cu groaznice şi spăimîntătoare năluciri despre duhurile cele necurate, căci fac de pruncii aceia, şi după ce cresc, pururea sînt înfioraţi şi la cel mai mic sunet încă se cutremură, mai ales noaptea, cînd se zic de superştiţiozi a îmbla duhurile cele rele, strigoile şi nălucile ; de unde urmează, apoi, de oamenii carii au crescut din pruncii aceia, pentru frica ce o au înrădăcinată întru sine, nici şie, nici altora pot fi de vreun folos pre-ntunerec. Precum s-ar putea arăta aceasta prin nenumărate pilde, de aş vrea să mă lăţesc cu scrisoarea.

12. (...) Drept aceea învăţătura de a soroci pre cei morţi şi de a-i întreba despre lucruri ascunse e numai bîr-

---

[1] Amăgiţi, înşelaţi (n. e.).
[2] Vrăji, farmece (n. e.).

Scanned with OKEN Scanner

feală scornită de oamenii cei superştiţiozi. Într-aceea nu se poate tăgădui că vrăjitorii ştiu meşteşuguri ascunse prin care ei lezne pot înşăla pre cei ne-nvăţaţi. Pentru că sînt mai multe feliuri de unelte cu care, prin mişlocirea razelor luminei, se pot întipui prea groaznice forme de lucruri, măcar că lucrurile nu sînt de faţă .(...) Iată, cît de cu meşteşug este măiestria vrăjitorilor prin care înşală ei pre cei ne-nvăţaţi şi nepricepuţi. (...)

Gheorghe Şincai, *op. cit.*, capul III, *Despre mişcarea trupurilor*, pag. 74—78.

PETRU MAIOR

16. *Să răspunde la cele ce latinii aruncă împotriva aceştii învăţături. (...)* Mărturie îmi sînt însuşi latinii, în veacurile trecute, cînd învăţătura cea blăstămată a lui Isidor Mercator tot apusul îl cuprinsese, pe papa monarh şi în beserică şi în cetate îl înălţase, pe toţi creştinii din apus supt jugul cel de robie al papei îi băgasă, răsăritului prilej de despărţire de la Beserica Apusului dădu, carea împărăchiare şi apusul şi răsăritul cu amari lacrămi, pănă în zioa de astăzi, o plînge, în veacurile, ziseiu, trecute, unii bărbaţi pre carii toţi latinii întră sfinţi îi număra, au nu şi ei cu ceilalţi credea că papa iaste nesmîntnic [1], iproci ? Carea sentenţie a nu fi adevărată acum toţi, şi latinii, afară de italianii, nu se îndoesc. Ba şi acuma să află unii, şi prin părţile noastre, carii învăţînd la Roma theologhia, socoţesc că numai acelea sînt adevărate, care le-au auzit la Roma, şi doar sîngele şi l-ar vărsa pentru monar-

[1] Infailibil (n. e.).

hia papei. O ! de-ar fi apărat Dumnezeu neamul românesc de acest feliu de oameni învățați și theologhi ! carii numai cu autenția, cu tiful și cu vîlfa ce au în haine, și în locul lăcașului său vreau să învingă pe toți, de spun ceva de la Roma, să taci, să înlemnești, să casti gura. De arăți din sfinții părinți, din soboare și din istoria cea vechie a besericii, asupra poveștilor lor, îndată ești shismatic și mai rău decît eriticii. Trăbue înaintea acestora toți să plece capetele, să-i chiemi rabi, domnule, măria ta, și alte titule ce se împrotivesc cinului călugăresc. Și în acestea lucrînd li se pare că atunci țin mai tare canoanele bisericești și aduc slujbă lui Dumnezeu. O, vremi ! O, obiceaiuri !

Dar Romei încă din vremile cele de demult începuseră a-i răsări coarne, care după curgerea vremilor mai tare și mai tare au crescut, cît în suta a patra așa grăia Sfîntul Marele Vasilie, dascalul a toată lumea, despre Roma : *scîrbitu-m-am de mîndria besericii aceiia.* Unii dară dintră părinți născîndu-se în apus, crescînd acolo și învățînd s-au pomenit cu prejudecățile Beșericii de la Roma și credea că acelea sînt drepturi și vrednicii. (...) Nemții acum s-au luminat și toate vicleniile Romei le descoperea (...) Carele, pentru știința tuturor românilor, vestitului oarecînd neamului nostru, la această carte, pe urmă, pe limba noastră întoarse, le voiu adăoga.

Petru Maior, *Procanon*, în *Școala ardeleană*, I, Ediție critică de Florea Fugariu, titlu I, *Despre împărățirea bisericii*, pag.63—64, Editura Minerva, București, 1983.

4. *Nălucită e nesmîntnicia papei.* La atîta întunerec, în sutele trecute, au fost venit la apus adevărul, cît partea cea mai mare a apusenilor învăța și socotea că papa încă iaste nesmîntnic întru învățătura dogmaticească, ba încă unii își nălucea că și nesmîntnicia besericii de la papa ar fi împrumutată, și biserica fără papa, învățînd ceva, ar

Scanned with OKEN Scanner

putea greși. (...) Acum toți latinii s-au trezit și ș-au luat sama despre greșala sa și să căesc, adeverind că papa nicicum nu e nesmîntnic, nici sentenția aceasta despre nesmîntnicia papei nu are mai largi hotare decît cum sînt cele ale Italiei și mai ales a statului papal. Aceasta îți aduc aminte, că, orice aduc italienii pentru nesmîntnicia papei, toate ca pleava le vîntură ceialalți latini și nici un crezămînt nu au toate mustrările lor ; nici nu pot arăta în vremile cele vechi să fi fost vreo pomenire despre nălucita papei nesmîntnicie în beserica lui Dumnezeu. Și această prîcină, îndestulată ar fi ca să tăgăduim nesmîntnicia papei, că orice nu să arată îndestulat a fi de Dumnezeu descoperit, și totuși o vei crede, aceasta nu e credință, ci superstiție și cimilitură băbească.

(...) Adevărat, de-ar fi papa nesmîntnic, la ce ne mai rumpem capetele cu atîtea învățături, la ce ne chieltuim bogățiele pentru cumpăratul cărților și cu primejdia vieței a ne slobozi pe mare ? Spre căștigarea științei, destul ar fi să scrii la Roma, ca de acolo, prin o epistolie, prin o bulă să-ți vie toată știința dogmaticească. (...)

Petru Maior, *op. cit.*, titlu II, *Despre nesmîntnicia bisericii*, pag. 68—70.

Nu rău obiceiu mai de multe veacuri, acum pre la toate besericile, în țeara noastră iaste priimit, a se face propovedanie la îngropăciunea oamenilor morți. Că, de se cade pururea și necurmat a se face poporului învățătură pentru ferirea de păcate și sporirea în fapte bune, despre moarte, despre scurtarea și nestatorniciia vieții omenești, despre deșărtăciunea lucrurilor veacului acestuia, despre ticăloșiia muritorului om, cu carea se învață omul, filosofiia cea adevărată, adecă a se cunoaște pre sine, cu cît mai cu folos și mai cu roadă se împlinește aceasta, cînd trista pildă e de față, înaintea ochilor, cînd

cele ce aud de la păstoriul cel sufletesc propoveduindu-se, însuşi şi cu ochii le văd, şi întru acel trup rece şi fără simţire, la a căruia astrucare s-au adunat, le cetesc. (...)

Şi de acela feliu de cetitori, îmi nălucesc, vor dobîndi *Propovedaniile* acestea, carii numai cît ştiu ceti, iară întru alte ştiinţe şi învăţături necum procopsiţi, ci nici atinşi nu sînt. (...)

Preste toate se cade, întru zicerea propovedaniei, a avea privire la ascultători. De sînt aceia oameni proşti, precum mai cu samă sînt pre la sate, pentru aceia trăbue sau să alegi propovedanii de cele cu curgere mai de jos, sau, de vei vrea a zice materia aceia, carea iaste în propovedaniile cele ce sînt după adîncul ritoricesc ţesute, atuncia aceaia carea vrei a o zice, cu deadins mai nainte o ceteşte întru tine şi culegînd dovedele istoriilor ce vor fi într-însa, cu chip de graiu ca acela carele să-l poată înţelege ascultătorii, să cuvintezi : că, pentru aceaia grăim, ca să se înţăleagă aceia cărora grăim. Iară pre la oraşe sînt partea cea mare a lăcuitorilor mai deşteptaţi. Deci, aici, de multe ori, se cuvine a grăi mai împodobit şi după ritoriceasca măestrie, cu atîta mai vîrtos că, de multe ori, se adună la îngropăciunea morţilor noştri, şi cei din alt neam învăţaţi bărbaţi carii s-au obicinuit a se îndulci de podoaba şi măiestriia cuvintelor. Deci, pentru unii ca acestea, se cade a grăi împrumuseţat, nu pentru ca să fim noi lăudaţi, (...) ci pentru ca, cu chipul graiului celui împrumuseţat, cu o sfîntă amăgire, plecîndu-i a ne asculta cu bunăvoire, adevăruri cu îndestulate dovede întărite, să îmbrăcăm cu podoaba aceaia, cît, precum gustului lor cu podoaba graiului facem destul, aşa voia lor cu adevărul să o îndreptăm şi sufletele lor să le vindecăm. O, de cîte ori s-au întîmplat cît cela ce au venit să asculte propovedaniia numai pentru o zăbovire deşartă, ba aorea şi pentru ca să cîrtească asupra curgerii graiului propoveduitoriului, îndulcindu-se de rîul cel ritoricesc, au ascultat cu

cele ce aud de la păstoriul cel sufletesc propoveduindu-se, însuşi şi cu ochii le văd, şi întru acel trup rece şi fără simţire, la a căruia astrucare s-au adunat, le cetesc. (...)

Şi de acela feliu de cetitori, îmi nălucesc, vor dobîndi *Propovedaniile* acestea, carii numai cît ştiu ceti, iară întru alte ştiinţe şi învăţături necum procopsiţi, ci nici atinşi nu sînt. (...)

Preste toate se cade, întru zicerea propovedaniei, a avea privire la ascultători. De sînt aceia oameni proşti, precum mai cu samă sînt pre la sate, pentru aceia trăbue sau să alegi propovedanii de cele cu curgere mai de jos, sau, de vei vrea a zice materia aceia, carea iaste în propovedaniile cele ce sînt după adîncul ritoricesc ţesute, atuncia aceaia carea vrei a o zice, cu deadins mai nainte o ceteşte întru tine şi culegînd dovedele istoriilor ce vor fi într-însa, cu chip de graiu ca acela carele să-l poată înţelege ascultătorii, să cuvintezi : că, pentru aceaia grăim, ca să se înţăleagă aceia cărora grăim. Iară pre la oraşe sînt partea cea mare a lăcuitorilor mai deşteptaţi. Deci, aici, de multe ori, se cuvine a grăi mai împodobit şi după ritoricească măestrie, cu atîta mai vîrtos că, de multe ori, se adună la îngropăciunea morţilor noştri, şi cei din alt neam învăţaţi bărbaţi carii s-au obicinuit a se îndulci de podoaba şi măiestriia cuvintelor. Deci, pentru unii ca acestea, se cade a grăi împrumuseţat, nu pentru ca să fim noi lăudaţi, (...) ci pentru ca, cu chipul graiului celui împrumuseţat, cu o sfîntă amăgire, plecîndu-i a ne asculta cu bunăvoire, adevăruri cu îndestulate dovede întărite, să îmbrăcăm cu podoaba aceaia, cît, precum gustului lor cu podoaba graiului facem destul, aşa voia lor cu adevărul să o îndreptăm şi sufletele lor să le vindecăm. O, de cîte ori s-au întîmplat cît cela ce au venit să asculte propovedaniia numai pentru o zăbovire deşartă, ba aorea şi pentru ca să cîrtească asupra curgerii graiului propoveduitoriului, îndulcindu-se de rîul cel ritoricesc, au ascultat cu

luare aminte adevărul cel vecinic, carele pătrunzîndu-i cele din lontru ale inimii lui, cu darul Duhului Sfînt, mai îndreptat s-au întors acasă, decît unii cărora li se părea că ei pentru evlaviia s-au adunat la auzirea aceştii propovedanii. De acest feli sînt unele întră propovedaniile acestea, care măcară unora, pentru măestriia ritoriei, cu care sînt întocmite, poate se vor vedea, la cea întîe a lor înjumătăţită privire, întunecate, totuşi dovede ca acelea cuprind în sînul său, care pre cei mai îndărătnici şi cu cerbice îi pot birui şi învinge. (...)

Şi, ca să spun adevărul, acesta au fost scopósul nevoinţii mele întru culegerea *Propovedaniilor (...)* a face învăţătură poporului. (...)

Petru Maior, *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morţi*, în *op. cit., Cuvînt înainte*, pag. 785—788.

4. *Românii cei din Ardeal au început întîiu a scoate din beserică limba cea slovenească şi au băgat iarăşi cea românească.* După săborul cel de la Florenţia, toţi românii cei dincoace de Dunără, nu numai cu slovele cele chiriliane se întrăbuinţa, ci şi slujbele cele sfinte în limba slovenească le împlinea, pănă în zilele lui Racóţi Gheórghie, celui întîiu cu numele acesta prinţip al Ardealului. Drept, o *Căzanie* şi astăzi se vede, din anul 1580, în limba românească tipărită, la Braşov, în Ardeal ; iară, a scoate limba slovenească şi a sluji (...) în limba românească (...) au început românii, în zilele mai sus-lăudatului prinţip ; (...) că toată prostiia românilor de acolo atîrnă, că nu au cărţi româneşti prin besericile lor, ci slavoneşti, din care nu pricep nemica. Drept aceia poronci ca nice vlădicului, nice altor preoţi mai mult să nu le fie slobod a sluji lucrurile cele sfinte, fără în limba românească (...). Şi fece tipografie noao românească, în Bălgrad, (..) ca cetind românii în limba sa, să se alunece cătră calvini. Ci, nepu-

tînd nici așa împlini cugetul său cel rău, românilor le rămăse acea facere de bine de la prinţipul acela, că scăpară de limba cea slovenească și acum numai slovele cele chiriliane încă le mai au împreună cu rușii și cu sîrbii. Că ceialalți români dincoace de Dunăre încă toți văzînd folosul au urmat ardelenilor români și au lipsit din besericile lor limba cea slovenească, băgînd iarăși cea românească.

Cu această fericire întrec românii pre toate neamurile creștine. (...) Și totuși neamul românesc au rămas statornic în credinţa sa și întru datinile sale, chiar se vede că, de ar și priimi iarăși românii vechile sale slove cele lătinești, nici o frică pentru aceaia nu poate fi că doară ar pătimi ceva schimbare legea lor. Ba scriind cu slove lătinești, limpede se vede că limba românească e sora dulce cu cea italienească și că limba românească e limba cea vechie a poporului preastrăluciților romani. Această mărire pismuind-o românilor unii dintră sîrbi și dintră greci, cu stemătul legii și astăzi se bat a spăriia pre români ca să nu se întoarcă la strămoșeștile sale slove, ci să ţină ca și sîrbii și rușii cele chiriliane, și așa, pururea să rămînă limba românească întru acea întunecare și varvarie, la carea s-au adus grecii și sîrbii. (...) Noi românii fiind de sînge romani (...) să scriem cu slove lătinești, ca să ne curăţim odată limba de varvarie. Toți eriticii a tuturor limbilor din Europa, (...) întrăbuinţează în scrisoarea lor slovele romanilor, adecă cele lătinești ; apoi, fiii împărăției, românii, din bună-voia lor să rămînă lipsiți de vistiiariul lor cel strămoșesc ? (...)

Tocma de dorit lucru iaste (...) să se nevoiască spre înmulţirea cărţilor celor ce sînt de lipsă spre luminarea și polirea clerurilor și a popoarelor. (...)

Petru Maior, *Dissertație pentru literatura cea vechie a românilor*, în *op. cit.*, pag. 922—925.

Scanned with OKEN Scanner

Treizăci şi cinci de ani au trecut de cînd am luat asupra mea osteneala alcătuirii unui lexicon românesc. Pricina mi-au fost lipsa unii cărţi ca aceasta în limba noastră, îndemnul — iubire de neam, scoposul — folosire de obşte. Adevărat că o apucare de acest feliu era pré nesocotită, dară ce nu face îndrăzneala tinăreţelor, mai vîrtos cînd să încinde cu focul patrio[ti]cesc, arzînd pururе cu dorinţă de a vedé cîndva şi întru poporul românesc încai răsărind bunele învăţături. Văzînd că toate neamurile Europiei au de mult acum lexicoanele sale, numai la neamul nostru lipseşte o carte ce să poate zice spiţa cè de întîi a culturii, mă sîmţeam răpit cu totul spre acest scopos înalt. Deci, părăsînd toate ale folosuri private, mi-am afiorisit cele mai bune dzile a vieţii singur spre alcătuire cărţii aceştii. Eram în ţară străină. Încă nu săvîrşisem şcoalele obicinuite, cînd am început a aduna cuvinte şi a le pune în rînd după alfabet, cu gîndul ca, întorcînd la patrioţii miei, cu ajutoriul celor mai procopsiţi în limbă şi cu cetirea cărţilor ce nu avusăm prilejul a le avea la mînă, voi putea săvîrşi în urmă lucrul apucat.

Însă almintre au hotărit ursita !... Căci, precum neguţătoriul ce plutind de preste mări întoarce acasă, tocma cînd va să abată la mal, răpit fiind de năprasnică vijulie şi vînturi năsîlnice [1], să trezăşte aruncat înapoi cu multe sute de miluri la neşte ostroave necunoscute, aşa şi eu : abia călcai strămoşescul pămînt, cînd, întîmpinîndu-mă toate împrotivelele, fui sîlit iarăş a mă înstreina, ba, ca cum aş zice, a merge de voie bună în urgie. Fui silit în urmă a mă aşeza în ţară străină, întru care nemernicie mă aflu pînă acuma.

Însă, măcar lipsit de tot prilejul de a mă sfătui cu cei procopsiţi în limba noastră pentru multe îndoiele ce-mi

[1] Puternice (n. e.).

vinea în minte la tălmăcire deplin a cuvintelor; apoi şi neavînd cea mai mare parte a cărţilor româneşti şi a manuscriptelor, dintru care să mă fiu putut folosi întru această grea şi nevoinicioasă ostăneală, totuşi, vremea ce-mi prisosea după împlinirea dregătoriii mele şi care era hotărîtă spre odihna mea i-o dăruiam lexiconului. Cu toate aceste, nu o dată mă aflam biruit de greutatea şi mîhnicioasa nespornicia lucrului, care nimene nu poate să-l preceapă, numai cel ce este osîndit a face lexicoane. Întru acest chip, asuprit o parte de mărimea ostenelii, de altă parte mîhnit pentru lipsa cărţilor, nu o dată îmi vinea să arunc toată a multor ani sudoare în foc. Dară socotinţa că cea mai grea parte era gata şi că, de aş părăsi lucrul acum început, doară încă un veac ar trece pînă cînd să va afla cineva să primească atîta greutate asupra sa, iar neamul românesc va rămîne lipsit de lexicon sîngur din vina mea, socotinţa aceasta (cum zisăi) iarăş mă dumerea şi aţiţa de nou întru mine mai cu totul potolita rîvnă.

Aceste nu pominesc, bunule cetitoriu, pentru oareşcare deşartă arătăciune, căci la cei precepători însuş lucrul va cuvînta pentru sine, dară am crezut a fi de trebuinţă să mărturisesc toate împrejurările, pentru ca mai lesne să treci cu vederea nedeplinia şi lipsele făpturii, mai vîrtos de vei lua la socoteală cum că un om sîngur nu putea să facă mai mult.

Sîngur dară, fără nice un ajutoriu, am alcătuit acest lexicon, întru care aduc neamului mieu toată osteneala tinereţelor mele şi o închin; nice poftesc altă răsplată, fără ca să o priimească cu acea cunoştinţă sîmţitoare, cu care eu o am săvîrşit şi cu care i-o afierosesc [1]. De cumva nu ar priimi şi nu ar cunoaşte preţul cărţii aceştii, vina nu este de partè mea. Ştiu că neamul viitoriu îl va precepe şi mă va binecuvînta în mormînt.

---

[1] Închin (n. e.).

Zis-am că doară nu va priimi afierosirea și nu va cunoaște prețul făptorii aceștie și am pricină : căci, avînd lexiconul de mult gata, în zădar am năzuit la mulți dintru neam și, cu adevărat, la cei mai de frunte, pentru ajutorință la cheltuiala tipografului și, neavînd altă, fără jurninţe deșerte, am trebuit în urmă să iau bani pe camătă. Deci, cu dreptate mă îndoiesc ca să cunoască acum prețul unui lexicon. Și adevărat ! Atîța boieri, atîța arhierei, arhimandriți, egumeni și alții, pre care cu tot feliul de presos îmbogățăște neamul românesc, să fie pus la mijloc din nemăsuratele venituri numai cîte un galben, era nu numai tiparul plătit, dară și autorul îndestul dăruit !... Însă oricum să judece oarecare pentru aceste. Destul că eu aduc aice cel mai întîi lexicon în limba românească !

Încît să atinge făptura, începutul, obicinuirea și trebuința lexicoanelor, trebuie a aduce aminte în scurt următoarele împrejurări :

După ce gotii, hunii, vandalii și alte neamuri varvare au povoit[1] cele mai politicite țări ale Europii, iară mărita împărăția romanilor au fost cu totul surpată în apus, perit-au pre încetu(l) apoi și învățata limba letenească, iar cu dînsa depreună periră în urmă și științele cu tot feliu(l) de învățături liberale. Musele spăimîntate, fugind denainte sălbatecelor miezi(i) nopții, năzuiră iarăș la răsărit, de un oarecînd venisă. Italia cu alte eparhii[2] de pe împrejur într-atîta apoi să însălbătici, cît de aice încolea numai umbra rămasă a măririlor ei trecute. Mai vîrtos limba letinească (cum zisăi), acel organ a științelor, prin care putea iarăș să să rădice la întia sa vrednicie, rămasă cu totul uitată. (...) Cu surparea aceștii împărății dară, aceleș științe și învățături, care oarecînd pribejisă din Italia și de mult acum să adăpostea în Vizanț, văzînd că barbaria să răvarsă acum preste tot răsăritul, iarăș s-au întors la Italia. Acolo, aflînd

[1] *A povoi*, a ocupa (n. e.).
[2] *Eparhie*, regiune (n. e.).

ele acum, după multe veacuri, îmblînziţi pre acei de a cărora frică oarecînd scăpasă, începură a să răştira [1] şi a pune întîiul temei spre o noao rănaştere. Acest temei nu au fost altul, nice putea să fie, fără învăţătura limbelor elineşti şi lătineşti, fiindcă întru aceste doauă limbi să cuprinde toată înţălepţia şi acolo aflăm temeiul a toată învăţătura.

Răvărsîndu-să din zi în zi cunoştinţa limbelor acum pomenite, între neamurile Europii, aflatu-s-au oameni înţălepţi care au socotit cum că, fiind limbile aceste moarte, cu mult mai lesne s-ar putea învăţa cînd s-ar pune toate cuvintele elineşti şi lătineşti în rînd după slovele alfabetului, apoi să să tălmăcească fieşcare cuvînt pre limbele cele vieţuitoare întru care vorbim.

Acest cuget, după ce s-au pus la practecă, s-au arătat aşa de folositoriu, cît (precum vedem astăzi) de atunce încoace toate neamurile Europii, care au făcut cel mai întîi pas cătră cultură, mai întîi de toate s-au grijit de lexicon întru limba sa.

Ba, luînd sama învăţaţii neamurilor politicite că lexicoanele au şi alte daruri, adecă nu numai hotăresc noimele cuvintelor şi le fac stătătoare, ce în gura norodului din loc în loc să mută, dară pun şi întîiul temei învăţăturilor, au aşezat prin soţietăţi de mai mulţi procopsiţi întru limbi şi au făcut lexicoane naţionale, prin care s-au tălmăcit singur cuvintele limbii patrioticeşti, precum au făcut şi Academia de la Crusca pentru italiani şi Academia de la Paris pentru franţozi. Însă acest feliu de lexicoane poftesc adunarea a mai multor învăţaţi depreună ca să poată covîrşi toate dialecturile şi osăbitele noime a cuvintelor. Întru acest chip au fost începutul lexicoanelor ! (...)

Pricina pentru care am socotit că lexiconul românesc şi nemţesc să se tipărească mai nainte de românesc şi lătinesc este, precum am zis, că o mare parte a neamului

[1] *A răştira*, a împrăştia (n. e.).

românesc să află supt stăpînirea înălţatei împărăţii a Austriii, unde limba nemţească este domnitoare şi toţi cei bine născuţi români trebuie să o înveţe, cari de mult acum doresc un lexicon întru aceste doao limbi.

A doao : neamul nemţesc dintru toate altele este cel mai aproape de neamul nostru şi cultura lui au ajuns la acel grad, cît şi franţozii şi italienii tălmăcesc cărţile nemţilor pre limba sa. Deci mai lesne ne putem folosi întru multe din cărţile lor, fiind ei mai aproape, decît din limbile neamúrilor mai depărtate. Iară pricina cea mai de frunte pentru ce am vrut să să tipărească lexiconul românesc-lătinesc mai tîrdziu, au fost căci, cu toată a mea sîrguinţă ca să fac lexiconul ròmânesc deplin, adecă să adun toate cuvintele româneşti, totuşi lesne este a să încredinţa cum că multe cuvinte româneşti au scăpat denainte luării mele aminte şi multe au rămas cu totul neştiute, dintre care pot fi unele cele mai de frunte şi adevărate strămoşeşti, care doară sînt la o parte de norod pînă acuma neauzite, iară la altă parte în obiceai. Deci am socotit ca, tipărindu-să acest lexicon românesc-nemţesc înainte, să poftesc pe toţi patrioţii şi întii pre cei învăţaţi în limba românească, ca să binevoiască a cerceta din cuvînt în cuvînt lexiconul acesta şi a lua sama de nu au rămas afară cuvinte chiar româneşti şi obicinuite în ţara lor. Şi, deacă ar afla unele, să le însămnează cu tălmăcirea adevăratului înţăles a lor, apoi să mi le trimită ori prin poştă ori cu măcar ce alt prilej, ca să poci băga acolo noao cuvinte la a doua parte, adecă la lexiconul românesc şi lătinesc. Iară pentru această bunătate, nu numai că vor fi însămnaţi ca nişte împreună ajutători la prologul părţii a doaole, dară vor avea şi de la neam mulţămită.

Întru acest chip, tipărindu-se partea întie şi împărţindu-să la osăbite eparhii româneşti, ar putea să să îmbogăţască a doua parte cu multe cuvinte a deosăbitelor dialecturi româneşti şi a să face, cu vremé, un lexicon românesc deplin, care să poată sluji la tot neamul şi va fi

Scanned with OKEN Scanner

vrednic a să tălmăci împreună cu limba lătinească şi elinească.

Aceasta au fost pricina pentru care am vrut să nu să tipărească lexiconul românesc şi latinesc mai întîi. Însă pentru ce am vrut ca să fac şi lexiconul lătinesc în chipul mai sus pomenit au fost : că limba lătinească este adevărată mama limbii noastre şi izvorul de unde au purces limba românească. Acolo, la partè a doao, voi arăta purcederé tuturor cuvintelor noastre. Însă, afară de aceasta, limba lătinească este una dintru cele mai învăţate şi mai vechi în Europa şi, drept aceasta, cea mai trebuincioasă la tot neamul românesc, fiindcă toată învăţătura şi toate scrisorile cele mai vechi sînt alcătuite întru această de obşte limbă. Nice să poate zice astăzi că este cineva în Europa învăţat care nu va şti lătineşte, măcar să fie întru alte cît de procopsit. (...)

Ion Budai-Deleanu, *Lexiconul românesc-nemţesc, Prefaţie,* în : *Scrieri lingvistice,* ediţie de Mirela Teodorescu, pag. 163—170, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1970.

DINICU GOLESCU

De este slobod aceluia ce umblînd prin casele altora să vază şi să gîndească la a sa, slobod au fost şi mie, în toată călătoriia ce să coprinde întru această cărticică, să gîndesc nu la casa, ci la patria mea, la care cine nu gîndeşte, nici face pentru dînsa orice bine, poate n-are nici casă, şi de are, o lasă.

Şi de este sădită firește în om pohta a avea orce lucru bun vede la altu, — şi făr' de a-l hrăpi de la acela, să să silească, de nu îl are, să-l cîştige, iar de îl are rău, să-l

Scanned with OKEN Scanner

prefacă în bun, — nu poate nimeni, drept judecînd, să mă dojenească, căci, în toate pasurile mele, nu am putut, după orce vedere să nu îm întorc către dînsa ochii minţii.

Pre aceste vederi, şi gîndirile ce îm aţîţa în suflet întîmpinarea lor, am socotit ca prin tipar să le comunesc dorinţilor miei compatrioţi, îmboldit spre aceasta mai mult de rușine ; căci în bibliothicile ce am văzut, poate cinevaş să încarce cară de cărţi coprinzătoare de călătorii făcute de evropei, nu numai prin India şi prin China, şi prin alte ţări şi ostroave, mai depărtate şi puţin cunoscute, ci prin ţările cele mai apropiate. Iar la noi nu s-au văzut o acest feli de carte, nici de aceia cari au putut să scrie şi mai multe şi mai bine.

Înfrenat de cunoştinţa micşoririi mele în ştiinţe şi ascultării întru învăţături, nu aş fi îndrăznit niciodată să apuc condeiul. Dar cum puteam, ochi avînd, să nu văz, văzînd, să nu iau aminte, luînd aminte, să nu asemăn, asemănînd, să nu judec binele şi să nu pohtesc a-l face arătat compatrioţilor miei ? Şi cum puteam să nu însămnez cele văzute, dacă în toată călătoria, şi în privirea lucrurilor celea mai multe vrednice de văzut, întovărăşit de mulţi oameni dintr-alte neamuri, îi vedeam pre toţi însemnînd şi culegînd binele ca să-l facă cunoscut celor de un neam cu ei ?

Binele l-au învăţat oamenii întîi unii de la alţii, neamurile, mai pre urmă unul de la altul, precum vedem în istorii, că elinii prin călătorii în Eghipet, au tras de acolo luminările ştiinţilor, multe din meşteşuguri şi romanilor, strămoşilor noştri, înmulţite le-au comunicat. Iar aceştia în toată Evropa cea luminată le-au răvărsat, şi aceasta, din zi în zi sporindu-le, însutit roditoare le-au făcut. Şi îş fericeşte noroadele prin comunicaţia binelui adunat din călătoriile ce fac neamurile, unile prin ţările altora şi publicarisindu-le prin cărţi.

Plină este Evropa, precum de altele, aşa şi de asemenea cărţi. Nici un unghi, cel mai nebăgat în seamă, de

pământ, nici o țară, nici un oraș, nici un sat, nu este necunoscut la nici un evropeu, ajunge să știe citi. Iar noi, ca să ne cunoaștem țara bine, trebuie să cîștigăm această cunoștință din citirea a vreunii cărți scrisă de evropeu. Mulțime de istorii ale Țării Românești să află în Evropa, scrise în limbele ei, și în limba românească, dar tot de streini, iar de vreun pământean al aceștii țări făcută, nu să pomenește. Acum dar, cînd și domnia este încredințată pe mîini de otcîrmuitor și domn pământean, măria-sa Grigorie Vvd. Ghica, cînd și școale naționale s-au așăzat, cînd și filosofia în limba românească a vorbi acuma întîi s-au început prin părintele ieromanahul Efrosin Poteca, profesorul filosofiii, ale căruia osîrdii ne dau foarte bune nădejdi, cînd mulți din nobila tinerime a patriii noastre, după ce ș-au săvrîșit cursul învățăturilor în Evropa cea luminată, în patrie s-au întors, prin care putem să dobîndim și multe tălmăciri de cărți în limba națională, și mijloace spre folosul luminii, podoabă și bunelor orîndueli a patriii noastre, vremea este a ne deștepta, ca niște bune gazde care, cînd es din casele lor, adună pe seama lor și a casnicilor lor; așa și noi, adunînd binele, care din citiri de cărți bune și folositoare, care din călătorii, care din întîlniri și adunări cu oameni de neamuri luminate, să-l împărtășim compatrioților noștri, și să-l sădim în pământul nostru, spre rodire înmulțită, ca să cîștigăm și noi, de la următorii noștri, mulțumirile ce le aud moșii și strămoșii, cîți, sau de la sine au aflat, sau de la alții au luat și ne-au lăsat vreun bine.

Căci iată, fericim pre izvoditorii cărții românești, părintele Chiril, în al șaptelea veac și întemeiate în Valahia de Vvd. Vlad Dracula (la) 1439, după sinodul de la Florenția, pre aducătoriul tipografiii, Matei Basaraba vvd ; pre așezătorii de școale, Nicolae Vvd. Mavrocordat și Constantin vvd Mavrocordat, carele au alcătuit școale : elinească, italinească, turcească, slovenească și românească, și pre cei întîi tălmăcitori ai *Evanghelii* și *Biblii*, iar Matei

Basaraba, în anul 1654, și pre ziditorii și zăstrătorii de spitaluri, spătarul Mihai Cantacozino, și pre întîiul izvoditor al grămăticii Ioan Văcărescu. (...) Și pre alți începători și săditori de orice bine, și iubitori de om, și folositori de obște, care cu cît de puțini sînt la număr, cu atît și lauda lor este mai mare, și vina noastră, — a următorilor în neam, și neurmătorilor în fapte, — este mai neertată și netăgăduită.

Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriii mele,* ediție de G. Pienescu, *Către cititor,* pag. 9—12, Editura Minerva, București, 1977.

(...) În faptă o vedem că mai oropsit și mai hulit neam altul nu mai este, decît vai ! cel românesc, acela carele, odinioară au fost vrednic de a trage căotările a multor neamuri și pohtele multor împărați asupră-și. (...)

Dar la aceastea cine este vinovat ? Cel ce este datoriu să nu-și înplinească datoria ; și cine este datoriu ? De la Vlădică pînă la opincă (după pilda românească) căci după chipul cu care să oblăduesc Prințipaturile amîndoao, clirosul bisericesc este vîrful tuturor puterilor asupra celorlalți lăcuitori carele cliros cînd ar urma canoanelor și făgăduelilor celora de dînșii date înaintea înfricoșatului jertfelnic, (la întrarea lor în clerul bisericesc) de a nu-și mai căuta de folosu-și în parte, ci să îngrijească și să-și jertfească tot pentru turma ce păstorește, atunci acel cliros nu s-ar sfii, nici s-ar teame de nici un obraz al nici unui chip de stăpînitoriu sau boer ; ci fără îndoială, s-ar pune în orînduială și în bună lucrare toate ceale spre folos, luminare, învățătura și fericirea neamului. (...)

Pentru aceasta dară, rog și chem la cunoștința dreptului și folositoriului adevăr pe toți compatrioții cetitori, carii cu blîndeață și cu inimă umilită vor fi înduplecați să cetească aceasta mică și în faptă folositoare a mea osteneală, ca și pre însuși să se sfătuiască și pre alții, ce nu vor voi să

Scanned with OKEN Scanner

cetească, încă mai cu deadinsul să-i îndemne, ca să lapede să depearte din neamul românesc toate năravurile și faptele ceale reale cîte să văd defăimate de neamurile streine și să îmbrățoșeaze cu cea mai desăvîrșită sirguință, întîi învățăturile de tot feliul, care aceastea aduc luminarea, strălucirea, lauda și toate îmbunătățirile la un neam, carele voiaște să fie în numărul neamurilor celor luminate și mărite ; iară să nu voiască a să vedea în veacị cufundați în întunearicul neștiințelor și în laţurile ticăloșiii. (...)

Dinicu Golescu, *Prefață*, la *Starea de acum a Valahiei și a Moldovei, de T. Thornton*, (traducere de D. Golescu, Buda, 1826), în : *Bibliografia românească veche*, tomul III, pag. 520—521, 522, Editura Academiei Române, București, 1912—1936. Text stabilit de Petru Creția.

GHEORGHE LAZĂR

Iubiților români. Cu cît este omul împodobit cu chip și cu deosebite daruri, și cu mai mare putere stăpînitoare între toate și pre toate celelalte făpturi ale cuprinsului acestei planete pămîntești, pe care ca un Dumnezeu pe toate le are supuse, le ocîrmuiește și le întrebuințează, ori la ce voiește după plac, și fiindcă înalta fiinţă nimic n-a făcut fără cuvînt desăvîrșit : urmează că cu atît dar mai înalt și mai sfînt trebuie să fie și scopul pentru care este omul făcut și zidit, la care sfînt fără de o creștere cuviincioasă și o cultură bine potrivită omenirii, nici într-un fel nu pot ajunge muritorii, de știut fiindcă mai lesne este a slugări pe douăzeci de înțelepți decît a stăpîni de doi nerozi, îndărătnici, cu mintea de papură și cu capul de dovleac, apoi încă și înfumurați, pe cum sînt și unii din noi

Scanned with OKEN Scanner

românii, din care cauză am rămas cu aripile tunse și pîrlite, încît dacă s-ar deștepta cumva duhul strămoșului nostru, a lui Marcu Aureliu și al marelui Severin, ne-ar privi nu ca pe strănepoți ai lor, ci ca pe niște adevărate rămașițe schimonosite ale ciclopilor.

Însă cu toate aceste tot stătură dintre români, și de la cădere încoace, bărbați vrednici și înțelepți, care bine vedeau ocara aceasta, și se siliau în fel și chip să puie stavilă orbirei, și să spargă bezna întunerecului, dar înzadar, că multuraticele viscole ale vremurilor, cu o nemiloasă amenințare turbată, deapururea le înzădărniciră tot cugetul, pînă în anii cei mai de pe urmă ai domniei măriei sale Ioan George Caragea voivod, cînd deșteptă providența cea prea înaltă mai ales trei duhuri românești, adevărat vrednici bărbați, suflete puternice și nespăimîntate, luceferi strălucitori veacului acestuia, cărora cu cuviință li s-ar cuveni statuele Italiei, spre veșnica pomenire și laudă, adecă : pe Măria sa preabunul acum stăpînitor domn în scaunul acestui principat, Grigorie Dimitrie Ghica voivod încă ban fiind, al doilea pe marele dvornic, adevărata dreptate, mîngîierea compatrioților, scăparea săracilor, stîlpul nevinovaților și podoaba patriei, Constantin Bălăceanul, ajutat de prea înțeleptul strajnic iubitor de muze, marele dvornic George Golescu, care neputînd mai încolo suferi ocara neamului lor, ci luînd pildă de la celelalte popoare luminate, cu cuget unit și cu braț puternic părintesc au așezat și au deschis școala academicească în București la Sf. Sava, de fel de științe filosofice și matematicești, chiar în limba patriei, ca cu atît mai cu înlesnire să poată tinerimea pași către tronul Minervei, în care școală academicească măcar și într-aceasta scurtă scurgere de vremé și cu atîtea viscole cîte au pătimit, nu puțin rod s-a făcut pînă acuma, precum se vede în faptă, și de nu se întîmplau iuțile vremi jigodioase, departe erà să ajungă ; apoi piedica cea mai mare a neiuțitei pășire a științelor a fost și este netipărirea cărților scolastice, pentru că numai cu scrisul

păşeşte predarea nu mai cu zăbava, ci şi cu greşelile neapărate, şi pricina netipăririi, nu condeiul, ci volbura lui Saturn au stat la mijloc.

Deaceea, noi facem preacinstitului public de ştire că voim a da la lumină în limba patriei adecă : filosofia, matematica şi geografia, apoi după aceasta va urma şi istoria universală.

Aceste sînt care voim, de va vrea şi Dumnezeu şi de vom fi ajutoraţi de către iubitorii de muze compatrioţi, să le supunem tiparului.

Gheorghe Lazăr, *Apelul la subscriere pentru publicarea unui curs de matematică, în anul 1822*, în : *Viaţa şi opera lui Gheorghe Lazăr*, de G. Bogdan-Duică şi G. Popa-Lisseanu, pag. 26—28, Tipografia Jockey Club, Ion C. Văcărescu, Bucureşti, 1924. Text stabilit de Petru Creţia.

EUFROSIN POTECA

(...) Dar toţi aceştia s-au osîrduit a tălmăci şi a tipări pînă acum numai de cele ce privesc slujba bisericească (...), iar de şcoală, de filozofie şi de ştiinţele omeneşti nimenea n-au îngrijit în limba românească în ţara noastră pînă la anul 1819 cînd cei mai aleşi din prea cinstiţii noştri boieri, cunoscînd că şi filozofia şi religia tot spre acelaşi scopos privesc, adecă binele de obşte, şi fericirea omnească, şi cu voia d-lui Ioan Caragea care cîrmuia atuncea, au aşezat pre D-lui Gh. Lazăr aicea la Sf. Sava ca să înveţe gheometria în limba românească, aşijderea şi pă mine mai tîrziu ca să paradosesc gheografia iarăşi în limba patriei noastre, dimpreună şi cu o mică carte pregătitoare spre filozofie, ce o tipărisem înainte de a fi trimis în Italia.

Scanned with OKEN Scanner

Așa dar această școală cu aceste științe au urmat și după moartea lui chir Lazăr de ucenicii săi alcătuindu-să și o gramatică românească de chir Iliad — deși gramatici românești mai era încă tipărite precum aceia a dumnealui Ianache Văcărescul și altele.

Iar apoi după venirea noastră, am fost așezați iarași a paradosi în limba patriei, unul gramatica, altul aritmetica, altul gheometria, altul filozofia și altul legile romanilor toți sistematicește ; cari fiescare în felul său avem acum cîte o carte elementară tălmăcită și gata a să da în tipar ; preste care iată avem acum și învățătura împrumutată pentru copiii cei începători. Dar acestea deși bine să urma însă strîmtorarea locului unde să învața din zi în zi tot mai simțită să făcea. Acesta dar cunoscînd-o prea înălțatul nostru domn Grigorie Ghica Voevod (...) a binevoit a porunci ca să se dreagă și aceste mari case pentru a fi mai într-adins Școala românească de științe. (...) Oare noi românii, strănepoții slăviților acelora romani, trebuie să rămînem pururea departe de neamurile cele luminate, departe de frații noștri europeni ? oare noi pe lîngă cele puțin ce știm, n-am putea să ne mai împrumutăm de la dînșii ? Oare n-am avea mijloace de a învăța, de a scrie, de a tipări ca și dînșii ? Oare în clima noastră și în limba noastră n-ar putea să strălucească darul cuvîntului ? (...)

Eufrosin Poteca, *(Cuvîntul spus de E. Poteca la examenul public în școala de la Sf. Sava, 20 iulie 1827)*, în : *Filozofia cuvîntului și a năravurilor*, traducere de E. Poteca, pag. 362—364, 365, Buda, 1829. Text stabilit de Petru Creția.

Nimenea din oameni nu știe toate. (...)

Adevărat unii din scepticii filozofi întărea zicînd că tot este vis și părere neputînd cunoaște întrinseca ființa a celor ce sînt.

Dar însă toți aceia sînt socotiți de nebuni. Căci li să cuvinea să mărturisească neputința, iar nu să tăgăduiască

și cele ce să pipăe, să simt și să înțeleg. Acum dar care sînt întiele începuturi ale celor ce sînt ? Acestea sînt trei : adecă trup, suflet și minte. Trup în filozofie este nu numai trupul oamenilor și al celorlalte vieţuitoare, ci tot ce să pipăe.

Suflet în filozofie este nu numai sufletul oamenilor și al celorlalte vieţuitoare, ci tot sufletul care însufleţează toată făptura spre dorirea de viaţă, precum este aerul și lumina.

Aşişderea și mintea în filozofie este nu numai mintea oamenilor și înțelegerea vieţuitoarelor, ci toată nemărginita minte și puterea cea înțelegătoare, care umple ceriul și pămîntul și ocîrmuieşte toata lumea. (...) Dar întrebîndu-mă cineva ce este filozofia și scoposul ei, eu metafizicește răspunzînd, zic că filozofia este știința începuturilor în cîtățime și în felurime, precît încape mintea omenească. Iar scoposul filozofiei este fericirea omenirei pre pămînt, care se naște din dragoste, fiica dreptății, fiica adevărului, fiul filozofiei.

Cei vechi zicea că filozofia este știința celor cerești și pămînteşti și în scurt a tuturor celor ce sînt. Iar cei noi, zicînd filozofie, înțeleg cu deosebire metafizica, logica și etica, care privesc partea cea mai bună a omului, adică puterea înțelegerii, îndreptarea voinței și lucrarea dreptății spre fericirea omenirii pe pămînt și spre nădejdea vieții cei pururea viitoare. Pentru că metafizica, deși cercetează teoreticește cele ce sînt, însă luîndu-se preste tot. Iar pre acele științe care cearcă numai trupurile, elementurile și organisirea lor în cîtime și în felurime le numesc științe fizice, adică naturalnice, precum este matematica, fizica, chimia, istoria naturalnică, astronomia și geografia.

Acestea toate sînt bune și de mare trebuință la societate. Dar însă mi se pare că nu de aşa neîncetată trebuință ca filozofia moralnică, care, alegîndu-mi eu sînt osîrdic a o învăța la tinerimea patriei mele, spre fericirea deobște, împlinirea datoriei mele și spre slava lui dumnezeu. Deci dar cum la noi după stare și după vreme, altă sistimă fi-

Scanned with OKEN Scanner

lozoficească nu putea să fie așa potrivită și folositoare ca „*Elementurile filozofiei*“ lui Aineccie, Aineccie acel prea vestit jureconsult, ministru nepreţuit, politic înţelept și, în scurt, filozof adînc și rar om pre pămînt. Din aceste elementuri avem o traducţie în limba elenească făcută de dumnealui banul Grigorie Brîncoveanu. Aceste elementuri de filozofie sînt pline de idei lămurite ca aurul în topitorie, de socoteli adevărate ca lumina soarelui și preste tot strălucește blagocestia. Acestea aduc pre om la cunoștinţa de sine la cunoștinţa lumii și a lui Dumnezeu prea bunul. Dintru acestea dar se face cineva și bine învăţat și binecredincios.

Acestea cuprind istoria filozoficească, unde se arată ideile și dogmele atît celor vechi, cît și ale celor noi filozofi, ca lesne să priceapă cineva unde era aceea și unde sînt aceștia ? Acestea cuprind și logica și filozofia moralnică. Și cu adevărat cum ar putea cineva să filozofească drept, neștiind nici cum au filozofit cei vechi, nici cîte au dogmatisit și aiarăși cum ar putea să întocmească cu dreptul cuvînt și cu începăturile cele dintr-însul izvorîte spre părerile filozofilor, unul ce nu știe nici ce acelora li s-au părut, nici pentru ce au primit acest fel de păreri, cît de folositoare este această istorie și spre învăţătura legilor, izvorîte fiind mai toate din începăturile stoicilor.

Acum dar prea cinstiţi boieri, va învăţa toată tinerimea că aceia pe care elinii numesc barbari au filozofit cu mult mai înainte decît dînșii. Cît au strălucit evreii la cea adevărată cunoștinţă a lui Dumnezeu mărturisește dumnezeeasca „Scriptură“. Iar cine au fost egiptenii la matematică și la arhitectură arată obelischii și piramidele pînă în ziua de astăzi. Hrismosul lui Zoroastrus ne dă să pricepem înţelepciunea haldeenilor, iar la Persia știind cine era apărătorii filozofiei, preoţii și judecătorii cunoșteau dreptate magilor. Chinezii cu multe veacuri înaintea elinilor se fălea zicînd că numai ei erau însufleţiţi după vrednicie, fiind mai luminaţi la știinţa acelor ce sînt, iar de

celelalte neamuri ziceau că se mişcă numai ca nişte umbre. Finicii, gallii şi germanii şi-au avut ei din vechime pre filozofii lor. Aşadar, elinii au luat nu puţine de la acei luminaţi barbari, Tale, Pitagora, Platon, şi mai mulţi alţii de la Egipet era adăpaţi. Şi dacă aceştia au strălucit mai mult decît barbarii în cuvîntul cel drept, nu puţin arăta şi superstiţia egiptenească. Mari cu adevărat au fost platonicii şi stoicii, dar însă sistima lui Aristotel au robit mintea omenească pînă la începutul veacului trecut.

Acum dar va învăţa toată tinerimea că şi haosul scolastic, cît şi de unde au stăpînit, nu numai politica hristianilor au vătămat şi încă şi preste tainele moralnice nu puţină negură au presărat. Această negură însă din vremea războiului dintre biserica Romei şi între protestanţi au început a se ridica. Iar sistema lui Descartes au făcut întreagă reformaţie a filozofiei în toată Europa, coborînd pre Aristotel din scaun, măcar că după Descartes au venit în teatrul filozoficesc alţii mai tari decît dînsul, adică Lockii, Newtonii, Leibnizii, Wolffi şi Kanţii. (...) Dar, de toate sistemele filozofilor celor vechi şi celor noi, precum şi de dogmele şi de ideile lor se va vorbi pre larg, învăţînd istoria filozoficească, încît să fie destulă metafizică. Toate se vor măsura cu începătura contradicţiei, care va fi pretutindea criteriu al adevărului. Şi cu această măsură toate măsurîndu-se, numai acel adevăr va fi negreşit în metafizică cui a zice cele dimpotrivă va fi cu neputinţă. Aceasta să zice începătura contradicţiei. Şi aşa lesne vom vedea unde şi în ce se încupcă greşalele fiecărei sistimă.

Iar acum, după învăţătura acestei istorii, vine logica spre învăţătura puterilor sufletului, adică simţirea celor se simt, poftirea celor trebuincioase, aducerea-aminte celor simţite, închipuirea în minte a celor văzute, înţelegerea, judecata şi socoteala şi mai pre urmă hotărîrea şi voinţa. Vine logica încă spre facerea ideilor, a judecăţilor şi a silogismurilor şi, pre scurt, spre învăţătura metodului drept pentru cercarea şi aflarea adevărului şi pentru cum a-l

spune bine şi altora. Este adevărat, prea cinstiţi boieri, că numai lucrarea bunătăţii pricinuieşte fericirea omenirii. Dar însă fiindcă bunătatea nu se prea lucrează unde începe dragostea şi aceasta nu poate fi unde nu e dreptate, aşişderea şi dreptatea poate lesne lipsi unde nu să cunoaşte adevărul ; pentru aceasta se cuvine însă întîi să pornim la cunoştinţa adevărului, ca să lucrăm dreptatea şi să dobîndim dragostea şi bunătatea fraţilor noştri, iar blagoslovenia şi fericirea de la Dumnezeu. Cine cunoaşte minciuna nu să înşală? şi cine pricepe ce-i aduce răutatea lucrează bunătatea ?

Logica şi ritorica sînt firește la om, la care mai mult, la care mai puţin. Dar însă cine învaţă a să gîndi şi a vorbi după regulă, acela să socoteşte mai logiceşte şi vorbeşte mai ritoriceşte. Deci dar toate regulile autorului nostru fiind cu mare grijire alcătuite privesc şi povăţuiesc spre acelaşi sfîrşit dorit, adecă spre a afla adevărul şi cu lesnire a-l spune şi altora. Învăţătura de idei este prea lămurit aşăzată încît din asemănarea ideilor una către alta să se poată scoate propoziţii, axiome, teorime, problime şi sliepii şi aşa prin cugetare lesne să se facă silogismuri fără greşeală. Aşijdirea şi cîte se vor zice pentru toate acestea şi încă de alegerea adevărului dovedit, adevărului invederat, adevărului de crezut, precum şi de diferite trepte ale pitanologiei, de rînduială, cugetare, citirea cărţilor şi păzirea la disputaţie, dar încă şi pentru tîlcuirea şi altele, acestea toate nădăjduiesec că vor fi la toţi plăcute şi folositoare. Pentru că Aineccie n-au lăsat nimic a nu însemna din cele folositoare.

Aşadar, învăţată fiind logica să va începe filozofia moralnică. Elementurile acestei filozofii după Aineccie deşi se par a fi scurte, însă de tot ce priveşte spre fericirea omului sînt cuprinzătoare. Într-acestea să spune mai întîi toată firea minţii omeneşti, bunătăţile şi răutăţile, patimile, înclinările şi haractirii de a să cunoaşte nu lipsesc.

Scanned with OKEN Scanner

Iar dintr-acestea apoi introduce pre cunoştinţa de sine şi celelalte mijloace cîte din cuvîntul cel drept ieşind aduc spre fericire, şi aceasta aşa încît nimic să nu lipsească din cîte sînt de trebuinţă neîncetată ca să intre în filozofie moralnică, ştiinţa cea mai bună decît toate ştiinţele. Toate paradigmele sholiile şi însemnările sale sînt prea strălucite şi curate. (...)

Eufrosin Poteca, *Cuvîntul la deschiderea cursului de filozofie, rostit în şcoala Sf. Sava* (1 octombrie 1825), în : *Cuvinte panigirice şi moralnice*, pag. 24—54, Bucureşti, 1826. Text stăbilit de Petru Creţia.

GHEORGHE ASACHI

1. Cvestia învăţăturilor publice în Moldova, precedată de o ochire istorică asupra şcoalilor. Moldova precum şi toţi oamenii carii cunosc starea ţărei şi se interesează la viitoriul ei recunosc în unanimitate că între ramurile instituţiilor sale nu se află altul mai însămnător, care cere o reorganizaţie atît de radicală, decît acel a şcoalilor, spre a pune temeiuri solide instrucţiii publice, chemată a lumina giunimea şi a forma dintr-însa oameni de acel feli precum, dupre a ei stare, i cere patria, pentru a ei fericire şi păstrare.

Tratatul de Paris este în privirea noastră unic în istoria lumei. Europa uneşte a ei dorinţi şi a sa înrîurire spre a chema un popol uitat de a se bucura de folosirile civilizaţiei ; ca acea întăie condiţie ea ni asigurează pacea, care în curs de veacuri noi nu am cunoscut-o decît din nume ; Europa ni deschide comoarile experienţiei sale şi încredinţează nouă îngrijirea de a alege dintr-însele ceea ce poate

Scanned with OKEN Scanner

întîmpina adevăratele noastre nevoi. Atîrnă de la noi a răspunde astăzi la mărturisirile acestei simpatii mărinimoase.

Dacă un sistem a vreunui alt ram a guvernului împrumutat din țările civilizate cu nemerire se poate aplica la trebuințele noastre, apoi sistemul învățăturilor publice care a fi speţial urzit pentru Moldova, carea, abia chemată a trăi în societatea europeană, are nevoie a fi îndănuită cu cunoștințe de care să împărtășesc numai popoarile sosite, după îndelungate ostenele, către maturitatea morală și prefecția cunoștințelor și ale artelor.

Cunoscut este că învățătura publică, spre a putea civiliza un popor, răspîndind cunoștințe folositoare între toate clasele societății, trebuie a se face în limba națională, care prin urmare cere a fi mai nainte cultivată într-un grad cuvenit de a putea plini a ei înaltă chemare.

De aceea, chiar starea limbei române, în privirea ştiințelnică, ca cel întăi element a învățăturei, ni îndatorește a urmări cîteva observații istorice care se ating de astă cvestie. (...)

II. Rezultatul a douăzeci ani de fiinţă a şcoalelor naţionale. Cei întăi rezultat cîştigat din organizarea școalelor este studiul teoriei limbei române, publicarea unei gramatici analitice, carea au coordonat regulile întemeiete pe elementele limbei și au fixat ortografia limbei. Astă împortantă lucrare sîntem datori d. spatarul Gheorghi Săulescu, filolog român. Ist cercetător neobosit a limbei se ocupă, de atunce cu facerea unui glosar de cuvinte, adunate din gura poporului, care este adevăratul depozitar a cuvintelor și a zicerilor vechi, și care vor servi a înavuți limba din a ei proprie comoară.

În cursul acestei epoche de douăzeci de ani, foile periodice, precum *Albina română, Icoana lumei, Spicuitorul moldoromân,* cu traducerea franțeză, *novele trase din istoria patriei, trataturi de matematică, de istorie naturală şi de hemie, poezii* în felurite genere, *fabule,* pănă și com-

puneri *dramatice*, precum și un număr însămnător de traduceri au adaos în limbă expresii nouă și ziceri care începu a o face proprie de a putea trata cu lămurire sugete mai înalte. Toate aceste lucrări au răspîndit o mulțime de cunoștințe pozitive și au cooperat la o educație populară. Tabloane istorice, înfățoșătoare de fapte naționale și lucrate de giuni elevi ai Academiei, precum și reprezentațiile teatrale care întăia dată în limba română s-au făcut în Iași la 1817, pe un teatru privat, au dișteptat sentimentele de patriotizm și emulația literară a giunimei.

Nu se poate mai drept apreții meritul tutulor acestor lucrări decît încredințîndu-se că, în cursul acestui timp, multe pregiudețe, nutrite de ignoranță, au perit înaintea luminei și a cunoștințelor pozitive cu care publicul s-au îndănuit, prin simpla cetire a diferitelor scrieri populare sau a convorbirei cu acei ce urmau cursul învățăturilor.

Drept esemplu, nu putem cita pe un compatriot carile, fără a cunoaște vreo limbă străină, numai din singura privată ocupație cu scrierile publicate în limba română au agiuns să cîștige cunoștințe atît de felurite cît și solide, cu a cărora agiutor au tratat în public cele mai grele cvestii de care amu se preocupă țara. Nu e îndoială că numai geniul singur poate plăzmui și perfecționa, dar nu este mai puțin adevărat că sînt lucruri care nu le putem cunoaște decum încît le învățăm.

Giunii triimeși în țări străine pentru studiile lor la a lor înturnare în patrie au găsit propășind învățătura publică și învitați de o mișcare morală, ii s-au îndemnat a contribui cu a lor cunoștință cătră literatura națională. D. M. Kogălniceanu au cules, au publicat și au comentat *Anuscrisele* istoriei Moldovei, dd. Negruțți, Alecsandri și Donici au publicat *România literară* și mai în urmă foaia *Propășirea*, dd. Codrescu și Gusti, *Zimbrul* s.c.l. Într-un cuvînt, nu se poate refuza instrucției naționale meritul a fi format o generație de bărbați folositori statului și societății.

Scanned with OKEN Scanner

Cu toate aceste, astă stare a lucrurilor, care istoria nepărtinită va şti odineoară a preţui dupre a sa dreaptă valoră, nu au mulţămit pe toată lumea, deşi nu e greu a înţălege cîtă statornicie şi răbdare s-au cerut pentru de a opera, în mai puţin de un patrari de secol şi în mezul pedecilor necontenit renăscătoare, o reformă atît de vederată în sentimentele şi în cunoştinţele moldovenilor.

Cîteva persoane, înrîuritoare prin a lor poziţie, (...) erau departe a încuviinţa un sistem de învăţătură publică care îndănuia fără deosebire cu toate acele cunoştinţe pre acii avuţi ca şi pre acii săraci şi de care işti din urmă deseori se foloseau mai mult. De aceea s-au şi însuflat ne-necrederea în ţintirea acestui sistem şi se aflau oameni carii întrebau : „Oare ce va face numeroasa ceată de filozofi într-o ţară atît de mărginită ?“ Făcînd o asemene luare-aminte ademinitoare, nu s-au considerat că ţara se află la începutul civilizaţiei, că asupra unei populaţii de un milion şi giumătate de locuitori nu se aflau la 1845 mai mult decît 2180 şcoleri, adecă că şcoalele erau frecventate de a 500 parte a populaţiei, cînd în Franţia şi Germania la şcoale învaţă a 12-a parte a populaţiei, şi că pericolul ameninţător care îl pretexta din înlesnirea învăţăturei publice pururea va fi paralizat pentru mulţimea prin greutatea ce vor întîmpina elevii lipsiţi de mijloace de a continua şi a termina cursurile lor înalte întru atîta de a putea întrece pe acii avuţi în talent şi în căpătarea înaltelor posturi. (...)

Dar nu mai puţin adevărat este că cu reducerea şcoalelor din 1847 au adus o fatală lovire în dizvălirea şi propăşirea învăţăturei naţionale, care din acea epocă moraliceşte s-au discreditat în opinia publică, că mai mulţi elevi îndănuiţi cu mare capacitate şi carii ar fi putut coopera spre dizvălirea şi succesul învăţăturei publice, văzîndu-se lipsiţi de mijloacele de a putea deplini studiile lor sau vreo specialitate, s-au văzut nevoiţi a îmbrăţoşa o carieră contrarie cu a lor chemare începătoare, şi prin urmare din

Scanned with OKEN Scanner

asemene cauză au împuţinat numărul barbaţilor vrednici de a coopera spre înaintirea acestei mari însărcinări morale, şi că fiii de părinţi avuţi, carii doresc a se perfecţiona în mai înalte ştiinţe, neputînd să le capete în a lor ţară, sînt nevoiţi a o căuta prin străin, încît giuni studenţi moldoveni să găsesc în Paris, Berlin, la Viena, Leopol, Miunih, San-Petersburg, Odesa, Atena, Smirna şi Svitera, s.c.l.

Nu este cu putinţă a presupune că studiile în toate aceste şcoli să fac dupre tot un sistem, dar şi mai puţin poate cineva a să îndoi că educaţia şi prelungita petrecere acelor giuni în străini nu li însuflă pentru acele deosebite ţări o simpatie vie, cu împuţinarea sentimentelor patriotice, căci *patria non ubi natus, sed ubi educatus* (patria nu este unde te-au născut, ce unde te-ai crescut), şi că la înturnarea lor, deşi îndănuiţi cu diplome şi titluri a universităţilor, ii se văd nevoiţi a începe studiul gramaticei a limbei mumei lor. Lesne e de înţăles că toate aceste motive nu favorează sentimentele de patriotism, care sînt puterea şi nervul unei naţii, nici propăşirea învăţăturei naţionale.

Aceste luări aminte, a cărora temeiuri sînt mărturisite de facturi în general cunoscute, arată nevoia neapărată de a restatornici încrederea publică în sistemul învăţăturilor publice în ţară, reorganizîndu-se pre nişte baze şi într-un mod de a răspunde la adevăratul interes naţional şi la condiţiile care ni sînt garantate de tratatul cel glorios de Paris. Dezlegarea acestui problem este scopul cvestiei de faţă.

III. *Proiect de reorganizarea şcoalelor naţionale.* Spre a putea reorganiza şcoalele în interesul naţional este neapărat ca învăţătura publică şi acea privată să urmeze dupre o singură direcţie, ce derează de la Ministeriul Cultului. Astă autoritate trebuie să privigheze cu îngrijire nu numai învăţăturile, ce şi formarea caracterului şi a moralului giunimei, şi să readucă în principii practicabile doctrinile folositoare pentru întemeierea fericirei publice şi

individuale. Acest minister trebuie să fie agiutorat în asemene direcție morală și științifică de un consiliu mai înalt, compus de barbați învățați, îndănuiți de un caracter onorabil și carii ar fi scutiți de orice altă dregătorie : căci dacă acel consiliu ar rămînea, ca pănă amu, compus din profesori aflători în activitate sau din alți funcționari acelui minister, ocupațiile postului lor, în care întrebuințează cea mai mare parte a timpului, totdeauna i vor împedeca de a consacra îngrijirile cele necurmate ce reclamă o îndatorire atît de importantă. A cultiva și a perfecționa limba română, întemeind-o chiar pre a ei proprii elemente, este una din neapăratele nevoi, spre a o aduce în stare de a putea fi organ exact a științelor. Dupre asemenea sistem corect au a se face compunerile și tipărirele cărților școlare și populare.

BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ „GH. ASACHI"

Gheorghe Asachi, *Cvestia învățăturei publice în principatul Moldovei* (februarie 1865), în *Opere*, vol. II, ediție critică de N. A. Ursu, pag. 499—500, 512—517, Editura Minerva, București, 1981.

Scanned with OKEN Scanner

CUPRINS

Prefață V
Notă asupra ediției XXXII

1. CONȘTIINȚA ORIGINII ȘI A CONTINUITĂȚII

A. UMANISMUL

Nicolaus Olahus 1
Grigore Ureche 5
Miron Costin 11
Stolnicul Constantin Cantacuzino 22
Nicolae Spătaru-Milescu 28
Dimitrie Cantemir 30

B. EPOCA MODERNĂ : ILUMINISMUL

Samuil Micu 38
Gheorghe Șincai 45
Petru Maior 52
Ion Budai-Deleanu 60
Dinicu Golescu 66
Gheorghe Lazăr 69
Eufrosin Poteca 76
Gheorghe Asachi 79

C. RAȚIONALISMUL ȘI ROMANTISMUL PAȘOPTIST. GÎNDIREA DEMOCRAT-REVOLUȚIONARĂ

Ion Heliade Rădulescu 86
Eftimie Murgu 95
Simion Bărnuțiu 102

Scanned with OKEN Scanner

Augustin Treboniu Laurian 110
George Barițiu 114
Ion Ghica 120
Mihail Kogălniceanu 125
Nicolae Bălcescu 131
Dimitrie Bolintineanu 139

D. EPOCA MATURIZĂRII CULTURII ROMÂNE MODERNE

Bogdan Petriceicu Hasdeu 143
Titu Maiorescu 152
Alexandru D. Xenopol 158
Mihai Eminescu 169
Vasile Goldiș 175

2. CULTUL PENTRU CARTE ȘI ELOGIUL CULTURII NAȚIONALE

A. UMANISMUL

Coresi 180
Neagoe Basarab 186
Varlaam 192
Grigore Ureche 195
Miron Costin 198
Ion Neculce 204
Stolnicul Constantin Cantacuzino 211
Antim Ivireanul 217
Nicolae Spătaru-Milescu 222
Dimitrie Cantemir 226

B. EPOCA MODERNĂ : ILUMINISMUL

Samuil Micu 244
Gheorghe Șincai 249
Petru Maior 256
Ion Budai-Deleanu 262
Dinicu Golescu 267
Gheorghe Lazăr 271
Eufrosin Poteca 273
Gheorghe Asachi 279

Scanned with OKEN Scanner

valori umaniste în gîndirea românească

«In constituirea spiritualității specifice a fiecărei comunități umane, în ceea ce numim identitatea inconfundabilă a unui popor, există un *origo*, un set de valori arhetipale în care *mitul* și *conceptul istoric*, legenda și istoria se interferează și parțial coincid. (...)

Prezenta antologie își propune să ofere cititorilor texte de bază din istoria gîndirii românești cu privire la acele dimensiuni de esență și linii de forță ale culturii naționale ce alcătuiesc tocmai specificitatea sa inconfundabilă, conștiința identității, originalității și puterilor sale creatoare.»

AL. TANASE

editura minerva

Vol. I—II, lei 16

Scanned with OKEN Scanner